

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LVI–2004, sešit 4
Recenzovaný časopis
Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz
tel.: 00420/607942455, 257014321; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Pokyny pro autory viz AR 1/2004, s. 276, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2004, p.276.

Redakce: Michala Markvartová. Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBtisk Příbram.
Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396, dupress@tnet.cz
Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, postmaster@kubon-sagner.de

Tento sešit vyšel v únoru 2005.

Doporučená cena 75,– Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2005

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

FERNKONTAKTE IN DER EISENZEIT – DÁLKOVÉ KONTAKTY V DOBĚ ŽELEZNÉ. Konference Liblice 2000. Amei Lang – Vladimír Salač Hg. Praha 2002. 441 S. Souhrny česky. 400 Kč / 35 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 4. Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Praha – Most 2002. 382 s. Czech with English summaries. 240 Kč / 30 €.

RURALIA IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings. Památky archeologické – Suppl. 15. Jan Klápště ed. Prague 2002. 362 pp. 350 Kč / 20 €.

Jiří Hošek: METALOGRAFIE VE SLUŽBÁCH ARCHEOLOGIE. Praha – Liberec 2003. 252 s. Czech with English summary. 250 Kč / 26 €.

Rudolf Krajc: SEZIMOVO ÚSTÍ. ARCHEOLOGIE PODDANSKÉHO MĚSTA 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I., II. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2003. 316 s. Czech with German summary. 560 Kč / 32 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 5. Ivana Boháčová ed.: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Praha 2003. 478 s. Czech with English summaries. 380 Kč / 30 €.

Marek Suchý: SOLUTIO HEBDOMADARIA PRO STRUCTURA TEMPLI PRAGENSIS. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I. Castrum Pragense 5. Praha 2003. 176 s. Czech with English summary. 200 Kč / 20 €.

VÝZKUMY V ČECHÁCH 2001. Praha 2003. 448 s. 150 Kč.

CASTELLOLOGICA BOHEMICA 9. Tomáš Durdík ed. Praha 2004. 502 s. Czech with German and English summaries. 560 Kč / 26 €.

Tomáš Durdík: NÁLEZY Z HRADŮ PŘECHODNÉHO TYPU (HLAVAČOV, ANGERBACH, TACHOV). Castello-logica bohemica Fontes 1. Praha 2004. 339 s. Czech with German summary. 356 Kč / 20 €.

Miloslav Chytráček – Milan Metlička: DIE HÖHENSIEDLUNGEN DER HALLSTATT- UND LATÈNEZEIT IN WESTBÖHMEN. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16. Praha 2004. 303 S. 710 Kč / 42 €.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 6. K. Nováček ed.: Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Praha – Brno – Plzeň 2004. 223 s. Czech with English and German summaries. 190 Kč / 20 €.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic; knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P.O.Box 341018, D–80328 München, Germany; postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Dagmar Dreslerová – Petr Pokorný</i> , Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. Pokus o přímé srovnání archeologické a pyloanalytické evidence — Settlement and prehistoric land-use in middle Labe valley, Central Bohemia. Direct comparison of archaeological and pollen-analytical data	739–762
<i>Andrea Bartošková</i> , K vývoji vnitřního opevnění na Budči — Zur Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč	763–797
<i>Radek Široký – Karel Nováček – Ladislav Kaiser</i> , Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem — Forgotten Pilsen. The origins of the city beneath the Přemyslid stronghold	798–827
MATERIALIA	
<i>Dušan Hovorka – Dalibor Matýsek – Radomír Mlatec – Vladimír Slivka</i> , Raw material aspects of the Neolithic ceramics from the Cífer-Pác site (western Slovakia) — Surovinové aspekty neolitickej keramiky z lokality Cífer-Pác	828–840
<i>Jakub Likovský – Drahomíra Malyková</i> , Trepanace lebky z únětického dvoj-hrobu v Praze – Jelení ulici a její srovnání s nálezy trepanací shodného datování z území Čech — The trepanation of the skull from the double Únětice grave at Prague – Jelení St. and a comparison thereof to trepanations of similar date in the Czech Republic	841–849
<i>Pavel Fojtík</i> , K výbavě hrobu č. 39 v „Kumberkách“ u Určic, okr. Prostějov, aneb ojedinělý keramický tvar z prostředří slezské kultury — On the inventory of grave no. 39 at “Kumberky” near Určice (Prostějov district, S Moravia). An isolated ceramic form from the milieu of the Silesian culture	850–855
DISKUSE	
<i>Ivo Štefan</i> , Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci — Einige Bemerkungen zu Petr Čechs Aufsatz im neuen Buch über Žatec	856–860
<i>Jiří Mlíkovský</i> , „Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly — ‘Boves’ as a part of the Donation of Stará Boleslav chapter	860–862
DOKUMENTY	
<i>Zdeněk Smetánka</i> , War Finish Ivana Borkovského. Vzpomínka na kus ústavního inventáře a lidi kolem něho	863–867
<i>Eva Čujanová-Jílková</i> , Z Prahy na východní Slovensko	868–873
<i>Zdeněk Smetánka</i> , Velmi opožděný referát. Glosa o míjení informací a příležitostí	873–875
AKTUALITY	
<i>N. Venclová</i> , Slavnostní zasedání Archeologického ústavu AV ČR v Praze	876–878
<i>M. Šmíd</i> , 23. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“	878–879
<i>Milan Lička</i> , Celti, dal cuore dell’Europa all’Insubria	879–880
<i>Zdeněk Klanica</i> , Za Valentinem Vasil’jevičem Sedovem	880–882
<i>J. Princová – P. Sommer</i> , Jubileum PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc.	883–884
<i>M. Drašnarová</i> , Bibliografie PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc., za léta 1995–2004	884–886

<i>Alena Rybová</i> , Gratulace Petru Drdovi	887
<i>M. Drašnarová</i> , Bibliografie PhDr. Petra Drdy	888–890

NOVÉ PUBLIKACE

<i>I. Pavlů</i> , Bernard Blandin: La construction du social par les objets (Paris 2002)	891–893
<i>M. Zápotocký</i> , Miroslav Šmíd: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Pravěk – Supplementum 11 (Brno 2003)	893–896
<i>Hedvika Sedláčková</i> , Glaskultur in Niedersachsen. Tafelgeschirr und Haushaltsglas vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit (Lüneburg 2003)	896–903
<i>Zdeněk Smetánka</i> , Alexandra Navrátilová: Narození a smrt v české lidové kultuře (Praha 2004)	903–911
<i>Eva Čujanová</i> , Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy (Rahden/Westf. 2004)	912–915
<i>Jiří Hošek</i> , Archeologia technica 15 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2004 (Brno 2004)	915–916
<i>Rudolf Procházka</i> , Berns mutige Zeit. Das 13. und 14. Jahrhundert neu entdeckt (Bern 2003)	916–918
<i>M. Ježek</i> , Budownictwo i budowniczość w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Poklewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin (Łódź 2002)	918–921
<i>Civitas & villa</i> . Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej (Wrocław – Praha 2002)	
<i>Moneta Mediaevalis</i> . Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin (Warszawa 2002)	
<i>Polonia Minor Medii Aevi</i> . Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin (Kraków – Krosno 2003)	
<i>Viae Historicae</i> . Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin (Wrocław 2001)	
<i>Jan Kypka</i> , Jan Frolík: Kachle Chrudimska. Sbirky Regionálního muzea v Chrudimi (5/11) (Chrudim 2003)	921–922
<i>L. Jiráň</i> , Marek Gedl: Die Halsringe und Halskragen in Polen I (Frühe bis jüngere Bronzezeit) (Stuttgart 2002)	922–923
<i>A. Bartošková</i> , K. Grażawski: Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.) (Włocławek 2002)	923–924
<i>Vladimír Salač</i> , M. Heinz – M. K. H. Eggert – U. Veit Hrsg.: Zwischen Erklären und Verstehen? Beiträge zu den erkenntnistheoretischen Grundlagen archäologischer Interpretation (Münster – New York – München – Berlin 2003)	924–925
<i>Jan Kypka</i> , Tomasz Janiak: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (Gniezno 2003)	925–926
<i>Jan Mařík</i> , Jiří Macháček: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů (Brno 2002)	926–927
<i>Ladislav Holík</i> , Průzkumy památek IX/1–2, 2002.	927–928
<i>Viktor Černý</i> , Howard Reid: In Search of the Immortals. Mummies, Death and the Afterlife (London 1999)	928–930
<i>Alena Šilňová</i> , Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů – Liberec 2004 (Brno 2004)	930–931
<i>Petr Limburský</i> , Henrieta Todorova – Ivan Vajsov: Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens (Stuttgart 2001)	931–933
<i>Jan Bouzek</i> , Vít Vokolek: Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen – Pohřebiště lužické kultury ve východních Čechách I–II (Prague 2003)	933

Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi Pokus o přímé srovnání archeologické a pyloanalytické evidence

Settlement and prehistoric land-use in middle Labe valley,
Central Bohemia
Direct comparison of archaeological and pollen-analytical data

Dagmar Dreslerová – Petr Pokorný

Údolí středního Labe patří z hlediska archeologie k nejvíce prozkoumaným regionům v České republice a pravděpodobně i střední Evropě. Pylový profil ze zaniklého jezera, situovaný v této oblasti a zachycující historii vývoje vegetace mezi ca 5800–700 cal BP, tvoří podklad diskuse o vývoji krajiny rekonstruovaném na základě archeologických dat na jedné straně a palynologických dat na straně druhé. Kvantifikace a následné přímé srovnání obou zdrojů informací ukázaly překvapující nesoulad. Pokus vyřešit vzájemnou nekompatibilitu výsledků vedl ke třem hlavním závěrům: 1. Archeologický obraz určitých časových období může být vážně narušen transformačními procesy nebo nemožností archeologicky zachytit některé archeologické kultury. 2. Pylový záznam z vrtnu v jezeře může být překvapivě lokální: korelace pylových a archeologických dat je optimální, pokud bereme v úvahu archeologickou situaci v okruhu do 1 km od vrtnu. 3. Zatímco kvantita archeologických pramenů se v čase příliš nezvyšuje, v pylovém diagramu je pozorovatelný progresivní vývoj. Postupný nárůst odrazu antropogenních aktivit akceleruje mezi mladší/pozdní dobou bronzovou a halštatským obdobím. Tento jev je možné nejlépe vysvětlit dlouhodobým kumulativním vlivem lidské činnosti na vegetaci.

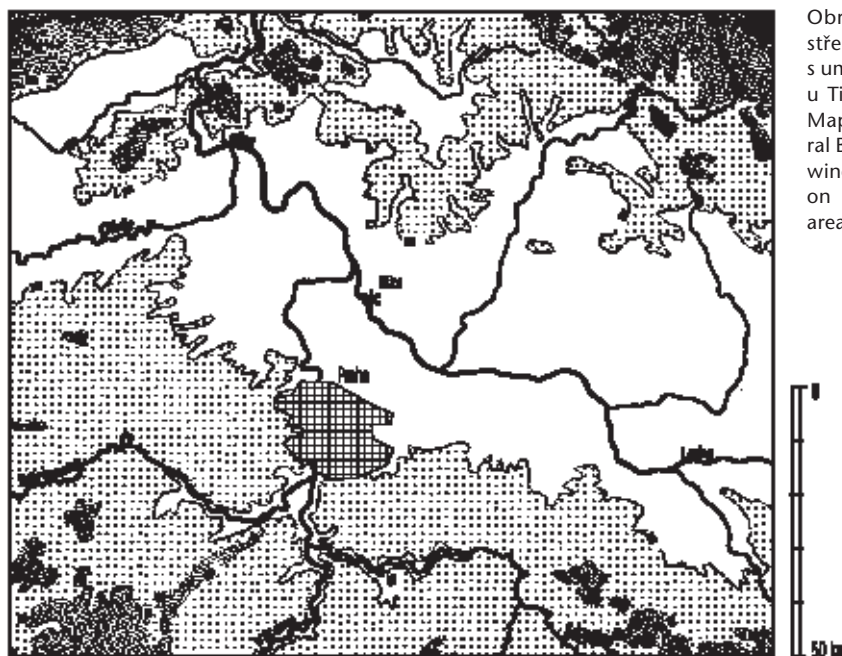
vývoj krajiny – palynologie – archeologie – metodologie – přírodní prostředí

From an archaeological perspective, the valley of the middle Labe river is one of the best studied regions within the Czech Republic and possibly Central Europe as a whole. Lake pollen profiles, dated to ca 5800–700 cal BP, recovered within this area form the basis of a discussion between the archaeological and pollen evidence. Quantification and subsequent direct comparison of both data sources revealed discrepancies between them. An attempt to solve this incompatibility resulted in three main conclusions: 1) The archaeological picture of some periods may be seriously influenced by processes of archaeological transformation or by an inability to identify traces of certain prehistoric periods archaeologically. 2) The pollen record under study may be very local, therefore correlation with archaeological data is optimal if we take into the analysis only 1 km diameter area. 3) Whereas the quantity of archaeological record does not seriously increase in time, we observe progressive development in pollen diagram. Stepwise increase in the reflection of human activities accelerate between the Late/Final Bronze Age and the Early Iron Age. This can be best explained by cumulative effect of human impact to the vegetation.

landscape development – palynology – archaeology – methodology – environment

1. Úvod

Výsledky pylových analýz, stejně jako výsledky archeologických studií, běžně slouží jako nástroj ke studiu struktury pravěké krajiny. Pokusů o přímé propojení těchto dvou nezá-

Obr. 1. Mapa středních Čech s umístěním vrtu u Tišic. – Fig. 1. Map of the central Bohemia showing the position of the core area near Tišice.

vislých zdrojů dat je však poskrovnu. Jejich nezávislá kvantifikace a následné vzájemné srovnání na numerické bázi zatím podle našich informací provedeny nebyly, alespoň ne ve střední Evropě. Důvodem bývá mezerovitost archeologického poznání nebo umístění pylových profilů mimo pravěkou osídlenou oblast (např. Třeboňsko). V našem případě je situace mnohem příznivější: máme k dispozici jedno z nejvíce archeologicky poznávaných území Čech, totiž Neratovicko a Mělnicko. Pyloanalytický profil leží přímo v jeho středu (obr. 1). Tento profil není zdaleka bez komplikací, jeho chronologie je zatím založena pouze na dvou radiokarbonových datech a hustota pylových analýz (jejich chronologické rozlišení) není ideální. Jde o průměrně kvalitní pyloanalytický profil jezerních sedimentů, pro které předpokládáme relativně stálou akumulací rychlost a pro které lze důvodně předpokládat absenci větších sedimentačních hiátů. Podobné profily často slouží jako nástroj k rekonstrukci vegetace a krajiny v pravěku a raném středověku. Proto jsme se rozhodli provést srovnání pylového záznamu s regionálním záznamem archeologickým. Smysl našeho úsilí spatřujeme zejména v metodickém přínosu do budoucna. Na konkrétním příkladu chceme upozornit na možná úskalí krajinných rekonstrukcí provedených bez důkladné kritiky pramenů. Diskusi směřujeme nejen na problém využití pyloanalytických dat k rekonstrukci pravěké kulturní krajiny, ale i na využití dat archeologických.

2. Vývoj vegetace údolí středního Labe – celkový obraz

První pylové analýzy z území středního Labe provedli *Klečka (1930)* a *Losert (1940a; 1940b)* na Hrabanovské černavě u Lysé nad Labem a na černavě severně od Všetat. Sedi-

ment na obou slatiných lokalitách je pozdně glaciálního a raně holocenního stáří. Výsledky pylových analýz z obou lokalit se ve své době staly jedním z opěrných bodů pro poznání tohoto období. Tak tomu bylo i v rozsáhlé monografii *Firbasově (1949; 1952)*. Poválečný paleobotanický výzkum se soustředil zejména na rašeliniště ležící ve vyšších nadmořských výškách, a tak jádro České kotliny zůstalo mimo centrum pozornosti. Teprve začátkem 90. let 20. stol. se zásluhou projektu ALRNB situace změnila a *Butler (1993; 1994)* provedl první orientační pylové analýzy holocenních slatin na středním Labi. Na jeho průzkum záhy navázala *Břízová (1995; 1999)* a řada dalších prací, která analyzovala výplně zaniklých meandrů u obcí Chrást, Kozly a Stará Boleslav. Ve stejné době *Pacltová a Hubená (1994)* publikovaly analýzu holocenní části profilu z Hrabanovské černavy. Podrobný výzkum poslední zmíněné lokality, dnes již klasické, je předmětem diplomové práce L. Petra (Přírodovědecká fakulta UK, nepub.). Výčet lokalit z oblasti středního labského toku uzavírá výzkum jezerních sedimentů od Tišic, jehož výsledky jsou základem přítomného článku.

Všechny výše zmíněné výsledky paleobotanického výzkumu dnes již poskytují poměrně dobrý základní přehled o vývoji vegetace našeho zájmového území, protože pokrývají většinu časového úseku od pozdního glaciálu po současnost. V žádném z profilů se bohužel zatím nepodařilo zachytit mladší část atlantika, tj. období zhruba odpovídající době trvání kultur neolitu. V následujícím krátkém přehledu se na základě všech dostupných dat pokusíme vysledovat základní trendy a specifika vegetačního vývoje zájmového území v průběhu holocénu, a to i přes komplikace vyplývající z pozice lokalit v odlišných ekologických zónách (štěrkové terasy vs. holocenní niva).

Celý starší holocén (preboreál, boreál) byl na středním Labi charakteristický dominantní rolí borovice (*Pinus sylvestris*) v expandující lesní vegetaci, zpočátku v kombinaci s břízou (*Betula*). V prosvětlených borových lesích dlouho do holocénu přežívala světlomilná bylinná vegetace, typická pro pozdní glaciál. Charakteristický je výskyt pylových zrn smrku (*Picea abies*), který zde v drobných populacích mohl přežívat chladná období pozdního glaciálu i teplý, ale relativně suchý preboreál. Těsné okolí labského toku poměrně záhy zarostlo hustým vrbovým luhem. S nástupem klimatického optima se v území šířila společenstva smíšených doubrav, která konkurenčním tlakem nahrazovala dosud všudypřítomné bory a zatlačovala je na méně výhodné písčité a štěrkovité substráty v sušších částech pleistocenních teras a na váté písky. Pod společenstvy smíšených doubrav se poměrně rychle vytvářely živinově bohaté lesní půdy. Smíšené doubravy se v podobě tzv. tvrdého luhu pravděpodobně šířily zejména v nivě řeky. Pro rovinaté terény středního Polabí můžeme těžko předpokládat (a pyloanalytická data tomu odpovídají) přetrvávání otevřených ploch s nelesní vegetací až do období první zemědělské kolonizace. Výjimku mohla tvořit slepá ramena v různém stádiu zazemnění, nárazové břehy řeky, extrémní stanoviště vátých písků a nejprudší jižní svahy opukových svědeckých vrchů (Cecemín, Turbovický hřbet, Semická a Přerovská hůra). Díky všem těmto biotopům a také díky značným rozdílům ve vlastnostech přítomných geologických substrátů bylo okolí středního Labe krajinou se značnou prostorovou diverzitou, tedy potenciálně výhodnou pro rozmanité lidské aktivity. V průběhu subboreálu se výše popsany vegetační obraz postupně měnil šířením dalších dřevin: buku, jedle, smrku a habru, a to na úkor smíšených doubrav. Tomuto procesu mohly napomáhat jednak aktivity člověka, jednak klimatické změny charakterizující mladší polovinu holocénu (*Sádlo – Pokorný 2003*). Původní smíšené doubravy se tak diferencují

v lesní společnosti zhruba současného typu: kyselé doubravy, dubohabřiny, jedlové doubravy a jedlobočiny. Takové lesy mohly vlivem pastevního tlaku, oklestu, hrabání steliva, těžby dřeva a dalších specifických forem managementu (*coppicing, pollarding*) postupně degradovat až v lesy kulturní. V pravěké kulturní krajině staršího subatlantika byly jistě všechny výše popsané lesní typy přítomny, i když plošný rozsah jednotlivých typů lze jen velmi těžko odhadnout – stejně tak míru celkového odlesnění. Je však pravděpodobné, že nejpozději začátkem subboreálu (tj. v průběhu eneolitu) se definitivně změnila konektivita ploch lesa a bezlesí: zalesněná krajina s bezlesými ostrovy kulturních enkláv se změnila v kulturní krajinu s ostrovy lesa. Odpovídají tomu pylová data, která ve všech dokumentovaných případech ukazují poměr dřevin ku bylinám (AP/NAP poměr) minimálně 4 : 1. (Při hodnocení tohoto ukazatele musíme vzít v úvahu nepoměrně vyšší pylovou produkci dřevin oproti bylinám. Nejlepším srovnávacím materiálem při hodnocení AP/NAP poměru jsou srovnávací recentní pylové studie.) Otázka poměru lesa a bezlesí není ovšem jednoduchá, protože významnou součástí pravěké kulturní krajiny byly různou měrou rozvolněné porosty parkového charakteru (*Dreslerová – Sádlo 2000*). Není dokonce vyloučeno, že podobná rozvolněná mozaika dřevin a jejich bylinného podrostu pokrývala v tehdejší krajině vůbec největší plochu.

Vegetační a krajinné změny nabyly nového impulsu v průběhu středověku, a to v souvislosti s prudkými společenským a demografickým vývojem. Střední Polabí není v tomto směru oproti většině našeho území žádnou výjimkou. Je pouze evidentní, že celý proces v tomto případě začíná relativně brzo, někdy v průběhu 7. a 8. stol. n. l., a vrcholí s nástupem vrcholného středověku. Hlavním rysem této periody je masivní odlesnění, které se v pylových diagramech projevuje nápadným ústupem téměř všech dřevin s výjimkou rychle rostoucích a nenáročných pionýrských druhů: borovice a břízy. Ve středověku se tak postupně rozrušoval difúzní charakter pravěké kulturní krajiny, nutný k lokální dostupnosti co možná největšího množství rozmanitých přírodních zdrojů.

3. Archeologie údolí středního Labe – celkový obraz

Příznivá poloha v nejurodnější části Čech a blízkost významného vodního toku se odrazily ve skladbě osídlení, které zde přinejmenším od neolitu probíhalo z hlediska rozpoznatelných archeologických period nepřetržitě (i když v jednotlivých periodách s různou intenzitou). Sídlištní aktivity všech pravěkých i středověkých období se odehrávaly v těsné blízkosti řeky, jejich přítoků nebo opuštěných meandrů, resp. tůní či jezer. Podle charakteru nálezů předpokládáme, že na starších terasách ležela klasická zemědělská sídliště se smíšeným, orebně-chovatelským systémem obživy. Způsob hospodaření obyvatel žijících v místech bezprostředně sousedících s vodním tokem mohl být rozdílný (rybáři?) a také doba trvání jednotlivých sídlišť zde mohla být kratší než v klasickém „suchém“ prostředí teras, kde lze pravěké sídelní areály charakterizovat dlouhodobou stabilitou (*Kuna 1991; Dreslerová 1998*). Na příkladech z tzv. *wet sites*, kde dobré zachování dřevěných konstrukcí umožňuje datování trvání celých vesnic s přesností na rok, je vidět, že mnohé z nich zanikly náhle po poměrně krátké době trvání (např. *Coles – Coles 1996*).

Nejstarší, sporadické stopy osídlení labského údolí spadají do paleolitu. Z mezolitu jsou již pozůstatky sídlištní aktivity mnohem výraznější, avšak neodpovídají významu prostře-

dí. Zde je nutno počítat s drastickými změnami reliéfu, spojenými nejprve s přechodem divočíci řeky na meandrující tok koncem posledního glaciálu a následnými rozsáhlými staro- a středně holocenními erozně-agradačními procesy, které přispěly k transformaci archeologických pramenů, k jejich přemístění do sedimentů nejmladších terasových stupňů, ev. převátí písky. Podle našich odhadů do konce eneolitu „zmizelo“ 70 % předpokládaného pozdně paleolitického a mezolitického terénu ekozóny (*Dreslerová 2001; Dreslerová et al. 2004*).

Stopy neolitického osídlení jsou zachovány v poměrně hojném počtu, především na starších terasách budovaných předkvartérním podložím. Skladba objektů a nálezů i hustota nálezů se nikterak neliší od jiných oblastí v Čechách s nejstarším zemědělským horizontem.

Intenzita eneolitického osídlení je v labském údolí srovnatelná i s následující dobou bronzovou a zdá se, že bezprostřední okolí velkého toku bylo v této době, ve srovnání s územím mimo labské údolí, preferováno. Rozmach osídlení labské ekozóny nastal ve starším eneolitu v období kultur nálevkovitých pohárů, ale také střední eneolit má na sledovaném úseku Labe početné zastoupení. V mladém eneolitu je mimořádná koncentrace nálezů kultury zvoncovitých pohárů především na Neratovicku a Všetatsku. Dosud je známo asi 16 pohřebišť s kostrovými i žárovými hroby a dokonce i jedno z mála českých sídlišť, které zkoumal M. Zápotocký v r. 1959 u Kozel. Preferovány byly polohy ležící na středopleistocenní, tzv. risské terase blízko její hrany, na holocenním vyšším nivním stupni a na vátých písčích.

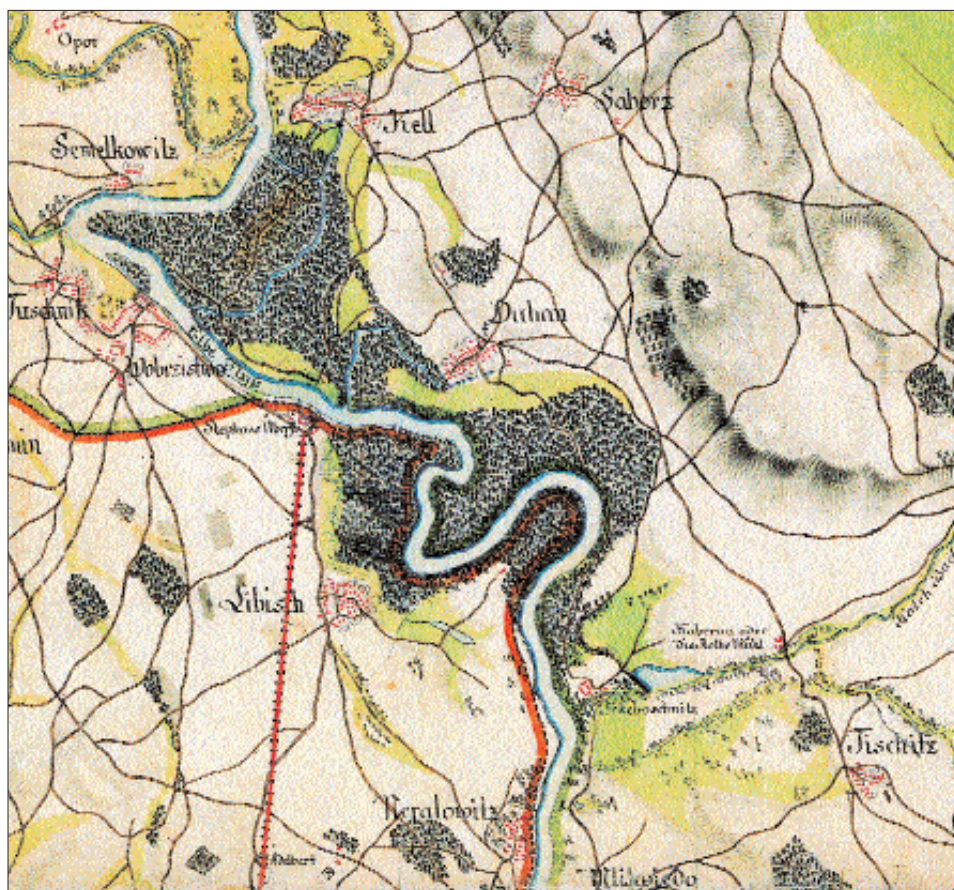
Doba bronzová stejně jako v jiných oblastech vykazuje nárůst archeologických pramenů. V období únětické kultury pokračuje osídlení ekozóny v neztenčené míře; počet lokalit je zhruba shodný s eneolitickou situací. Ve střední době bronzové v celých Čechách výrazně klesá počet archeologicky zachytitelných stop osídlení, úměrně tomu klesá i počet lokalit v labské ekozóně. Přesto je v porovnání s ostatním územím relativně vysoký.

V mladší době bronzové počet nálezů v labském údolí značně narůstá, stejně ale vzrůstá i hustota osídlení v mikroregionech labských přítoků. Nejčtenější nálezy jsou soustředěny při Labi a podél dolní Vltavy. Preference poloh a geologického podloží v podstatě kopíruje předcházející období. V pozdní době bronzové klesá zájem o bezprostřední labské údolí, a lokality se stěhují spíše k labským přítokům. Tato změna je ještě výraznější ve starší době železné. Je to období v labském údolí relativně nejméně zastoupené. Vyhledávány byly polohy na starších (předkvartérních) terasovitých útvarech a na sprašových substrátech podél labských přítoků.

V laténském období nálezů v labském údolí opět přibývá. Jsou ale výrazně vázány především na okraje starších terasových stupňů vně holocenní nivy.

Doba římská patří k absolutním vrcholům osidlovacích aktivit Polabí. Hustota osídlení je srovnatelná s mladší dobou bronzovou a v hojně míře jsou zachována jak sídliště, tak pohřebiště ležící na všech geomorfologických útvarech.

Odhlédneme-li od pouhého početního srovnání známých lokalit, jeví se období stěhování národů jako doba výrazného propadu sídlištní aktivity. Tento propad se udržuje i v následujícím raně středověkém období (stupně RS 1 a 2). Od středohradištního období (RS 3) je pozorovatelný opět pozvolný nárůst osídlení, vrcholící v mladohradištní fázi (RS 4). V této době vznikají také tzv. blatná hradiště, využívající k obraně staré říční meandry a močálovité polohy v nivě (*Dreslerová 1995a; Dreslerová et al. 2004*).

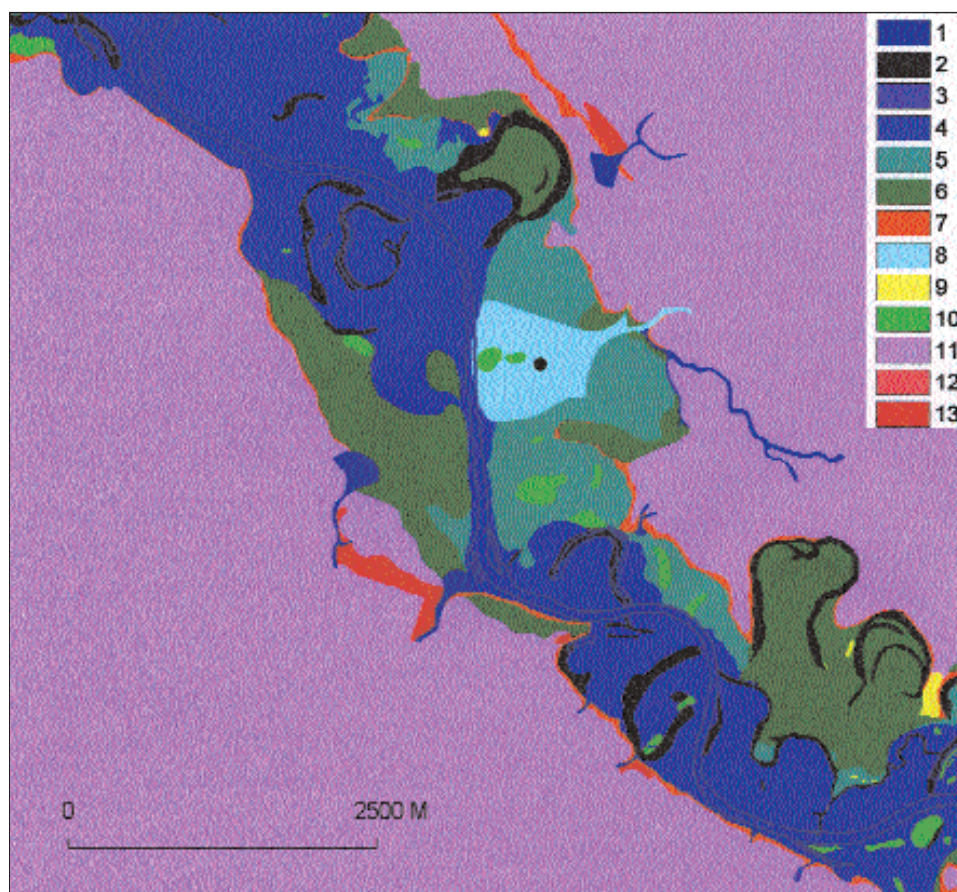

Obr. 2. Tišické jezero zachycené na tzv. 1. vojenském mapování z konce 18. století. – Fig. 2. The former Tišice lake on the military map from the end of the 18th century.

4. Zaniklé jezero u Tišic

Zaniklé jezero leží v katastru obce Tišice (okr. Mělník), na pravém břehu Labe, při ústí Košáteckého potoka (*obr. 1*). Je zachyceno na Prvním vojenském, tzv. josefském mapování z poslední třetiny 18. stol. (*obr. 2*), jako existující je zmíněno k r. 1534 (*Prášek 1913*). V této době již byla jeho hladina uměle zvýšena hrází, vybudovanou na jeho západním konci. Kdy jezero zaniklo, nevíme.

Materiál pro pylové analýzy byl získán z jezerních a slatinných uloženin ve východní části bývalého jezera. Bezprostřední okolí vrtu je dnes asi ze dvou třetin zničeno těžebními a stavebními aktivitami, což komplikuje pochopení složitého geomorfologického vývoje lokality, kde jsou holocenní labské terasy překryty výplavovým kuzelem Košáteckého potoka (*obr. 3*). Samotné jezero vzniklo zřejmě na místě staro- až středoholocenního ko-

Obr. 3. Kvartérní sedimenty v okolí vrtu. Vypracoval P. Havlíček. 1 deluviofluviální písčitohlinité sedimenty, 2 výplně slepých ramen, 3 fluviální písčité a hlinitopísčité, často jen slabě humózní sedimenty současné nivy, 4 fluviální písčité a hlinitopísčité, často jen slabě humózní sedimenty současné nivy nebo nižšího nivního stupně, 5 fluviální písky a písčité štěrky (nižší nivní stupeň), 6 fluviální písky se štěrkem, písčité štěrky (vyšší nivní stupeň), 7 deluviální, převážně písčitohlinité sedimenty, 8 fluviální písčité štěrky výplavového kužele Košáteckého potoka, 9 naváté písky, 10 fluviální písky se štěrkem a písčité štěrky (svrchní pleistocén), 11 fluviální písčité štěrky a písky se štěrkem (střední pleistocén), 12 fluviální písčité štěrky (střední pleistocén), 13 předkvartérní sedimenty a horniny nerozlišené.

Fig. 3. The Quaternary sediments of the middle Labe valley. Holocene: 1 coluvial-fluvial sandy-loamy sediments, 2 organic oxbows infillings, 3 fluvial sandy and sandy-loamy sediments of the present day floodplain, 4 fluvial sandy and sandy-loamy sediments of present day floodplain or the lower floodplain level, 5 fluvial sands and sandy gravels of the lower floodplain level, 6 fluvial sands with admixture of gravel and sandy gravels of the upper floodplain level. Holocene – Pleistocene: 7 coluvial, mostly sandy sediments, 8 fluvial sandy gravels of the Košátecký stream fan, 9 aeolian sands, 10 fluvial sands with admixture of gravel and sandy gravels of the upper Pleistocene, 11 fluvial sands with admixture of gravel and sandy gravels of the middle Pleistocene, 12 fluvial sandy gravels of the lower Pleistocene. 13 older solid geological formations.

Obr. 4. Letecký snímek z roku 1938 zachycující zaniklý meandr s dnešním zavezeným jezerem (meandr u spodního okraje snímku). – Fig. 4. Aerial photograph of 1938 showing of the old palaeochannel with the present day infilled lake (the palaeochannel near the lower edge of the picture).

ryta Labe, jehož průběh je patrný na leteckých snímcích a archivních mapách (obr. 4). Zaniklé koryto je částečně souběžné s dnešním tokem Košáteckého potoka. Zdá se, že po odškrcení meandru si Košátecký potok razil nové koryto a vytvořil mohutný výplavový kužel, který rozdělil zaniklý meandr na dvě části. Pozůstatek severní části meandru byl zkoumán těsně před tím, než byl zničen těžbou písku. Byla pozorována poměrně ostrá hranice mezi podložním pískem a štěrkopískem a 1 m mocnou slatinnou výplní (Dreslerová 1995a). Spodní jezerní výplň, přítomná v jižní části meandru, zde chyběla (obr. 5).

Jižní odškrcená část meandru se v průběhu existence stala jezerem. Podélnou osou sleduje tok Košáteckého potoka. Spojeny spolu zřejmě nebyly, snad pouze při povodních potok jezerem protékal. Hladina vody v jezeře kolísala s hladinou Labe, ale protože jezero leželo spíše na vyšším nivním stupni, mohlo být zaplavováno jen povodněmi na úrovni stoletých vod. Čistě organická sedimentace v jezeře bez přítomnosti jílovitých či písčitých proplátek silnější vliv povodní vylučuje. Jezero se s postupem času zazemňovalo, a tak svrchní část výplně pánve představují slatinné uloženiny vzniklé v bažinném prostředí.

Vrt hluboký 315 cm, lokalizovaný zhruba ve středu jezerní pánve, byl podroben pylové analýze a analýze mikroskopických uhlíkových částic, vesměs v intervalu 5 cm. Rovněž byla provedena analýza rostlinných makrozbytků a malakozoologická analýza (D. Stružková, J. Hlaváč – tyto výsledky nejsou předmětem přítomného článku). Ve dvou polohách bylo provedeno radiokarbonové datování vzorků sedimentu konvenční metodou (Přírodovědecká fakulta UK).

5. Výpověď archeologických pramenů

Okolí Tišického jezera (do vzdálenosti 3 km) je oblastí s mimořádně bohatým archeologickým vývojem, který byl prozkoumán v mimořádném rozsahu. Jedná se asi o jediné místo v Čechách, kde jsou ve výčtu výzkumů zastoupeny snad všechny archeologické kultury. Příkladem uveďme katastr Neratovic, kde při stavbě chemické továrny ve 30. letech 20. stol. byly na poměrně malé ploše vyššího nivního stupně či zbytku svrchnopleistocenní terasy postupně objeveny sídlištní a pohřební nálezy z téměř kompletní sekvence českého eneolitu. První archeologické výzkumy na katastru Tišic probíhaly již na počátku 20. stol., zejména v polohách Kaberna, Červený mlýn a na parcele č. 325. Ve 20. letech následovaly vykopávky Šanovce, Böhma a od roku 1927 opakovaně výzkumy expedice American School of Prehistoric Research, na které navázal výzkum Budinského-Kričky v letech 1937 a 1938. Od roku 1991 probíhá s přestávkami velkoplošný záchranný výzkum polykulturní lokality v pískovně severně od Červeného mlýna na okraji tzv. risské terasy. V 90. letech se v této oblasti konal rozsáhlý systematický archeologický povrchový průzkum v rámci projektů ALRNB (*Kuna et al. 1993*) a Osídlení a holocenní vývoj údolí středního Labe (*Dreslerová et al. 2004*).

5.1. Poznámky ke kvalitě archeologických pramenů

Archeologické údaje jsou zatíženy mnoha chybami, mezi něž patří nerovnoměrná distribuce nálezů, rozdílná určitelnost nálezů jednotlivých kultur, rozdílnost kultur zachytitelných výkopem a povrchovým sběrem, nemožnost objektivního srovnání těchto dvou typů dat, rozdílným zachováním materiálů atd. (k problematice viz *Klápště 1989; Beneš 1998; Kuna 1998*).

I když mluvíme o dobré archeologické prozkoumanosti regionu, musíme upozornit na limity, kterými jsou archeologická data zatížena. Naprostou většinu starých nálezů ve zkoumaném regionu reprezentují jednotlivé hroby nebo jámy a povrchové nálezy bez kontextu. Kvalita informace je tedy podobná jako u nálezů z povrchových sběrů.

Většinu nálezů ze středního eneolitu tvoří sekerky. Protože jejich přesnější kulturní určení je často obtížné, nemohlo být velké množství nálezů zařazeno do analýzy. Nálezy ze středního eneolitu tvoří také často intruzi ve výplni jiných objektů nebo jsou v kulturních vrstvách, kde často unikají pozornosti. Archeologický obraz středního eneolitu v krajině se zdá podhodnocený.

Všechny nálezy z mladšího eneolitu jsou hrobové, s výjimkou dvou povrchových nálezů keramiky.

Větší část nálezů ze starší doby bronzové tvoří hroby, avšak sídliště jsou také přítomna. Mladší doba bronzová má (jako jediná) rovnoměrně zastoupené nálezy z hrobů i ze sídlišť.

Obr. 5. Tišice. Spodní část výplně severního ramena paleomeandru. Foto (pod vodou) S. Butler. – Fig. 5. Tišice. Underwater photo of the lower part of the northern palaeochannel infilling. Photo: S. Butler.

Nálezy pozdní doby bronzové jsou v okolí vrtu i v širším labském údolí méně četné než jiné kultury. V rámci okresů Mělník a Praha-východ je však jejich zastoupení standardní.

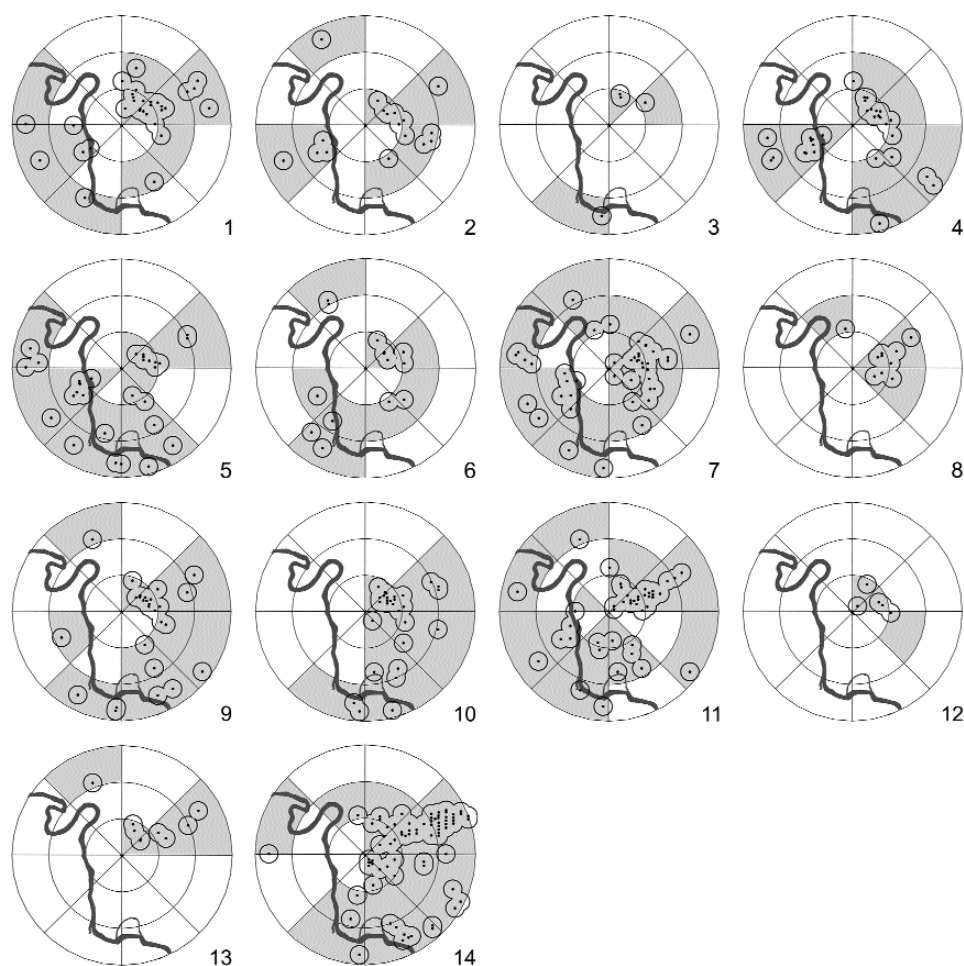
Většina nálezů doby halštatské je ze sídliště, ale v zóně do 1 km se nacházejí bylanské komorové hroby.

Období stěhování národů reprezentují téměř výhradně hroby, zcela nově bylo zachyceno sídliště nejmladší fáze doby římské až nejstarší fáze stěhování národů na hraně labské terasy ve vzdálenosti do 1 km od vrtu. Zlomky keramiky pocházejí také z povrchových sběrů z bezprostředního okolí vrtu. Z území dvou okresů Mělník a Praha-východ je dnes známo asi 29 lokalit tohoto období, z toho 6 leží na katastru Tišic.

Většina starých nálezů z raného středověku pochází z hrobů. Nově bylo odkryto velké sídliště z přelomu 7. a 8. století, ležící přímo na hraně terasy do vzdálenosti 1 km od analyzovaného profilu.

5.2. Metoda posuzování archeologických pramenů

Abychom se vyhnuli těžko proveditelnému srovnání nálezů z vykopávek, starých ojedinělých nálezů bez přesných nálezových okolností a nálezů z povrchových sběrů, uchýlili jsme se k vytvoření speciálních map jednotlivých archeologických období. Prezence/absence nálezů jednotlivých kultur (příčemž nezáleží na tom, zda je to sídliště, pohřebiště, povrchový nález) je sledována v okolním území o poloměru 1, 1–2 a 2–3 km od vrtu. Tříkilometrová oblast byla stanovena na základě recentních studií obsažených v literatuře (Prentice 1985; Broström et al. 1998; Edwards 1991; Gaillard et al. 1992; Sugita et al. 1999) a na základě vlastních výzkumů jako teoretická zdrojová oblast pylového spadu s ohledem na jeho pravděpodobnostní povahu. Kružnice se středem v místě vrtu byla rozdělena do 24 segmentů (obr. 6) a archeologické nálezy byly posuzovány a) podle přítomnosti v jednotlivých segmentech; b) podle množství obsazených segmentů v kruhu do 1 km, 1–2 km a 2–3 km; c) podle plochy, kterou by zabírala hypotetická jádra sídelních areálů pravěkých a raně středověkých kultur o velikosti 25 ha (tato plocha reprezentuje plochu „osady“ a nejbližšího hospodářského zázemí, včetně polí, pastvin a exploatovaného lesa, viz Dreslerová 1995b; 1996) v rámci tříkilometrového okruhu; d) podle indexu, který vznikl podílem počtu obsazených segmentů dobou trvání archeologického období (tab. 1). Tabulka obsahuje také údaj o počtu záznamů o nálezech jednotlivých kultur v jednotlivých lokalitách (prostorově vymezených) v Archeologické databázi Čech (lok. ARÚ AV ČR Praha), odkud použítá data pocházejí.

Obr. 6. Archeologie v okolí vrtu. Šedě segmenty obsahující archeologické prameny daného období: 1 neolit, 2 en.st, 3 en.sd, 4 en.ml, 5 br.st, 6 br.sd, 7 br.ml, 8 br.po, 9 ha.dla, 10 laten, 11 rim, 12 snarod, 13 rs.1–2, 14 rs.3–4. Určení kultur podle hesláře in: *Kuna – Křivánková – Krušínová 1995*. Body = archeologické nálezy, kružnice = hypotetické sídelní areály. Autor zobrazení: Č. Čišecký. – Fig. 6. The archaeology around the pollen core. Grey segments show the presence of finds from: 1 Neolithic, 2 Early Eneolithic, 3 Middle Eneolithic, 4 Late Eneolithic, 5 Early Bronze Age, 6 Middle Bronze Age, 7 Late Bronze Age, 8 Final Bronze Age, 9 Hallstatt, 10 La Tène, 11 Roman period, 12 Migration period, 13 Early Medieval period 1–2, 14 Early Medieval period 3–4. Key: dots = archaeological finds, circles = hypothetical settlement areas. Image: Č. Čišecký.

Pylový záznam v sedimentech jezera začíná až s počátkem eneolitu. Ale již před tímto datem byla okolní krajina osídlena. Mezolitické nálezy pocházejí z katastru nedaleké Tuhyně a Kozlů (těsně za hranicemi 3km zóny), avšak další – neolitické nálezy patří k nejbližším – sídliště LnK se rozkládalo poblíž severního ramene původního meandru, západně leželo velké sídliště LnK v Libiši a východně od vrtu bylo sídliště LnK a StK přímo na

Období	celk. počet segmentů	I	II	III	počet arch. záznamů	index	plocha	100	200	400	600
neolit	11	2	5	4	31	0,008	3,7			*	*
en.st	9	2	3	4	17	0,012	2,5				
en.sd	4	1	2	1	9	0,005	1,1				
en.ml	11	3	5	3	30	0,018	3,2				*
br.st	14	6	4	5	31	0,021	3,9				*
br.sd	9	2	5	2	14	0,025	2,2	*			*
br.ml	15	4	7	4	41	0,042	5,5	*			*
br.po	5	2	3	0	10	0,02	1,4				
ha.dla	11	2	4	5	28	0,03	3,4		*		*
laten	10	3	3	4	28	0,022	3,1			*	*
rim	16	5	5	6	43	0,04	5	*			*
snarod	3	2	1	0	6	0,01	0,8	*			
rs.1–2	5	2	1	1	10	0,016	1,3				
rs.3–4	15	4	6	5	75	0,037	6,5	*	*	*	*

Tab. 1. Archeologie v okolí vrtu. Celkový počet obsazených segmentů, I – pásmo do 1 km, II – pásmo 1–2 km, III – pásmo 2–3 km. Počet arch. záznamů = počet záznamů o nálezech jednotlivých kultur v Archeologické databázi Čech. Index = počet obsazených segmentů dělen délkou trvání archeologické kultury. Plocha = plocha rekonstruovaných jader sídelních areálů o hypotetické velikosti 25 ha. * = prezenze nálezů ve vzdálenosti 100, 200, 400 a 600 m od vrtu. Určení kultur podle hesláře in: *Kuna – Krivánková – Krušínová 1995*.

hraně tzv. risské terasy ve vzdálenosti ca 700–1000 m. V době počátku ukládání sedimentu musel být tedy přirozený charakter okolní přírody již dosti pozměněn.

5.3. Archeologie v bezprostředním okolí jezera

V bezprostředním okolí jezera bylo sledováno osídlení samostatně do vzdálenosti 100, 200, 400, resp. 600 m.

Do 100 m od jezera jsou povrchové nálezy eneolitu, střední doby bronzové, pozdní doby bronzové, doby římské, doby stěhování národů a raného středověku (RS 4).

Do 200 m nálezy ze starší doby bronzové, halštatského období (Ha C – LT A) a raného středověku (RS 3–4).

Do 400 m nálezy z mladého neolitu, doby laténské a raného středověku (RS 4).

Do 600 m nálezy z mladého neolitu, mladého eneolitu, starší, střední a mladší doby bronzové, doby halštatské, laténské a římské a z raného středověku.

5.4. Archeologie ve tříkilometrové zóně

Hodnocení podle všech zvolených zkoumaných skupin se v zónách do 3 km od vrtu překvapivě shoduje. Při srovnání plochy (plocha hypotetických sídelních areálů) a indexu („hustota“ osídlení vzhledem k době trvání archeologické kultury) ukazují hodnoty stejný trend, jen u střední doby bronzové je kategorie index výraznější, než jak ukazuje počet obsazených segmentů nebo plocha (srov. se situací ve starším eneolitu).

Celkově nejvíc obsazených segmentů připadá na dobu římskou a dále na mladší dobu bronzovou a raný středověk 3–4. V I. zóně je nejvíc obsazených segmentů ve starší době

bronzové a době římské. Ve II. zóně je nejvíc obsazených segmentů v mladší době bronzové a raném středověku 3–4. Ve III. zóně je nejvíc obsazených segmentů v době římské, starší době bronzové a raném středověku 3–4.

Celkově nejméně obsazených segmentů vykazuje střední eneolit a období stěhování národů. III. zóna je neobsazena v pozdní době bronzové a době stěhování národů.

V počtu „událostí“ je nejvíce zastoupen raný středověk 3–4, dále doba římská a mladší doba bronzová. Nejméně jsou zastoupeny střední eneolit a období stěhování národů.

V kategorii index jsou nejvýraznější mladší doba bronzová a doba římská. Nejméně výrazné jsou střední eneolit a raný středověk 1–2.

Největší plošné zastoupení mají raný středověk 3–4 a mladší doba bronzová, nejmenší střední eneolit a doba stěhování národů.

Při součtu hodnot doby stěhování národů a raného středověku 1–2 je zastoupení této skupiny v první zóně podobné pozdní době bronzové.

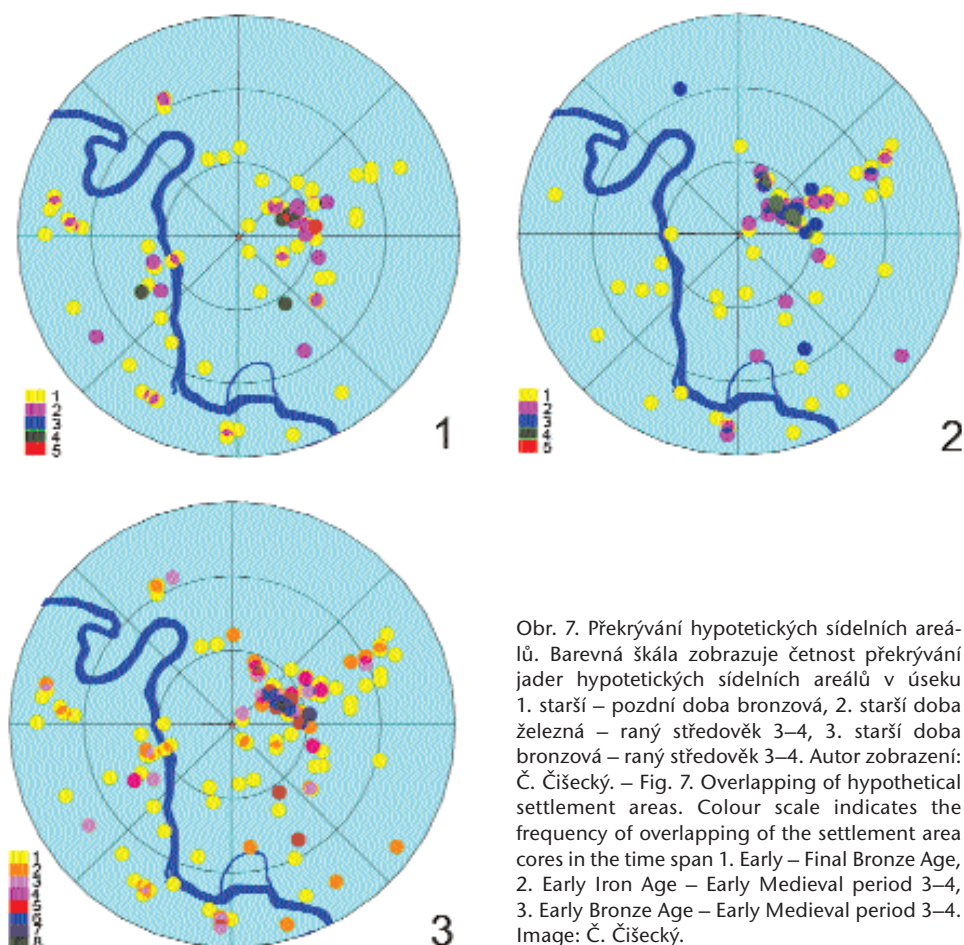
5.5. Zhodnocení: archeologický obraz osídlení

Podle tradičního postupu odhadu hustoty osídlení a vlivu lidské činnosti na přírodní prostředí, založeného na zhodnocení množství archeologických nálezů v regionu, by měl průběh sídelní činnosti na Tišicku vypadat asi takto: K prvnímu znatelnému nárůstu lidské aktivity dochází již v neolitu. Oproti mladšímu neolitu dochází ve starším a zejména středním eneolitu k poklesu sídelních aktivit. Množství nálezů znovu stoupá v mladším eneolitu (téměř výhradně pohřební aktivity) a ve starší době bronzové opět narůstají doklady sídelních aktivit. Ve střední době bronzové dochází opět k poklesu, vrchol osídlení nastává v mladší době bronzové, avšak v pozdní době bronzové znovu sídelní aktivity ustupují. V době halštatské pozorujeme opět jejich výraznější nárůst, mírný ústup v době laténské. V době římské následuje druhý vrchol sídelních aktivit, srovnatelný nebo dokonce větší než v mladší době bronzové. V období stěhování národů dochází k drastickému poklesu sídelní činnosti, který pokračuje ve starší části raně středověkého období. Absolutní vrchol sídelních aktivit pak nastává v raně středověkém období 3–4 a následném vrcholném středověku.

6. Výpověď pylových analýz

6.1. Tradiční interpretace pyloanalytického záznamu

Pylová analýza přirozených (*off-site*) profilů je často používanou metodou k rekonstrukci osídlení určitého území. Naším cílem je mj. kritika tohoto přístupu na základě výše uvedených archeologických dat. Dříve než přistoupíme k této kritice, uvedeme obraz, který vyplývá z tradiční interpretace pyloanalytického záznamu. Absolutní chronologie profilu se opírá výhradně o dvě radiokarbonová data a lineární interpolaci mezi nimi. Třetí opěrný bod v chronologii představuje prudká vegetační změna v nejmladší části profilu, kterou můžeme bez potíží připsat hranici mezi starším a mladším subatlantikem (*sensu Firbas 1949*), tedy s jistou nepřesností přelomu 12. a 13. stol. AD. Opět je třeba přiznat, že chronologické rozlišení profilu a kvalita jeho absolutního datování nejsou ideální a že by měl budoucí podobně zaměřený výzkum tyto nedostatky co možná nejvíce eliminovat.

Obr. 7. Překrývání hypotetických sídelních areálů. Barevná škála zobrazuje četnost překrývání jader hypotetických sídelních areálů v úseku 1. starší – pozdní doba bronzová, 2. starší doba železná – raný středověk 3–4, 3. starší doba bronzová – raný středověk 3–4. Autor zobrazení: Č. Čišecký. – Fig. 7. Overlapping of hypothetical settlement areas. Colour scale indicates the frequency of overlapping of the settlement area cores in the time span 1. Early – Final Bronze Age, 2. Early Iron Age – Early Medieval period 3–4, 3. Early Bronze Age – Early Medieval period 3–4. Image: Č. Čišecký.

Pylový diagram (obr. 8) lze na první pohled rozdělit do tří hlavních pylových zón:

Nejstarší zónu T1 (starší eneolit – střední doba bronzová) charakterizuje nízké zastoupení antropogenních indikátorů (hlavně primárních) a relativně vysoký podíl náročnějších dřevin. Krajina byla stále ještě značně zalesněná. Dub, lípa, jilm a jasan (*Quercus*, *Tilia*, *Ulmus*, *Fraxinus excelsior*) pouze postupně ztrácejí svou relativně významnou roli. Na rozhraní střední a mladší doby bronzové tento vývoj vrcholí. Nápadná je vysoká hodnota Gramineae na hranici středního a mladšího neolitu, kompenzovaná minimem dřevin. S tím může souviset lokální maximum pastevních indikátorů ke konci středního eneolitu. Je však otázkou, zda není maximum pylových zrn trav způsobeno rozvojem porostů rákosin v litorálech jezera (pyl rákosu prakticky nelze odlišit od pylu ostatních trav).

Zásadní vegetační změna nastává na hranici zón T1 a T2. Tato změna je datována na rozhraní střední a mladší doby bronzové (MBA a LBA). V tomto bodě vrcholí dosavadní trend snižování podílu náročných dřevin ve prospěch borovice, jedle a později (od doby halštatské) i habru. Většina antropogenních indikátorů má od tohoto bodu již uzavřené

křivky. To platí také pro obiloviny (*Avena* – typ zahrnující všechny obiloviny kromě žita /*Secale cereale*). Náhle se zvyšuje i přítomnost mikroskopických uhlíků v sedimentu, což může být důsledek pálení dřeva v místních topeništích, výroby dřevěného uhlí, ale zejména vypalování lesů, pastvin apod. Oscilace pylových křivek v rámci zóny T2 mají obvykle krátké trvání (jsou často reprezentovány jediným vzorkem), a je proto obtížné je interpretovat. Krátkodobé maximum sekundárních antropogenních indikátorů tak pozorujeme zejména v halštatském období. Obecně však lze říci, že zóna T2 oproti zóně T1 vykazuje podstatně vyšší úroveň lidského impaktu, a to ve všech sledovatelných parametrech. Na základě pyloanalytických dat tedy můžeme prohlásit, že v mladší době bronzové začal proces člověkem řízené vegetační změny, který vyvrcholil během halštatského období.

Nejmladší analyzovaná vrstva (oddělená jako zvláštní zóna T3) se odlišuje od starších pylových spekter zejména vysokým podílem žita (*Secale cereale*) mezi obilovinami a přítomností chrpy modráku (*Centaurea cyanus*). Jejich výskyt zařazuje tuto vrstvu do období vrcholného středověku. Z jediného vrcholně středověkého pylového spektra je však obtížné dělat jakékoliv další závěry, zejména proto, že máme zachycen jen samý začátek tohoto období.

6.2. Kvantifikace pyloanalytických dat

Pro účely srovnání s archeologickými daty jsme provedli jednoduchou kvantifikaci dat, a to ve dvou stupních: 1. Výpočtem průměrných procentických hodnot pro každý pylový taxon v rámci jednotlivých hodnocených časových úseků. 2. Vytvořením smysluplných ekologických skupin taxonů, které by co nejlépe vypovídaly o struktuře pravěké krajiny a převládajících způsobech jejího managementu. Zvolili jsme následující skupiny (*obr. 9*):

a) Primární antropogenní indikátory. Jsou to pylové taxony, které vypovídají o pěstování zemědělských plodin. V našem případě se jedná o všechny obiloviny a o pylová zrna kopyřiny (*Cannabis*).

b) Sekundární antropogenní indikátory. Jde o poměrně rozsáhlou empirickou kategorii taxonů bylin, které ukazují na vliv člověka. Kategorie zahrnuje plevele polí, úhorů, pastvin a sídlišť. Tyto rostliny mohou okrajově přežívat i v částečně přirozených rostlinných společenstvech (primární a druhotné stepní trávníky, kaliště zvěře, lesní otvory vzniklé polomy apod.). Je ovšem nutno předpokládat, že jejich přirozený výskyt je relativně velmi sporadický (blíže k této kategorii *Behre 1981*).

c) Pastevní plevele. Skupina taxonů, které díky své nepoživatelnosti či odolnosti vůči okusu expandují na intenzivně vypásaných plochách. Jedná se o specifickou podskupinu předešlého případu.

d) NAP – skupina bylinných typů (*non-arboreal pollen*) ukazujících míru odlesnění. Tato kategorie je přesně komplementární ke kategorii dřevin.

e) Dřeviny raných sukcesních stádií. Jedná se o součet hodnot borovice a břízy, tedy dřevin, které díky své ekologii (snadná šířitelnost, nenáročnost, krátká doba od vyklíčení po první plodný rok) rychle zarůstají opuštěné plochy polí, sídlišť, pastvin apod.

f) Dřeviny smíšených doubrav. Jedná se o kategorii nejnáročnějších dřevin (dub, jasan, lípa, jilm, javor), jež nesnášejí intenzivní management a rostou zejména v přirozených lesích. Určitou výjimku tvoří dub, který přežívá i v pastevních lesích a mohl být kvůli produkci žaludů do určité míry hájen. Na druhou stranu poskytuje nejkvalitnější stavební dříví

a v pravěku byl podle většiny známých antrakotomických rozborů nejpoužívanějším zdrojem dříví palivového i stavebního.

Protože pyloanalytická data mají multivariační povahu, lze je hodnotit odpovídajícími statistickými metodami (podrobněji *Pokorný 2001*). V našem případě jsme zvolili metodu PCA (*obr. 10*). Výsledek této analýzy ukazuje, že i bez zapojení subjektivního faktoru můžeme ve struktuře dat nalézt jednoznačné trendy. K významnému zvratu ve vegetačním vývoji došlo na rozhraní střední a mladší doby bronzové. Podle výsledků multivariační analýzy je vegetační obraz tohoto období podobnější např. obrazu středověkému než obrazu střední doby bronzové. K žádnému zpětnému regresu v průběhu dalšího vývoje již nedošlo.

7. Srovnání archeologických a pyloanalytických dat z tišického profilu

Primární a většina sekundárních antropogenních indikátorů v pylových spektrech jsou důsledkem lidské aktivity a odrážejí zejména způsob či intenzitu působení člověka na krajinu; jsou tedy především odrazem způsobu hospodaření. Většina běžných archeologických nálezů ovšem vypovídá o hustotě osídlení a o systému hospodaření jen méně nebo vůbec ne. Lze proto odůvodněně očekávat, že oba zdroje dat nebudou vždy v plném souhlasu, jelikož vypovídají o odlišných lidských aktivitách. Na druhou stranu můžeme jejich srovnáním dojít k závěrům, které nelze vyvodit z izolovaných výsledků jednotlivých metod. Probereme tedy postupně jednotlivé části pyloanalytické evidence a pokusíme se je porovnat s archeologickým obrazem.

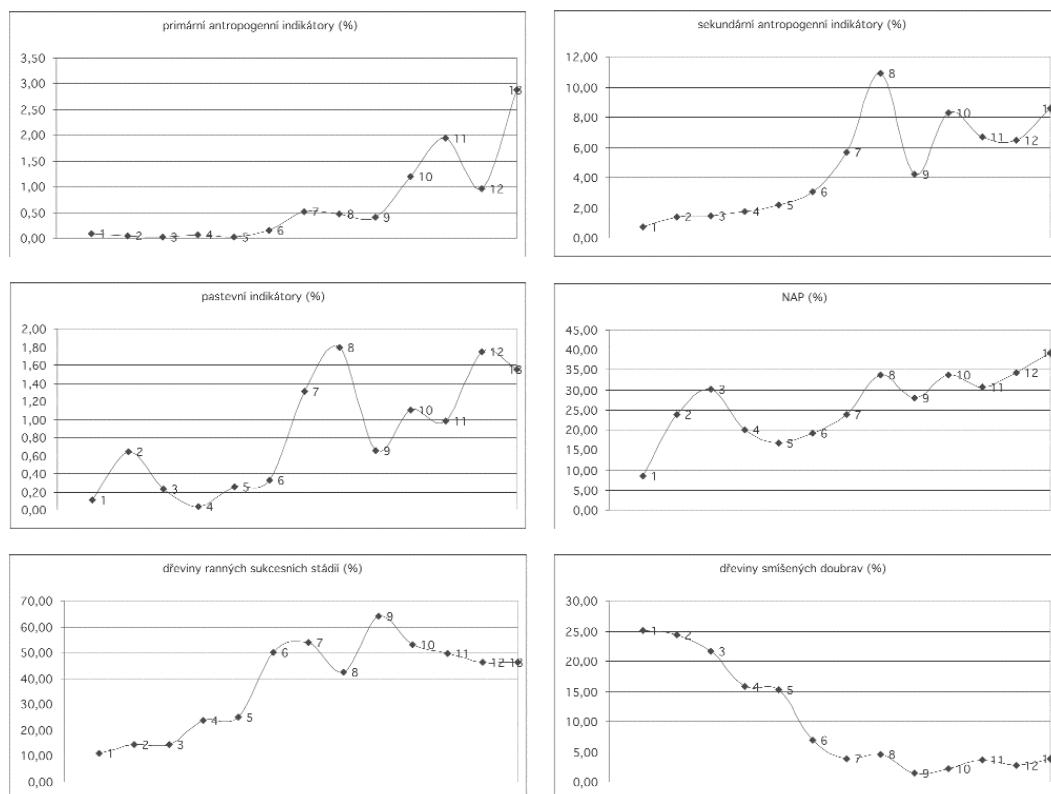
7.1. Primární antropogenní indikátory

Primární antropogenní indikátory mohou být produkovány v obytných (uvolňování pylu z pluch při mlácení) a hospodářských (pole) areálech. Přítomnost pylu proto může indikovat blízkost jak obytného, tak hospodářského areálu. Můžeme rovnou konstatovat, že vývoj kvantity primárních antropogenních indikátorů ve zkoumaném profilu vesměs neodpovídá situaci, kterou naznačují archeologická data.

Při podobném zemědělském režimu by mělo být nejvíce primárních antropogenních indikátorů v raném středověku 3–4, dále v době římské a mladší době bronzové. Stoprocentně to platí pro dobu římskou, ale v žádném případě ne pro mladší dobu bronzovou. Překvapující je vysoký počet primárních indikátorů v pozdní době bronzové a zejména starší části raného středověku spolu s dobou stěhování národů. Toto zastoupení primárních indikátorů by odpovídalo pouze situaci na hraně tzv. risské terasy, kde předpokládáme „malou vesnici“ ze stěhování národů a máme doložené raně středověké sídliště z přelomu 7. a 8. stol. – v obou případech ve vzdálenosti do 1 km od zkoumaného profilu.

Téměř nulový výskyt primárních antropogenních indikátorů v mladším eneolitu je vzhledem k počtu nálezů tohoto období překvapující, avšak je bohatě kompenzován indikátory sekundárními a travinami (*Gramineae*). Vzhledem k tomu, že všechny známé mladoeneolitické nálezy ve sledovaném okruhu jsou hrobové, vnucuje se představa otevřené parkové krajiny pokryté mohylníky a pastvinami.

Zajímavá je absence primárních antropogenních indikátorů ve střední době bronzové, přestože se nálezy tehdejší keramiky vyskytují v nejbližším okruhu vrtu. I celkově má toto

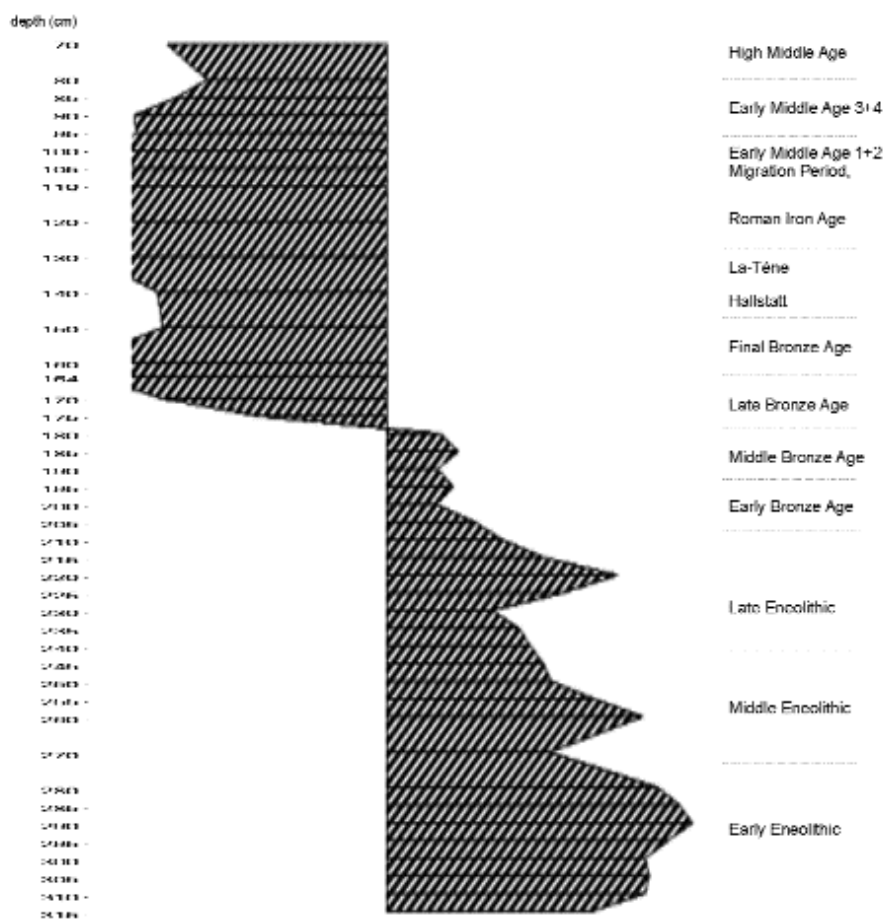

Obr. 9. Křivky jednotlivých indikačních skupin pylového spektra. 1 en.st, 2 en.sd, 3 en.ml, 4 br.st, 5 br.sd, 6 br.ml, 7 br.po, 8 ha.dla, 9 laten, 10 rim, 11 snarod a rs.1–2, 12 – rs.3–4, 13 – vs. Určení kultur podle hesláře in: Kuna – Křivánková – Krušínová 1995. – Fig. 9. The curves of individual pollen indicators. 1 Early Eneolithic, 2 Middle Eneolithic, 3 Late Eneolithic, 4 Early Bronze Age, 5 Middle Bronze Age, 6 Late Bronze Age, 7 Final Bronze Age, 8 Hallstatt, 9 La Tène, 10 Roman period, 11 Migration period and Early Medieval period 1–2, 12 Early Medieval period 3–4.

období archeologicky silné zastoupení (srov. *tab. 1*). Také v tomto případě kompenzuje nedostatek antropogenních indikátorů poměrně vysoké zastoupení indikátorů pastevních.

Počínaje pozdní dobou bronzovou a zejména od laténského období dochází k výraznému posunu, a hodnoty primárních antropogenních indikátorů se dlouhodobě dostávají na jinou, kvantitativně vyšší úroveň. Výraznému zvýšení jejich výskytu ovšem neodpovídají data archeologická.

Za zmínku stojí také uzavřená pylová křivka *Secale cereale* již od halštatského období. Počátek starší doby železné je pokládán za období „zhoršení“ klimatu (např. *Maise 1998*), které s sebou přineslo nejen posun v sídelní struktuře, ale mělo dopad i na skladbu a způsob pěstování polních plodin. Žito je plodina chudých půd, vyšších nadmořských výšek či méně příznivých klimatických podmínek. Výskyt *Secale cereale* v tomto kontextu by tedy mohlo podpořit *Behreho (1992)* předpoklad, že se ve střední Evropě změnilo postavení žita z plevle na záměrně pěstovanou plodinu pravděpodobně právě během starší doby železné.

Obr. 10. Výsledek PCA multivariační analýzy profilu z Tišic. Jednotlivé vzorky jsou uspořádány podél střední osy (1. PCA osa). Vzdálenost od této osy na obě strany vyjadřuje vzájemnou podobnost jednotlivých vzorků (pylových spekter v jednotlivých vrstvách). – Fig. 10. The result of PCA multivariate statistical analysis. Samples are sorted along the central axis (1st PCA axis). The distance from this axis to each side shows mutual similarity of individual samples (pollen spectrum of each layer).

7.2. Pástevní indikátory

Pástevní indikátory, stejně jako velká část sekundárních antropogenních indikátorů, mohou být odrazem vegetace jak v hospodářských areálech (např. spásané úhory, plevelná společenstva polí), tak ve vlastních sídlištích, a i v areálech pohřebních (spásané mohylníky) nebo rituálních.

Překvapivé je u tišického profilu vysoké zastoupení pástevních indikátorů ve středním eneolitu (nejvyšší za období eneolit – mladší doba bronzová) v kombinaci se sice stopově, ale přece přítomnými primárními antropogenními indikátory. Archeologicky je totiž střední eneolit (s pouhými devíti archeologickými „událostmi“ ve čtyřech segmentech) nejméně zastoupenou periodou. Rozdíl ve výpovědi obou typů pramenů je v tomto případě zřejmě

možné přisoudit neschopnosti zachytit období středního eneolitu archeologickým způsobem (viz kap. 5.2.), přestože osídlení badenské a řivnáčské kultury je ve sledované oblasti na české poměry relativně intenzivní.

Starší doba bronzová má poměrně výrazné zastoupení primárních antropogenních indikátorů, ale prakticky nulový podíl pastevních indikátorů. Přitom počet zachycených „událostí“ je poměrně vysoký. Snad zde hraje roli poměrně dlouhé trvání této periody (data spíše odpovídají hodnotě indexu než ploše). V kategorii sekundárních antropogenních indikátorů se obraz poněkud srovnává.

Prudký nárůst pastevních indikátorů v pozdní době bronzové a zejména době halštatské (Ha C – LT A) a setrvávání vysokých hodnot v pozdějších obdobích nelze čistě na základě archeologických dat vysvětlit. Je ale zřejmé, že se sídelní areály jednotlivých kultur přinejmenším od mladší doby bronzové (ale spíše po celý pravěk) překrývaly (obr. 10; Dreslerová 1998). Kvantitativní změna podílu pastevních indikátorů může být důsledkem kumulativního dopadu lidského vlivu, který někdy v průběhu pozdní doby bronzové překročil úroveň schopnosti regenerace přirozených rostlinných společenstev. Přijmeme-li toto vysvětlení, jednalo by se o moment vzniku kulturní krajiny s významným podílem relativně stabilních druhotných rostlinných společenstev tzv. sekundárního bezlesí. V tomto procesu přitom nemuselo hrát roli zvýšení hustoty osídlení, jak ostatně naznačují archeologická data. Sekundární bezlesí z největší části reprezentují travinná společenstva. Tato společenstva v moderním slova smyslu jsou antropogenní a postupně se vyvinula jako důsledek lidské aktivity (Pott 1995; Rybníčková – Rybníček 1996).

7.3. Sekundární indikátory

Sekundární antropogenní indikátory vykazují až do mladší doby bronzové plynulý nárůst, snad kumulativní. Stejně jako u pastevních indikátorů přechází množství sekundárních indikátorů mezi mladou dobou bronzovou a halštatským obdobím na kvantitativně vyšší úroveň s propadem v době laténské. Zde by hodnoty odpovídaly menšímu zastoupení archeologických náleží v zóně do 1 km a celkově nižšímu výskytu archeologických pramenů vůbec – nejbližší zkoumanému profilu je pouze velké pohřebiště. Halštatské období je v nejbližším okolí vrtu zastoupeno více než laténské a tomu ostatně odpovídají také vysoké hodnoty u primárních antropogenních a pastevních indikátorů. Množství sekundárních indikátorů je znovu vysoké v době římské a celkem nevýrazné v dalších obdobích, včetně středověkého.

7.4. Změny ve skladbě lesa

Z hlediska vývoje náročných lesních dřevin (kategorie „dřeviny smíšených doubrav“) pozorujeme opět výrazné rozdělení křivky do dvou skupin, tentokrát s plynulým přechodem mezi střední a mladší dobou bronzovou, tedy v časovém úseku, kdy by podle archeologických dokladů měl být vliv lidské činnosti utlumen. Od té doby je situace víceméně stabilizovaná. I v tomto případě se zřejmě jedná o kumulativní vliv různých forem lidského impaktu (lesní pastvy, oklestu, těžby palivového dříví apod.), který postupně vyústil až v kompletní degradaci původních smíšených doubrav v pozdní době bronzové. Obraz je v soulasu s vývojem zastoupení antropogenních indikátorů.

Přesně opačný trend než vývoj náročných dřevin má zcela dle očekávání křivka dřevin raných sukcesních stádií. To jen potvrzuje domněnku o postupné degradaci původních

lesních společenstev, jež se měnila ve společenstva druhotná, s dominancí borovice. Nejde tedy o pouhé postupné odlesňování, ale také o výměnu druhové skladby zbylých lesů. Lze přitom předpokládat, že k tomu došlo následkem lidských aktivit, i když klimatické vlivy mohly hrát určitou roli a lidský impakt mohly urychlovat.

8. Diskuse a závěry

Na základě detailního srovnání archeologického a pylového záznamu jsme chtěli ukázat nebezpečí plynoucí a) z přímočarých interpretací archeologických či pyloanalytických dat; b) z přílišné generalizace výsledků pocházejících z jediného nebo malého množství pylových profilů a přenášení obrazu vývoje vegetace na širší území. Obraz o vývoji vegetace, jak jej poskytla pylová analýza, velmi často neodpovídá obrazu vývoje osídlení odvozenému z archeologických nálezů. Můžeme dokonce prohlásit, že se v pylovém záznamu nejvýrazněji projevují ty kultury, které jsou v archeologických nálezech zastoupeny nejméně: střední eneolit, pozdní doba bronzová a období stěhování národů společně s časně slovan-skou fází. Naopak nejvíce archeologicky zastoupená mladší doba bronzová je relativně ne- výrazná ve všech sledovaných pylových ukazatelích. Podobně to platí i o raném středověku 3–4. Tento rozpor můžeme do značné míry vyřešit tím, že vezmeme v úvahu pouze archeologická data z okolí do 1 km od zkoumaného profilu: pak by se obrazy osídlení a využití krajiny nejvíce přiblížily. Předběžně to můžeme považovat za důkaz vysoce lokálního původu pylového spektra, což je v případě plochého a rovného terénu Polabí, navíc s nejvyššími hodnotami větrné eroze v Čechách, poněkud překvapivé. K podobnému zjištění však dospěli i *Zolitschka et al. (2003)* při interpretaci výsledků z jezera Jues ve středním Německu. Lidský impakt zaznamenaný v jejich profilu byl rovněž přímo úměrný vzdáleností archeologicky zjištěných sídlišť od břehu. V této souvislosti není vyloučeno (ovšem těžko pro to najít přímý důkaz), že určitá část pylového spektra byla splavena do jezerní pánve ze sídlišť nacházejících se přímo v jejím těsném sousedství.

Pylová analýza byla tradičně považována za metodu s nízkou prostorovou citlivostí, jinými slovy za metodu, která integruje vlivy z velmi širokého okolí a na pozadí takto globálního pylového spadu není schopna zachytit jevy malého plošného rozsahu. Výsledky recentních studií však hovoří v přímé kontradikci k těmto subjektivním závěrům. Tak např. *Sugita et al. (1999)* zjistili, že většina pylového spadu v průměrné evropské kulturní krajině pochází z okruhu 800 až 1000 m. Dřívější výsledky *Jansena (1986)* a *Régnela (1989)* hovoří v podobném smyslu. K nálezům extrémně lokálního pylového spadu došel např. *Andersen (1992; Andersen et al. 1983)* při studiu drobných slatinných dolíků, kde většina pylových zrn pocházela z okruhu menšího než 50 m. Podobného druhu jsou i naše vlastní závěry ze srovnávacích výzkumů recentních pylových spekter a vegetace v modelovém území na jižní Sibiři. Nejméně lokální charakter pylových spekter je nutno předpokládat u velkých vodních nádrží, které zachycují poměry v okruhu několika km až několika desítek km, podle velikosti vodní plochy (*Bradshaw – Webb 1985; Prentice 1985*).

Určitou možností, jak v budoucnu testovat hypotézu o lokálním původu pylového spadu ve vztahu k pravěkému osídlení, by byl cílený výzkum s využitím sítí pyloanalytických profilů v archeologicky dobře prozkoumaném modelovém území, jakým je např. střední Polabí. Všechny profily by ovšem musely splňovat požadavky tzv. *high-resolution* analýz

a musely by být kvalitně absolutně datovány. Jejich vzájemným srovnáním bychom měli dojít k poznání možnosti vztáhnout získaný obraz na celou krajinu.

V mladší/pozdní době bronzové se (na základě pylového profilu) nastartoval proces vegetační změny. Původní skladba lesních dřevin se měnila a začínaly převládat sekundární formace. Také míra odlesnění se zvýšila, jak ukazují všechny sledované parametry. Toto zjištění, přestože je neoddiskutovatelné, je v rozporu s archeologickými daty, ve kterých není patrný žádný posun, natož aby byl výrazný. Řešení rozporu vidíme nejspíše v poukazu na obecnou dynamiku vegetačního vývoje. Vegetační změny, pokud se odehrávají „na podkritické úrovni“, čili v malém měřítku na pozadí dominantní vegetace, jsou většinou reverzibilní. Dosáhne-li však určitá vegetační formace z nějakého důvodu většího plošného rozšíření (ať už kumulací v čase, nebo náhlým zásahem), stává se podstatně stabilnější. Např. drobné pastviny obklopené lesem snadno zarůstají náletovými dřevinami. Naproti tomu velké pastviny v otevřené krajině zůstávají dlouho beze změny i po snížení intenzity pasební. To samé platí o polních kulturách nebo třeba o lesním porostu se sekundární skladbou ve vztahu k lesu původnímu. V mladší době bronzové tedy vlivem dlouhodobé kumulace lidského vlivu došlo k posunu v konektivitě přirozených vegetačních celků, které se staly jen ostrovy uprostřed sekundární vegetace (ať už lesní, nebo otevřené). To je případ okolí zkoumaného profilu, v jiných územích mohl stejný moment nastat ve zcela jinou dobu.

LITERATURA

- Andersen, S. T. 1992:* Pollen proxy data for human impact on vegetation (based on methodological experiences). In: B. Frenzel ed., Evaluation of land surfaces cleared from forests by prehistoric Man in Early Neolithic times and the time of migrating Germanic tribes, Stuttgart, G. Fischer, 1–11.
- Andersen, S. T. – Aaby, B. – Odgaard, B. 1983:* Environment and Man. Current studies in vegetational history at the Geological Survey of Denmark. *Journal of Danish Archaeology* 2, 184–196.
- Behre, K. E. 1981:* The interpretation of anthropogenic indicators in pollen spectra. *Pollen Spores* 13, 225–245.
- 1992: The history of rye cultivation in Europe. *Vegetation History and Archaeobotany* 1, 141–156.
- Beneš, J. 1998:* Keramika, ornice a reliéf. Výzkum polykulturního osídlení v Kozlech, okr. Louny (SZ Čechy). *Archeologické rozhledy* 50, 170–191.
- Bradshaw, R. H. W. – Webb, T. 1985:* Relationships between contemporary pollen and vegetation data from Wisconsin and Michigan, USA. *Ecology* 66, 721–737.
- Břízová, E. 1995:* Postglacial development of vegetation in the Labe river valley course. In: E. Růžičková – A. Zeman eds., Manifestation of climate on the Earth's surface at the end of Holocene. *PAGES-Stream* 1, Praha, 111–118.
- 1999: Late Glacial and Holocene development of the vegetation in the Labe (Elbe) River flood-plain (Central Bohemia, Czech Republic). In: *Acta Palaeobotanica – Suppl.* 2, Prague, 549–554.
- Butler, S. 1993:* A strategy for lowland palynology in Bohemia. *Památky archeologické* 84, 102–110.
- 1994: Environmental change and archaeology on the Labe (Elbe) river terraces near Kostelec nad Labem, Czech Republic. MS. dep. ArÚ AV ČR Praha.
- Coles, J. – Coles, B. 1996:* Enlarging the Past. Society of Antiquaries of Scotland Monograph Series 11. Edinburgh.
- Dreslerová, D. 1995a:* The prehistory of the middle Labe (Elbe) floodplain in the light of archaeological finds. *Památky archeologické* 86, 105–145.
- 1995b: A settlement-economic model for a prehistoric microregion: settlement activities in the Vnoř-stream basin during the Hallstatt period. In: M. Kuna – N. Venclová eds., *Whither Archaeology. Papers in honour of Evžen Neustupný*, Praha, Institute of Archaeology, 145–160.
- 1996: Modelování přírodních podmínek mikroregionu na základě archeologických dat. *Archeologické rozhledy* 48, 605–614, 709–712.

- Dreslerová, D. 1998: The Říčany area: field walking and GIS in the study of settlement history. In: E. Neustupný ed., *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha, 116–128, 170–176.
- 2001: Dynamic Changes in the central Bohemian Holocene alluvial landscape. In: T. Darwill – M. Gojda eds., *One Land, Many Landscapes*. BAR 987, Oxford, 47–53.
- Dreslerová, D. – Sádlo, J. 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny. *Archeologické rozhledy* 52, 330–346.
- Dreslerová, D. – Břízová, E. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2004: Holocene environmental processes and alluvial archaeology in the middle Labe valley. In: M. Gojda ed., *Ancient Landscape. Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*, Praha, Academia, 121–171.
- Edwards, K. D. 1991: Using space in cultural palynology: The value of the off-site pollen record. In: D. R. Harris – K. D. Thomas eds., *Modelling ecological change. Perspectives from neoecology, palaeoecology and environmental archaeology*, London, University College, 61–73.
- Gaillard, M. J. – Birks H. J. B. – Emanuelson U. – Berglund B. E. 1992: Modern pollen/land-use relationships as an aid in the reconstruction of past land-uses and cultural landscapes: an example from south Sweden. *Vegetation History and Archaeobotany* 1, 3–17.
- Firbas, F. 1949; 1952: Spät- und nacheiszeitliche Waldgeschichte Mitteleuropas nördlich der Alpen I; II. Jena, Gustav Fischer.
- Jansen, C. R. 1986: The use of local pollen indicators and the contrast between regional and local pollen values in the assessment of the human impact on vegetation. In: K. E. Behre ed., *Anthropogenic Indicators in Pollen Diagrams*. Rotterdam, A. A. Balkema, 203–208.
- Klápště, J. 1989: Poznámky k některým tendencím v současném vývoji archeologické pramenné základny. *Archeologické rozhledy* 41, 75–84.
- Klečka, J. 1930: Studie o slatinných lukách polabských. *Sborník Výzkumného ústavu zemědělského* 52. Praha.
- Kuna, M. 1991: The structuring of prehistoric landscape. *Antiquity* 65, 332–347.
- 1998: Keramika, povrchový sběr a kontinuita pravěké krajiny. *Archeologické rozhledy* 50, 192–223.
- Kuna, M. – Křivánková, D. – Krušinová, L. 1995: Archiv 2.0. Systém archeologické databáze Čech. Praha, Archeologický ústav AV ČR.
- Kuna, M. – Zvelebil, M. – Dreslerová, D. – Foster, P. 1993: Field survey and landscape archaeology research design: methodology of a regional field survey in Bohemia. *Památky archeologické* 84, 93–158.
- Losert, H. 1940a: Beiträge zur spät- und nacheiszeitlichen Vegetationsgeschichte Innerböhmens II. Das Spätglazial von Wschetat. *Beihefte Botanisches Centralblatt* 60, 395–414.
- 1940b: Beiträge zur spät- und nacheiszeitlichen Vegetationsgeschichte Innerböhmens III. Das Spätglazial bei Lissa-Hrabanov. *Beihefte Botanisches Centralblatt* 60, 415–436.
- Pačtová, B. – Hubená, E. 1994: To the history of forest formations of the central Labe-River region and to palaeoecological conditions at Hrabanov fen peat (Hrabanovská černava). Palynological study. In: E. Růžičková – A. Zeman eds., *Holocene floodplain of the Labe River. Contemporary state of research in the Czech Republic*, Praha, Geologický ústav AV ČR, 66–76.
- Pokorný, P. 2001: Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci. *Archeologické rozhledy* 53, 191–210.
- Pott, R. 1995: The origin of grassland plant species and grassland communities in Central Europe. *Fitosociologia* 29, 7–32.
- Prášek, J. V. 1913: Brandýs n. L. Město, panství a okres. Díl III. Brandýs n. L.
- Prentice, I. C. 1985: Pollen representation, source area and basin size: toward a unified theory of pollen analysis. *Quaternary Research* 23, 76–86.
- Regnell, J. 1989: Vegetation and land use during 6000 years. Palaeoecology of the cultural landscape of two lake sites in Southern Skåne, Sweden. *Lundqua Thesis* 27, 1–61.
- Rybničková, E. – Rybniček, K. 1996: Původ a vývoj naší travinné vegetace. *Zprávy České botanické společnosti – Materiály* 13, 47–54.
- Sádlo, J. – Pokorný, P. 2003: Vegetace Křivoklátska ve světle historicko-ekologických dat. In: J. Kolbek ed., *Vegetace Chráněné krajinné oblasti a Biosférické rezervace Křivoklátsko*. 3. Společstva lesů, křovin, pramenišť, balvanišť a acidofilních lemů, Praha, Academia, 327–333.
- Sugita, S. – Gaillard, M. J. – Broström, A. 1999: Landscape openness and pollen records: a simulation approach. *The Holocene* 9, 409–421.
- Zolitschka, B. – Behre, K. E. – Schneider, J. 2003: Human and climatic impact on the environment as derived from colluvial, fluvial and lacustrine archives – example from the Bronze Age to the Migration period, Germany. *Quaternary Science Reviews* 22, 81–100.

Settlement and prehistoric land-use in middle Labe valley, Central Bohemia Direct comparison of archaeological and pollen-analytical data

From an archaeological perspective, the valley of the middle Labe river is one of the best studied regions within the Czech Republic and possibly Central Europe as a whole. Lake pollen profile taken from this region, dated from between ca 5800–700 cal BP, form the basis of a paleobotanical reconstruction of the landscape development from prehistory to Early Medieval times. The archaeological analysis has been undertaken within a 3 km diameter circle around the coring site as the most probable theoretical space of the pollen fall-out origin. A detailed comparison of both data sources was aimed to reveal the danger of: a) a simplistic interpretation of the archaeological and pollen data, and b) an excessive generalisation of results obtained from single pollen profile, and the extension of this simple generalised vegetational picture to a wider area.

The above mentioned 3 km diameter circle was divided into 24 segments (*fig. 6*) and the archaeological finds assessed according to: a) the presence in individual segments, b) the number of filled-in segments within 1 km, 1–2 km, 2–3 km, c) the area of 25 ha taken by the hypothetical settlement area cores of prehistoric and Early Medieval cultures, d) the index created from the number of filled-in segments divided by the duration of the archaeological period. The reconstructed archaeological settlement picture was compared to the results of the pollen analysis revealing a surprising incompatibility between the data sources. The relatively highest reflection of human impact in the pollen diagram was made by cultures which archaeologically left the least impression: the Middle Eneolithic, Final Bronze Age and the Migration period together with the older phase of the Early Medieval period.

Archaeologically most representative the Late Bronze Age is, on the contrary, relatively unimpressive in the whole pollen record and the impression of the Early Medieval period III–IV is similar. To bring the settlement picture nearest to the land use evidence apparently requires taking account of the archaeological data from an area of 1 km in diameter only, which can be preliminary considered as a proof of very local origins of the pollen spectrum, even in a flat, open valley bottom landscape.

A period of vegetation change is revealed between the Late/Final Bronze Age – Hallstatt period. The original forest structure and composition was changing and the secondary formations were taking over. Also all the parameters followed are showing an increasing deforestation. This evidence contradicts local archaeological data which do not show higher settlement intensity.

The contradiction can be most probably explained by the general dynamics of vegetation development. Vegetation changes, if they are forthcoming on “undercritical level”, i.e. in a small scale on the background of dominant vegetation, are usually reversible. However if some vegetation formation spreads, for any reason, on a wider scale (by cumulation in time or by a sudden impact), it becomes significantly more stable. Small grazing areas surrounded by woodland for example get easily covered by self-seeding vegetation. Large grazing areas in an open landscape remain unchanged for a long time, even if the intensity of grazing has decreased. That rule applies for field cultures as well as, for example secondary woodland growth in the relationship to the woods in their original form. The natural vegetation formations were thus repressed in their connectivity to become islands only within the secondary vegetation (secondary woodland or open field). According to the results of the analysis this shift was caused by the cumulative effect of human impact during the Late/Final Bronze Age Period. The results are limited to the area under research.

English by *Linda & Pat Fosters*

K vývoji vnitřního opevnění na Budči

Zur Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč

Andrea Bartošková

Opevnění vnitřního areálu budečského hradiště zkoumali nezávisle na sobě Z. Váňa a M. Šolle. Oběma autory v podstatě shodně stanovený vývoj hradby na Budči bývá začleňován do studií zabývajících se problematikou raného středověku. V tomto příspěvku proto demonstrují rozdíly ve vývoji vnitřní hradby ve Váňově a Šollově řezu valem. Uvádím výsledky revizního zpracování Šollova výzkumu valu u rotundy sv. Petra a Pavla, které nastiňují novou interpretaci vývoje vnitřního budečského opevnění. Tyto nově stanovené vývojové fáze hradby v prostoru u rotundy pak srovnávám s vývojem hradby ve Váňově řezu valem a předkládám zpřesněné chronologické schéma vývoje vnitřního budečského opevnění. Zároveň přibližuji keramický materiál, o němž Váňa opřel datování vzniku první raně středověké hradby na Budči do přelomu 8./9. stol. a ježž nikdy nezveřejnil.

raný středověk – Budeč – hradiště – vnitřní opevnění – keramika

On the development of the inner defences at Budeč. The fortification of the inner area of the Budeč hillfort has been investigated independently by Z. Váňa and M. Šolle. Both authors place the development of the rampart at Budeč among those studies considering questions related to the Early Middle Ages. This contribution, then, demonstrates the differences in the evolution of the inner rampart apparent in the sections by Váňa and Šolle. The results are presented of a revision and reassessment of the Šolle's investigation of the rampart at the Rotunda of SS Peter and Paul, which outlines a new interpretation of the development of the inner defences at Budeč. These newly established developmental phases in the area of the rotunda are then compared with the development of the defences in Váňa's section through the rampart, and a more precise chronological scheme of the development of the inner defences is provided. In closing, the ceramic material on which Váňa based the dating of the first Early Medieval fortification at Budeč to the turn of the 8th/9th century, and which has not hitherto been published, is considered.

Early Middle Ages – Budeč – inner defences – hillfort – ceramics

Prof. Jiřímu Slámovi k jeho životnímu jubileu

V rámci rozsáhlého archeologického výzkumu raně středověkého hradiště Budeč, prováděného v letech 1972–1990 Archeologickým ústavem ČSAV Praha, byla hlavní pozornost (pod vedením Z. Váni a M. Šolla) zaměřena na vnitřní areál hradiště. Zatímco Váňa svými sondážemi v letech 1972–1986 sledoval především vývoj osídlení a opevnění, Šolle se v letech 1975–1980 věnoval výzkumu kostelů a přilehlých pohřebišť. Nicméně v rámci archeologického odkryvu v bezprostředním okolí rotundy sv. Petra a Pavla zkoumal Šolle i pozůstatky vnitřního opevnění hradiště. Právě výsledky výzkumu vnitřního budečského opevnění zkoumaného nezávisle na sobě Váňou a Šollem (*obr. 1*) jsou předmětem tohoto příspěvku, v němž:

1. provádím srovnání vývojových fází hradby, zachycených Váňou (1989, 123–139) v odkryvu E1, s fázemi hradby, které sondáží u rotundy sv. Petra a Pavla zjistil Šolle (1990, 140–162);
2. předkládám výsledky svého revizního zpracování Šollova výzkumu vnitřního valu v prostoru u rotundy, které se neztotožňují s autorovými publikovanými závěry o vývojových

fázích hradby a nastiňují odlišnou interpretaci vývoje vnitřního opevnění ve zkoumaném prostoru (Bartošková 2003);

3. na základě srovnání nově stanovených vývojových fází hradby u rotundy s vývojem hradby ve Váňově sondě E1, která protнула vnitřní val ve vzdálenosti 60 m na sever od Šollova odkryvu, předkládám zpřesněné schéma vývoje vnitřního budečského opevnění.

1. Srovnání vývoje vnitřní hradby v sondě E1 s vývojem hradby v odkryvu u rotundy sv. Petra a Pavla

1.1. Vývojové fáze vnitřního budečského opevnění stanovené Z. Váňou na základě jeho výzkumu vnitřního valu (sonda E1)

Sonda E1 (d. 31 m, max. š. 6 m), zkoumaná Váňou v letech 1978–1980, protнула vnitřní val (*obr. 1: a*) asi 60 m na sever od Šollova výzkumu valu u rotundy. Váňa odkryl hradbu v celé její šířce (včetně příkopu), přičemž rozlišil jednu pravěkou a tři raně středověké fáze hradby¹ (*obr. 2*).

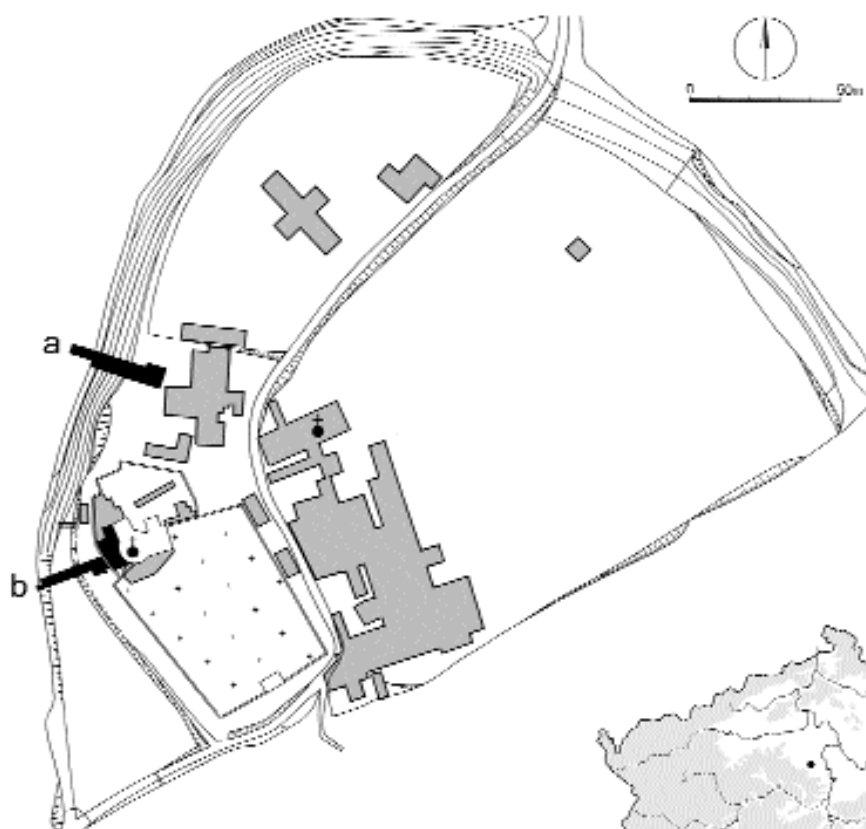
Za pozůstatek pravěké hradby, datované do doby kultury knovízské, považuje Váňa kumulaci velkých neopracovaných kamenů buližníku, pískovce a břidlice, které byly využity při stavbě první slovanské hradby, kde tvořily jakési její jádro. První slovanská hradba (*obr. 2: 1*) měla čelní kamennou plentu, širokou 1 m, která podle autora výzkumu sestávala, stejně jako pozůstatky knovízského opevnění, z velkých neopracovaných kamenů místní břidlice, buližníku a pískovce. Jednoduchá dřevohliněná konstrukce hradby, jež se však zachovala jen v destrukci, měla nejspíše dřevěnou zadní stěnu, zapřenou dřevěnými kůly. Jejím pozůstatkem by měla být kůlová jamka zachycená úzkým řezem hradbou (š. 1,5 m) v písčitém podloží. Nejstarší slovanská hradba, která podle Váni vznikla někdy na přelomu 8./9. stol., by tak dosahovala šíře 4,5 m. Na základě zuhelnatělých zbytků dřev v destrukci hradby autor výzkumu soudil, že hradba měla roštovou konstrukci a podle silných stop ohně zanikla násilně vypálením (Váňa 1989, 133–134; 1995, 9).

Na destrukci první slovanské hradby byla postavena druhá slovanská hradba (*obr. 2: 2*), jejíž lícovaná čelní kamenná plenta byla čistě opuková a vůči kamennému čelu první hradby byla posunuta o 2 m dále do vnitřní plochy akropole. Dřevohliněná konstrukce hradby byla dvouprostorová, v přední části s roštovým uspořádáním a v zadní s komorovým. Zadní stěna hradby byla dřevěná a podepřena byla kůly, což dokládá do písčitého podloží zahloubená kůlová jamka, zachycená úzkým řezem hradbou (š. 1,5 m) těsně za zjištěnou zadní dřevěnou stěnou. Podle publikovaných údajů byla druhá slovanská hradba široká 9 m a vznikla někdy na přelomu 9./10. stol. (Váňa 1989, 127, 131–134; 1995, 9).²

Třetí slovanská hradba (*obr. 2: 3*) byla postavena na pozůstatku předchozí hradby, přičemž její čelní kamenná plenta, u níž se však nedochovala líc, byla vůči kamennému čelu druhé hradby posunuta o 3 m směrem do vnitřní plochy akropole. Čelní kamennou plentu tvořily různé druhy kamenů (opuka, pískovec, buližník, břidlice). Dřevohliněný ochoz hrad-

¹ Pro srozumitelnost textu a rovněž vzhledem k návaznosti na terminologii M. Šolla a Z. Váni je dále užíváno označení „slovanská hradba“ namísto vhodnějšího „raně středověká hradba“.

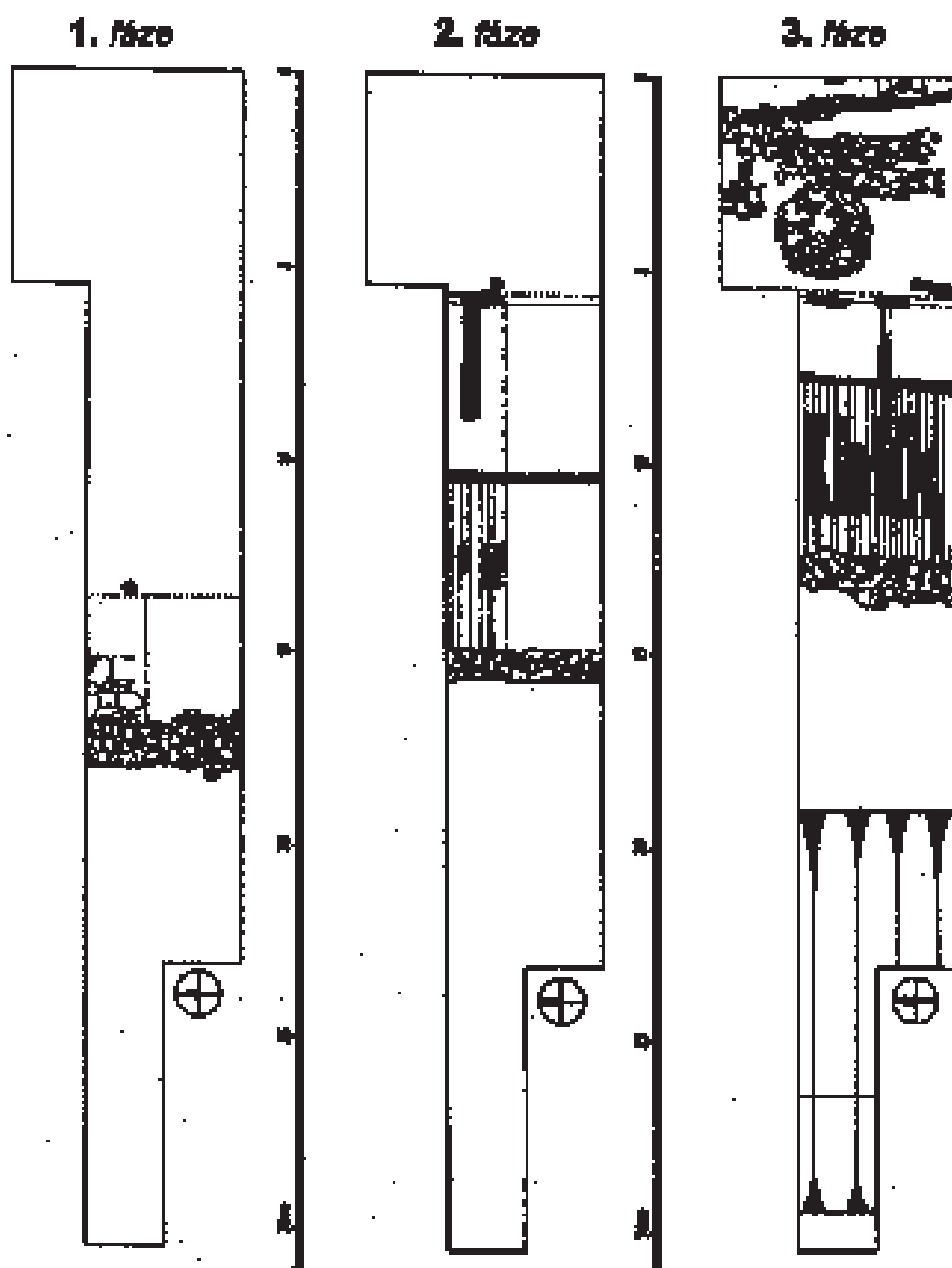
² Podle terénní dokumentace dosahovala druhá slovanská hradba šířky 10 m.

Obr. 1. Budeč, vnitřní areál hradiště. Archeologicky zkoumané plochy (1972–1986) – černě vyznačeny jsou sondáže, které odkryly vnitřní hradbu v celé šíři: a – sonda E1 (výzkum Z. Váňa); b – sondáž u rotundy sv. Petra a Pavla (výzkum M. Šolle). – Abb. 1. Budeč, Innenareal des Burgwalls. Lage der Grabungsflächen (1972–1986) – schwarz bezeichnet sind Sondagen, in denen die ganze Breite des Innenwalls vorliegt: a – Sonde E1 (Grabung Z. Váňa); b – Sonde bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde (Grabung M. Šolle).

by byl podle autora stupňovitý a sestával ze tří oddílů: přední oddíl měl roštové uspořádání, dva zadní oddíly měly komorovou konstrukci. Odstupňován byl i zadní uzávěr hradby: tvořily jej dvě zadní kamenné plenty z různých druhů kamenů (opuka, pískovec, bulžník, břidlice) a zadní dřevěná stěna, která byla podepřena kůly. Celková šířka hradby činila 13 m. Podle autora třetí hradba vznikla někdy na konci 10. stol., určitou změnu však prodělala v průběhu 11. stol., kdy byl v zadní části hradby postaven kruhový bastion. Zánik vnitřního opevnění hradiště klade Váňa do 12. století. S nejmladší hradbou souvisel velký hrotitý příkop, jenž podle publikovaných údajů dosahoval šířky 10 m a hloubky 2,9 m.³ Autor předpokládá, že příkop měly i obě starší hradby – byl však zřejmě pohlcen rozšířeným a prohloubeným příkopem nejmladší hradby (Váňa 1989, 123–131; 1995, 9).

³ Podle terénní dokumentace byl příkop široký 10,5 m, hluboký byl u vnějšího okraje 2,8 m, u vnitřního okraje pak 5,5 m.

Obr. 2. Budeč, výzkum vnitřního valu. Vývojové fáze raně středověké hradby zachycené Z. Váňou v sondě E1. – Abb. 2. Budeč, Grabung des Innenwalls. Entwicklungsphasen der frühmittelalterlichen Mauer nach Váňas Sonde E1.

Vývojové fáze raně středověkého opevnění budečské akropole, stanovené Z. Váňou na základě jeho výzkumu vnitřního valu sondou E1 (*obr. 2*), vykazují jasnou tendenci k rozšiřování hradebního tělesa přidáváním dalšího dílu dřevohliněné konstrukce. Zatímco první slovanská hradba byla jednoprostorová a její šířka činila 4,5 m, druhá slovanská hradba byla dvouprostorová a dosahovala šířky 9–10 m. Nejmhutnější byla třetí slovanská hradba s třídílným, stupňovitě uspořádaným ochozem, ukončeným odstupňovanou zadní stěnou. Tato nejmladší hradba byla již široká 13 m. Ve Váňově řezu vnitřním valem je zároveň patrné, že vůči kamennému čelu nejstarší fáze slovanské hradby se čelní kamenné plenty dalších dvou fází hradby postupně posouvají směrem do vnitřní plochy akropole.

1.2. Vývojové fáze vnitřního budečského opevnění stanovené M. Šollem na základě jeho výzkumu vnitřního valu (odkryv u západní stěny rotundy sv. Petra a Pavla)

Šollova sondáž u západní stěny rotundy sv. Petra a Pavla (*obr. 1: b*) zahrnovala příčnou sondu vnitřním valem, vytyčenou vně dnešní hřbitovní zdi (sektory 1, 1b, 14), a plošný odkryv mezi touto hřbitovní zdí a západní stěnou kostela (sektory 2–9).⁴ Propojení sektoru 2, 1 a 14 přitom vytvářelo průběžnou sondu (š. 3 m, d. 27 m), která napříč protínala násep valu a na jeho vnitřní straně se přimykala k obvodovému zdivu kruhové lodi kostela, jež představuje původní rotundu sv. Petra z doby vlády knížete Spytihněva I. (895–915). Plošným odkryvem u rotundy byly kromě pozůstatků vnitřního opevnění zachyceny i hroby, které respektovaly původní stavbu rotundy a vybaveny byly velkomoravským šperkem nebo malými esovitými záušničkami. Trvání tohoto nejstaršího pohřebiště na Budči, založeného po postavení rotundy sv. Petra, klade autor výzkumu na sklonek 9. stol. a do 1. pol. 10. stol. (*Šolle 1990*, 161–162). Šollem stanovené vývojové fáze slovanské hradby proto předkládám ve vztahu k tomuto pohřebišti (*obr. 3*).

První slovanská hradba (*obr. 3: 1*), která byla postavena na kamenné destrukci pravěké hradby jeví se jako pás velkých, hrubě opracovaných kamenů buližníku a břidlice, měla podle autora výzkumu čelní i zadní kamennou plentu a jednodílnou dřevohliněnou konstrukci ochozu komorového uspořádání.⁵ Zatímco čelní kamenná plenta, sestávající z velkých, hrubě opracovaných kamenů (uvádí se buližník, pískovec, slepenec, břidlice), byla v sondě 1 spolehlivě zjištěna, na existenci zadní kamenné plenty usuzuje autor výzkumu pouze na základě nálezu dvou buližníkových kamenů v sektoru 2. Sektor 2 byl součástí plošného odkryvu mezi hřbitovní zdí a rotundou, kde však další kameny ze zadní plenty této hradby nebyly zjištěny. *Šolle (1990*, 148, *obr. 17*) sice vidí pokračování této zadní plenty v pásu kamenů odkrytých v sektoru 9 naproti kostelní věži; již z publikované fotografické dokumentace výzkumu je však zřejmý výrazný stratigrafický nepoměr mezi torzem zadní kamenné plenty v sektoru 2 a v sektoru 9 (*Šolle 1990*, *obr. 16*). V sektoru 2 ležely dva buližníkové kameny na vypreparovaném bloku vrstev, který překrýval kameny rozvalené knovízské hradby. V sektoru 9 se onen pás kamenů nacházel zhruba ve stejné výškové úrovni jako kameny rozvalené knovízské hradby a stejně jako ony ležel na tmavé vrstvě překrývající písčité podloží. Nepropojitelnost obou „torz zadní kamenné plenty“ potvrzují jejich zaznamenané absolutní výšky – v sektoru 2: 287,89 a 287,80 m n. m., v sektoru 9: 286,79 a 286,55 m n. m. (*obr. 3: 1*). Autorem výzkumu prezentovaná souvis-

⁴ Sítí sektorů odkrytých M. Šollem u západní stěny rotundy sv. Petra a Pavla viz *Bartošková 2003*, *obr. 2*.

⁵ Šollovo vyhodnocení výzkumu první slovanské hradby viz *Šolle 1990*, 145, 148–149.

lost dvou bulžnickových kamenů v sektoru 2 s pásem kamenů v sektoru 9 jako pokračování zadní kamenné plenty nejstarší slovanské hradby je tedy více než problematická (Bartošková 2003, 195, obr. 17a, b). Nicméně celková šířka autorem stanovené nejstarší slovanské hradby má činit 4 m. Vznik této hradby, s níž ještě souvisel vnější malý příkop (š. 3,1 m, hl. 1,1 m), vyhloubený ve vzdálenosti 3 m od jejího kamenného čela, klade Šolle (1990, 148–149) na přelom 8./9. století. Zánik hradby pak klade na poč. 10. stol., kdy nejstarší slovanská hradba byla podle něj nahrazena hradbou novou, reprezentující druhou fázi raně středověkého opevnění akropole (Šolle 1990, 201). S uvedenou chronologickou interpretací vývojových fází raně středověké hradby je ovšem v rozporu skutečnost, že hroby nejstaršího pohřebiště u rotundy sv. Petra, datovaného do 1. pol. 10. stol. (Šolle 1990, 162), respektovaly hradbu první fáze raně středověkého opevnění.⁶

Zaměříme se proto na Šollovu interpretaci druhé fáze raně středověkého opevnění (obr. 3: 2), prezentovanou autorem především prostřednictvím kresebné dokumentace severního profilu sondy 1+14, která napříč protнула vnitřní val v úseku před dnešní hřbitovní zdí (Šolle 1990, 149, obr. 4). S druhou slovanskou hradbou zde autor výzkumu spojuje rozvalenou čelní kamennou plentu (7a) na okraji velkého příkopu, její destrukci na dně příkopu (7b) a hlinitou navážku tělesa hradby (8c, 8d), jež má představovat destrukci tělesa první slovanské hradby, která byla využita při stavbě druhé slovanské hradby.⁷ Podle autora byly v této navážce zjištěny tři řady roštů (vzdálených od sebe 20–30 cm), které zasahovaly do rozvalené čelní plenty hradby (Šolle 1990, 149, obr. 9). V prostoru mezi hřbitovní zdí a rotundou má být pozůstatkem tělesa druhé slovanské hradby jen samotný hustý rošt dřevěných kleštín, který byl kresebně zdokumentován na podélném řezu valem pod vnitřní stranou hřbitovní zdi. Tam ležel na rozhraní hlinité a písčité navážky, přičemž tmavá hlinitá navážka (8) představuje pozůstatek tělesa první slovanské hradby a světlá písčitá (4) třetí slovanské hradby (Šolle 1990, obr. 5).⁸ Je poněkud zarážející, že za pozůstatek druhé slovanské hradby v prostoru mezi hřbitovní zdí a rotundou považuje autor výzkumu pouze rošt dřevěných kleštín, který nedoprovází žádná navážka tělesa této hradby. Nicméně zadní líc druhé slovanské hradby, jenž byl podle Šolla dřevěný, a proto se nezachoval, situuje autor do prostoru, kde končily výběžky zmíněného hustého roštu kleštín (Šolle 1982, Text, 17). Disponibilní fotodokumentace zaznamenává onen hustý rošt pouze na povrchu 80–90 cm širokého bloku vrstev, který byl ponechán v prostoru pod vnitřní stranou hřbitovní zdi, kde překrýval kamenitou destrukci pravěké hradby (Bartošková 2003, obr. 17b). Odkázání jsme proto na Šollovy publikované závěry, které uvádějí, že hustý rošt kleštín směřoval kolmo k rotundě a byl uzavřen souvislou řadou dřevěných kúlů, rozvinutou v pravidelné vzdálenosti od pláště rotundy (Šolle 1990, 149). V prostoru mezi hřbitovní zdí

⁶ Vztah nejstaršího pohřebiště u rotundy sv. Petra k vývojovým fázím opevnění si Šolle zcela neujasněl, neboť na jednom místě své publikace uvádí, že „hřbitov byl založen v době, kdy stála nejstarší slovanská hradba (I) a stejně tak, kdy stála již rotunda sv. Petra“ (Šolle 1990, 161), na jiných místech též publikace pak uvádí, že „současné se stavbou kostela došlo k rozšíření vnitřní hradby“ (Šolle 1990, 162), „rotunda byla postavena v době, kdy vnitřní opevnění (I) z přelomu 8./9. stol., které stavbě kostela předcházelo, bylo nahrazeno opevněním II z poč. 10. stol.“ (Šolle 1990, 201).

⁷ Kresebná dokumentace tohoto příčného řezu vnitřním valem (sonda 1+14) je také publikovaná in: Bartošková 2003, obr. 10.

⁸ Kresebná dokumentace tohoto podélného řezu vnitřním valem pod vnitřní stranou hřbitovní zdi je také in: Bartošková 2003, obr. 4.

a rotundou je tedy podle autora výzkumu pozůstatkem druhé slovanské hradby jen hustý rošt kleštin, který v místě zachycených dřevěných kúlů uzavírala předpokládaná zadní dřevěná stěna hradby. Vnější stranu druhé slovanské hradby uzavírala podle Šolla čelní kamenná plenta, za jejíž pozůstatek považuje nakupeninu různých druhů kamenů (opuka, pískovec, buližník, břidlice), odkrytou v těsné blízkosti vnitřního okraje velkého příkopu (š. 8,3 m, hl. 2,7 m). Druhá slovanská hradba, jejíž rozvalená čelní kamenná plenta je podle kresebné dokumentace příčného řezu valem (sonda 1+14) předsunutá o 5 m před kamenným čelem první slovanské hradby, by tak dosahovala šířky okolo 11 m. Podle Šollovy dokumentace zmíněného příčného řezu valem (sonda 1+14) souvisel s druhou slovanskou hradbou velký příkop, neboť vrstva překrývající jeho vnitřní stěnu (7b) je označena jako „hlinitokamenitá suť slovanské hradby II, vyplňující mladší příkop“ (Šolle 1990, obr. 4). Vznik druhé slovanské hradby klade autor na poč. 10. stol., tj. do doby, kdy byla postavena rotunda sv. Petra a kolem ní se začalo pohřbívat. Šolle (1990, 201) uvádí, že rotunda sv. Petra byla postavena v době, kdy první slovanská hradba z přelomu 8./9. stol. byla nahrazena druhou hradbou z poč. 10. století. S tímto publikovaným závěrem je ovšem v rozporu autorova interpretace druhé slovanské hradby. Ta totiž zasahuje do prostoru nejstaršího hřbitova u rotundy, jehož založení klade Šolle do doby bezprostředně následující po postavení rotundy. Tato hradba by však podle autorova datování měla fungovat v době, kdy se kolem rotundy pohřbívalo, tj. v 1. pol. 10. století. Skutečnost, že druhá hradba překrývá hroby nejstaršího kostelního hřbitova, je výraznou logickou nesrovnalostí v Šollově interpretaci vývojových fází raně středověkého opevnění. Tomu se však ještě budu věnovat v kap. 2, v níž shrnu výsledky svého revizního zpracování Šollova výzkumu vnitřního valu a nastíním novou interpretaci vývoje vnitřního budečského opevnění v prostoru u rotundy (obr. 4).

Zbývá předložit Šollovu interpretaci nejmladší, tj. třetí, slovanské hradby (obr. 3: 3).⁹ Za pozůstatek čelní kamenné plenty nejmladší hradby označil autor kumulaci vesměs opukových kamenů odkrytých při severní straně příčné sondy valem v nadloží kamenného čela nejstarší slovanské hradby (Šolle 1990, 149, obr. 4, 7: 1). Zadní líc třetí slovanské hradby byl zachycen ve vzdálenosti asi 120 cm od obvodového zdiva rotundy a podle autora sestával ze zadní kamenné plenty tvořené různými druhy kamenů (opuka, pískovec, buližník, břidlice) a ze souvislé řady dřevěných kúlů zapuštěných v pravidelných rozestupech (150–180 cm) na vnitřní straně plenty. K tomu jen poznamenávám, že jde o tytéž kůly, které Šolle zcela nelogicky dává do souvislosti i se zadním uzávěrem druhé slovanské hradby. Tyto kůly, jejichž otisky se zachovaly ve vzpřímené pozici, protínaly až na podloží mohutný blok vrstev o mocnosti až 130 cm, na jehož povrchu ležely kameny zadní plenty nejmladší hradby (Šolle 1990, obr. 10: 1, 2). Podle Šollovy dokumentace řezu XY, provedeného v místě konstrukce kúlů a zadní kamenné plenty, má s nejmladší hradbou souviset 60–90 cm mocná vrstva (7a), kterou překrývaly kameny zadní plenty (15) a kterou autor výzkumu označil jako destrukci tělesa nejmladší hradby (Šolle 1990, obr. 11). Netřeba zdůrazňovat, že není možné, aby zadní kamenná plenta nejmladší hradby ležela na destrukci tělesa téže hradby a otisky nedestruovaných kúlů nejmladší hradby se rýsovaly ve vrstvě označené jako destrukce nejmladší hradby. Ani při předpokladu, že autor výzkumu nerozlišuje významový rozdíl mezi „destrukcí“ tělesa hradby a „navázkou“ tvořící výplň zachovaného pozůstatku hradby, není možné, aby kamenná plenta nejmladší hradby pře-

⁹ Šollovo vyhodnocení výzkumu třetí slovanské hradby viz Šolle 1990, 149, 152, 154–155.

krývala dřevohliněné jádro téže hradby, jejíž zadní stěnu má zároveň zpevňovat.¹⁰ Nicméně podle autora výzkumu jádro hradební konstrukce mezi čelní a zadní kamennou plentou nejmladší hradby tvořily komory vyplněné světlou písčitou zeminou (*Šolle 1990*, 152). Třetí slovanská hradba, jejíž kamenné čelo bylo podle terénní dokumentace vůči předchozí druhé hradbě posunuto o 5 m směrem k rotundě, by tak dosahovala šířky okolo 7 m.¹¹ Součástí nejmladší raně středověké fortifikace byl vnější velký příkop, jehož vnitřní okraj se nacházel ve vzdálenosti 6 m od kamenného čela hradby. Zatímco suťovou vrstvu s opukovými, pískovcovými a bulžnickovými kameny (7b), překrývající vnitřní stěnu příkopu, ztotožňuje Šolle s destrukcí kamenného čela druhé slovanské hradby, s destrukcí třetí slovanské hradby podle něj jasně souvisí suť z drobných opukových kamenů (5b), která v příkopu překrývala tmavou hlinitou vrstvu (6a), označenou jako výplň mladšího příkopu z 10. stol. (*Šolle 1990*, 154–155, obr. 4). Vznik třetí slovanské hradby klade Šolle do 2. pol. 10. stol., a to na základě stratigrafické situace v místě plošného odkryvu u západní stěny rotundy, kde souvislá řada dřevěných kůlů, považovaných společně s kamennou plentou za zadní líc komorově uspořádané nejmladší hradby, porušovala hroby nejstaršího kostelního pohřebiště, datovaného podle velkomoravského a povelkomoravského charakteru hrobového inventáře do 1. pol. 10. stol. (*Šolle 1990*, 152). Zánik nejmladší hradby pak autor výzkumu klade do 11. stol., neboť základy severní apsidy přistavěné k tělesu rotundy „někdy v průběhu, spíše však až ve 2. pol. 11. stol.“ porušovaly již rozpadlou zadní kamennou plentu hradby (*Šolle 1990*, 181).

1.3. Srovnání vývojových fází raně středověkého opevnění budečské akropole ve Váňově a Šollově příčném řezu vnitřním valem

Pro názorné srovnání Váňovy a Šollovy interpretace tří vývojových fází raně středověkého opevnění vnitřního areálu hradiště jsem zvolila schematické znázornění vývoje půdorysu hradby v sondě E1 (výzkum Z. Váňa) a v příčném řezu valem u rotundy (výzkum M. Šolle). U každé fáze hradby zároveň uvádím autorem výzkumu stanovené datování jejího trvání. Dodávám, že v případě Šollova řezu valem je jím stanovený vývoj raně středověké hradby znázorněn ve vztahu k absolutně datované (895–915) rotundě sv. Petra a k hrobům nejstaršího pohřebiště, založeného bezprostředně po postavení rotundy a fungujícího přibližně do poloviny 10. století.

Předložené vývojové schéma vnitřního budečského opevnění (*obr. 5*) ukazuje, že v sondě zkoumané Váňou se šířka hradby postupně zvětšuje. V první fázi je hradba jednodílná a její šířka činí 4,5 m. Ve druhé fázi je hradba dvoudílná a dosahuje šířky 9–10 m. Ve třetí fázi vývoje je hradba největší – je třídílná a dosahuje šířky 13 m. Čelní kamenná plenta druhé a třetí fáze hradby se přitom vůči kamennému čelu první hradby postupně posouvá dozadu, do vnitřní plochy akropole. V Šollově řezu vnitřním valem u rotundy sv. Petra a Pavla je patrný poněkud odlišný vývoj raně středověké hradby. Zatímco v první fázi je jednodílná hradba o šířce 4 m srovnatelná s první fází hradby ve Váňově sondě, rozdíl je

¹⁰ Polohu a dokumentaci řezu XY včetně ozřejmění zaznamenané nelogické stratigrafie viz *Bartošková 2003*, 200–201, 210–211, obr. 22, 33.

¹¹ Autor výzkumu sice píše, že kamenné čelo nejmladší hradby bylo proti starší fortifikaci posunuto o 3 m směrem k rotundě (*Šolle 1990*, 152), s tímto údajem však nesouhlasí kresebná dokumentace příčného řezu valem (*Šolle 1990*, obr. 4).

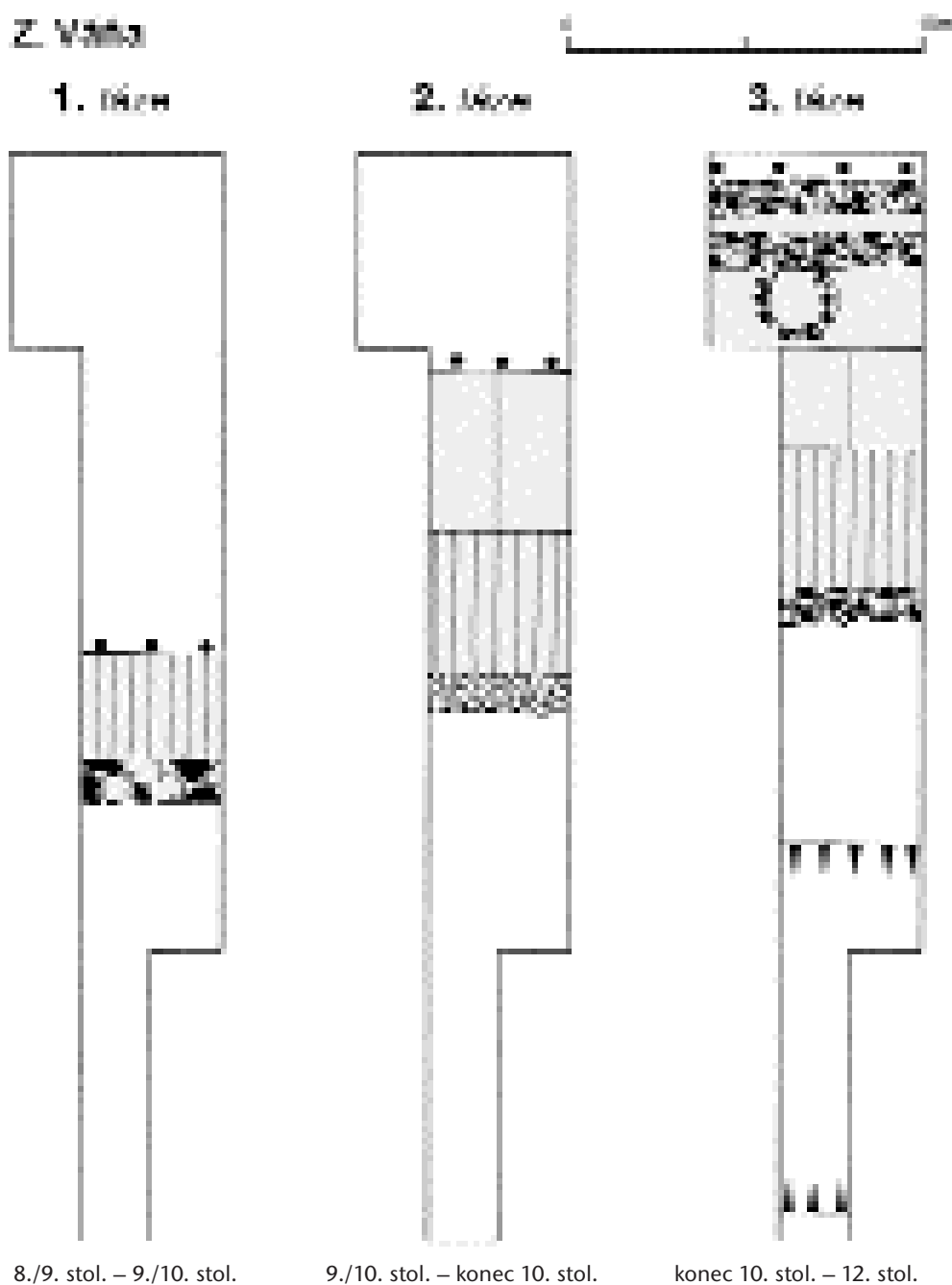
v pojetí velikosti druhé a třetí hradby. V Šollově odkryvu u rotundy je totiž hradba největší ve druhé fázi vývoje, kdy dosahuje šířky okolo 11 m, přičemž její čelní kamenná plenta je vůči kamennému čelu první slovanské hradby předsunutá o 5 m dopředu. Ve třetí fázi vývoje se kamenné čelo hradby zase posouvá o 5 m dozadu směrem k rotundě, a hradba tak dosahuje šířky jen okolo 7 m, což je v porovnání s třináctimetrovou šířkou nejmladší hradby ve Váňově řezu téměř poloviční rozměr.

Přestože první fáze slovanské hradby se v obou řezech v podstatě shoduje, odlišnost je patrná v konstrukci a zadním uzávěru hradby. Váňa na základě zuhelnatělých zbytků dřev v destrukci hradby předpokládá roštovou konstrukci hradebního tělesa, kterou uzavírala zadní dřevěná stěna zapřená dřevěnými kůly. Naproti tomu poměrně zachované těleso nejstarší slovanské hradby v řezu u rotundy mělo podle Šolla komorovou konstrukci, kterou uzavírala zadní kamenná plenta. V Šollově řezu byl také ve vzdálenosti 3 m před kamenným čelem první slovanské hradby zachycen malý příkop, který podle autora fungoval po celou dobu jejího trvání. Ve Váňově řezu byl tento příkop pravděpodobně zlikvidován při hloubení velkého příkopu, jehož vnitřní okraj byl zachycen ve vzdálenosti 1 m před čelní kamennou plentou nejstarší hradby. Fungování velkého příkopu klade Váňa do doby, kdy akropoli hradiště chránila nejmladší slovanská hradba. Velký příkop zachytil ve své sondě i M. Šolle. Rozdíl je zde však v tom, že podle Šollovy interpretace suťových vrstev ve výplni velkého příkopu spadá jeho fungování již do doby existence autorem výzkumu stanovené druhé slovanské hradby.

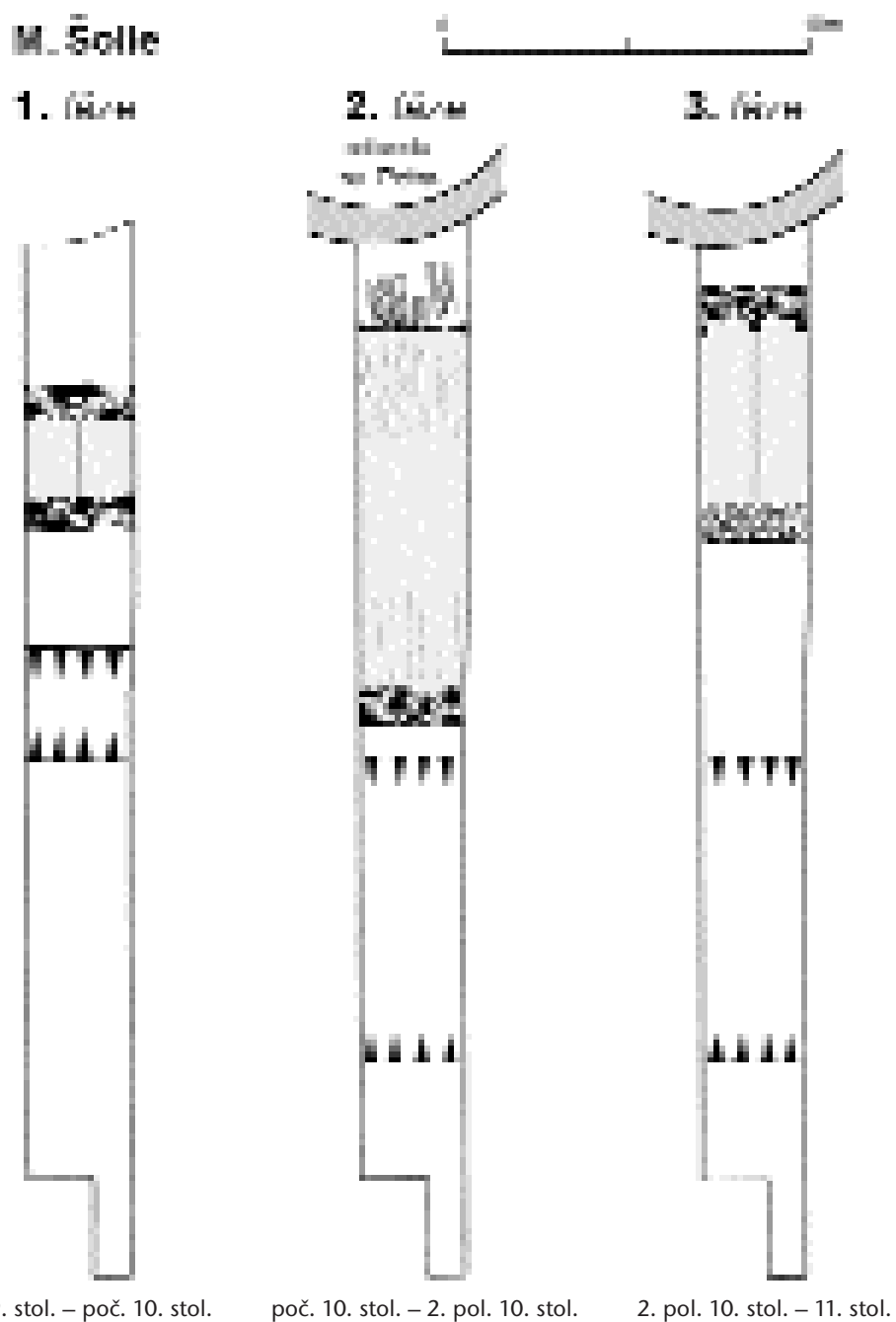
Další rozdíl je ve složení kamenných plent. V obou sondách je stejného charakteru pouze čelní kamenná plenta nejstarší slovanské hradby, která jak u Váni, tak u Šolla sestává z velkých neopracovaných kamenů buližníku, břidlice a pískovce (bez použití opuky). Čelní plenta druhé slovanské hradby je ve Váňově řezu čistě opuková, kdežto v Šollově řezu sestává z různých druhů kamenů, a to z pískovce, buližníku, břidlice a z opuky. Takové složení kamenů má ve Váňově sondě až nejmladší hradba, kde z různých druhů kamenů včetně opuky sestávají čelní i obě zadní kamenné plenty a také základy autorem výzkumu interpretovaného kruhového bastionu. Vesměs z opukových kamenů je naopak v Šollově odkryvu až čelní kamenná plenta nejmladší hradby, zatímco zadní kamenná plenta nejmladší hradby zde, stejně jako ve Váňově sondě, sestává z různých druhů kamenů včetně opuky.

V podstatě shodné je u obou autorů datování vývojových fází raně středověké hradby. Vznik první slovanské hradby kladou oba autoři na přelom 8./9. století. Vznik druhé slovanské hradby kladou na přelom 9./10. stol. nebo na poč. 10. století. Fungování třetí, tj. nejmladší hradby, datuje Váňa do období od konce 10. stol. do 12. stol., Šolle pak do doby od 2. pol. 10. stol. do 11. století.

V souvislosti s uvedeným datováním vývojových fází raně středověké hradby dodávám, že pro chronologickou interpretaci vývoje vnitřního budečského opevnění byl klíčový Šollův řez valem, neboť umožňoval řešit vývoj hradby ve vztahu k absolutně datované rotundě sv. Petra a k hrobům nejstaršího pohřebiště založeného bezprostředně po postavení rotundy. Šollova interpretace vývoje hradby je však v rozporu s datováním rotundy (tj. mezi léta 895–915) a přilehlého nejstaršího pohřebiště (tj. do 1. pol. 10. stol.). Šolle uvádí: „Bylo bezpečně ověřeno, že rotunda byla postavena v době, kdy vnitřní opevnění (I) z přelomu 8./9. stol., které stavbě kostela předcházelo, bylo nahrazeno opevněním II z poč. 10. stol.“ (Šolle 1990, 201). Podle Šolla tedy první slovanská hradba stála v době, která předcházela postavení rotundy sv. Petra. V době, kdy byla postavena rotunda a kdy

Obr. 5. Budeč, dva příčné řezy vnitřním valem. Schematické znázornění tří vývojových fází raně středověké hradby, v sondě E1 (podle interpretace Z. Váni) a v příčném řezu valem u rotundy (podle interpretace M. Šolla). – Abb. 5. Budeč, zwei Schnitte quer durch den Innenwall. Schematische Darstellung der drei

Entwicklungsphasen der frühmittelalterlichen Mauer, nach Sonde E1 (Váňas Interpretation) und im Schnitt quer durch den Wall bei der Rotunde (Šolles Interpretation).

se kolem ní v 1. pol. 10. stol. pohřbívalo, měla akropoli hradiště chránit již druhá hradba. S tímto závěrem je však v rozporu Šollova interpretace druhé slovanské hradby, neboť ta část nejstaršího pohřebiště překrývá.

Řada nesrovnalostí v Šollově publikovaném vyhodnocení výzkumu vnitřního valu a zejména skutečnost, že jde o místo, které je klíčové pro osvětlení vývojových etap budečského hradiště, neboť umožňovalo řešit vývoj vnitřního opevnění ve vztahu k absolutně datované rotundě a k nejstaršímu kostelnímu pohřebišti, mě přiměly provést revizi tohoto výzkumu. Výsledky revizního zpracování archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla byly již zveřejněny (*Bartošková 2003*). Proto se v následující kapitole omezím jen na shrnutí hlavních závěrů a předložím z revizní analýzy vyplývající interpretaci vývoje raně středověké hradby v prostoru u rotundy.

2. Interpretace vývoje hradby v prostoru u rotundy sv. Petra, stanovená na základě revize Šollova výzkumu vnitřního valu

První fázi raně středověkého opevnění budečské akropole (*obr. 4: 1*) reprezentuje společně s předsunutým malým příkopem pozůstatek hradby, který kromě čelní kamenné plenty, sestávající z velkých neopracovaných kamenů, tvořila poměrně mocná vrstva hutné šedočerné hlíny se zbytky roštů (8), jež představuje vlastní jádro jednodílné dřevohliněné konstrukce nejstarší slovanské hradby, vybudované na destrukci pravěkého opevnění z doby knovízské kultury (*Bartošková 2003*, 213). V tomto se s Šollovou interpretací první slovanské hradby shodují. Nemohu však potvrdit existenci zadní kamenné plenty. Zaznamenané absolutní výšky kamenů čelní plenty a kamenů označených M. Šollem jako pozůstatek zadní plenty nejstarší slovanské hradby jsou totiž výrazně odlišné. Zatímco u kamenů čelní plenty byla geodety zaznamenána absolutní výška 287,30 a 287,32 m n. m., u kamenů „zadní plenty“ byla na jednom místě (sektor 2) zaznamenána výška 287,80 a 287,89 m n. m. a na druhém (sektor 9) pak 286,55 a 286,79 m n. m. (*Bartošková 2003*, 195–198, *obr. 33*; *obr. 3: 1*). Lze předpokládat, že zadní líc první slovanské hradby tvořila jen dřevěná stěna. Část úseku dřevěné stěny byla totiž zachycena v profilu pod vnitřní stranou stojící hřbitovní zdi v sektoru 6, kde se v šedočerné hmotě tělesa nejstarší slovanské hradby rýsovalo pod sebou několik vodorovných otisků zuhelnatělých dřev (*Bartošková 2003*, 198, *obr. 19 a 20*). Dále směrem k severu nebyla již tato zadní dřevěná stěna zachycena. Domnívám se však, že její další průběh k severu lze situovat přibližně do míst, kam podle fotografické dokumentace zasahovaly v sektoru 7–8 výběžky hustého roštu kleštin, interpretovaného Šollem jako pozůstatek druhé slovanské hradby. Z revize terénní dokumentace totiž vyplynulo, že tento rošt ležel na povrchu hlinité navážky nejstarší slovanské hradby a tvořil součást její dřevohliněné konstrukce (*Bartošková 2003*, 202–203). Nejstarší slovanská hradba, sestávající z čelní kamenné plenty a jednodílného dřevohliněného tělesa, ukončeného zadní dřevěnou stěnou, by tak dosahovala šířky něco přes 3 m. Vznik první slovanské hradby datuje autor výzkumu na přelom 8./9. stol. na základě střeptů nalezených v šedočerné navážce tělesa hradby (*Šolle 1990*, 145). Pro toto datování však není v keramickém materiálu jednoznačných dokladů. Přítomnost vyspělých variant středohradištní keramiky v tmavé výplni tělesa první slovanské hradby totiž nasvědčuje pozdějšímu vzniku tohoto opevnění, a to někdy v průběhu 2. pol. 9. stol. (*Bartošková 2003*, 191, 194,

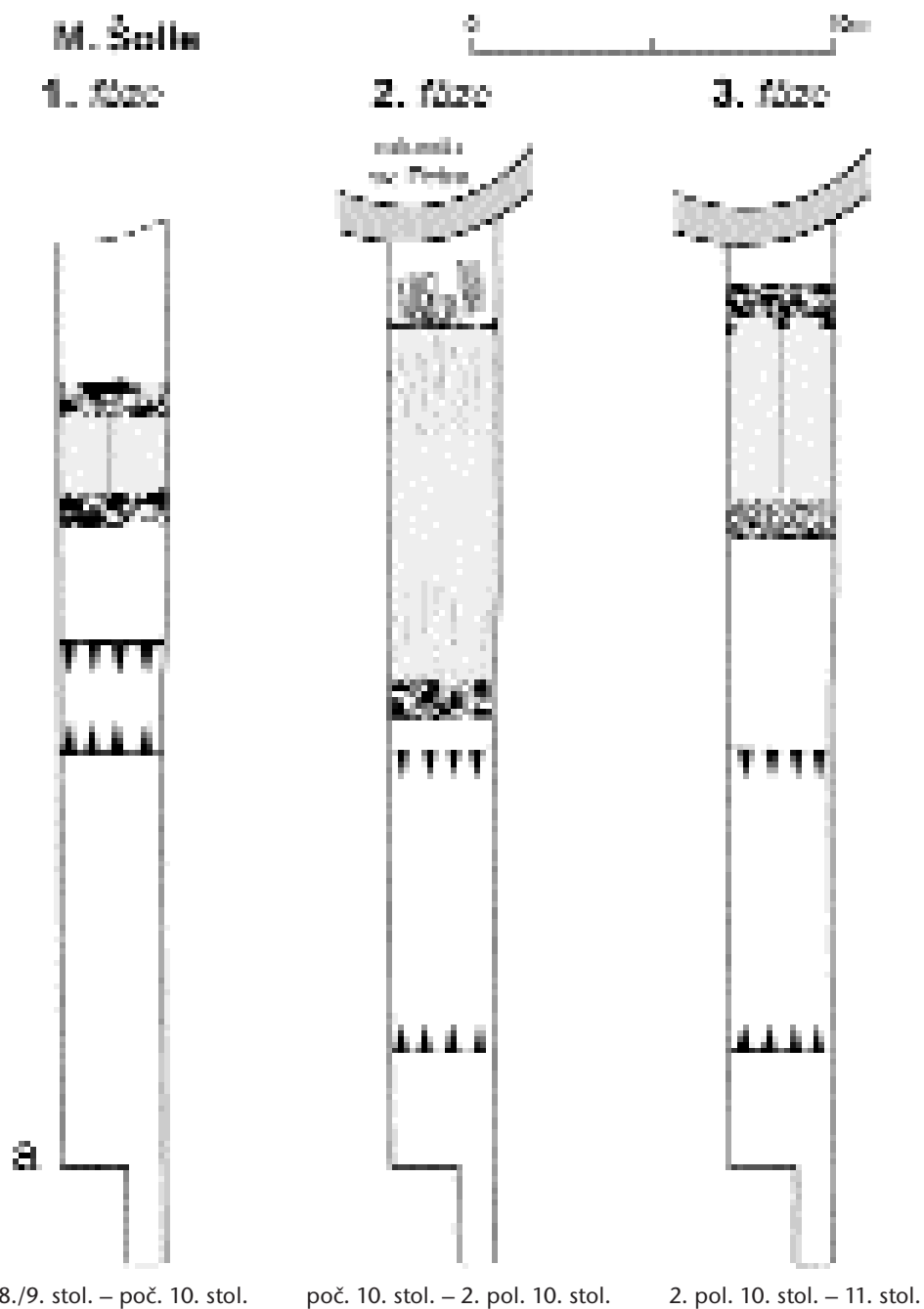
obr. 16: 1, 2). Lze konstatovat, že v době, kdy stála první slovanská hradba, byla postavena rotunda sv. Petra, jejímž zakladatelem byl Svyatopluk I. (895–915). Kolem rotundy se vzápětí začalo pohřbívat. Vyplývá to ze skutečnosti, že v hrobech byly nalezeny šperky velkomoravského charakteru, přičemž žádný z hrobů nebyl porušen základovým zdívem rotundy a neobsahoval nádobu či vědro, což jsou milodary vyskytující se obvykle na soudobých pohřebištích bez kostela. Nejstarší pohřbívání u rotundy sv. Petra lze klást na základě hrobových nálezů do 1. pol. 10. století. Hroby tohoto pohřebiště respektovaly první slovanskou hradbu. V době trvání nejstaršího budečského kostelního hřbitova chránila tedy akropoli hradiště první slovanská hradba, jejíž fungování můžeme klást do doby někdy od 2. pol. 9. stol. do pol. 10. století. Ve 2. pol. 10. stol. překrývala již pohřebiště druhá fáze raně středověkého opevnění (Bartošková 2003, 213).

Rozdíl mezi mou a Šollovou interpretací první fáze raně středověkého opevnění akropole, a to zejména ve vztahu k rotundě a okolnímu pohřebišti, ukazuje schematické znázornění půdorysu hradby (obr. 6: 1. fáze).

Řada kúlů odkrytá v prostoru u západní stěny rotundy, kde porušovala hroby nejstaršího pohřebiště, je pozůstatkem komorově uspořádané hradby, jejíž konstrukce byla dobře zachycena v západní části odkryvu zkoumaného Z. Váňou u jižní stěny rotundy (obr. 7). Na základě vyhodnocení disponibilní dokumentace soudím, že tato kúly vymezená komorová konstrukce hradby reprezentuje druhou fázi opevňování akropole, nikoliv tedy třetí vývojovou fázi hradby, jak ji interpretují Šolle i Váňa (Bartošková 2003, 209–211, obr. 32, 33). Po ukončení nejstaršího pohřbívání u rotundy sv. Petra byla tato komorová konstrukce přistavěna k tělesu první slovanské hradby, a představovala tak rozšíření stávající hradby směrem k rotundě (obr. 4: 2). Zatímco čelní kamenná plenta a dřevohliněné těleso nejstarší slovanské hradby tvořily přední část druhé fáze raně středověkého opevnění, přistavěná komorová konstrukce, jejíž zadní stěnu vymezovala řada pravidelně rozmístěných dřevěných kúlů, tvořila jeho rozšířenou zadní část. Nelze však vyloučit, že toto rozšíření sestávalo ještě z dalšího oddílu dřevohliněného ochozu, díky němuž se pozůstatky kúlů zachovaly v původní vzpřímené pozici (Bartošková 2003, obr. 23a–b, 34). Tato 6–7 m široká fortifikace, s níž nadále souvisel malý příkop, chránila akropoli hradiště ve 2. pol. 10. stol. (Bartošková 2003, 213).

Rozdíl mezi mou a Šollovou interpretací druhé fáze raně středověkého opevnění v prostoru u rotundy ukazuje schematické znázornění půdorysu hradby (obr. 6: 2. fáze).

Třetí, tj. nejmladší fázi raně středověkého opevnění (obr. 4: 3) reprezentuje, podle mé interpretace zdokumentovaných nálezových souvislostí, mohutná hradba, která zcela překryla předchozí fortifikaci. V prostoru mezi hřbitovní zdí a rotundou je jejím pozůstatkem zadní kamenná plenta, sestávající z různých druhů kamenů včetně opuky, a od úrovně jejich základů i horní část valu, porušená hroby ze 17. a 18. stol. (Bartošková 2003, obr. 34), která zde překrývala kúly vymezenou komorovou konstrukcí druhé slovanské hradby (obr. 8). V místě pod hřbitovní zdí, kde nedošlo k porušení valových vrstev novověkým pohřbíváním, je pozůstatkem třetí slovanské hradby souvrství světlého promíseného písku (4a–4c; Bartošková 2003, obr. 4). Šollovu interpretaci čelní kamenné plenty nejmladší hradby, která se podle něj nacházela v nadloží kamenného čela nejstarší slovanské hradby (Šolle 1990, obr. 4), nelze na základě fotografické dokumentace výzkumu akceptovat (Bartošková 2003, 204, obr. 26a–b, 27a–b). V sondě 1, protínající vnitřní val před hřbitovní zdí, byla totiž nejdříve odkryta ohraničená suť vesměs opukových kamenů, jež se nachá-

Obr. 6. Budeč, příčný řez vnitřním valem u rotundy sv. Petra a Pavla. Schematické znázornění tří vývojových fází raně středověké hradby a jejich vztah k rotundě sv. Petra a okolnímu pohřebišti: a – podle interpretace M. Šolla; b – podle interpretace A. Bartoškové, jež vyplynula z revize Šollova výzkumu vnitřního valu. –

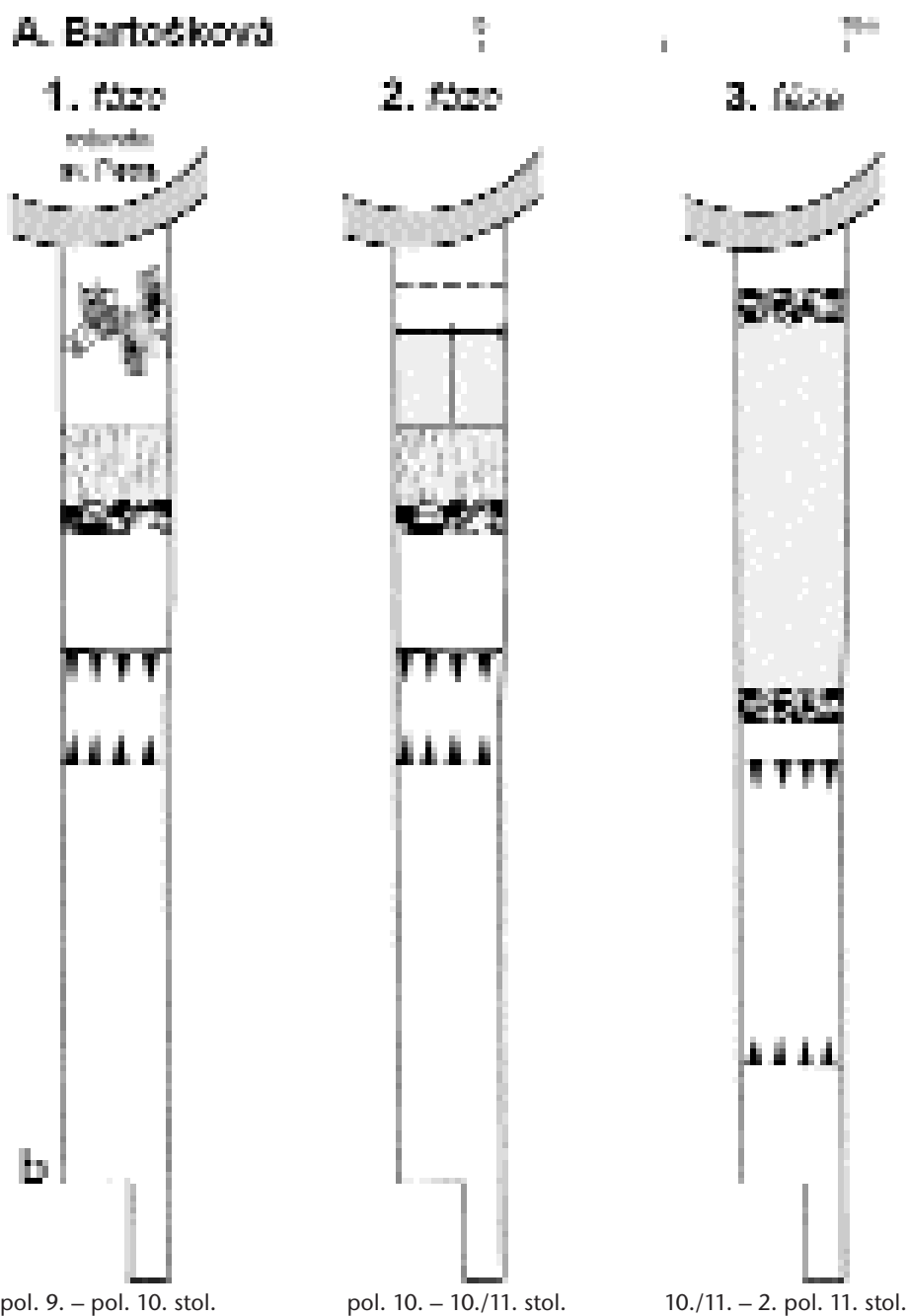
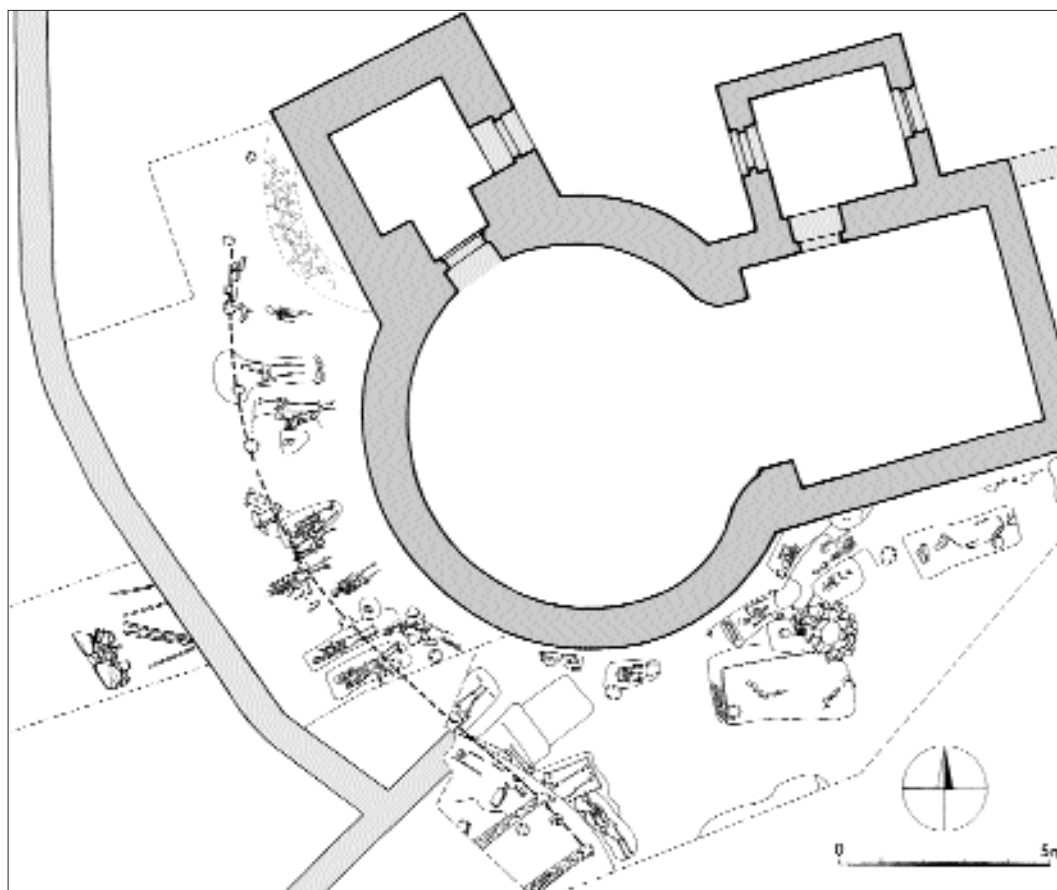

Abb. 6. Budeč, Schnitt quer durch den Innenwall bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde. Schematische Darstellung der drei Entwicklungsphasen der frühmittelalterlichen Mauer und ihre Beziehung zur Kirche und dem Kirchenfriedhof: a – Šolles Interpretation; b – Interpretation Bartošková, aufgrund der Revision von Šolles Grabung des Innenwalls.

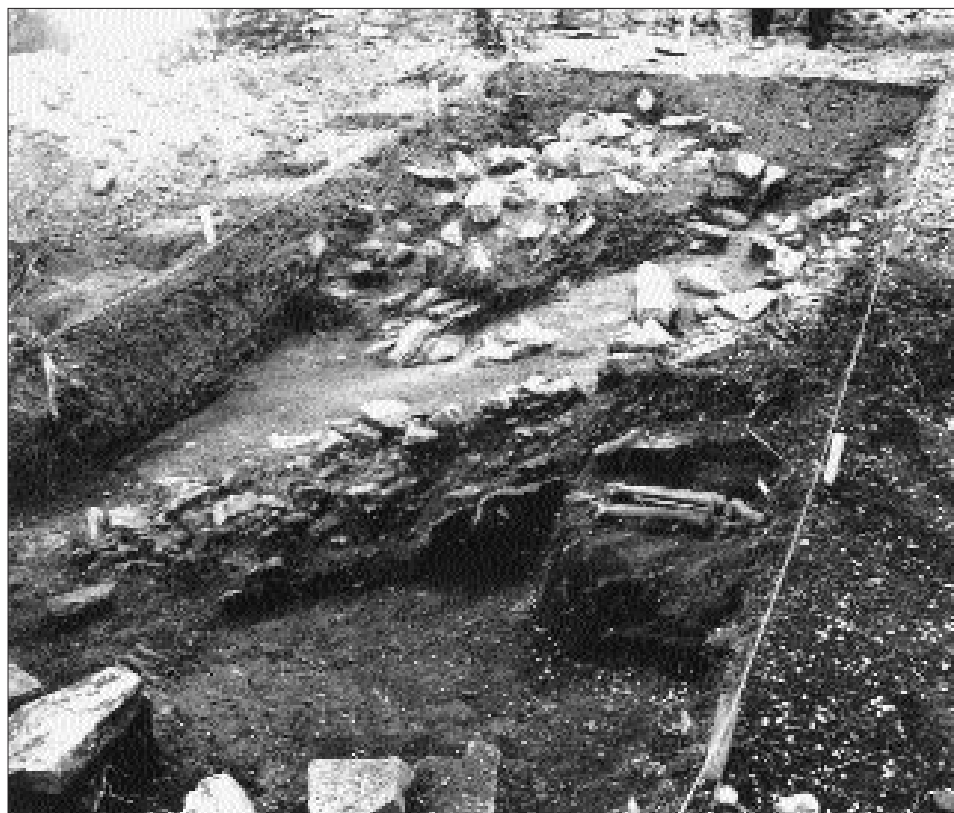
Obr. 7. Budeč, odkryv u západní (výzkum Šolle) a jižní (výzkum Váňa) stěny rotundy sv. Petra a Pavla. Situace nejstarších hrobů u rotundy s vyznačením polohy opěrných kúlů komorové konstrukce hradby, která část nejstaršího pohřebiště překrývala. V sondě před novodobou hřbitovní zdí je vyznačena čelní kamenná plenta a zbytky roštové konstrukce nejstarší slovanské hradby. – Abb. 7. Budeč, Ausgrabung bei der West- (Grabung Šolle) und Südwand (Grabung Váňa) der St.-Peter-und-Paul-Rotunde. Lage der ältesten Gräber bei der Rotunde mit Bezeichnung der Lage der Stützpfeiler der Kammerkonstruktion der Mauer, die einen Teil des ältesten Gräberfeldes überdeckt. In der Sonde vor der neuzeitlichen Friedhofsmauer sind Steinblende und Reste der Rostkonstruktion der ältesten frühmittelalterlichen Mauer bezeichnet.

zela jen v sv. rohu sondy (obr. 9). Tato izolovaná kamenitá suť pak byla po provedení podélného řezu sondou redukována do podoby (obr. 10), již Šolle (1990, 149, obr. 4) označil jako pozůstatek čelní kamenné plenty nejmladší hradby. Dle mého soudu je pozůstatkem čelní kamenné plenty nejmladší hradby nakupenina různých druhů kamenů včetně opuky, odkrytá v těsné blízkosti vnitřního okraje velkého příkopu (Bartošková 2003, 204, obr. 28) a Šollem (1990, 149, obr. 4) interpretovaná jako rozvalené kamenné čelo druhé slovanské hradby. Čelní kamenná plenta nejmladší hradby byla postavena před zaniklou starší fortifikací, a to v místě jejího malého příkopu vyplněného destrukčními vrstvami přední části

Obr. 8. Budeč, odkryv u západní stěny rotundy sv. Petra a Pavla (výzkum Šolle). V mohutném bloku zemi-ny pod kameny zadní plentu třetí slovanské hradby (vlevo) se rýsují otisky dřevěných kůlů, které se zachovaly ve vzpřímené pozici a které považují za součást zadní stěny komorové konstrukce přistavěné v druhé fázi opevňování akropole k tělesu první slovanské hradby, jejíž dřevěný zadní líc byl v další fázi výzkumu zachycen v profilu pod novodobou hřbitovní zdí (vpravo). Za pozůstatek třetí slovanské hradby považují již zmíněnou zadní kamennou plentu a od úrovně jejich základů pak horní část mohutného valu, jehož profil je obnažený v zadní části odkryvu. Pohled od S (archiv ARÚ AV ČR v Praze č. neg. 54 307). – Abb. 8. Budeč, Ausgrabung bei der Westwand der St.-Peter-und-Paul-Rotunde (Grabung Šolle). Im mächtigen Erdblock unter den Steinen der Innenblende der dritten frühmittelalterlichen Mauer (links) sind die Abdrücke der Holzpfosten sichtbar, die in aufrechter Lage erhalten sind und die ich als Reste der Innenwand der in der zweiten Entwicklungsphase an die Befestigung der ersten frühmittelalterlichen Mauer angebauten Kammerkonstruktion interpretiere. Die hölzerne Innenwand der ersten frühmittelalterlichen Mauer erscheint auf dem Profil unter der neuzeitlichen Friedhofsmauer (rechts). Für den Rest der dritten frühmittelalterlichen Mauer halte ich die bereits erwähnte hintere Steinblende und ab dem Fundamentniveau den Oberteil des mächtigen Walls, dessen Profil im hinteren Teil der Grabung sichtbar ist. Blick von N (Archiv Archäol. Instituts in Prag, Negativ Nr. 54 307).

starší hradby. Zatímco v prostoru mezi hřbitovní zdí a rotundou je pozůstatkem tělesa nejmladší hradby horní část valového náspu se zahloubenými hroby ze 17.–18. stol., v prostoru vně hřbitovní zdi nelze na základě dostupné dokumentace rozhodnout, které vrstvy dochované přední části valu jsou zbytkem nejmladší hradby, která překryla těleso nejstarší slovanské hradby začleněné do fortifikace druhé fáze raně středověkého opevnění akropole. Zároveň nelze vyloučit, že přední část valového náspu vně hřbitovní zdi byla částečně

Obr. 9. Budeč, výzkum vnitřního valu u rotundy sv. Petra a Pavla – sonda 1 vytyčená před novodobou hřbitovní zdí (výzkum Šolle). Kamenitá suť v sv. rohu sondy (vlevo nahoře) byla po provedení podélného řezu sondou redukována do podoby, kterou autor výzkumu označil za pozůstatek čelní kamenné plenty nejmladší slovanské hradby (viz obr. 10). Pohled od JZ (archiv ARÚ AV ČR v Praze, č. neg. 53 005). – Abb. 9. Budeč, Grabung am Innenwall bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde – Sonde 1 vor der neuzeitlichen Friedhofsmauer (Grabung Šolle). Der Steinschutt in der NO-Ecke der Sonde (links oben) wurde im Verlauf der Grabung zu einer Gestalt reduziert, die der Ausgräber dann als Überrest von der Steinblende der jüngsten frühmittelalterlichen Mauer interpretierte (s. Abb. 10). Blick von SW (Archiv Archäol. Instituts in Prag, Negativ Nr. 53 005).

odtěžena.¹² Třetí slovanská hradba, již na vnější i vnitřní straně uzavírala kamenná plenta složená z kamenů buližníku, pískovce, břidlice a opuky, dosahovala šířky okolo 12 m. S nejmladší hradbou souvisel velký příkop, který byl zachycen těsně před jejím rozvaleným kamenným čelem. Lze předpokládat, že písčitou navážku tělesa nejmladší hradby, jež se zachovala v úseku pod novodobou hřbitovní zdí, tvořil písek, který byl vykopán při hloubení tohoto příkopu. Trvání třetí slovanské hradby lze klást do doby někdy od přelomu 10./11. stol. do 2. pol. 11. století. Datování zániku nejmladší hradby vyplývá ze Šollova

¹² Ve své práci o Budči uvádí K. Guth (1934, 754), že v době Vocelově se již začalo s rozvážením vnitřního i vnějšího budečského valu.

Obr. 10. Budeč, výzkum vnitřního valu u rotundy sv. Petra a Pavla – sonda 1+1b vytyčená před novodobou hřbitovní zdí (výzkum Šolle). V sv. rohu sondy (vlevo nahoře) je finální podoba v průběhu výzkumu redukováné kamenité suti (viz obr. 9), prezentovaná autorem výzkumu jako pozůstatek čelní kamenné plenty nejmladší slovanské hradby, zachycené v nadloží kamenného čela nejstarší slovanské hradby (uprostřed). Pohled od Z (archiv ARÚ AV ČR v Praze, č. neg. 54 256). – Abb. 10. Budeč, Grabung am Innenwall bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde – Sonde 1+1b vor der neuzeitlichen Friedhofsmauer (Ausgrabung Šolle). In der NO-Ecke der Sonde (links oben) ist die Endgestalt des im Verlauf der Grabung immer mehr reduzierten Steinschutts (s. Abb. 9), der vom Ausgräber als Rest der steinernen Stirnwand der jüngsten frühmittelalterlichen Mauer präsentiert wird, die in den Schichten über der Steinwand der ältesten frühmittelalterlichen Mauer (Mitte) festgestellt wurde. Blick von W (Archiv Archäol. Instituts in Prag, Negativ Nr. 54 256).

zjištění, že základy severní apsidy, přistavěné k rotundě sv. Petra v průběhu 11. stol., nejspíše v jeho 2. polovině, porušovaly zadní kamennou plentu nejmladší hradby.¹³ Datování zániku vnitřního opevnění budečského hradiště do 2. pol. 11. stol. potvrzuje i stratigrafická situace zachycená Z. Váňou v jižní části budečské akropole, kde byly do kamenných destrukcí nejmladších sídlištních staveb a vnitřního opevnění zahloubeny hroby pohřebiště

¹³ Do 2. pol. 12. stol. je totiž datována románská věž kostela, která nahradila severní apsidu, jež porušovala rozpadlou zadní kamennou plentu nejmladší hradby a jejíž stavbu tudíž autor výzkumu klade přibližně do 2. pol. 11. – 1. pol. 12. stol. (Šolle 1990, 180–181).

založeného po zániku hradiště. Fungování tohoto pohřebiště lze totiž na základě nálezů mince Bořivoje II. (ražba z let 1100–1107, 1109–1110), rituálně uložené do jednoho z hrobů, klášť již na počátek 12. stol. (*Bartošková 1999*).

Rozdíl mezi mou a Šollovou interpretací třetí fáze raně středověkého opevnění vyjadřuje schematické znázornění půdorysu hradby (*obr. 6: 3. fáze*). Celkově pak předložené schéma první až třetí fáze hradby znázorňuje odlišnost mezi mou a Šollovou interpretací vývoje vnitřního opevnění v prostoru u rotundy sv. Petra.

3. Upřesnění schématu vývoje vnitřního budečského opevnění

Prostřednictvím schematického znázornění Váňovy a Šollovy interpretace tří vývojových fází raně středověkého opevnění budečské akropole (*obr. 5*) jsem již (kap. 1.3.) demonstrovala rozdíly ve vývoji hradby ve Váňově a Šollově řezu valem. Zbývá porovnat mou interpretaci vývoje hradby v prostoru u rotundy, která vyplynula z revizní analýzy Šollova výzkumu vnitřního valu, s vývojem hradby ve Váňově sondě E1, která protнула vnitřní val ve vzdálenosti 60 m severně od Šollovy sondáže.

Předložené vývojové schéma vnitřního budečského opevnění v prostoru u rotundy a v sondě E1 ukazuje (*obr. 11*), že v obou místech představuje první fázi raně středověké fortifikace jednodílná hradba dřevohlíněné konstrukce (nejspíše s roštovým uspořádáním), která byla vpředu opatřena čelní kamennou plentou z velkých neopracovaných kamenů (břidlice, buližník a pískovec) a vzadu jen dřevěnou stěnou. Rozdílná je jen šířka hradby – ve Váňově řezu činí 4,5 m, v prostoru u rotundy okolo 3 m. Ve Váňově řezu nebyl také zachycen vnější malý příkop. Lze však předpokládat, že stejně jako u rotundy existoval nějaký příkop i zde, neboť v jeho předpokládaném místě se nacházel velký příkop, vyhloubený až v nejmladší fázi opevňování akropole, který starší příkop zřejmě zlikvidoval. Zásadní rozdíl je ovšem v datování nejstarší slovanské hradby. Její trvání klade Váňa stejně jako Šolle do období od přelomu 8./9. stol. do přelomu 9./10. století. S tímto datováním jsou však v rozporu dvě okolnosti, zjištěné revizí Šollova výzkumu u rotundy. Za prvé je to přítomnost vyspělých variant středohradištní keramiky v tělese první slovanské hradby, která nasvědčuje pozdějšímu vzniku opevnění, a to někdy v průběhu 2. pol. 9. stol. (*Bartošková 2003*, 191, 194, *obr. 16: 1, 2*). Za druhé je to zejména okolnost, že hroby nejstaršího pohřebiště u rotundy sv. Petra, datovaného na základě hrobových nálezů do 1. pol. 10. stol., respektovaly nejstarší slovanskou hradbu. V době nejstaršího pohřbívání u rotundy první slovanská hradba ještě stála, a tudíž nelze její zánik klást do přelomu 9./10. stol., nýbrž do doby okolo poloviny 10. stol., neboť ve 2. pol. 10. stol. překrývala již pohřebiště hradba druhé fáze vnitřního opevnění hradiště.

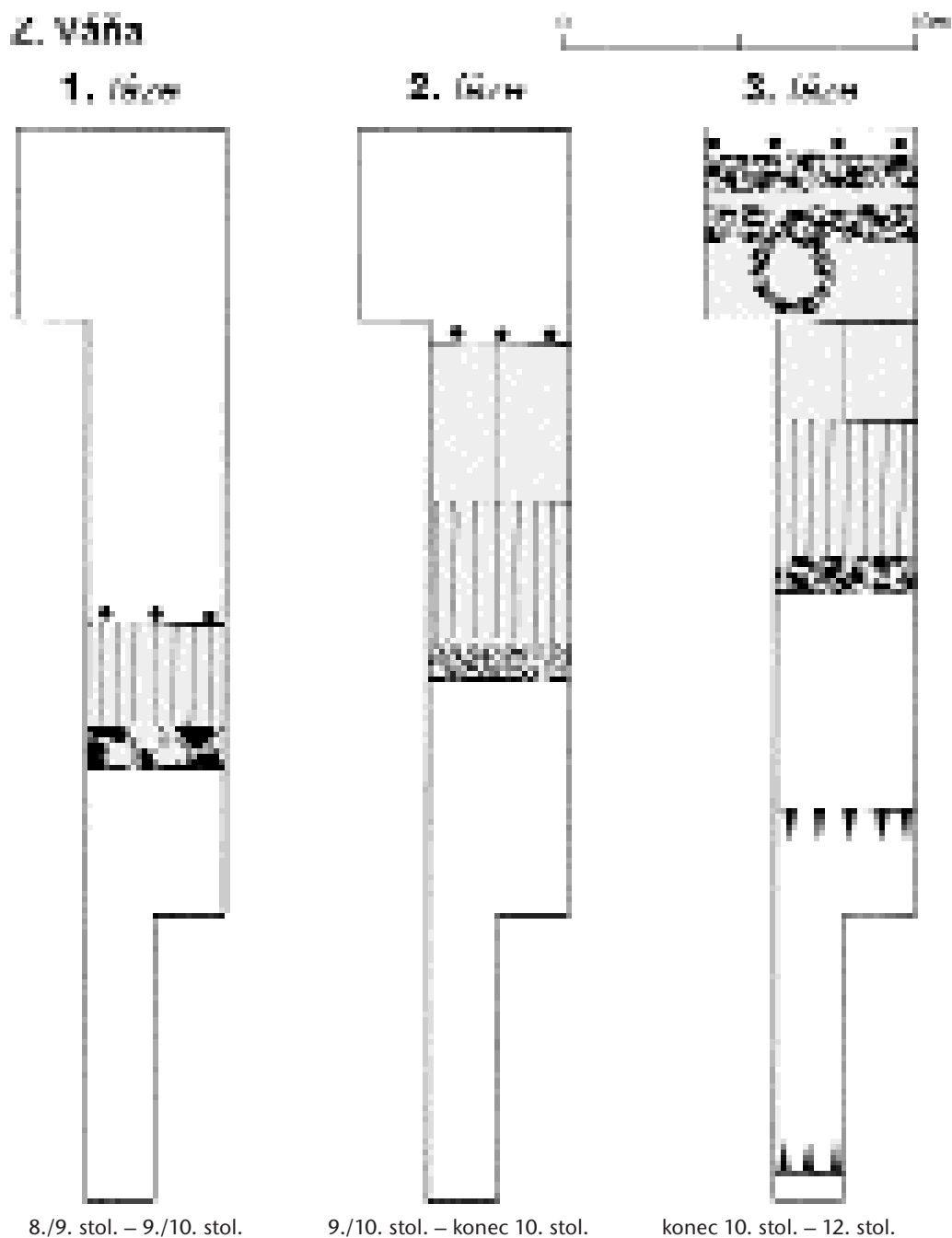
Zatímco ve Váňově sondě se první slovanská hradba zachovala jen v destrukci a podle autora výzkumu zanikla násilně vypálením, v odkryvu u rotundy zůstalo těleso nejstarší slovanské hradby poměrně dobře zachováno a žádné známky násilného zániku se zde neprojevily. Okolnost, že na jednom místě byla nejstarší slovanská hradba zničena, kdežto na druhém nikoliv, se projevila ve výstavbě druhé fáze opevnění. V prostoru u rotundy byla zachovaná první slovanská hradba začleněna do stavby druhé fáze opevnění, o 60 m severněji musela však být na destrukci požárem zničené první hradby postavena zcela nová hrad-

ba. U rotundy tak byla k zadní dřevěné stěně nejstarší slovanské hradby jen přistavěna komorová konstrukce, která představovala rozšíření stávající hradby směrem ke kostelu. Nelze však vyloučit, že toto rozšíření sestávalo ještě z dalšího oddílu hradby, díky němuž se otisky dřevěných kůlů, vymezujících zadní stěnu přistavěné komorové konstrukce, zachovaly ve vzpřímené pozici. Druhá slovanská hradba by tak u rotundy dosahovala šířky okolo 7 m. V úseku, kde vnitřní val protнула Váňova sonda E1, musela být v důsledku násilného zániku nejstarší slovanské hradby postavena zcela nová hradba. Tato hradba, jež ve zmíněném prostoru představuje druhou fázi raně středověkého opevnění, sestávala z dvou-dílné dřevohliněné konstrukce (vpředu s rošty a vzadu s komorami), čelní opukové plenty a zadní dřevěné stěny podepřené kůly. Hradba zde dosahovala šířky 9–10 m. Přestože šířka druhé slovanské hradby je v sondě E1 opět větší než v prostoru u rotundy, srovnatelná je v obou odkryvech konstrukce hradby, sestávající z čelní kamenné plenty, dřevohliněného ochozu (vpředu s roštovým, vzadu s komorovým uspořádáním) a ze zadní dřevěné stěny. Vznik druhé fáze raně středověkého opevnění však nelze shodně s Váňou datovat do přelomu 9./10. stol., neboť u rotundy sv. Petra překrývala druhá slovanská hradba hroby nejstaršího kostelního hřbitova z 1. pol. 10. století. Výstavbu druhé fáze vnitřního opevnění hradiště nutno proto klást až do doby okolo poloviny 10. století.

Třetí fázi raně středověkého opevnění reprezentuje na obou zkoumaných místech mohutná hradba a velký vnější příkop. Na rozdíl od Váňova řezu, kde autor výzkumu zjistil třídílnou, stupňovitě uspořádanou dřevohliněnou konstrukci nejmladší hradby, v prostoru u rotundy byla nejmladší hradba značně porušena druhotnými zásahy, takže k podobě její dřevohliněné konstrukce nelze říci nic konkrétního. Můžeme jen stanovit, že hradba zde byla opatřena čelní a zadní kamennou plentou, přičemž obě plenty byly stejného složení, sestávaly z různých druhů kamenů včetně opuky. Stejného složení (opuka, pískovec, břidlice, buližník) byly také kamenné plenty nejmladší hradby v sondě zkoumané Váňou. Rozdíl je pouze v tom, že Váňa zjistil dvě stupňovitě uspořádané zadní plenty, kdežto v odkryvu u rotundy se projevila jen jedna zadní kamenná plenta. Zásadní shoda je pak ve velikosti hradby, neboť v obou sondách bylo opevnění největší v nejmladší fázi svého vývoje. Ve Váňově sondě E1 se šířka hradby pohybovala okolo 13 m, v odkryvu u rotundy okolo 12 m. Pouze u rotundy, kde její stavba neumožňovala rozšíření opevnění směrem do vnitřního areálu, jako tomu bylo v sondě E1, muselo být opevnění rozšířeno směrem do vnějšího areálu hradiště. Shoda panuje i v tom, že velký příkop byl vyhlouben až v souvislosti s výstavbou nejmladší hradby. Rozdílné je jen datování nejmladší hradby, neboť Váňa předpokládá její trvání ještě ve 12. stol., kdežto v prostoru u rotundy stratigrafická situace naznačovala, že ve 12. stol. byla hradba již v destrukci. Rozvalenou zadní kamennou plentu hradby totiž porušovaly základy severní apsidy, která byla k rotundě dodatečně přistavěna. Podle Šolla (1990, 180–181) lze fungování severní apsidy kláštera přibližně do doby od 2. pol. 11. stol. do 1. pol. 12. stol., neboť do 2. pol. 12. stol. je datována románská věž kostela, která severní apsidu nahradila a dodnes představuje dominantu kostela sv. Petra a Pavla.

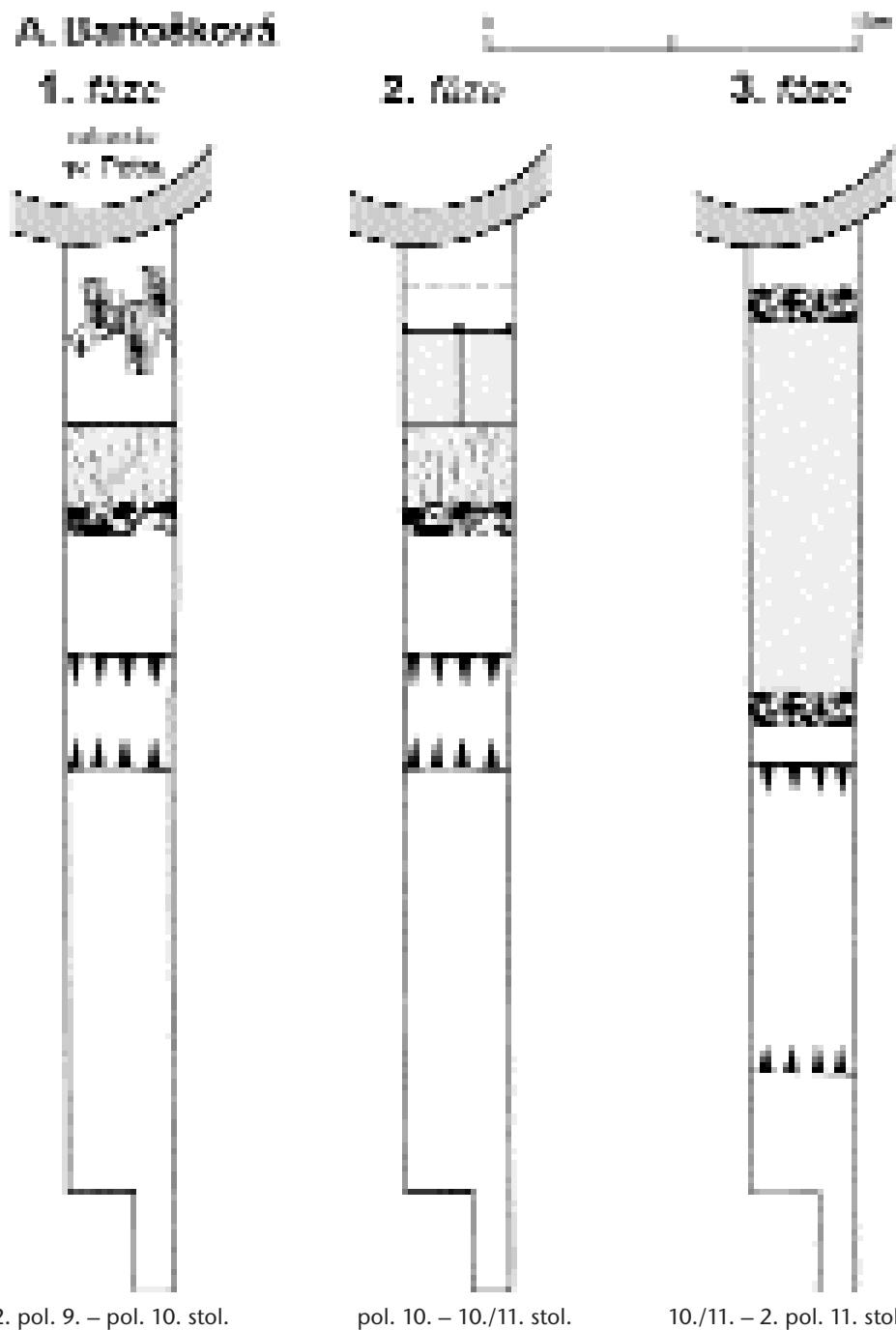
Na základě předloženého srovnání nové interpretace vývoje hradby v prostoru u rotundy, která vyplynula z revizní analýzy Šollova výzkumu vnitřního valu, s vývojem hradby ve Váňově sondě E1 bylo nastíněno zpřesněné chronologické schéma vývoje vnitřního opevnění budečského hradiště. Na závěr krátké shrnutí:

Vznik nejstaršího raně středověkého opevnění na Budči nutno klást do průběhu 2. pol. 9. stol. (na základě pokročilého charakteru střepů v tělese hradby lze nejspíše uvažovat

Obr. 11. Budeč, dva příčné řezy vnitřním valem. Schematické znázornění tří vývojových fází raně středověké hradby – v sondě E1 (podle interpretace Z. Váni) a v příčném řezu valem u rotundy (podle interpretace A. Bartoškové). – Abb. 11. Budeč, zwei Schnitte quer durch den Innenwall. Schematische Darstellung der

A. Bartošková

drei Entwicklungsphasen der frühmittelalterlichen Mauer – in Sonde E1 (nach Váňas Interpretation) und im Schnitt quer durch den Wall bei der Rotunde (Interpretation Bartošková).

o poslední čtvrtině 9. stol.). První slovanská hradba, sestávající z čelní kamenné plenty a jednodílného dřevohliněného ochozu, uzavřeného zadní dřevěnou stěnou, chránila společně s malým předsunutým příkopem akropoli hradiště ještě v době, kdy byla postavena rotunda sv. Petra, kolem níž se v 1. pol. 10. stol. pohřbívalo. Někdy v závěru 1. pol. 10. stol. došlo zřejmě k násilnému vpádu na hradiště. Nasvědčovala by tomu nálezková situace ve Váňově řezu valem, kde se nejstarší hradba zachovala jen v destrukci se stopami po vypálení. V tomto úseku, vzdáleném od rotundy 60 m na sever, byla postavena nová hradba, reprezentující druhou fázi opevnění. Hradba v tomto místě sestávala z čelní opukové plenty, dvoudílného dřevohliněného ochozu (vpředu s roštovým a vzadu s komorovým uspořádáním) a zadní dřevěné stěny podepřené kůly. U rotundy, kde nedošlo ke zničení nejstarší hradby (přestalo se zde však pohřbívat!), nemusela být zcela nová hradba postavena. K jednodílnému dřevohliněnému ochozu nejstarší hradby zde byla ve druhé fázi opevňování akropole jen přistavěna komorová konstrukce, která rozšířila hradbu směrem k rotundě. Přistavěná komorová konstrukce překrývala hroby nejstaršího pohřebiště z 1. pol. 10. století. Fungování druhé fáze raně středověkého opevnění akropole lze proto klást do 2. pol. 10. století. Kdy byla druhá hradba nahrazena mohutnou třetí hradbou, s níž souviselo i vyhloubení velkého příkopu, nelze konkretizovat. Nejspíše k tomu došlo někdy v závěru 10. stol. nebo na poč. 11. stol., protože zánik nejmladší hradby, a tím i zánik budečského hradiště, můžeme na základě dobře datované stratigrafické situace v jižní části akropole klást do 2. pol. 11. století.¹⁴

Exkurz: Keramika reprezentující podle Z. Váni první slovanskou hradbu na Budči

Vznik první slovanské hradby na Budči, která vymezila vnitřní areál hradiště (akropoli), datuje Váňa (1989, 127) na základě svého výzkumu vnitřního valu (sonda E1) do přelomu 8./9. století. Toto datování opírá o střepové nálezy.¹⁵ S výjimkou dvou střepů (př. č. 252/78), nalezených v kúlové jamce před čelní plentou nejstarší hradby (Váňa 1989, 126, obr. 20: 4–5), však žádný keramický materiál z pozůstatku nejstarší slovanské hradby nepublikoval. Ve své studii o vývoji vnitřního budečského opevnění zveřejnil jen čísla sáčků se střepy, které podle něj reprezentují nejstarší fázi raně středověkého opevnění: č. př. 37, 80, 92, 103, 165, 170 (bronz), 189, 219, 221, 229, 231 (pískovcová koule), 239, 256 a 260/80 (Váňa 1989, 134). Střepové nálezy uvedených přírůstkových čísel chci proto nyní přiblížit, a to včetně popisu jejich nálezkové situace.¹⁶ Nutno dodat, že zaznamenané nálezkové okolnosti se vztahují k té fázi výzkumu, kdy spodní část valu byla zkoumána jen v rámci úzkého řezu (š. 1,5 m), vedeného v délce 12,5 m podél severního profilu sondy E1 (obr. 2: 1–2).

¹⁴ K datování zániku budečského hradiště Bartošková 1999.

¹⁵ V konečném monografickém zpracování archeologického výzkumu budečské akropole, jež zahrnuje i vyhodnocení výzkumu vnitřního opevnění, Váňa uvádí: „První fáze slovanské hradby vznikla podle střepových nálezů někdy na přelomu 8. a 9. stol.“ (Váňa 1995, 9). Ani v tomto shrnujícím vyhodnocení budečského výzkumu však autor nezveřejnil keramiku, o níž opřel datování vzniku budečského hradiště do přelomu 8./9. století.

¹⁶ U každého přírůstkového čísla uvedená nálezková situace je převzata z nálezkového deníku, jenž je součástí autorovy nálezkové zprávy za r. 1980 (Váňa 2000).

Aby bylo možné orientovat se v níže uvedených Váňových popisech nálezových kontextů, předkládám kresebnou dokumentaci severního profilu sondy E1, resp. té části profilu, jež v souvislé linii protнула těleso vnitřního valu a poskytla autorem výzkumu stanovený stratigrafický vývoj hradby (*obr. 12*).¹⁷

37/80 – „spodní vrstva kamenů a dřev pod vnitřním okrajem čelní plenty střední fáze (nad žlutkou)“. Obsah: 18 pravěkých střepů (Br C – Ha A), 1 raně středověký střep – nezdobený.

80/80 – „střední část řezu – spodní humus pod střední fází hradby“. Obsah: 45 pravěkých střepů (Br C – Ha A), 11 raně středověkých střepů – z nich 4 jsou zdobené (*obr. 13: 11–13, 15*).

92/80 – „střední část řezu – spodní hnědá vrstva (pod humusovou)“. Obsah: 33 pravěkých střepů (Br C – Ha A), 2 raně středověké střepy – zdobené (*obr. 13: 14, 16*).

103/80 – „střední část řezu – spodní humusová vrstva“. Obsah: 50 pravěkých střepů (Br C – Ha A), 22 raně středověkých střepů – z nich 10 je signifikantních (*obr. 13: 1–10*).

165/80 – „nade dnem mezi 3.–7. m od plenty střední fáze“.¹⁸ Obsah: 17 pravěkých střepů (Br C – Ha A).

189/80 – „vrstva nade dnem u vnitřní stěny střední hradby“. Obsah: 14 pravěkých střepů (Br C – Ha A), 4 raně středověké střepy – z nich 1 je zdobený (*obr. 14: 16*).

219/80 – „mezi 14. a 12. m – žlutka s ohořelými dřevy nade dnem“. Obsah: 58 pravěkých střepů (Br C – Ha A).

221/80 – „mezi 14. a 12. m – žlutka s ohořelými dřevy nade dnem“. Obsah: 64 pravěkých střepů (Br C – Ha A).

229/80 – „spodní humus mezi 5.–9. m“. Obsah: 35 pravěkých střepů (Br C – Ha A), 18 raně středověkých střepů – z nich 10 je signifikantních (*obr. 14: 1–10*).

239/80 – „vrstva nade dnem mezi 5.–9. m“. Obsah: 6 pravěkých střepů (Br C – Ha A), 7 raně středověkých střepů – z nich 5 je zdobených (*obr. 14: 11–15*).

256/80 – „kúlová jamka u zadní stěny střední fáze valu“. Obsah: 3 pravěké střepy (Br C – Ha A), 1 raně středověký střep – nezdobený.

260/80 – „kúlová jamka pod knovízskou vrstvou nade dnem (15.–13. m)“. Obsah: 4 pravěké střepy (Br C – Ha A).

Datování vzniku nejstarší slovanské hradby do přelomu 8./9. stol. opírá Váňa o keramický obsah výše uvedených přírůstkových čísel. Překvapuje proto, že se mezi zastoupenými raně středověkými střepy (*obr. 13–14*)¹⁹ vyskytují dva fragmenty, které jsou jedno-

¹⁷ Zatímco publikovaný severní profil sondy E1 zahrnuje jen popis očíslovaných vrstev (*Váňa 1989, obr. 15*), v původní kresebné dokumentaci profilu autor výzkumu navíc vyznačil stratigrafické kontexty reprezentující jednotlivé vývojové fáze opevnění – třetí fáze slov. hradby: vrstvy 2–6; druhá fáze slov. hradby: vrstvy 7–13; první fáze slov. hradby: vrstvy 14–19; knovízský horizont: vrstvy 20–22 (*Váňa 2000*).

¹⁸ Ve Výzkumovém deníku 1980 (*Váňa 2000*) se k dni 28. 7., kdy byly zasáčkovány nálezy př. č. 165/80, uvádí: „Ve střední části řezu – mezi 3.–7. m od plenty střední fáze – bylo dosaženo rostlé půdy“. Podle dokumentace profilu valu (*obr. 12*) by mělo tedy jít o úsek mezi 12. a 8. m, kde nejdříve došlo k odstranění valových vrstev až na podloží. S tímto údajem však zcela nesouhlasí dokumentace půdorysu archeologických situací ponechaných na obou koncích zkoumaného řezu (*Váňa 1989, obr. 12: b*), neboť jeho střední část, kde valové vrstvy byly sníženy až na podloží, je zde zaznamenána mezi 12.–9. m. Rovněž z popisu dalšího postupu výzkumu, kdy byly snižovány obě ponechané archeologické situace (vpředu mezi 14.–12. m, vzadu mezi 5.–9. m) by vyplývalo, že střední část řezu, kde nejdříve došlo k odstranění valových vrstev až na podloží, se nacházela v úseku mezi 12.–9. m.

¹⁹ V rámci raně středověkých keramických nálezů jsou vyobrazeny všechny signifikantní střepy (tj. zdobené střepy a zlomky okrajů).

značně mladohradištního charakteru (*obr. 14: 8–9*). Podle popisu náleзовé situace se tyto dva keramické fragmenty společně s dalšími raně středověkými a pravěkými střepy nacházely ve „spodním humusu mezi 5.–9. m“ (př. č. 229/80). V prostoru mezi 5.–9. m však dokumentace příčného řezu valem (*obr. 12*) zaznamenává valové vrstvy druhé a třetí fáze raně středověké hradby, destrukce první slovanské hradby zde již mezi 8. a 9. m vyklíňuje. Je otázkou, zda zmíněné mladohradištní střepy, jež vykazují znaky keramiky 10.–11. stol., pocházejí z humusového souvrství nad podloží (10, 10a), které autor výzkumu označil za součást střední fáze valu (*obr. 12*), nebo zda se případně neuvolnily z některé vrstvy horní části profilu²⁰ a při výzkumu byly nedopatřením zahrnuty mezi ostatní střepy.

Diskutabilní je i autorem výzkumu prezentovaná souvislost střepů př. č. 239/80 („vrstva nade dnem mezi 5.–9. m“) s nejstarší slovanskou hradbou, neboť, jak jsem výše uvedla, destrukce první slovanské hradby vyklíňuje podle dokumentace příčného řezu valem mezi 8. a 9. m a v ostatní části uvedeného prostoru překrývá rostlý terén tmavá humusovitá vrstva (10a), kterou Váňa spojuje se střední fází valu (*obr. 12*).

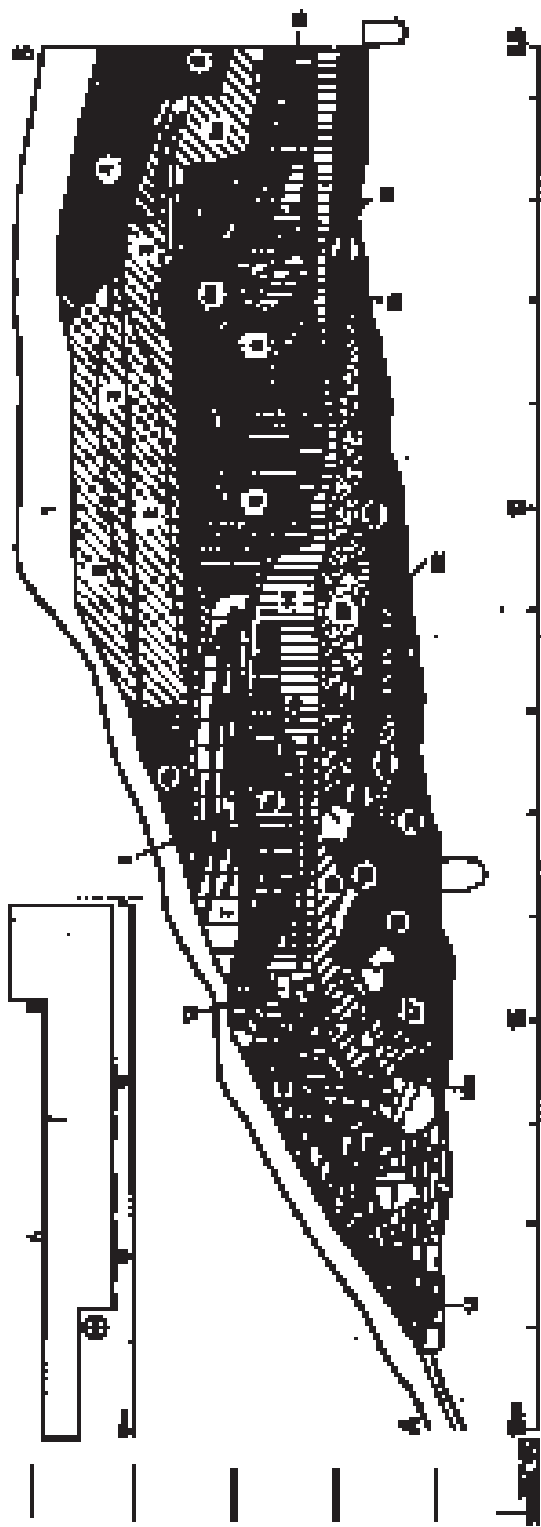
Dále by nejstarší slovanskou hradbu neměly reprezentovat střepy př. č. 189/80 („vrstva nade dnem u vnitřní stěny střední hradby“). Podle popisovaného postupu výzkumu (*Váňa 2000; Výzkumový deník 1980*) pocházejí totiž z vrstvy, která byla snižována za vnitřní (zadní) stěnou střední hradby. Do těchto míst podle dokumentace severního profilu sondy E1 (*Váňa 1989, obr. 15*) destrukce nejstarší slovanské hradby nezasahovala.

Autorem výzkumu prezentovaná souvislost střepů př. č. 165/80 („nade dnem mezi 3.–7. m od plenty střední fáze“) s nejstarší slovanskou hradbou je rovněž velmi pochybná, neboť podle disponibilní dokumentace (*obr. 12*) překrývá v uvedeném úseku rostlý terén knovízská vrstva (22). Protože není žádný údaj o mocnosti snižované vrstvy „nade dnem“, nevíme, zda oněch nalezených 17 pravěkých střepů pochází z čistě knovízského souvrství (21–22), nebo i ze spodní části valové destrukce první slovanské hradby (16a–b, 19a).

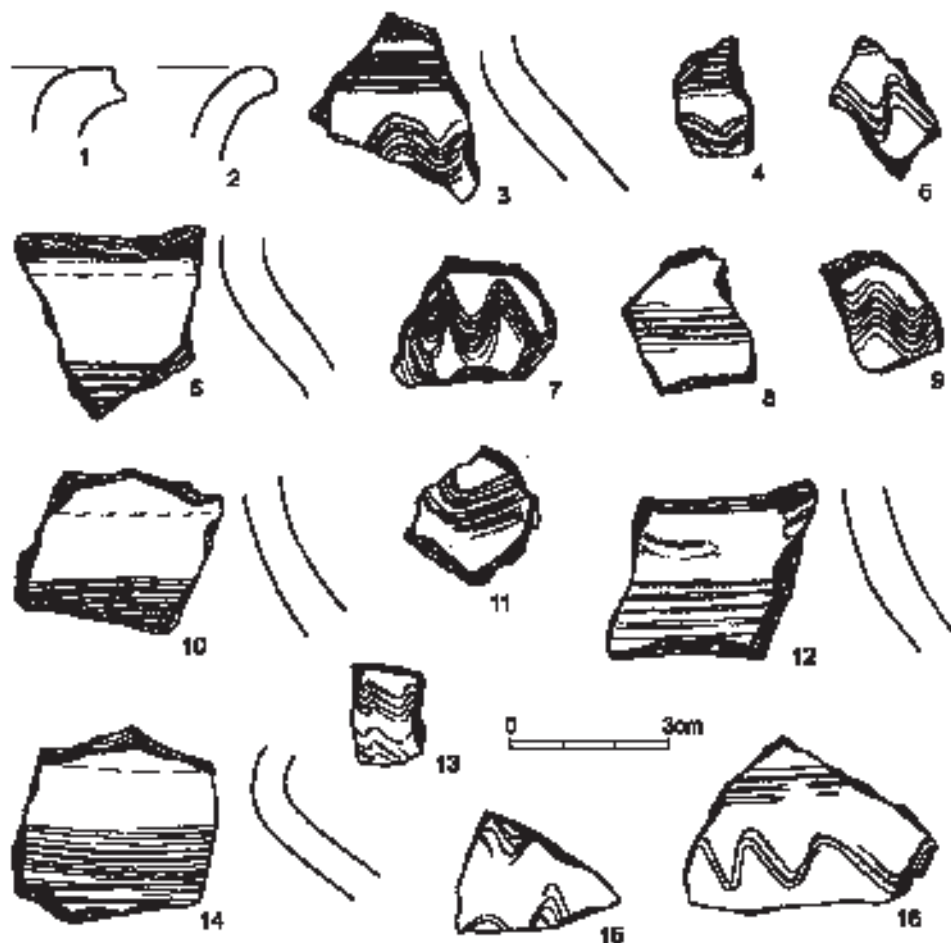
Zejména však překvapuje, že mezi uvedenými přírůstkovými čísly nálezů, jež mají reprezentovat nejstarší slovanskou hradbu, figuruje př. č. 256/80 („kúlová jamka u zadní stěny střední fáze valu“). Přestože Váňovy popisy nálezových kontextů střepů souvisejících s první slovanskou hradbou je obtížné ztotožnit s konkrétními čísly vrstev, které poskytuje kresebná dokumentace příčného řezu valem (*obr. 12*), v případě př. č. 256/80 již z popisu jeho náleзовé situace vyplývá evidentní spojitost s druhou slovanskou hradbou.

Z autorem uvedených přírůstkových čísel keramických nálezů by tak podle popisu nálezových kontextů měly s nejstarší slovanskou hradbou souviset jen střepy př. č. 37/80, 80/80 (*obr. 13: 11–13, 15*), 92/80 (*obr. 13: 14, 16*), 103/80 (*obr. 13: 1–10*), 219/80, 221/80 a 260/80. Vyobrazené fragmenty raně středověké keramiky (*obr. 13*) lze jako celek datovat rámcově do 9. století. Vyskytují se mezi nimi sice zlomky, které podle technologických a typologických znaků (slída v keramické hmotě, jednoduché okraje, neumělé nepravidelné hřebenové pásy a vlnice) jsou starohradištního charakteru (*obr. 13: 1–4, 6, 8–13*), zastoupena je však i typická středohradištní keramika 9. stol. se svižnou pravidelnou hřebenovou výzdobou provedenou pomocí rotujícího kruhu (*obr. 13: 5, 7, 14–16*), přičemž za pokročilejší lze považovat výzdobu dvojité vlnice (*obr. 13: 16*). Všechny raně středověké střepy vyobrazené na *obr. 13* pocházejí podle popisu nálezových kontextů z destrukčních vrstev

²⁰ Horní část valu s vrstvami nejmladší fáze opevnění byla snížena již v r. 1978. Odkrytá horní část profilu tak byla po dobu dvou let vystavena různým klimatickým vlivům a značně ztratila na soudržnosti.

Obr. 12. Budeč, část příčného řezu vnitřním valem (sonda E1 – výzkum Váňa). Kresebná dokumentace řezu včetně popisu a interpretace vrstev převzata z Váňovy NZ (Váňa 2000). 1 – povrchový humus; **souvrství třetí fáze slov. hradby**: 2 – písčité humus; 3–3a – šedohnědý písčité nález; 4–4a – smíšený šedohnědý nález; 4b – smíšená šedohnědá vrstva s kameny destruované čelní plentou třetí fáze; 5 – tmavošedá s uhlíky; 6 – světlešedá hlína; **souvrství druhé fáze slov. hradby**: 7 – smíšený písčité nález; 8–8ab – tmavošedá humusovitá; 9 – šedá hlinitopísčité; 10 – světlejší humusovitá; 10a – tmavá humusovitá; 11 – smíšená jílovitá; 12 – čelní plenta druhé fáze; 12a – destrukce čelní plentou druhé fáze; 13 – zbytky zadní dřevené stěny druhé fáze; **souvrství první fáze slov. hradby**: 14 – čelní plenta první fáze; 15–15a – hnědá nálezová vrstva; 16 – hutný tmavohnědý nález; 16ab – destrukční vrstva téhož nález; 17 – spálené dřevo a uhlíky; 18 – jílovitá vrstva, zčásti vypálená; 19–19a – světlejší hlinitopísčité destrukce první fáze; **souvrství knovízského horizontu**: 20 – zbytky knovízské hradby; 21 – hutná hnědá vrstva s uhlíky a pruhy jílu; 22 – smíšená hnědá hlinitopísčité. – Abb. 12. Budeč, Teil des Schnitts durch den Innenwall (Sonde E1 – Grabung Váňa). Zeichnung des Schnitts einschließlich der Beschreibung übernommen aus Váňas Fundbericht (Váňa 2000). 1 – Humus; **Schichtenfolge der dritten Phase der frühmittelalterlichen (slawischen) Mauer**: 2 – sandiger Humus; 3–3a – grau braune sandige Aufschüttung; 4–4a – vermischte grau braune Aufschüttung; 4b – gemischte grau braune Schicht mit Steinen von der Stirnwand der dritten Bauphase; 5 – dunkelgrau mit Holzkohle; 6 – hellgraue Erde; **Schichtenfolge der zweiten Phase der frühmittelalterlichen (slawischen) Mauer**: 7 – gemischte sandige Aufschüttung; 8–8ab – dunkelgrau mit Humus; 9 – grau erdsandig; 10 – heller mit Humus; 10a – dunkel mit Humus; 11 – gemischt lehmig; 12 – Stirnwand der zweiten Phase; 12a – Schutt der Stirnseite der zweiten Phase; 13 – Reste der hinteren Holzwand der zweiten Phase; **Schichtenfolge von der ersten Phase der frühmittelalterlichen (slawischen) Mauer**: 14 – Stirnwand der ersten Phase; 15–15a – braune Aufschüttung; 16 – kompakte dunkelbraune Aufschüttung; 16ab – Schutt von derselben Aufschüttung; 17 – verbranntes Holz und Holzkohle; 18 – lehmige Schicht, vollständig ausgebrannt; 19–19a – hellerer erdsandiger Schutt von der ersten Phase; **Schichtenfolge des Knovíz-Horizonts**: 20 – Reste von der Knovíz-Mauer; 21 – kompakte braune Schicht mit Holzkohle und Lehmstreifen; 22 – gemischt braun erdsandig.

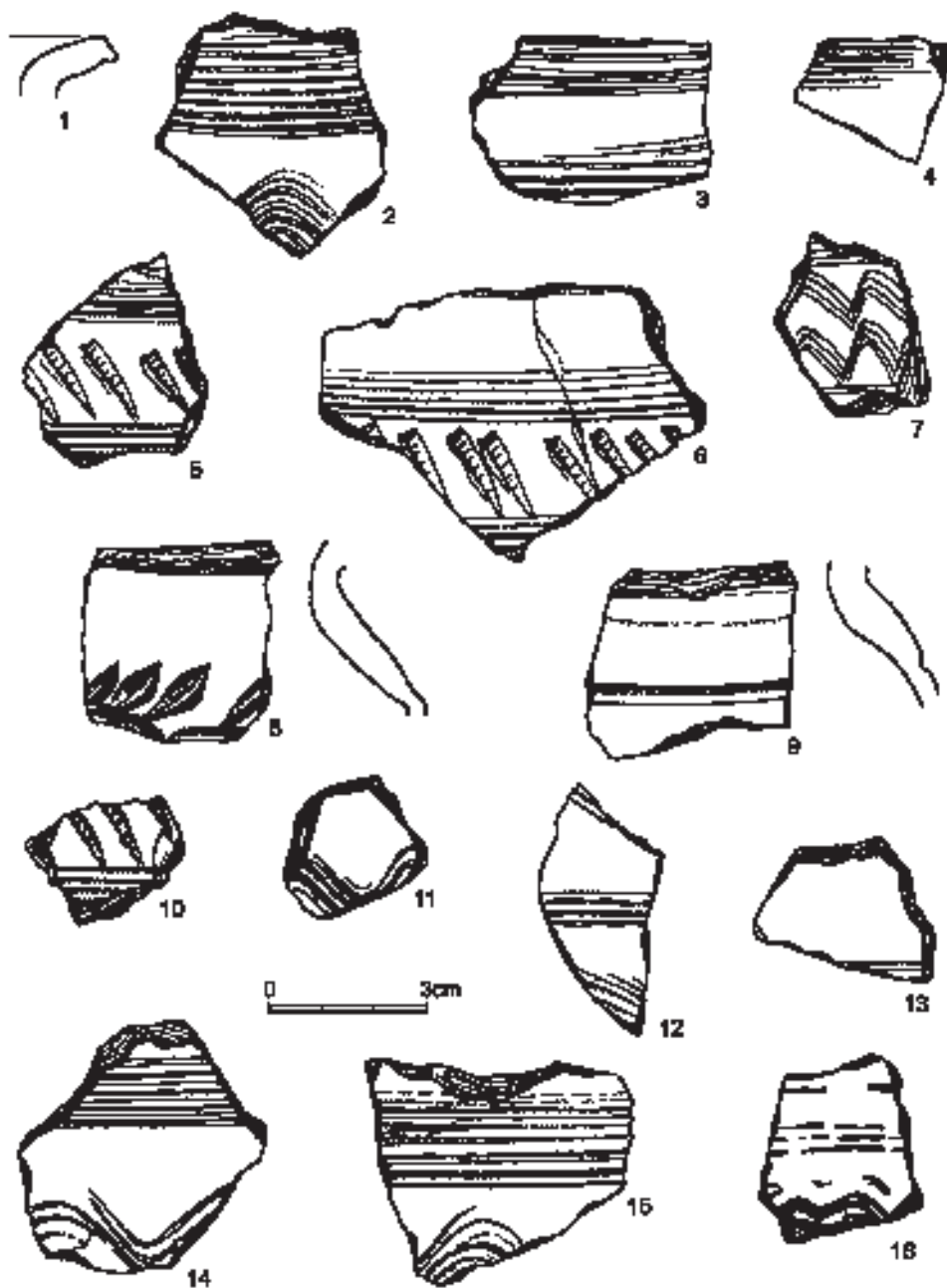

Obr. 13. Budeč, výzkum vnitřního valu (sonda E1). Keramika, která podle Váni reprezentuje první fázi raně středověké hradby z přelomu 8./9. století: 1–10 (př. č. 103/80); 11–13, 15 (př. č. 80/80); 14, 16 (př. č. 92/80). – Abb. 13. Budeč, Grabung des Innenwalls (Sonde E1). Keramik, die nach Vána zur ersten Phase der frühmittelalterlichen Mauer von der Wende 8./9. Jh gehört: 1–10 (Eing.-Nr. 103/80); 11–13, 15 (Eing.-Nr. 80/80); 14, 16 (Eing.-Nr. 92/80).

nejstarší raně středověké fortifikace, snižovaných ve střední části řezu (ca mezi 12.–9. m), tj. v prostoru za předpokládanou zadní dřevěnou stěnou nejstarší hradby, kterou vymezovala kulová jamka zahloubená mezi 14. a 13. m do písčitého podloží (obr. 12).²¹

Z pozůstatku tělesa nejstarší raně středověké fortifikace, odkrytého v prostoru mezi čelní kamennou plentou hradby a její předpokládanou zadní dřevěnou stěnou, pocházejí,

²¹ V náleзовém deníku uvedený popis náleзовých kontextů př. č. 80/80, 92/80, 103/80 však nelze ztotožnit s popisem vrstev zaznamenaných na stratigrafickém řezu valem (obr. 12). Jde o vrstvy 19, 16a–b, 19a, které jsou označeny „ve střední části řezu“ a podle autora výzkumu představují destrukci nejstarší slovanské hradby.

Obr. 14. Budeč, výzkum vnitřního valu (sonda E1). Keramika, která podle Váni reprezentuje první fázi raně středověké hradby z přelomu 8./9. století: 1–10 (př. č. 229/80); 11–15 (př. č. 239/80); 16 (př. č. 189/80). – Abb. 14. Budeč, Ausgrabung des Innenwalls (Sonde E1). Keramik, die nach Z. Váňa zur ersten Phase der frühmittelalterlichen Mauer von der Wende 8./9. Jh. gehört: 1–10 (Eing.-Nr. 229/80); 11–15 (Eing.-Nr. 239/80); 16 (Eing.-Nr. 189/80).

s výjimkou jednoho nezdobeného raně středověkého střepu (př. č. 37/80), pouze pravěké keramické zlomky (Br C – Ha A). Jde o pravěké střepy př. č. 37/80 („spodní vrstva kamenů a dřev pod vnitřním okrajem čelní plenty střední fáze – nad žlutkou“), př. č. 219 a 221/80 („mezi 14. a 12. m – žlutka s ohořelými dřevy nade dnem“) a př. č. 260/80 („kúlová jamka pod knovízskou vrstvou nade dnem – mezi 15.–13. m). Autorem výzkumu popsaný nálezový kontext př. č. 37/80 by mohl být na stratigrafickém řezu valem (*obr. 12*) ztotožněn s vrstvou 16, nálezový kontext př. č. 219 a 221/80 pak s vrstvou 18. Střepy př. č. 260/80 pocházejí z kúlové jamky, kterou Váňa pokládá za pozůstatek zadní dřevěné stěny nejstarší slovanské hradby. Zatímco z této kúlové jamky byly získány jen pravěké střepy, v kúlové jamce zachycené těsně před kameny čelní plenty hradby (*obr. 2: 1*) byly společně s jedním pravěkým zlomkem nalezeny i dva zástupci raně středověké keramiky (př. č. 252/78), které autor výzkumu jako jediné z nejstarší slovanské hradby zveřejnil (*Váňa 1989, obr. 20: 4–5*). Svým celkovým provedením odpovídají oba fragmenty keramiky střední doby hradištní, vyráběné v průběhu 9. století.

Výskyt středohradištních střepů v destrukci tělesa nejstarší slovanské hradby a v kúlové jamce související s konstrukcí její čelní plenty odporuje autorem výzkumu stanovenému datování hradby do přelomu 8./9. stol. a naznačuje její pozdější vznik, někdy v průběhu 9. století.

Článek je jedním z publikačních výstupů grantového projektu GA ČR reg. č. 404/04/0269 „Sidelně historický obraz raně středověkého hradiště Budeč“.

PRAMENY A LITERATURA

- Bartošková, A. 1999: Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky) – Der Untergangshorizont des Akropolisburgwalls von Budeč (Zur Chronologie des frühmittelalterlichen Keramik), Archeologické rozhledy 51, 726–739.*
- 2003: Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla – Revisionsanalyse der archäologischen Situation bei der St.-Peter-und-Paul-Kirche in Budeč, Památky archeologické 94, 183–218.
- Šolle, M. 1982: Kováry – Budeč 1975–1980. Nálezová zpráva čj. 4879/82. Archiv ARÚ AV ČR Praha.*
- 1990: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči – Die Rotunde der hl. Peter und Paul auf Budeč, Památky archeologické 81, 140–207.
- Váňa, Z. 1989: Vnitřní opevnění přemyslovské Budče – Die innere Befestigung der přemyslidischen Budeč, Památky archeologické 80, 123–158.*
- 1995: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986. Praha.
- 2000 (†): Budeč, k. o. Kováry, okr. Kladno – výzkum 1980. Nálezová zpráva čj. 5487/00. Archiv ARÚ AV ČR Praha.

Zur Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč

Im Rahmen der 1972–1990 vom Archäologischen Institut der Akademie der Wissenschaften, Prag durchgeführten großflächigen Ausgrabung des frühmittelalterlichen Burgwalls Budeč, widmeten sich die Ausgräber Z. Váňa und M. Šolle vor allem dem Innenareal des Burgwalls. Während Váňa 1972–1986 in seinen Sondagen meist die Entwicklung der Besiedlung und Befestigung verfolgte, erforschte Šolle 1975–1980 besonders die Kirchen (d.h. St.-Peter-und-Paul-Rotunde und Marienkirche) und die Kirchenfriedhöfe. In der unmittelbaren Umgebung der St.-Peter-und-Paul-Rotunde fand Šolle aber auch die Reste der Innenbefestigung. Eben die Ergebnisse der Grabung an der Innenbefestigung des Burgwalls, die Váňa und Šolle unabhängig von einer vorlegten (*Abb. 1*), sind Gegenstand des vorliegenden Beitrags, in welchem:

1. ein Vergleich zwischen den Bauphasen der Befestigungsmauer anhand von Váňas Ausgrabung (*Váňa 1989*, 123–139) in Sonde E1, und den Bauphasen aufgrund Šolles Sonde bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde (*Šolle 1990*, 140–162) vorgenommen wird;
2. die Ergebnisse meiner Revision von Šolles Grabung des Innenwalls im Bereich der Rotunde vorgelegt werden, die mit den vom Ausgräber vorgelegten Schlussfolgerungen über die Bauphasen der Mauer nicht übereinstimmen und lege eine neue Interpretation der Entwicklung der Innenbefestigung im untersuchten Raum vor (*Bartošková 2003*);
3. aufgrund des Vergleichs der neu definierten Entwicklungsphasen der Befestigungsmauer bei der Rotunde mit der Entwicklung der Mauer in Váňas Sonde E1, die durch den Innenwall 60 m nördlich von Šolles Abdeckung geführt war, stelle ich dann ein präzisiertes Schema der Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč vor.

1. Vergleich der Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč aufgrund von Sonde E1 (Grabung Z. Váňa) und die Entwicklung der Mauer aufgrund der Grabung bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde (M. Šolle)

Die 1978–1980 von Z. Váňa gegrabene Sonde E1 führte durch den ganzen Innenwall einschließlich des Grabens (*Abb. 1: a*), festgestellt wurden Überreste einer urgeschichtlichen Befestigung und drei frühmittelalterliche Bauphasen (*Abb. 2*).

Šolles Sonde bei der Westmauer der Rotunde (*Abb. 1: b*) schließt auch einen Schnitt durch den Innenwall außerhalb der Friedhofsmauer sowie eine flächenhafte Abdeckung zwischen Friedhofsmauer und Westmauer der von Fürst Spytihněv I. (895–915) errichteten St.-Peter-Rotunde ein. Neben den Überresten von der Innenbefestigung wurden auch Gräber gefunden, die die ursprüngliche Rotunde respektieren und mit großmährischem Schmuck bzw. kleinen S-förmigen Schläfenringen ausgestattet waren. Dieses älteste Gräberfeld von Budeč datiert der Autor an die Wende 9./10. bis 1. Hälfte 10. Jh. (*Šolle 1990*, 161 f.). Die von Šolle festgestellten drei Phasen der frühmittelalterlichen Mauer werden deshalb mit diesem Gräberfeld in Verbindung gebracht (*Abb. 3*).

Der Vergleich zwischen Váňas und Šolles Interpretation der drei Entwicklungsphasen der frühmittelalterlichen Befestigung des Innenareals ist anschaulich in einem Schema aufgrund des Grundrisses der Mauer in Sonde E1 (Grabung Váňa) und des Schnitts durch den Wall bei der Rotunde (Grabung Šolle) dargestellt.

Das Entwicklungsschema (*Abb. 5*) zeigt, dass sich in der von Váňa gegrabenen Sonde die Mauer allmählich vergrößert. In der ersten Phase ist sie einteilig und 4,5 m breit, in der zweiten zweiteilig und 9–10 m breit, aus drei, insgesamt bis zu 13 m breiten Teilen besteht sie in der dritten Phase. Die Steinvorderseite der zweiten und dritten Bauphase verschiebt sich gegenüber der ersten Phase nach hinten, ins Innere der Akropolis. In Šolles Schnitt ist eine etwas andere Entwicklung dargestellt. Während die einteilige, 4 m breite Mauer der ersten Phase mit der ersten Phase von Váňas Sonde durchaus vergleichbar ist, ist die Auffassung der Größe der zweiten und dritten Mauer deutlich verschieden. In Šolles Grabung bei der Rotunde ist nämlich die Mauer in der zweiten Phase bis zu 11 m breit, d.h. am größten, wobei ihre Steinvorderseite gegenüber der ersten Phase um 5 m nach vorne verlagert ist. In der dritten Phase verschiebt sich die Steinvorderseite wieder um 5 m nach hinten in

Richtung Kirche und die erreicht eine Breite um 7 m, was im Vergleich mit der 13 m breiten Mauer in Váňas Schnitt nahezu die Hälfte darstellt.

Obwohl die erste Phase in beiden Schnitten im Grunde identisch ist, bestehen Unterschiede in der Konstruktion und der Gestaltung der Innenseite. Váňa setzt aufgrund von verkohlten Holzresten im Mauerschutt eine Rostkonstruktion voraus, die hinten von einer mit Holzpfeilern gestützten Holzwand abgeschlossen war. Dagegen zeigt der relativ gut erhaltene Mauerkörper der ältesten frühmittelalterlichen Mauer im Schnitt bei der Rotunde eine Kammerkonstruktion, die hinten von einer Steinblende begrenzt war. In Šolles Schnitt ist auch 3 m vor der Steinvorderseite der ersten Bauphase ein kleiner Graben sichtbar, der während der ganzen Dauer der ersten Mauer bestanden haben soll. Im Raum von Váňas Sonde dürfte dieser Graben wahrscheinlich durch den Aushub für den großen Graben vernichtet worden sein, dessen Innenrand 1 m vor der Steinvorderseite der ältesten Mauer lag. Diesen großen Graben setzt Váňa in die Zeit der jüngsten frühmittelalterlichen Mauer. Dieser Graben ist auch von Šolle beobachtet worden, der Unterschied besteht jedoch darin, dass aufgrund von Šolles Interpretation der Schuttschichten in der Verfüllung des großen Grabens (Šolle 1990, Abb. 4), dieser Graben schon auf die Zeit der Existenz der zweiten frühmittelalterlichen Mauer entfallen müsste.

Verschieden ist bei beiden Autoren auch die Zusammensetzung der Steinblenden. In beiden Sonden ist nur die Steinvorderseite der ältesten frühmittelalterlichen Mauer identisch. Die Vorderseite der zweiten frühmittelalterlichen Mauer besteht in Váňas Schnitt alleine aus Plänerkalksteinen, während Šolles Schnitt verschiedene Steinsorten aufweist. Eine derartige Zusammensetzung hat bei Váňa jedoch die Steinblende der jüngsten Mauer, nur aus Plänerkalksteinen ist dagegen bei Šolle wiederum erst die Steinblende der jüngsten Mauer, während die hintere Steinblende dieser Mauer genauso wie in Váňas Sonde aus verschiedenen Steinsorten einschließlich Plänerkalk besteht ist.

Im Grunde identisch ist bei beiden Autoren wiederum die Datierung der Entwicklungsphasen. Der Bau der ersten frühmittelalterlichen Mauer wird übereinstimmend an die Wende 8./9. Jh. gesetzt, die zweite Bauphase an die Wende 9./10. Jh. oder Anfang 10. Jh., das Bestehen der jüngsten Mauer datiert Z. Váňa in die Zeitspanne vom Ende des 10. bis zum 12. Jh., Šolle jedoch von der 2. Hälfte des 10. bis zum 11. Jh.

Im Zusammenhang mit der angeführten Datierung der Entwicklungsphasen sei hinzugefügt, dass für die Chronologie Šolles Schnitt durch den Wall eine Schlüsselstellung einnahm, da er es ermöglichte eine Brücke zur absoluten Datierung der Rotunde und zu den Gräbern des ältesten Gräberfeldes in der Umgebung der Rotunde zu schlagen. Šolles Interpretation der Entwicklung der frühmittelalterlichen Mauern steht jedoch im Widerspruch zur Datierung der St.-Peter-Rotunde in die Jahre 895–915 und des anliegenden Gräberfeldes in die 1. Hälfte des 10. Jh. Nach Šolle ist die älteste frühmittelalterliche Mauer nämlich älter als der Bau der Rotunde. Ihm zufolge soll in der 1. Hälfte des 10. Jh., als die Kirche bereits stand und in ihrer Umgebung bestattet wurde, die Akropolis bereits von der zweiten frühmittelalterlichen Mauer geschützt gewesen sein (Šolle 1990, 201). Diesem Schluss widerspricht jedoch Šolles Interpretation der zweiten frühmittelalterlichen Mauer, denn diese überlagert ja einen Teil des ältesten Gräberfeldes.

2. Neuinterpretation der Entwicklungsetappen der frühmittelalterlichen Mauer im Raum der St.-Peter-Rotunde aufgrund meiner Revision von Šolles Grabung des Innenwalls

Die erste Phase der frühmittelalterlichen Befestigung der Akropolis von Budeč (Abb. 4: 1) stellt zusammen mit dem vorgelagerten Graben die Überreste von einer Befestigungsmauer dar, die neben einer Steinvorderseite aus einer relativ mächtigen Lehmaufschüttung mit Resten einer Rostkonstruktion bestand, welche den eigentlichen Körper der einteiligen Holz-Lehm-Konstruktion der ältesten frühmittelalterlichen Mauer darstellt, die auf dem Schutt der urgeschichtlichen Befestigung aus der Zeit der Knovíz-Kultur errichtet wurde (Bartošková 2003, 213). Darin stimme ich mit Šolles Interpretation überein. Die Existenz einer hinteren Steinblende kann ich jedoch nicht bestätigen. Die angegebenen absoluten Höhenangaben zu den Steinen der Vorderblende und der bei Šolle als von der Hinterblende bezeichneten Steinen sind nämlich deutlich verschieden (Abb. 3: 1). Es ist davon auszugehen, dass die Hinterseite der Mauer aus einer Holzwand bestand. Ein Teil des Abschnitts der

Holzwannd ist nämlich im Profil unter der Innenseite der bestehenden Friedhofsmauer in Sektor 6 festgehalten worden, wo in der grauschwarzen Masse des Mauerkörpers der ältesten frühmittelalterlichen Mauer übereinander mehrere waagrechte Abdrücke von verkohlten Holzbalken zu sehen sind (*Bartošková 2003*, 198, Abb. 19–20). Die älteste frühmittelalterliche Mauer mit Steinvorderseite, einteiligem Holz-Lehm-Körper und hölzerner Hinterwand wäre somit etwas mehr als 3 m breit gewesen. Šolles Datierung dieser Mauer an die Wende 8./9. Jh. gründet sich auf Keramikfunden im grauschwarzen Lehm des Mauerkörpers (*Šolle 1990*, 145). Der besagte Keramikkomplex liefert zu einer solchen Datierung jedoch keine eindeutigen Belege. Im Gegenteil spricht die Anwesenheit von reifen Varianten mittelburgwallzeitlicher Keramik für einen späteren Datierungsansatz, und zwar in den Verlauf der 2. Hälfte des 9. Jh. (*Bartošková 2003*, 191, 194, Abb. 16: 1, 2). Es kann davon ausgegangen werden, dass zur Zeit des Bestehens der ersten frühmittelalterlichen Mauer von Fürst Spytihněv I. (895–915) die St.-Peter-Rotunde errichtet wurde. Die ältesten Bestattungen auf dem Kirchenfriedhof können aufgrund der Grabfunde in die erste Hälfte des 10. Jh. gesetzt werden. Die Gräber dieses Gräberfelds respektieren die erste frühmittelalterliche Mauer. In der Zeit des Bestehens des ältesten Kirchenfriedhofs auf Budeč war die Akropolis also durch die erste frühmittelalterliche Mauer geschützt, die somit in die Zeit von der 2. Hälfte des 9. Jh. bis in die Mitte des 10. Jh. gesetzt werden kann. In der 2. Hälfte des 10. Jh. war das Gräberfeld bereits von der zweiten Phase der frühmittelalterlichen Mauer überlagert (*Bartošková 2003*, 213).

Eine im Raum bei der Westwand der Rotunde entdeckte Pfostenreihe, die die Gräber des ältesten Friedhofs stört, ist Überrest von einer Kammerkonstruktion der Befestigungsmauer, deren Konstruktion ansonsten im Westteil von Váňas Grabung bei der Südmauer der Rotunde gut dokumentiert ist (*Abb. 7*). Aufgrund der Auswertung der bezüglichen Dokumentation schließe ich, dass die durch die Pfosten abgesteckte Kammerkonstruktion der Mauer die zweite Phase der Befestigung der Akropolis darstellt – keineswegs also die dritte, wie es Šolle und Váňa vorgeschlagen haben (*Bartošková 2003*, 209–211, Abb. 32, 33). Nach der ältesten Phase des Bestattens bei der Rotunde ist diese Kammerkonstruktion an die erste frühmittelalterliche Mauer angebaut worden, und stellte somit eine Erweiterung der Befestigung in Richtung Rotunde dar (*Abb. 4: 2*). Die Befestigungsmauer der zweiten Phase bestand mithin aus der Steinvorderseite und dem Mauerkörper der ersten Bauphase mit angebaute Kammerkonstruktion, deren Rückwand von einer Reihe regelmäßig verteilter Holzpfosten abgesteckt war. Es ist aber auch nicht ausgeschlossen, dass die Erweiterung auch noch aus einem Teil des Holz-Lehm-Umgangs bestand, dem es zu Verdanken ist, dass die Pfosten in situ, in aufrechter Lage erhalten sind (*Abb. 8*). Diese 6–7 m breite Befestigung, zu der auch weiterhin der kleine Graben gehörte, bestand in der 2. Hälfte des 10. Jh. (*Bartošková 2003*, 213).

Die dritte Phase der frühmittelalterlichen Befestigung (*Abb. 4: 3*) besteht nach meiner Interpretation der zur Verfügung stehenden Fundzusammenhänge aus einer mächtigen Mauer, die die vorausgehende Befestigung vollständig verdeckte. Im Raum zwischen Friedhofsmauer und Rotunde ist ihr Überrest als hintere Steinblende erhalten, die aus verschiedenen Gesteinssorten einschließlich Plänerkalk besteht, und über dem Niveau ihres Fundaments als Rest des oberen Teils der Wallaufschüttung, die von Gräbern aus dem 17. und 18. Jh. gestört wird (*Bartošková 2003*, Abb. 34), die hier die Pfosten der Kammerkonstruktion aus der zweiten Bauphase überdeckte (*Abb. 8*). Šolles Interpretation der Steinvorderseite der jüngeren Mauer, die sich ihm zufolge über der Steinvorderseite der ältesten frühmittelalterlichen Mauer befunden haben soll (*Šolle 1990*, Abb. 4), kann aufgrund der fotografischen Dokumentation nicht akzeptiert werden (*Bartošková 2003*, 204, Abb. 26a–b, 27a–b). In Sonde 1, die den Innenwall vor der Friedhofsmauer durchquert, wurde nämlich zunächst der Plänerkalkschutt, und zwar lediglich in der NW-Ecke der Sonde gefunden (*Abb. 9*). Dieser isolierte Steinhaufen ist dann nach der Durchführung des Längsschnitts durch die Sonde zu einer solchen Gestalt reduziert worden (*Abb. 10*), die Šolle (*1990*, 149, Abb. 4) dann als Überrest von der Steinblende der jüngsten Mauer interpretiert werden konnte. Nach meinem Dafürhalten ist als Überrest von der Steinvorderseite der jüngsten Mauer die Kummulation verschiedener Steine einschließlich Plänerkalk am Innenrand des großen Grabens zu werten (*Bartošková 2003*, 204, Abb. 28), der bei Šolle (*1990*, Abb. 4) als Schutt von der Steinblende der zweiten frühmittelalterlichen Mauer bezeichnet wurde. Die Steinvorderseite

der jüngsten Mauer war der älteren Befestigungsmauer vorgelagert, und zwar lag sie an der Stelle des kleinen Grabens, der mit Schuttschichten von der Vorderseite der älteren Mauer verfüllt ist. Die dritte frühmittelalterliche Mauer, die von außen und innen mit Kieselschiefer, Sandstein, Schiefer und Plänerkalk verkleidet war, würde so eine Gesamtbreite um 12 m erreicht haben. Zur jüngsten Mauer gehört auch der große Graben, der dicht vor dem Schutt von der Steinblende gefunden wurde. Die dritten Bauphase bestand von der Wende 10./11. Jh. bis in die 2. Hälfte des 11. Jh. Die Datierung ihres Untergangshorizonts geht aus Šolles Feststellung hervor, wonach die Fundamente der Nordapsis, die an die St.-Peter-Rotunde im Verlauf des 11. Jh. (am ehesten in seiner zweiten Hälfte) angebaut wurden, die hintere Steinblende der jüngsten Mauer stören (*Šolle 1990*, 180 f.). Die Datierung des Untergangs der Innenbefestigung des Burgwalls von Budeč in die 2. Hälfte des 11. Jh. wird auch von der durch Váňa im Südtail der Akropolis festgestellten stratigraphischen Situation bestätigt, wo der Steinschutt der jüngsten Siedlungsbauten und die Innenbefestigung von Gräbern gestört werden, die nach dem Untergang des Burgwalls angelegt wurden. Das Bestehen dieses Friedhofs kann nämlich aufgrund des Fundes einer Münze Bořivojs II. (Prägung aus den Jahren 1100–1107, 1109–1110), die rituell einem der Gräber beigegeben war, an den Anfang des 12. Jh. datiert werden (*Bartošková 1999*).

Der Unterschied zwischen meiner und Šolles Interpretation der Entwicklung der Innenbefestigung, und zwar vor allem in Bezug auf die St.-Peter-Rotunde und das umgebende Gräberfeld, ist im Schema der drei Entwicklungsphasen der frühmittelalterlichen Mauer im Raum der Rotunde dargestellt (*Abb. 6*).

3. Präzisierung des Entwicklungsschemas der Innenbefestigung von Budeč

Durch den schematischen Vergleich zwischen Váňas und Šolles Interpretation der drei Entwicklungsphasen der slawischen Befestigung der Akropolis von Budeč (*Abb. 5*) habe ich bereits (Kap. 1) die Unterschiede in der Entwicklung der Mauer zwischen Váňas und Šolles Schnitt durch den Wall aufgezeigt. Es bleibt nur noch, meine Interpretation der Entwicklung der Mauer im Bereich der Rotunde, die sich aus der Revision von Šolles Grabung des Innenwalls ergibt, mit der Entwicklung der Mauer in Váňas Sonde E1, die 60 m nördlich durch den Innenwall geführt war (*Abb. 11*), zu vergleichen.

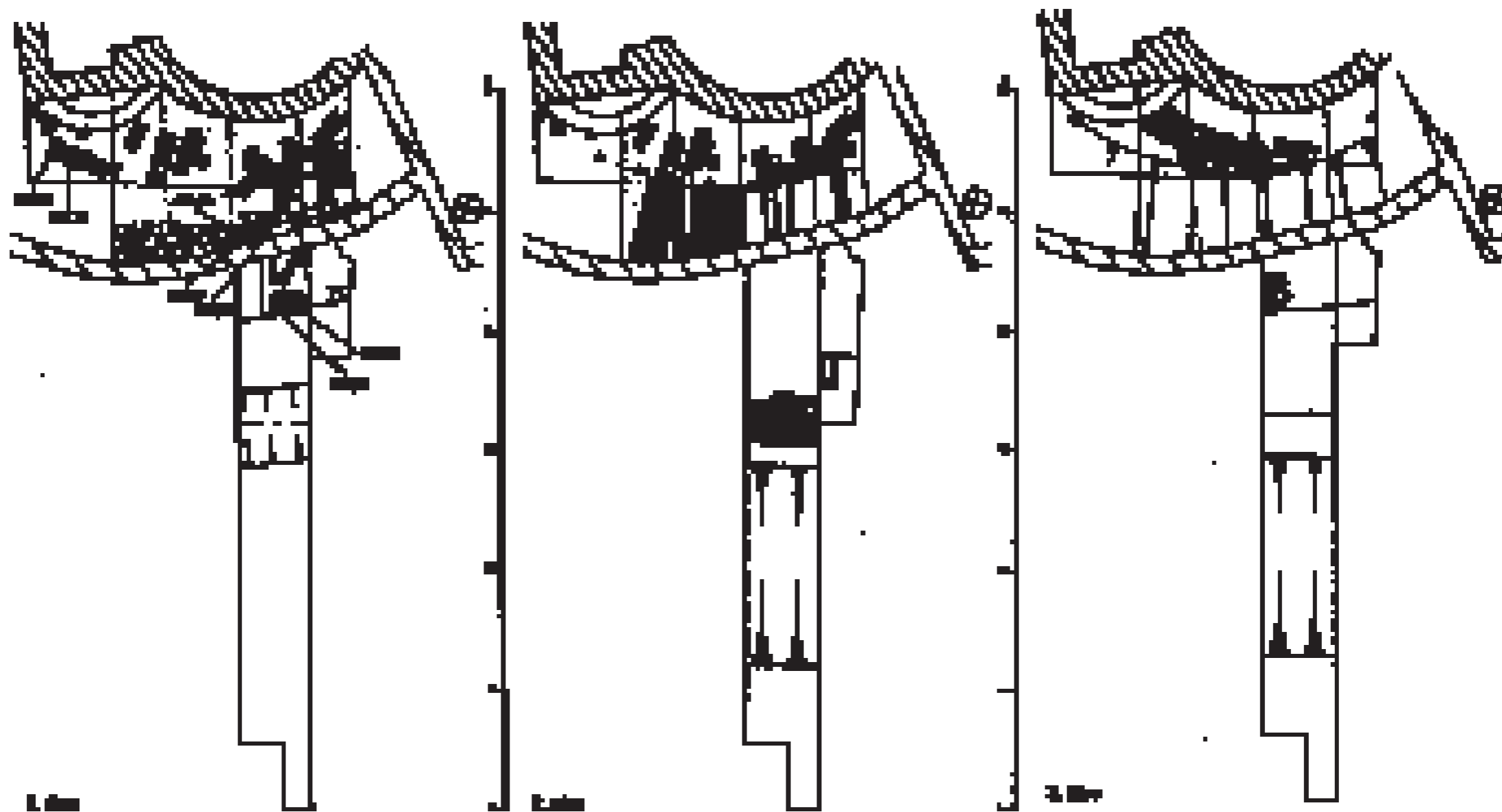
Das vorliegende Entwicklungsschema der Innenbefestigung von Budeč im Raum bei der Rotunde und in Sonde E1 zeigt (*Abb. 11*), dass an beiden Stellen die erste Phase der frühmittelalterlichen Befestigung aus einer einteiligen Holz-Lehm-Konstruktion (am ehesten mit Rostkonstruktion) bestand, die vorne mit einer Steinwand aus großen unbearbeiteten Steinen und hinten mit einer Holzwand versehen war. Verschieden ist lediglich die Mauerstärke – in Váňas Schnitt beträgt sie 4,5 m, im Raum bei der Rotunde 3 m. In Váňas Schnitt ist kein Außengraben festgestellt worden. Es kann vorausgesetzt werden, dass genauso wie bei der Rotunde auch hier irgendein Graben bestand, denn an seine Stelle tritt ja der große Graben, der erst in der jüngsten Bauphase der Befestigung errichtet wurde, und den älteren Graben wahrscheinlich zerstörte. Unvereinbar sind die Unterschiede in der Datierung der ältesten frühmittelalterlichen Mauer. Ihr Bestehen setzt Váňa sowie Šolle in die Zeit von der Wende 8./9. bis Wende 9./10. Jh. Diesem Ansatz stehen jedoch zwei Umstände entgegen, die sich aus der Revision von Šolles Grabung ergeben haben: Erstens, die Anwesenheit von reifen Varianten mittelburgwallzeitlicher Keramik im Mauerkörper der ersten frühmittelalterlichen Mauer, die für ein späteres Entstehungsdatum dieser Mauer sprechen, und zwar irgendwann im Verlauf der 2. Hälfte des 9. Jh. (*Bartošková 2003*, 191, 194, *Abb. 16: 1, 2*), zweitens die Tatsache, dass die Gräber des ältesten Kirchenfriedhofs, die aufgrund von Grabfunden in die 1. Hälfte des 10. Jh. zu setzen sind, die älteste frühmittelalterliche Mauer respektierten. Zur Zeit des ältesten Bestattens bei der Rotunde stand die erste frühmittelalterliche Mauer noch, und somit kann ihr Untergang nicht an die Wende 9./10. Jh. gesetzt werden, sondern erst in die Mitte des 10. Jh., denn in der 2. Hälfte des 10. Jh. war das Gräberfeld bereits von der zweiten Phase der Innenbefestigung überlagert.

Während in Váňas Sonde die erste frühmittelalterliche Mauer nur in Form von Schutt erhalten ist und dem Ausgräber zufolge bei einem Brand zerstört worden sein soll, war der Mauerkörper in Šolles Grabung relativ gut erhalten und zeigte keinerlei Spuren von irgendeiner plötzlichen Zerstörung. Der Umstand, dass die älteste frühmittelalterliche Mauer an einer Stelle zerstört und an einer anderen nicht zerstört war, kam bei der Errichtung der zweiten Phase der Befestigung zum Ausdruck. Im Raum

bei der Rotunde wurde die erhaltene erste Bauphase in die zweite Phase einbezogen, 60 m nördlich musste jedoch über ihrem Schutt eine ganz neue Befestigung erbaut werden. Bei der Rotunde wurde so an die hölzerne Innenwand der ältesten frühmittelalterlichen Mauer lediglich eine Kammerkonstruktion angebaut, die eine Erweiterung der bestehenden Mauer in Richtung Kirche darstellt. Es ist jedoch nicht ausgeschlossen, dass diese Erweiterung auch noch einen weiteren Mauerteil einschloss, dank dessen die Abdrücke der Holzpfosten, die die Innenseite der angebauten Kammerkonstruktion abgrenzen, in aufrechter Lage erhalten sind. Die zweite frühmittelalterliche Mauer würde so bei der Rotunde eine Breite um 7 m erreicht haben. Im Raum von Váňas Sonde E1 musste in Folge eines gewaltsamen Untergangs der vorangehenden Phase eine ganz neue Mauer erbaut werden, die aus einer zweiteiligen Holz-Lehm-Konstruktion bestand (vorne mit Rost und hinten mit Kammern), einer Steinverblendung aus Plänerkalk und einer hinteren Holzwand mit Pfosten. Die Mauer erreichte hier eine Breite von 9–10 m. Obwohl die Breite der zweiten frühmittelalterlichen Mauer in Sonde E1 wiederum größer ist als im Raum bei der Rotunde, ist in beiden Sonde die Konstruktionsweise, bestehend aus einer Steinvorderseite, einem Holz-Lehm-Umgang (vorne mit Rost-, hinten mit Kammerkonstruktion) und einer hölzernen Hinterseite vergleichbar. Die Entstehung der zweiten Phase der frühmittelalterlichen Befestigung kann jedoch nicht mit Váňa an die Wende 9./10. Jh. datiert werden, denn bei der St.-Peter-Rotunde hat die zweite frühmittelalterliche Mauer die Gräbern des ältesten Kirchenfriedhofs aus der 1. Hälfte des 10. Jh. überlagert. Der Bau der zweiten Phase der Innenbefestigung des Burgwalls kann also erst um die Mitte des 10. Jh. datiert werden.

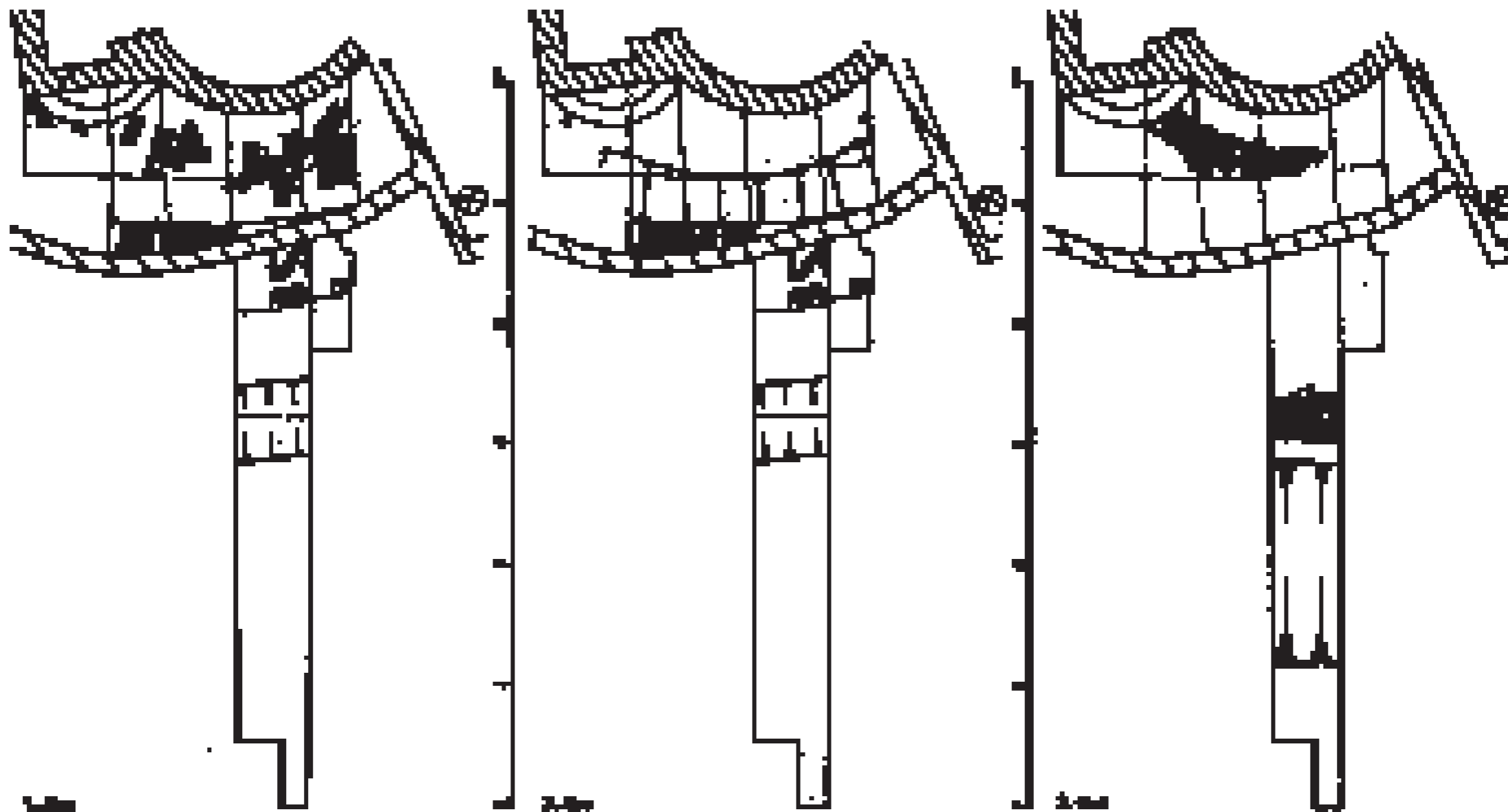
Die dritte Phase der frühmittelalterlichen Befestigung besteht an beiden Grabungsstellen aus einer mächtigen Mauer und einem großen Außengraben. Im Unterschied zu Váňas Schnitt, wo der Ausgräber die dreiteilige, stufenförmig angeordnete Holz-Lehm-Konstruktion der jüngsten Mauer festgestellt hat, war die jüngste Mauer im Bereich der Rotunde stark durch spätere Eingriffe gestört, sodass über die Gestalt ihrer Holz-Lehm-Konstruktion nichts konkretes gesagt werden kann. Wir können nur feststellen, dass die Mauer hier mit vorne und hinten mit einer Steinblende versehen war, wobei beide Blenden aus verschiedenen Gesteinssorten einschließlich Plänerkalk zusammengesetzt waren. Identisch war auch die Zusammensetzung der Steinblende der jüngsten Mauer in Váňas Sonde. Der Unterschied besteht lediglich darin, dass Váňa eine zweistufige Anordnung der hinteren Steinblende festgestellt haben will, während in der Grabung bei der Rotunde nur eine hintere Steinblende zum Vorschein kam. Identisch ist dann die Größe der Mauer, denn in beiden Sonden war die Befestigung in der jüngsten Entwicklungsphase am größten. In Váňas Sonde E1 bewegte sich die Breite der Mauer um 13 m, in der Abdeckung bei der Rotunde um 12 m. Lediglich bei der Rotunde, wo eine Erweiterung des Baus nach Innen nicht mehr möglich war, musste die Befestigung nach außen erweitert werden. Eintracht herrscht auch darüber, dass der große Graben erst im Zusammenhang mit dem Ausbau der jüngsten Mauer ausgehoben wurde. Verschieden ist nur die Datierung der jüngsten Mauer, denn Váňa setzt voraus, dass sie bis ins 12. Jh. bestand, während die stratigraphische Lage bei der Kirche andeutet, dass sie zu dieser Zeit bereits zerstört gewesen sein muss. Die verfallene hintere Steinblende der Mauer wird nämlich von den Fundamenten der Nordapsis gestört, die an die St.-Peter-Rotunde erst nachträglich angebaut wurde und Šolle (1990, 180–181) zufolge etwa in die Zeit von der 2. Hälfte des 11. bis zur Mitte des 12. Jh. gesetzt werden kann, denn auf die 2. Hälfte des 12. Jh. entfällt bereits der romanische Kirchturm, der die Nordapsis ersetzte und bis heute die Dominante der St.-Peter-und-Paul-Kirche bildet.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

Obr. 3. Budeč, výzkum vnitřního valu. Vývojové fáze raně středověké hradby zachycené Šollem v odkryvu u rotundy sv. Petra a Pavla a jejich vztah k nejstaršímu kostelnímu pohřebišti. – Abb. 3. Budeč, Grabung des Innenwalls.

Entwicklungsphasen der frühmittelalterlichen Mauer nach Šolles Grabung bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde und ihre Beziehung zum ältesten kirchlichen Gräberfeld.

Obr. 4. Budeč, nově stanovený vývoj raně středověké hradby v prostoru u rotundy sv. Petra a Pavla, jenž vyplynul z mého revizního zpracování Šollova výzkumu vnitřního valu. – Abb. 5. Budeč, neues Entwicklungsschema der

frühmittelalterlichen Mauer im Bereich bei der St.-Peter-und-Paul-Rotunde aufgrund der Revision von Šolles Grabung des Innenwalls.

Zapomenutá Plzeň Počátky města pod přemyslovským hradem

Forgotten Pilsen
The origins of the city beneath the Přemyslid stronghold

Radek Široký – Karel Nováček – Ladislav Kaiser

Hrad Plzeň byl v 10.–13. stol. ústředím přemyslovské správy západních Čech. Kolem roku 1295 byly centrální funkce přeneseny do nově založeného, 10 km vzdáleného města Nové Plzně. Studie bilancuje přínos více než sto let probíhajících archeologických výzkumů pro poznání struktury a vývoje raně a vrcholně středověké Staré Plzně. Největší pozornost je věnována nově získaným indiciím plánovitě založeného města, které bylo připojeno ve 2. pol. 13. stol. ke staršímu osídlení v podhradí a které bylo z velké části opuštěno po založení Nové Plzně.

raný středověk – vrcholný středověk – přemyslovské hradské centrum – městská lokace – západní Čechy – Plzeň

In the 10th–13th centuries, hillfort Pilsen (Plzeň) was the centre of Přemyslid administration in West Bohemia. Around 1295 its functions were translated to newly-founded town New Pilsen 10 km away. This study assesses the results of more than a hundred years of ongoing archaeological investigation in terms of an understanding of the structures and development of this Early and High Medieval settlement of Old Pilsen. The greatest attention is devoted to newly-recovered indicators of the planned foundation of the borough that in the second half of the 13th century was appended to the earlier colony beneath a Přemyslid stronghold, and which was in large measure abandoned after the foundation of the town New Pilsen.

Early Middle Ages – High Middle Ages – Přemyslid stronghold centre – urban siting – West Bohemia – Plzeň – Pilsen

1. Úvod

Struktura a vývoj Staré Plzně patří k poměrně často diskutovaným otázkám regionální historiografie. Od doby vzniku první studie na toto téma, zveřejněné před sto lety (*Strnad 1903*), došlo k zásadnímu posunu v poznání tohoto raně a vrcholně středověkého centra západních Čech zásluhou archeologie. Nelze ovšem současně nevidět, že výzkumy ve Starém Plzenci měly doposud převážně extenzivní charakter. Řada z nich nebyla patřičným způsobem dokumentována a jen zlomek z celkového počtu byl podrobně publikován. To se týká nejen výzkumů ve 20. letech 20. stol. na vlastním přemyslovském hradišti na ostrožně Hůrka, ale i řady pozdějších terénních akcí uskutečněných v protilehlé levobřežní části města. V prostoru levobřeží probíhají předstihové a záchranné archeologické výzkumy s přestávkami od roku 1973. Postupně se v nich angažovala plzeňská expozitura Archeologického ústavu ČSAV v Praze, Západočeské muzeum v Plzni a Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek (ZIP o. p. s.). Výzkumy potvrdily klíčové postavení levobřežního jádra Starého Plzně v urbanistickém vývoji Staré Plzně a nadre-

gionální význam zde dochovaných archeologických situací. Jejich kvalita a vysoká míra zachovalosti dávají jedinečnou šanci studiu vnitřní struktury protoměstských sídelních útvarů a postžení počáteční fáze jejich přeměny na institucionální město ve 13. století.

Naše studie samozřejmě nemůže nahradit chybějící kritické zpracování velkého objemu dat, shromážděných předchozími třemi generacemi archeologů. Chceme spíše předběžně bilancovat výsledky nejnovějších archeologických výzkumů (tj. za dobu posledních deseti let) a konfrontovat je se staršími shrnujícími studii, s detailní prostorovou identifikací všech ověřitelných nálezů v plzeňském intravilánu (*tab. 1; obr. 2–3*) a též s výsledky revize některých starších výzkumů. Z těchto východisek směřujeme k nutně předběžným hypotézám o vývoji a struktuře významného centra přemyslovské hradské správy a raného města v 10.–13. století. Model, který se pokoušíme nastínit, je nezbytným předpokladem a korektivem dalších badatelských aktivit v plzeňské aglomeraci a měl by podle našeho názoru být dále ověřován především analýzou již dříve získaných archeologických pramenů.

2. Prostorová a morfologická situace Staré Plzně a nejstarší osídlení suburbia

Pro prostorové uspořádání Staré Plzně byla určující poloha na křižovatce dvou nejdůležitějších dálkových komunikací spojujících Prahu s významnými centry německé říše. Právě zde se totiž rozdělovala tzv. Norimberská a Řezenská cesta (*Vávra 1973*). Cesta od Prahy vedla přes Rokycany s biskupským dvorcem, doloženým již v roce 1110¹, a do údolí Úslavy nepochybně sestupovala od severu, po úpatí ostrožny Hůrka nad zářezem bezejmenného potoka. Komunikační linie tak obtáčela celý severní obvod hradiště a provoz na ní byl pod dokonalou kontrolou (*obr. 5*). V levobřežní části aglomerace cesta protínala plochu dnešního náměstí a je velmi pravděpodobné, že se právě zde obě větve dálkové komunikace dělily. Severnější Norimberská cesta patrně mířila do prostoru pozdější Nové Plzně, kde překonávala řeku, Řezenská směřovala k Dobřanům², kde je třeba předpokládat brod přes Radbuzu.

Již více badatelů si povšimlo nápadné podobnosti v uspořádání raně středověkých sídelních aglomerací Prahy a Staré Plzně (naposledy *Šolle 2002*, 166). Jádrem raně středověkého osídlení Staré Plzně byl – stejně jako v Praze – dvoudílný přemyslovský hrad (akropole a předhradí)³, umístěný na úzké klesající ostrožně nad řekou. Mezi jižním úpatím ostrožny a břehem Úslavy existoval samostatně vyčleněný areál, plnící funkci opevněného podhradí. Reliktem jeho opevnění je mohutný val na západní a zčásti i jižní straně areálu.⁴ Levobřežní část aglomerace pak – stejně jako v Praze – představuje mladší expanzi preurbánní-

¹ K počátkům Rokycan např. *Anderle – Karel – Švábek 1994*, 71. Nejnovější shrnutí počátků Rokycan zpracoval R. Široký v rámci projektu GA ČR Archeologie měst v českých zemích.

² Lokace města v Dobřanech spadá před pol. 13. stol. (např. *Richter 1982*, 248).

³ Existence druhého, východního předhradí, opevněného jen lehkou fortifikací, zatím nebyla potvrzena, byť je velmi pravděpodobná. Naopak hypotézu o rozdělení západního předhradí příčným valem na dvě samostatné části (*Friedl 1976*, 37) pokládáme v současnosti za neprokazatelnou, náznaky podélného dělení této plochy dřevěnou fortifikací přinesl odkryv v letech 1921–1922.

⁴ Existenci opevněného jižního podhradí novější kompendia a syntetické práce odmítají vzít na vědomí (např. *Šolle 1984*, obr. 32; *Sláma 1986*, 90; *Lutovský 2001*, 310), přestože jeho popis s plánem opevnění publikoval již *Horák (1908*, 439, obr. 4; *1909*) a přestože je val dodnes velmi dobře viditelný.

Lokalita	Č.	Rok výzkumu	Reference
Hradiště Hůrka a jeho východní předpolí	1	1890; 1906; 1907; 1909; 1920–1924; 1934; 1972; 1982; 2002	<i>Horák 1908; Horák 1909; Horák 1913; Friedl 1976; Doubová 1976; Hejna 1976; Beneš 1985; Kodera – Nováček – Široký 2002</i>
Masarykovo nám.	2	?	<i>Doubová 1976, 24</i>
Masarykovo nám., čp. 52	3	?	<i>Doubová 1976, 23</i>
Malá Strana, před školou	4	1889	<i>Doubová 1976, 23</i>
Palackého, čp. 80	5	1890	<i>Doubová 1976, 24</i>
Sv. Čecha	6	před 1913	<i>Horák 1913</i>
Podhradní, čp. 286	7	před 1920	<i>Doubová 1976, 23</i>
Jiráskova, ppč. 144/1	8	1921	<i>Friedl 1921</i>
S. svah Hůrky, ppč. 1342/1, „Vichovo pole“	9	1920–25	<i>Doubová 1976, 24</i>
Areál města	10	1926	<i>Macháček hlášení ARÚ čj. 1224/26</i>
Smetanova, ppč. 109, na poli za čp. 64	11	1931	<i>Čtrnáct 1931; Doubová 1976, 24</i>
Husova, zahrada čp. 31 (F. Kondr)	12	1935	<i>Beneš – Richter 1976, 71–72</i>
Husova, ppč. 151/1	13	1936	<i>Doubová 1976, 24</i>
Hradiště Plzeňského, čp. 130, ppč. 37/3	14	1936	<i>Doubová 1976, 23</i>
Baslova, sz. od kostela sv. Jana Křt.	15	1940; 1942	<i>Doubová 1976, 24</i>
Herejkova, ppč. 1053/16	16	1955	<i>Čtrnáct – Andrllová NZ v odd. pravěku ZČM</i>
Mezi Nerudovou a Nádražní, ppč. 125/1	17	1963	<i>Doubová 1976, 23</i>
Vrchlického, areál mateřské školky, ppč. 150/70 a 73/1	18	1973–1974	<i>Beneš – Richter 1976</i>
Vrchlického, zahrada čp. 184, ppč. 150/2	19	1974	<i>Beneš – Richter 1976</i>
Vrchlického, areál mateřské školky, ppč. 150/7	20	1976	<i>Beneš hlášení ARÚ exp. Plzeň čj. 835/76; Frýda hlášení odd. st. dějin ZČM čj. 2/76</i>
Baslova, před čp. 545	21	1978	<i>Anon. NZ čj. 124 v odd. st. dějin ZČM</i>
Husova, stavba koupaliště, ppč. 57	22	1984	<i>Frýda – Hus NZ ARÚ čj. 3721/87</i>
Smetanova, ppč. 133, 136, 137, 139/1, 139/2, 143, 145/1, 210/5, 210/6, 211, 210/17, 210/18, 210/19, 213	23	1985–1990	<i>Frýda – Hus 1989; Frýda NZ ARÚ čj. 3029/85; Frýda – Hus NZ ARÚ čj. 2015/86; Frýda – Hus NZ ARÚ čj. 3721/87; Frýda – Hus NZ v odd. st. dějin ZČM</i>
Smetanova, areál Jitony, ppč. 141/1	24	1985	<i>Frýda NZ ARÚ čj. 3029/85</i>
Masarykovo nám., ppč. 118	25	1986	<i>Frýda – Hus NZ ARÚ čj. 2015/86</i>
Jiráskova – kanalizace	26	1987	<i>Frýda – Hus NZ ARÚ čj. 3721/87</i>
Podhradní, čp. 29, ppč. 1364	27	1991	<i>Baštová – Metlička hlášení odd. pravěku čj. 332/91</i>
Masarykovo nám., ppč. 119	28	1992	<i>Nováček NZ odd. st. dějin čj. 348/93</i>
Malá Strana, Malostranské nám. – plynofikace	29	1993	<i>Nováček NZ odd. st. dějin čj. 408/93</i>
Baslova, ppč. 148	30	1993	<i>Nováček NZ odd. st. dějin čj. 384/93</i>
Podhradní, ppč. 1353/2	31	1993	<i>Frýda – Orna nepubl.</i>
Masarykovo nám. – RMTS	32	1995–1996	<i>Nováček NZ OZAV čj. 197/96</i>
Masarykovo nám., Husova – rekonstrukce silničního průtahu	33	1995–1996	<i>Nováček nepubl.</i>
Sv. Čecha a Palackého – plynofikace	34	1996	<i>Široký hlášení OZAV čj. 202/96</i>
Baslova, kolem kostela sv. Jana Křtitele	35	1996	<i>Široký NZ OZAV čj. 165/96</i>
Smetanova, naproti čp. 65, ppč. 144/1	36	1996	<i>Nováček – Široký NZ OZAV čj. 161/96</i>
Vrchlického, čp. 193	37	1996	<i>Široký nepubl.</i>
Malá Strana, ul. Komenského, Podhradní, Raisova – plynofikace	38	1997	<i>Nováček NZ OZAV čj. 115/97</i>
Malá Strana, před čp. 585	39	1997	<i>Nováček NZ čj. OZAV čj. 115/97</i>
Smetanova, bývalá čp. 114, 117, 122, 166	40	1999–2002	<i>Kaiser – Široký a kol. NZ ZIP čj. P61/99, čj. 30/02, čj. 359/03</i>
Smetanova, čp. 70	41	2000	<i>Široký – Majer – Kubečková NZ ZIP čj. P10/01</i>

Obr. 1. Starý Plzenec. Přehled archeologických akcí v areálu města. – Fig. 1. Starý Plzenec. Overview of archaeological works in the area of the town.

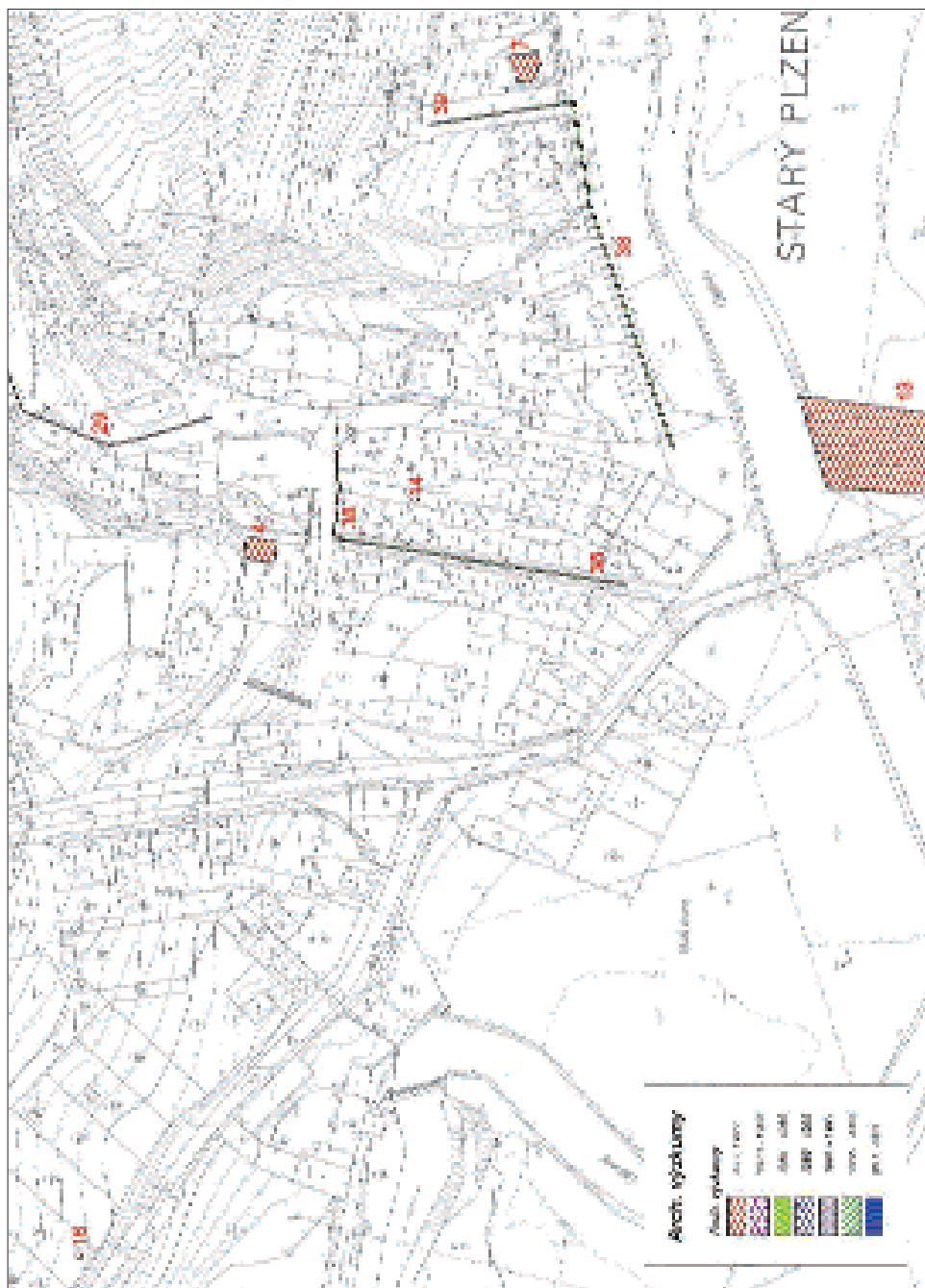
ho osídlení na protilehlou stranu údolí. Kromě těchto vnějších podobností tušíme i některé podobnosti strukturální, nenáhodné, možná dokonce i záměrně budované. Podobně jako u pražských měst byl i ve Starém Plzenci vývoj a charakter preurbánního osídlení silně ovlivněn geomorfologií terénu, zvláště pak morfologií kvartérních pokryvných útvarů. Konkrétních dat o středověkém a novověkém vývoji mikroreliefu je ovšem z plzeňského prostředí minimum, neboť ještě donedávna nebyla systematicky sbírána. Základní osu sídelního celku představuje silně meandrující řeka Úslava, vytvářející v úseku kolem Starého Plzně výraznou nivu o šířce 300–600 m. Změny v poloze řečiště a v rozsahu nivy jistě probíhaly i ve sledovaném historickém období, rekonstruovat je však zatím neumíme. Dosud ojedinělou indicií dynamického vývoje nivy v subrecentním období je nález atypické pravěké a novověké keramiky z vrstvy bahnitého organogenního sedimentu, uloženého pod 3,5 m silným souvrstvím jílovito-písčitých svahovin. Nález byl učiněn v roce 1996 v rýze pro kanalizaci v trase nového silničního průtahu městem, tedy na jižním okraji nivy (nepubl. výzkum K. Nováčka). Na území města byly doposud rozlišeny dva stupně pleistocenních teras: starší stupeň III na levobřeží, jehož povrch spočívá v relativní výšce 8–15 m nad úrovní řeky, a mladší stupeň IV, který je morfologicky vyvinut na protilehlém břehu, ve spodní části plzeňské Malé Strany.⁵ Horní části svahů a velká část povrchu šterkopiskových teras je pokryta sprašovými a svahovými hlínami, resp. jíly.

Pravobřežní část aglomerace, zvaná Malá Strana, je podle dosavadních pozorování situována na denudovaném, dosti svažitém reliktu pleistocenních teras, překrytém vrstvami svahových jílovitých hlín. Toto podloží bylo zachyceno v prostoru pod kostelem Panny Marie a v ulicích Raisova a Komenského. V prostoru mezi touto západní částí Malé Strany a západní špicí ostrožny Hůrka, v linii Malostranské náměstí až ulice Hradiště Plzeňského, se projevuje dnes mírný terénní zářez, kopírující úpatí ostrožny. V dosud sledovaných výkopech do běžných hloubek (mírně přes 100 cm) se v linii tohoto zářezu nepodařilo zachytit podloží, profil je zde tvořen výlučně pozdně novověkými až recentními navážkami (*obr. 2: 38; Nováček 1997*). Domníváme se, že zářez je pozůstatkem hlubší, v novověku zasypané a znivelizované strže, která zřejmě vznikla erozním spolupůsobením vodoteče, jež tudy přitéká do Úslavy, a intenzivním provozem na zemské cestě od Prahy, která právě tudy procházela k brodu přes Úslavu.

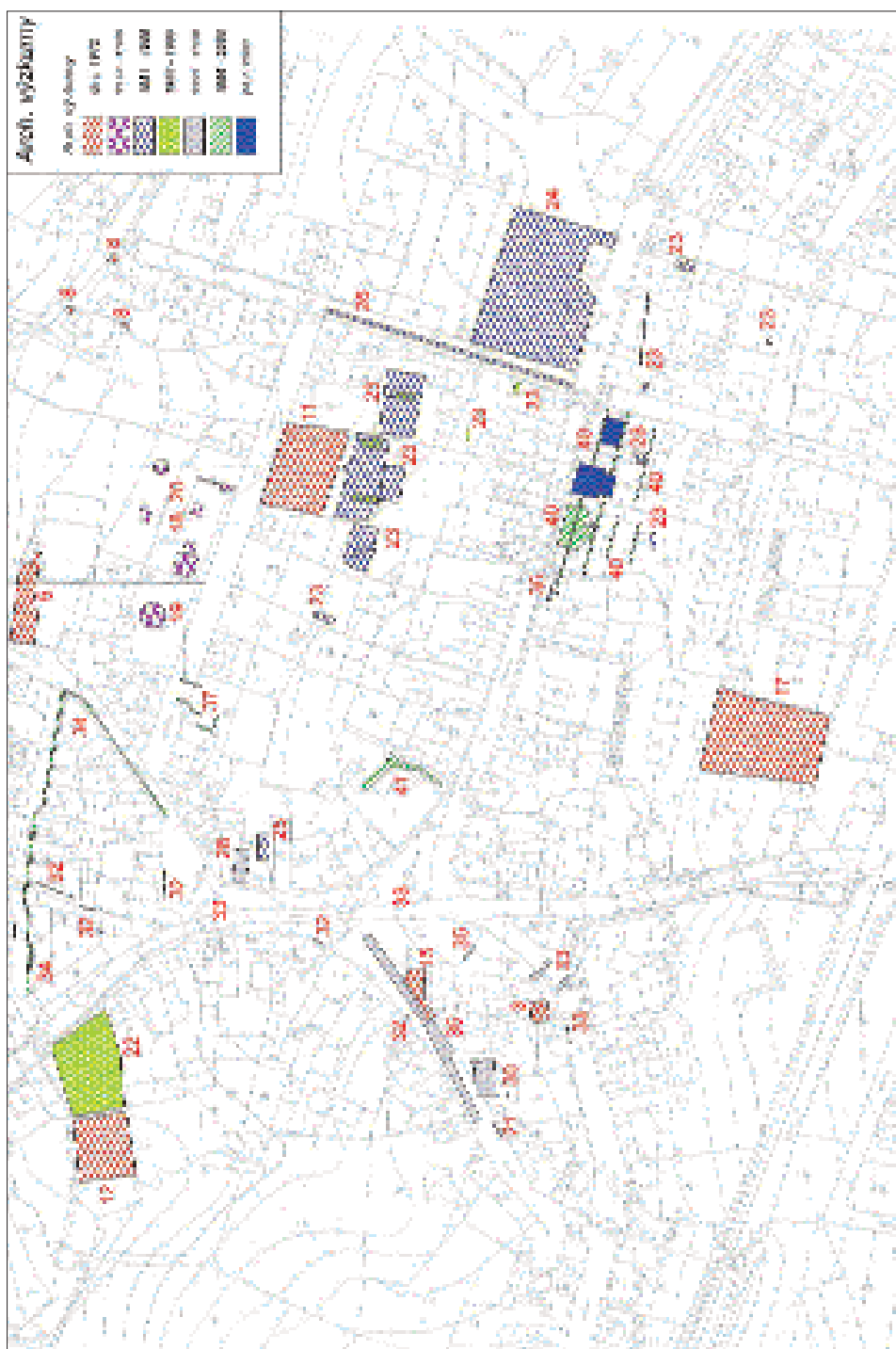
Na ploše opevněného podhradí jižně od ostrožny zachytily dvě dosavadní archeologické akce toliko mocné souvrství přemístěných svahovin a akumulace s bohatým obsahem středo- a mladohradištní keramiky, původem zjevně z plochy hradiště. Středověká úroveň povrchu či geologické podloží zde zachyceny nebyly. Podhradí bylo postiženo rozsáhlými svahovými procesy.

K úvahám o funkci pravobřežní části aglomerace se nám nedostává přímých podkladů, nepochybně však musel existovat rozdíl ve využití opevněného jižního podhradí a elevace s dnešním kostelem Panny Marie. Jihovýchodně od kostela, ve vzdálenosti asi 100 m od presbytáře, na dvorku domu čp. 130 v ul. Hradiště Plzeňského, byl nalezen kostrový hrob obsahující středohradištní nádobu (*obr. 2: 14*). Další pohřební kontext je indikován dnes nezvěstným nálezem další raně středověké nádoby z místa školní tělocvičny (*obr. 2: 4; Doubová 1976, 23*). Výrazně odlišná terénní situace obou poloh nevylučuje existenci dvou samostatných pohřebních areálů, na jejichž existenci navázala sakrální stavba – předpo-

⁵ Převýšení 5–8 m nad řekou (*Štafl 1957*).

Obr. 2. Starý Plzeňec – Malá Strana. Mapa archeologických výzkumů v prostoru pravobřežní podhradní aglomerace. Čísla odpovídají přehledu archeologických akcí v tab. 1. Podklad katastrální mapa T : 1000, zmenšeno. Zpracovali K. Postránecká a R. Široký. – Fig. 2. Starý Plzeňec – Malá Strana. Map of archaeological excavations in the right bank agglomeration beneath the stronghold. The numbers match the overview of archaeological works in tab. 1. Drawn up by K. Postránecká and R. Široký.

Obr. 3. Starý Plzeňec. Mapa archeologických výzkumů v prostoru levobřežní podhradní aglomerace. Čísła odpovídají přehledu archeologických akcí v tab. 7. Podklad katastrální mapa 1 : 1000, zmenšeno. Zpracovali K. Postránecká a R. Široký. – Fig. 3. Starý Plzeňec. Map of archaeological excavations in the left bank agglomeration beneath the stronghold. The numbers match the overview of archaeological works in tab. 7. Drawn up by K. Postránecká and R. Široký.

kládaný románský předchůdce dnešního kostela Panny Marie (srov. *Mencl – Benešová – Soukupová 1978, 29*).

Jednoznačné sídlištní nálezy ze západní části Malé Strany pocházejí teprve z konce 12. či ze 13. století. Sídlištní areál byl prokázán na ppč. 1053/1 (Šteklova zahrada), sz. od kostela, mimo malostranské historické jádro (*obr. 2: 16; Doubová 1976, 23*). Přes vědomí problematičnosti hypotéz založených na absenci pramenů pokládáme za nejstarší podhradní sídliště právě jižní podhradí, které bylo svým opevněním integrováno s hradem na ostrožně. Právě sem je velmi pravděpodobně lokalizovat tržiště doložené svatovojtěšskými legendami k roku 992.⁶ Opevněné podhradí bylo s hradem pravděpodobně propojeno komunikací stoupající šikmo po svahu Hůrky a ústící do hradního areálu v blízkosti rotundy sv. Petra, která byla ovšem převrstvena mladšími terasovými úpravami svahu a nezanechala viditelné pozůstatky.

V levobřežní části aglomerace jsou doklady osídlení ze sklonku středohradištního období zatím nevýrazné a soustřeďují se k hornímu okraji úslavské terasy III, do okolí střední části Jiráskovy ulice. Na pozemku ppč. 141/1, v areálu bývalého podniku Jitona, byl z neznámého kontextu v 80. letech 20. stol. získán středohradištní hrnec (*obr. 3: 24; Frýda – Hus 1989, obr. 6: 1*). Jeden výrazný zahlobený objekt téhož horizontu byl odkryt v sondě 5/85. Další méně určité objekty a reziduální zlomky keramiky v mladších vrstvách se nacházely i na blízké ploše souvislého odkryvu z let 1987–1988 (*obr. 3: 23; Frýda – Hus 1989, 223*). Přestože charakter tohoto sídlištního areálu zatím jednoznačně určitelný není, nevelký rozsah osídlené plochy nenasvědčuje intenzivnímu osídlení levobřežní části suburbia. V případě nálezu z areálu Jitony nelze zcela vyloučit ani pohřební kontext.

3. Prostorová struktura a vývoj přemyslovského hradu

Připravovaný projekt revitalizace hradiště na Hůrce vyvolal potřebu revize dosavadních archeologických výzkumů a konzervačních zásahů a celkového zhodnocení archeologického potenciálu této památky. Přednostně byla věnována pozornost zaniklým kostelům, jejichž povrchově prezentované základy jsou v současné době v havarijním stavu.⁷ Další etapa výzkumu se zaměřila na kritické vyhodnocení starších archeologických akcí v celém areálu hradiště (*Nováček 2004*). Na tomto místě jen stručně shrneme dosavadní výsledky se zaměřením na závěrečné období existence přemyslovského hradu.

Archeologický výzkum hradiště se ve 20. stol. přednostně zaměřil (stejně jako u jiných přemyslovských center) na exkavaci kostelů, jejichž poznání mělo – v souladu s dobovými prioritami výzkumu – skýtat nejsnazší cestu k řešení kulturně-historických a chronologických problémů. Ve Staré Plzni byl ovšem efekt této aktivity obzvlášť nízký. Opakované destruktivní výzkumy sakrálních staveb od roku 1906 postupně snížily vypovídací schopnost těchto památek takřka na nulu, aniž by byla likvidace klíčových stratifikací kompen-

⁶ Legenda Quatuor immensi, cap. 18 (*FRB I, s. 325*) a legenda Bruna z Querfurtu, cap. 15 (*FRB I, s. 281*). K cestě sv. Vojtěcha přes západní Čechy v roce 992 naposledy *Sláma 2001*.

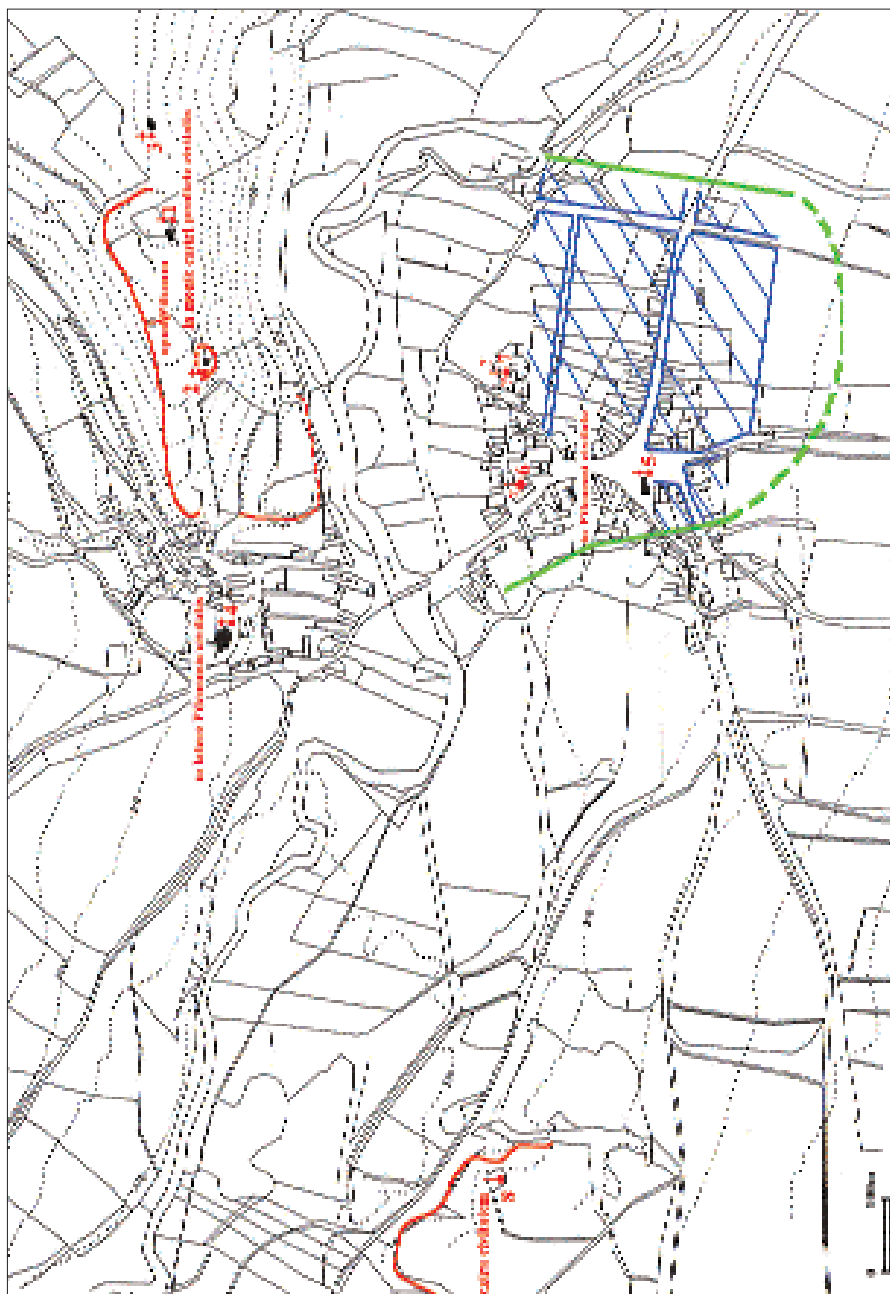
⁷ Byla provedena revize archivních pramenů k dějinám kostelů, rekonstrukce nálezových zpráv z archeologických výzkumů ve 20. letech 20. stol. (*Kodera – Nováček – Široký 2002*) a dokumentace současného stavu reliktního kostela sv. Vavřince včetně geofyzikálního průzkumu jeho nejbližšího okolí (*Široký a kol. 2003*).

zována vznikem kriticky hodnotitelné dokumentace. Revizní výzkumy měly v tomto ohledu mnohdy horší úroveň než akce předchozí: například srovnání metod terénního výzkumu B. Horáka (1906–1909) a A. Friedla (1920–1925) vychází v neprospěch A. Friedla, který byl ostatně za způsob provádění kritizován už svými současníky (*Kodera – Nováček – Šíroky 2002*, 18).

Na rozdíl od kostela sv. Kříže, jehož vývoj nelze na základě revize dokumentace interpretovat zásadně odlišně od publikované představy (*Friedl 1976*), musíme u obou zbývajících sakrálních staveb v areálu hradiště pomýšlet na podstatné přehodnocení jejich chronologie, stavebního vývoje a významu. Ve shodě s dikcí písemných pramenů, uvádějících kostel sv. Vavřince poprvé roku 1239 jako *capella sancti Laurentii* (*CDB III*, č. 216), roku 1266 však termínem *aule nostre regie ecclesiam s. Laurentii apud Pilznam* a připisujících mu primární postavení farního a patronátního kostela pro ostatní kostely plzeňské aglomerace (*CDB V.1*, č. 475), je nutno tento kostel, umístěný na výrazně vyvýšené části akropole, pokládat za hlavní a nejstarší církevní stavbu hradskeho areálu, tvořící jeho strukturální součást od 10. století. Odkryté a dnes na povrchu prezentované pozůstatky jednolodního kostelíka s neodsazeným presbytářem a vnějšími rozměry 15,2 x 10,4 m (*Horák 1908; Friedl 1976*) však s touto stavbou rozhodně nelze ztotožnit. Tato drobná sakrální stavba je pozdním, rámcově gotickým nástupcem původního hradskeho kostela, zaniklého požárem. Půdorys původní stavby není možno rekonstruovat. Hypoteticky s ním lze spojit nedatovatelné torzo jediné zdi, odkryté B. Horákem v jižní části lodi mladšího kostela. Rozhodně nemůžeme vyloučit vícelodní řešení hlavní hradske svatyně, neboť v 11.–12. stol. bylo u ostatních přemyslovských správních hradů (Hradec, Žatec, Litoměřice) i u některých lokalit nižšího významu nebo odlišné funkce (např. Stará Boleslav, Tismice, Živohošť) obvyklé. Drobná jednolodní stavba by mohla plnit spíše funkci soukromé svatyně (kaple) v areálu kastelánského (knížecího) paláce, v takovém případě bychom však měli v areálu hradu nebo suburbia hledat jinou, větší, „veřejnou“ sakrální stavbu. Tu ovšem zatím doloženou nemáme.

Výsledky sondáží v okolí kostela i nově provedený geofyzikální průzkum prokazují, že kostel sv. Vavřince, ať už byla jeho raně středověká podoba jakákoliv, byl integrální součástí sevřeného, od zbytku akropole výrazně odděleného a hustě zastavěného areálu, který můžeme zjevně pokládat za knížecí (kastelánskou) rezidenci. Pozoruhodné ovšem je, že tento areál nezaklil v době předpokládaného úpadku krajskeho správního hradu v průběhu 13. stol., ale podle většiny nalezených artefaktů přetrval z velké části ve zděné podobě do konce 16. století. Kostel sv. Vavřince si jako nejvýznamnější staroplzeňská svatyně zřejmě udržel farní statut i po postupném zániku přemyslovského hradu. Písemné prameny z 2. pol. 14. a 1. pol. 15. stol., jmenující staroplzeňské faráře, blíže nespecifikují patronium kostela, u něhož se fara nacházela. V literatuře tradovaná domněnka o přenesení fary ke kostelu Panny Marie ve 14. stol. nemá oporu v pramenech a kostel sv. Vavřince se uvádí jako filiální teprve roku 1624 (*Kodera – Nováček – Šíroky 2002*). Není tedy nepravděpodobná možnost, že se původní hradske palác po roce 1266, kdy byl patronát k plzeňským kostelům postoupen králem chotěšovskému klášteru (*CDB V.1*, č. 475), přeměnil na faru, jež u sv. Vavřince přetrvala až do předbělohorského období.

Řadu obtížně řešitelných otázek vyvolává rotunda sv. Petra v areálu západního předhradí. Její datování do sklonku 10. stol., všeobecně přijímané od doby A. Podlahy a K. Gutha (*Podlaha 1908*, 327; *Guth 1925*, 122), se při bližším zkoumání ukazuje jako nedostatečně

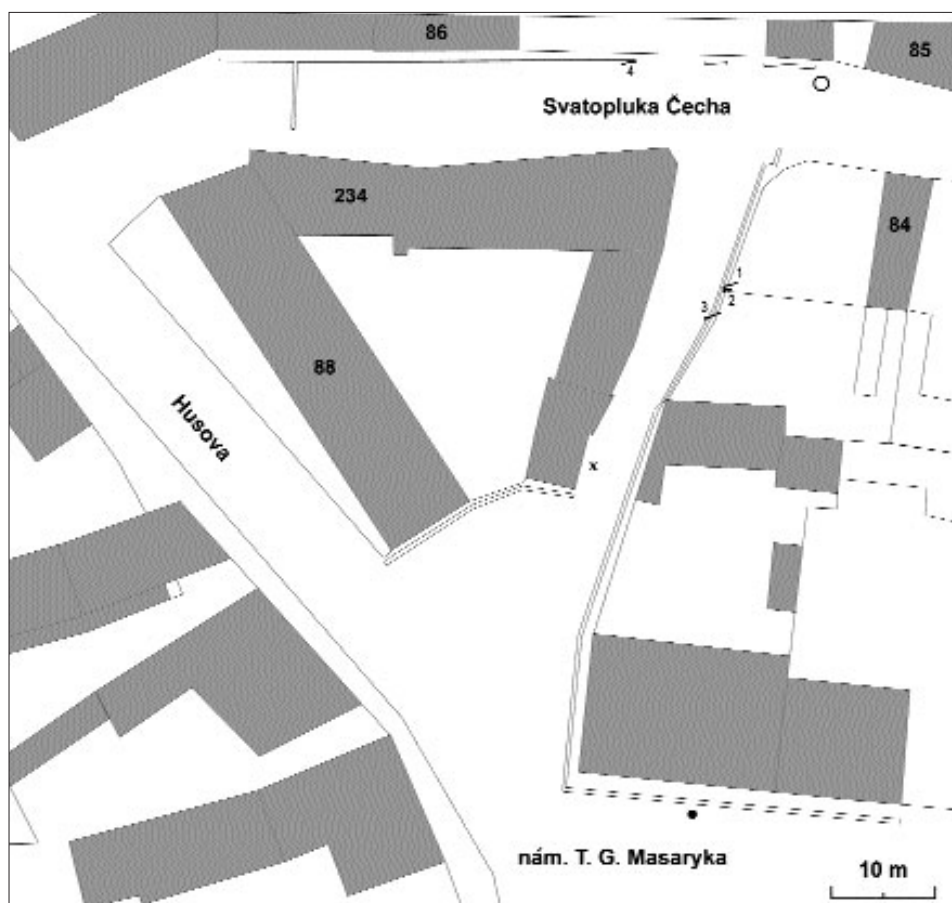
Obr. 4. Starý Plzeňec na mapě stabilního katastru (1838). Oranžová linie – opevněné polohy, zelená linie – předpokládané hranice areálu lokálního města, modře předpoklad urbanistického členění lokační zástavby na základě archeologických výzkumů. Červeně vyznačeny sakrální stavby, uvedena jejich lokalizace v textu listiny z roku 1266. 1 kostel sv. Vavřince, 2 rotunda sv. Petra, 3 kostel sv. Kříže, 4 kostel sv. Marie, 5 kostel sv. Jana Křtitele, 6 a 7 předpokládaná poloha zaniklých kostelů sv. Martina a sv. Václava, 8 kostel sv. Blažej. Kresba M. Kunderová a M. Hauer. – Fig. 4. Starý Plzeňec on the map of the stable cadastral area on the basis of archaeological excavations. Sacred structures shown in red, sitting according to a charter of 1266: 1 Church of St. Lawrence, 2 St. Peter's Rotunda, 3 Church of the Holy Rood, 4 Church of St. John the Baptist, 5 Church of St. Kunderová and M. Hauer. 6 and 7 presumed sites of the lost Churches of St. Martin and St. Wenceslas, 8 Church of St. Blasius. Drawn by M. Kunderová and M. Hauer.

Obr. 5. Starý Plzeňec. Výřez z mapy 1. vojenského mapování. 1 přemyslovské hradiště na Hůrce, 2 Malá Strana s kostelem Panny Marie, 3 městské jádro, 4 kostel sv. Blažeje, 5 trasa dálkové komunikace od Prahy. Šipkami označeny terénní zářezy vymežující areál města na západní a východní straně. – Fig. 5. Starý Plzeňec. Extract from the 1st Military Mapping (18th century). 1 the Přemyslid stronghold at Hůrka, 2 Malá Strana (Lesser Quarter) with the Church of the Virgin, 3 town centre, 4 Church of St Blasius, 5 route of the Prague road. Arrows indicate the terrain breaks delimiting the area of the town on the western and eastern sides.

podložené, mnohé argumenty jsou doslova vykonstruované⁸. Kostel byl bohužel v průběhu 20. stol. památkovými rekonstrukcemi a archeologickými výzkumy postupně zbaven prakticky všech autentických prvků a středověkých stratigrafií, a jeho datování bude již sotva možné archeologickými metodami verifikovat. Přesto lze konstatovat, že indicie, které máme dnes k dispozici, svědčí spíše o mladším původu této sakrální stavby. Za nejprůkaznější pokládáme opakované zjištění, že nejstarší úroveň podlahy v lodi rotundy byla opatřena dlaždicemi vyšehradského typu (Friedl 1976, 34; Hejna 1976, 50). Předpoklad vzniku rotundy přibližně ve 12. stol. časově odpovídá rozvoji intenzivní řemeslnícko-rezidenční zástavby západního předhradí. Tento rozvoj následoval po blíže neurčeném stratigrafickém hiátu v osídlení (přechodném zániku?). Také v případě areálu předhradí musíme upozornit na poměrně velký podíl keramiky 13.–15. stol. v nálezových souborech. Ten vzbuzuje dojem kontinuity osídlení po zániku přemyslovského hradu. Určení způsobu a intenzity pozdně středověkého využití areálu hradiště však musíme ponechat dalšímu výzkumu.

⁸ „Prameny, zachycující hrad Plzeň v 10. století jako hrad knížecí, potvrzují tím i datování rotundy podle zdiva do 10. století“ (Mencl – Benešová – Soukupová 1978, 27). Podrobný rozbor tohoto problému bude publikován samostatně.

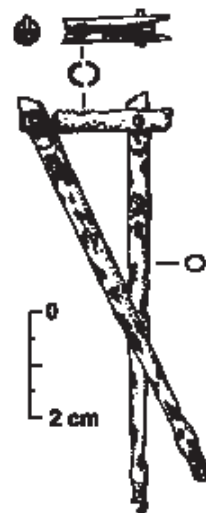

Obr. 6. Starý Plzenec, levobřežní část města severně od Masarykova náměstí. Situace hrobů zkoumaných v roce 1996 (č. 1–4), staršího náhodného nálezu antropologických pozůstatků podle údaje majitele čp. 84 (křížek), přibližného místa nálezu „popelnice“ při dřívějších zemních pracích podle údaje majitele čp. 84 (prázdný kroužek) a místo nálezu skládacích vážek v roce 1996 (plný kroužek). Kresba K. Nováček. – Fig. 6. Starý Plzenec, the section of the town on the left bank north of Masarykovo nám. [Sq.]. Location of graves investigated in 1996 (nos. 1–4), an earlier chance find of anthropological remains according to data provided by owner of No. 84 (cross), the approximate site of an “urn” find during earlier earthmoving work according to data provided by the owner of No. 84 (empty circle) and the findspot of folding scales in 1996 (full circle). Drawn by K. Nováček.

4. Levobřežní rané město a jeho transformace ve 13. století

V zatím blíže neurčeném časovém úseku, s nejasnou strukturální vazbou na sporadicky doložené středohradištní osídlení, došlo k rozvoji suburbia na levém břehu Úslavy, na ploše celé střední části terasového stupně III podle Štaflovy klasifikace (Štafl 1957, mapa 1). Zatímco horní okraj terasy je denudován a pokryt vrstvou sprašových či svahových hlín, spodní okraj vystupoval v několika archeologických dokumentačních bodech kolem výškové

Obr. 7. Starý Plzeňec, Masarykovo náměstí. Skládací vážky, nález při zemních pracích v r. 1996. Kresba J. Vlček. – Fig. 7. Starý Plzeňec, Masarykovo nám. [Square]. Folding scales, a find made during earth-moving works in 1996. Drawn by J. Vlček.

úrovně 338–340 m v ul. Vrchlického a Sv. Čecha takřka k povrchu, což nás – spolu s výše uváděnou indicií subrecentního zaplňování nivy – vede k představě o morfoloicky výrazné až příkré severní hraně terasy, značně převýšené nad aluviální nivou. V některých úsecích pronikají terasou vrstvy algonkické břidlice, jako například v linii Husovy ul., kde skalní podloží příkrě vystupuje z nivy v niveletě 335 m až takřka k současnému povrchu. Teprve od čp. 88 k jihu skálu překrývá báze štěrkopísků.

Dynamiku vývoje aglomerace nejsme schopni postihnout, neboť studium lokální chronologie keramiky je v počátcích a vychází zatím jen z malého zlomku celkového nálezového fondu (viz *Beneš – Richter 1976; Kaiser a kol. 2003*). Tímto zásadním nedostatkem jsou také poznamenány veškeré další úvahy o podobě, rozsahu a vnitřní struktuře levobřežního osídlení, které lze posuzovat pouze v celkovém, velmi hrubém chronologickém rámci mladšího 12.–13. století.

Hypoteticky, podle analogie s jinými významnými přemyslovskými suburbii, však můžeme předpokládat, že krystalizačními jádry preurbánního osídlení byly vlastnické, popř. korporativní kostely, mající často vazbu na sídla velmožů a významných hradských úředníků. V levobřežní plzeňské aglomeraci dokládá již zmiňovaná listina Přemysla Otakara II. z roku 1266 existenci čtyř kostelů (*CDB V.1, č. 475*). Z nich známe polohu kostela sv. Jana Křtitele na náměstí (*obr. 4: 5*) a kostela sv. Blažeje, který byl jádrem samostatného sídelního útvaru nazývaného v listině *Craboccon*, vzdáleného od „centra“ plzeňského suburbia ca 1 km (*obr. 4: 8*). Rozsah, chronologii a statut tohoto osídlení neznáme, mohlo se však jednat o osídlení většího rozsahu na ploše, kde nechybí ani indicie opevnění (*Beneš – Richter 1976, 68, 72; Rožmberský 1998*). Poloha zbývajících dvou sakrálních staveb, kostelů sv. Martina a sv. Václava, byla hypoteticky shledávána už od dob benediktinského historika Bonaventury Pitera⁹ v různých částech městečka, přičemž posledním, zásadním argumen-

⁹ Bonaventura Piter sepsal v letech 1755–1756 první historiografickou práci věnovanou Staré Plzni (*Šváb ed. 1988*). K sepsání byl podle všeho inspirován tehdy aktuálním bojem staroplzeňských obyvatel za obnovu městských práv.

tem pro lokalizaci jednoho z kostelů (*obr. 4: 7*) byly nálezy přemístěných antropologických pozůstatků v těsné východní blízkosti statku čp. 80 (*Beneš – Richter 1976, 68*).

K lokalizaci druhého z kostelů napomohly výsledky záchranného výzkumu v roce 1997. V západní části ulice Sv. Čecha a v krátké uličce, která ji spojuje se severním okrajem Masarykova náměstí, se těsně pod současným povrchem, na rozhraní mezi novověkými navážkami komunikace a podložím, podařilo odkrýt torza celkem čtyř kostrových hrobů. Jeden až dva z nich byly pohřbem dospělého, jeden hrob byl dětský (*infans*) a jeden spadl do kategorie *juvenis* (*obr. 6*). Hroby byly orientovány ve směru V–Z až SV–JZ, těla byla uložena naznak, s pažemi podél těla. V souvislosti s hroby byly nalezeny pouze dva artefakty: jednoduchý, nezdobený prsten z bronzového plechu v hrobě prvního dospělého a zdeformovaná esovitá záušnice (?) z tenkého mědnatého drátu, pocházející z nadloží hrobu staršího dítěte (*Nováček – Široký 1996*). Také informace místních obyvatel o starších, neohlášených nálezech kosterních pozůstatků potvrzují, že se pohřební areál soustřeďuje v severním a východním sousedství statku čp. 88. Tento evidentně středověký hřbitov, silně poškozený planýrkami a snižováním terénu, lze dát s velkou pravděpodobností do souvislosti s druhým z obou nelokalizovaných kostelů, jehož přesná poloha však zatím zůstává neznámá (*obr. 4: 6*). Je pouze zřejmé, že obě sakrální stavby využívaly morfologicky výrazné polohy na spodním okraji terasového stupně III a byly od sebe vzdáleny jen asi 150 m.

Na základě současného stavu poznání lze konstatovat, že maximální doložený rozsah levobřežní části suburbia v pokročilém 12.–13. stol. značně překračoval rozsah zástavby zachycené na mapě stabilního katastru (1838). Nejvýchodnější nálezy pocházejí ze Smetanovy ulice ze sondy 9/86 (*obr. 3: 23; Frýda – Hus 1986*), nejzápadněji položenými pozitivními zjištěními byly např. sondáž v Baslově ulici na parcele ppč. 148 (*obr. 3: 30*) a sběry ve stavební jámě pro koupaliště v Husově ulici (*obr. 3: 22; Nováček 1993a; Frýda – Hus 1987*). Zdá se pravděpodobné, že západní i východní hranice sídlištního areálu byla určena dvojicí rovnoběžných erozních zářezů. Západním protékala nevýrazná, dnes převážně zatrubněná vodoteč, dobře patrná na mapě stabilního katastru (*obr. 4*). Východní zářez dnes není v georeliéfu města vůbec patrný, ale jeho existenci odvozujeme z prvního vojenského mapování (*obr. 5*). Na severní straně pokračovalo osídlení jistě až k výrazné hraně terasy III. Jižní hranice osídlení je zatím jen naznačena nálezy získanými sběrem v roce 1963 na ppč. 125/1 (*obr. 3: 17; Doubová 1976, 23*). Celkovou plochu s nálezy lze tedy zhruba vymezit jako obdélník o maximálních rozměrech 390 x 340 m, přičemž dosud jedinou plochou v rámci tohoto obdélníku, na níž se archeologické reliktosídlení tohoto horizontu prokazatelně nevyskytují, je plocha Masarykova náměstí (výzkum K. Nováčka 1995–1996, nepubl.). Dosavadní archeologické výzkumy nezaznamenaly žádné doklady zemního či zděného opevnění osídleného areálu.

Struktura a charakter zástavby v tomto areálu jsou postupně objasňovány terénními výzkumy od 2. pol. 80. let 20. století. Odkryvy ve východní části městečka, především v zahradách parcelního bloku mezi ulicemi Smetanovou a Vrchlického (*obr. 3: 23*), v letech 1985–1990 doložily výrazná odpadní souvrství, komunikační plochy a hustou zmeř rozmanitých zahloubených objektů, jejichž funkci bylo možno určit jen ojediněle (*Frýda – Hus 1989*).

Na tyto výzkumy navázala další etapa prací v prostoru mezitím zbořené jižní fronty Smetanovy ulice (1999–2002; *obr. 3: 40*). Demolice poskytla dříve nebyvalou možnost odkryvu při uliční čáře, což se ukázalo být klíčem k interpretaci stavební podoby a půdorysné dispozice zjištěné zástavby ze 13. stol. (náleзовé zprávy: *Široký a kol. 1999; Kaiser*

– Široký 2002; Kaiser a kol. 2003). Analyzované keramické soubory příliš nevypovídají o počátcích této zástavby, dovolují však datovat její život do 2. pol. 13. stol. a její zánik zhruba do 1. čtvrtiny 14. století. Dalším vodítkem pro datování zániku zástavby je drobný depot řezenských feniků (6+1 ks), nalezený v objektu 230. Vročení nejmladších ražeb neumožňuje uvažovat o uložení depotu dříve než v intervalu let 1280–1300, vyloučeno není ani uložení v prvních letech 14. stol. (J. Militký in: Kaiser a kol. 2003).

Na sledované ploše byly zjištěny celkem čtyři zahloubené objekty interpretované jako suterény domů (objekty 56, 42, 11 a 230). Zkoumané suterény vykazovaly nápadnou podobnost, především velmi podobné rozměry (obr. 8; 9). Všechny čtyři objekty nepochybně respektují linii danou dnešním průběhem Smetanovy ulice, oba dva kompletně prozkoumané mají delší osu orientovanou ve směru S–J, tedy kolmo k uliční čáře. Podle situace objektu 11 se zdá, že v průběhu uliční čáry došlo od zániku objektů k určité nevelké modifikaci. Vzdálenosti mezi okraji objektů nejsou shodné, objekty 56 a 42 jsou vzdáleny 23 m, objekty 42 a 11 jen 17 m a objekty 11 a 230 19 m. Stopy parcelních hranic nebyly vzhledem k nízké míře dochování původního terénu zjištěny, šířku parcel lze tedy pouze odhadovat, a to na ca 22–24 m. Shodný charakter dispozice suterénů a shoda v jejich orientaci i konstrukci dokládají, že výzkumem byla odkryta část jednorázově vzniklé sídelní struktury, která musela být navíc plánovitě rozměřena a vytyčena.

Stopy této struktury, typické pro plánovitě založená vrcholně středověká města, lze sledovat i mimo plochu bývalých čp. 114, 117, 122 a 166. Obdobný charakter vykazuje objekt 9/86, zkoumaný částečně na parcele ppč. 210/18 (Frýda – Hus 1986; Široký a kol. 1999). Do skupiny výrazných zahloubených objektů při uliční čáře Smetanovy ulice je třeba řadit také objekt 2, prozkoumaný částečně v čp. 70, rovněž v blízkosti uliční čáry (Široký – Majer – Kubečková 2000). Zdá se tedy, že stopy parcelní struktury vzniklé lokací lze podél dnešní Smetanovy ulice sledovat od náměstí v délce nejméně 275 m (obr. 8). Výsledky sond v předpokládaném zázemí domů, které se v tomto horizontu nacházely podél dnešní Smetanovy ulice, potvrzují předchozí závěry. Sonda 1/99 na ploše bývalých čp. 114, 117, 122 a 166 v jižní frontě ulice přinesla obdobné výsledky (Široký a kol. 1999) jako rozsáhlejší odkryvy na parcelách v zázemí domů dosud stojících v severní frontě (Frýda – Hus 1987; 1988; 1990). Zkoumány zde byly různé mělčí, obtížně interpretovatelné jámy, hluboké zásobní objekty, studny apod., evidována byla i vydlážděná plocha. Byly zachyceny také superpozice objektů. Tento obraz odpovídá představě o hospodářském zázemí jednotlivých usedlostí, jehož součástí vykazovaly kratší životnost než vlastní domy. Bez ohledu na rozdílný rozsah výzkumu na severní a jižní straně Smetanovy ulice je velmi pravděpodobné, že struktura zástavby byla na obou stranách stejná.

O ostatních částech výše vymezené plochy plzeňského levobřeží s doklady sídelního horizontu 12.–13. stol. se lze vyjádřit mnohem méně určitě. V konfrontaci s rozborem půdorysu městečka na mapě stabilního katastru (1838; obr. 4) však přesto docházíme k některým předběžným závěrům, opírajícím se o zčásti ověřený předpoklad, že půdorys lokality po založení Nové Plzně v 90. letech 13. stol. ustrnul ve vývoji a konzervoval řadu starších prvků. Jádrem půdorysu je ulicovité náměstí orientované delší osou v souladu s hlavním komunikačním tahem od severu k jihu. Do tohoto středu se víceméně ze všech stran radiálně sbíhaly komunikace. Ačkoli nejsme dosud schopni sledovat detailní vývoj čáry náměstí a potvrdit její stabilitu od 13. stol., celé veřejné prostranství vykazuje nápadnou absenci archeologických situací tohoto období s výjimkou severního okraje, kde byl

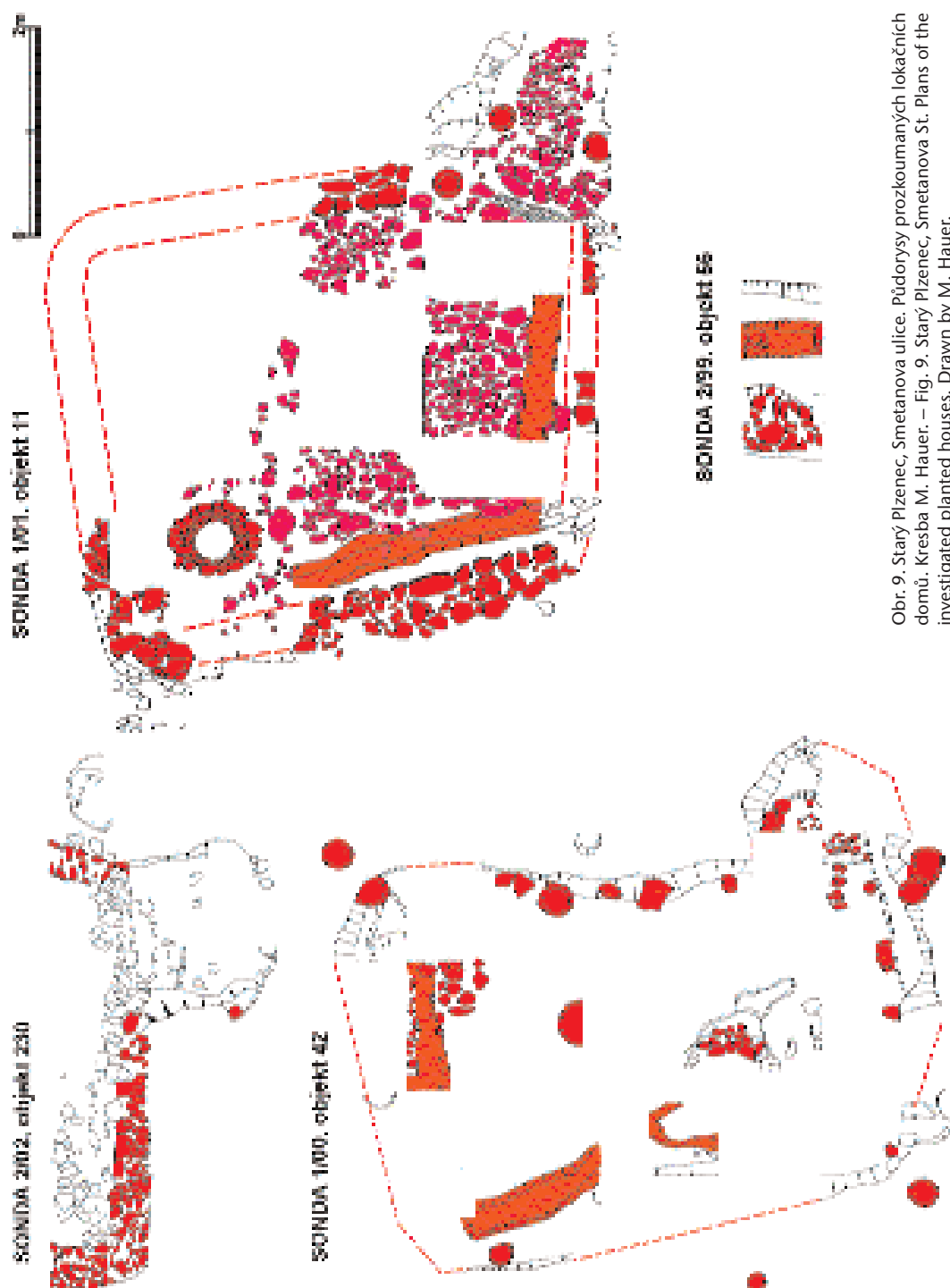
v rýze před čp. 342 zachycen rozměrný zahloubený objekt 13. stol., překrytý černošedou uhlíkatou hlínou s enormním obsahem kovářské strusky (*obr. 3: 32 a 6*). Z této vrstvy rovněž zřejmě pocházejí téměř kompletní bronzové kupecké vážky, neklamné svědectví o provozování trhu v okolí tohoto prostoru (*obr. 7; Nováček – Široký 1996*). Od obloukovitě utvářeného, komunikační sítí determinovaného půdorysu severní části náměstí se nápadně odlišuje jižní, 45 m široká část, kde jsou patrné známky ortogonálního uspořádání, na něž upozornil již D. Líbal (*Líbal – Penniger 1971*). Jižní strana vyústění dnešní Smetanovy ulice do náměstí je tvořena pravoúhlým nárožím, stejný charakter má i protilehlé nároží vedle kostela, ačkoliv zde nepochybně došlo k dodatečným úpravám půdorysu, reagujícím na zánik příkopu kolem hřbitova v 15.–17. stol. (*obr. 3: 35; Široký 1996*). Samotný kostel sv. Jana Křtitele je výmluvným dokladem nedokončeného architektonického záměru, neboť sestává z velkého raně gotického chóru v rozsahu dvou obdélných polí a trojbokého závěru, jehož klenba a vítězný oblouk byly dokončeny pouze do úrovně výběhů. Loď je oproti presbytáři výrazně zkrácená a její předpokládané pokračování k západu nebylo realizováno. Předpokládané dimenze kostela i jeho umístění, které sice presbytářem fixuje čáru náměstí, ale komunikačně se orientuje spíše k okraji města (srov. *Ježek 2000, 28*), svědčí o záměru nahradit původní románskou filiální svatyni velkým městským kostelem.

Rozdíly v prostorové struktuře levobřežního osídlení a zvláště pak výsledky archeologického výzkumu ve Smetanově ulici tedy naznačují možnost, že k jižnímu, resp. jihozápadnímu okraji starší aglomerace s trojicí kostelů byla, patrně ve 2. pol. 13. stol., připojena ortogonálně rozvržená část městského charakteru. Odpovídalo by to představě postupného rozvoje sídliště podél důležité komunikace z pravobřežního podhradí na levý břeh řeky Úslavy (srov. *Beneš – Richter 1976, 68*).

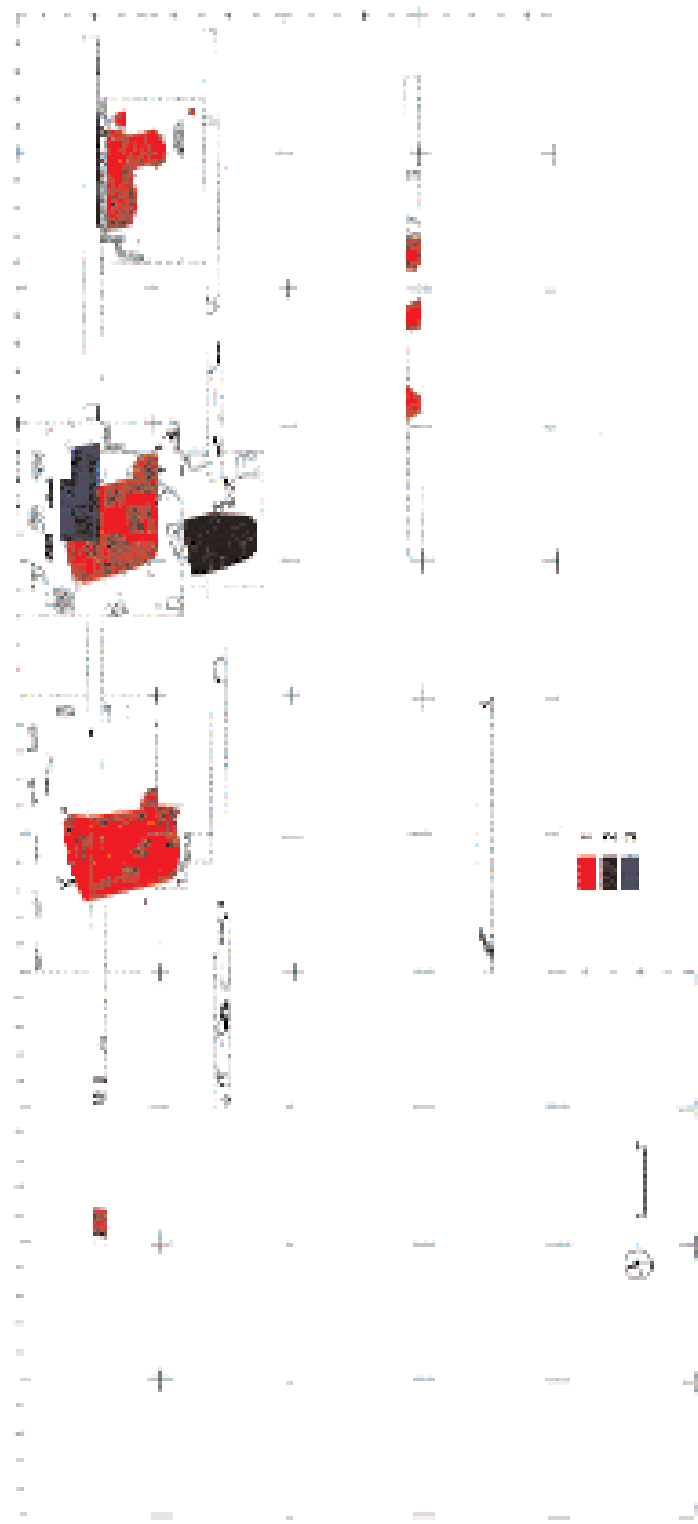
Založení nového města na okraji starší aglomerace v podhradí přemyslovského hradu nebylo dochovanými písemnými prameny explicitně zachyceno. Jeho nepřímý odraz je však možné nalézt ve dvou listinách ze 13. stol., které obsahují poměrně podrobné informace o poměrech lokality. Jedná se o listinu z roku 1266, jíž král Přemysl Otakar II. dává choťšovskému klášteru kostel sv. Vavřince na hradišti se vším jmenovitě uvedeným příslušenstvím¹⁰, a o listinu papeže Řehoře X. pro tento klášter z roku 1273, která donaci potvrzuje (*CDB V.2, č. 708, s. 353–354*). V obou případech je Plzeň označována jako *civitas*, přičemž je podle lokalizace kostelů jasné, že se tento termín vztahuje k podhradnímu sídlišti. Obě listiny uvádějí *forum* jako součást zmiňovaného města. Za pozornost stojí přesné lokalizace jednotlivých staroplzeňských kostelů v listině z roku 1266, které nám umožňují blíže poznat dobovou strukturu aglomerace.¹¹ Z lokalizací především vyplývá jasné prostorové vymezení sídliště označovaného jako *civitas*, kostely jsou lokalizovány buď dovnitř nebo vně takto označeného sídliště, případně je určen jejich prostorový vztah k tomuto sídlišti. Právě jasné prostorové vymezení je jedním z důležitých znaků nově konstituovaných právních měst (např. *Kejř 1998, 124*). Z lokalizací rovněž jednoznačně vysví-

¹⁰ *CDB V.1, č. 475, s. 703–705*: „... ecclesiam sancti Laurencii apud Pilznam cum iure patronatus et cum omnibus ecclesiis ab eadem dependentibus et universis earumdem pertinentiis ...“.

¹¹ *CDB V.1, č. 475, s. 703–705*: „... ecclesiam sancti Laurencii apud Pilznam ...“, „... ecclesiam sancte Marie in latere Pilznensis civitatis, ecclesiam sancti Iohannis Baptiste, ecclesiam sancti Wencelzai, ecclesiam sancti Martini in Pilznensi civitate, ecclesiam sancte Crucis, ecclesiam sancti Petri in monte castri predictae civitatis, ecclesiam sancti Blasii extra eandem civitatem ...“.

Obr. 9. Starý Plzeňec, Smetanova ulice. Půdorysy prozkoumaných lokačních domů. Kresba M. Hauer. – Fig. 9. Starý Plzeňec, Smetanova St. Plans of the investigated planted houses. Drawn by M. Hauer.

Obr. 10. Starý Pízenec, Smetanova ulice. Schéma vývoje zástavby ve středověku a raném novověku, vyznačeny suterény domů a další výrazné zahloubené objekty. 1 lokační zástavba z 2. pol. 13. století, 2 přestavba na počátku 14. století, 3 raně novověká přestavba (16.–17. století). Kresba M. Hauer a A. Klozar. — Fig. 10. Starý Pízenec, Smetanova St. Schematic plan of the development of the built-up area in the Middle Ages and Early Modern period, showing the basements of the houses and other conspicuous sunken features. 1 planned building of the second half of the 13th century, 2 reconstruction of the beginning of the 14th century, 3 Early Modern (16th–17th century) reconstruction. Drawn by M. Hauer and A. Klozar.

tá, že místním jménem „Plzeň“ (*Pilzna*) bylo roku 1266 označováno výhradně sídliště na levém břehu řeky Úslavy. Přesun toponyma označujícího dříve v první řadě přemyslovský hrad je jistě věrným odrazem přesunu významového těžiště z hradu do města na levobřeží.¹² Údaje listin z let 1266 a 1273 tedy potvrzují existenci institucionálního města v levobřežní části staroplzeňské aglomerace.¹³ Lokaci je nutné klást nedlouho před rok 1266.

Za důležitý považujeme také údaj listiny z roku 1266, podle něhož byly součástí donace rovněž platy z měst Plzně, Stříbra a Domažlic.¹⁴ Stříbro a Domažlice, důležité pevnosti na cestách vedoucích do říše, byly v roce 1266 čerstvě konstituovanými právními městy.¹⁵ Uvedení Plzně v tomto výčtu je dalším nepřímým dokladem institucionalizace města k tomuto datu¹⁶. Navíc nás nutí položit si otázku, zda urbanizace všech tří lokalit na důležitých cestách do západního sousedství nebyla součástí širšího zakladatelského záměru.

V souvislosti se stopami lokace v podhradí je však třeba ptát se především po významu a souvislostech této štědré královny donace. Významná událost plzeňských dějin stála vždy v zorném poli historiků.¹⁷ Věnování kostelů s příslušenstvím chotěšovskému klášteru bylo M. Bělohávkem vyloženo jako doklad počátku úpadku přemyslovského hradu i celé předlokační aglomerace, který vyústil v založení Nové Plzně v 90. letech 13. stol. (především *Bělohávek 1976*, 29–32). Slabiny této interpretace záhy odhaloval postupující archeologický výzkum levobřežní aglomerace¹⁸, jehož výsledky si nakonec vynutily hledání nového výkladu. Již J. Čechura konstatoval, že tato neobyčejně štědrá donace, nepochybně dokládající ústup významu plzeňského hradu jako správního centra, pravděpodobně souvisí s přípravou založení královského města (*Čechura 1995*, 42).

Dalším mezníkem prvních desetiletí života královského města Plzně je potvrzení Přemyslovy donace Václavem II. v roce 1288, které je správně považováno za doklad toho, že Nová Plzeň tehdy ještě zakládána nebyla.¹⁹ Listiny Jana Lucemburského z let 1320 a 1325, z nichž vyplývají okolnosti založení Nové Plzně (*Strnad ed. 1891*, č. 12 a 21), však dokládají, že v souvislosti s lokací nového města Václav II. nedávno potvrzenou donaci chotěšovskému klášteru revidoval. Vesnice Štáhlavy a Sedlec, původně náležející darovanému

¹² Podobný proces, při kterém přešlo jméno přemyslovského hradu na městskou obec nově založenou v podhradí, lze lépe sledovat v Litoměřicích. Zde došlo k založení nového právního města již mezi lety 1219–1228. Srov. nejnověji *Kotyza – Smetana – Tomas a kol. 1997*, 108–109.

¹³ Uvedených okolností si povšimli někteří autoři, kteří již dříve upozornili na znaky vyspělého urbanismu ve Staré Plzni 2. pol. 13. století. A. Beneš a M. Richter (1976, 67) uvažovali o složitějším urbanistickém členění předlokační aglomerace starého typu. J. Žemlička (1978, 572; 1990, 170) pokládal Starou Plzeň za příklad konglomerátu předlokační aglomerace starého typu s výsadami nových právních měst.

¹⁴ *CDB V.1*, č. 475, s. 703–705: „... beneficium in Pilzna, in Misa ac in Domaslich civitatum ...“. Obdobně papěžská konfirmace z roku 1273 (*CDB V.2*, č. 708, s. 353–354) „... annum redditum denariorum, quem percipitis in civitate Pilznensi, in Misa et in Domaslich et in foro civitatis eiusdem ...“.

¹⁵ Ke konstituování právního města ve Stříbře došlo nejpravděpodobněji mezi lety 1244–1253, v roce 1266 město už bezpečně existovalo (*Jirásko 1986*, 150–151). Lokace Domažlic spadá do 1. pol. 60. let 13. stol., v letech 1265–1266 byla již dokončena (*Mužik 1976*, 168–169; *Razím 1989*, 1).

¹⁶ Na význam pasáže upozornil již J. Kejř (1976, 61–62).

¹⁷ Již J. Strnad (1903, 18) předpokládal úmysl založení královského města v podhradí přemyslovského hradu.

¹⁸ M. Richter (1979, 14) upozornil v této souvislosti na četné nálezy z 2. pol. 13. století.

¹⁹ *RBM II*, č. 1439, s. 619–620. Dobu založení Nové Plzně lze bezpečně datovat do intervalu 1288–1300, podle některých indicií bylo nové město budováno již v roce 1295, případně ještě dříve. K lokaci Nové Plzně *Bělohávek a kol. 1965*, 35–36.

kostelu sv. Vavřince, totiž vyměnil klášteru za Žerovice u Přeštic, aby tyto připojil k majetku vznikajícího města. Dokladem nenaplnění či faktické revize donace chotěšovskému klášteru je i to, že ve 14. a 15. stol. neměl podací právo ke staroplzeňskému farnímu kostelu chotěšovský klášter, ale kancléř království českého, kterým byl vyšehradský probošt (Kodera – Nováček – Široký 2002, 6, pozn. 27). Tato revize původní donace je tedy dokladem souvislosti projektu založení královského města Plzně se štědrú donací chotěšovskému klášteru. Můžeme již jen hypoteticky uvažovat o tom, jakou protislužbu král za štědrú donací očekával. Podle analogií by bylo možné se domnívat, že zmíněné listiny mohou odrážet směnu pozemkového majetku, přičemž panovníkův zájem by bylo možno lokalizovat do plzeňského levobřeží (Kejř 1998, 120). Po rozhodnutí o translaci města se změnilý majetkové zájmy kláštera i zeměpána, a celá věc byla proto revidována.

Podle svědectví archeologického výzkumu však levobřežní lokace patří do kategorie nezdařených. O důvodech jejího neúspěchu zatím nic nevíme, tradovanou představu o nevhodnosti místa k vybudování hrazeného města (poprvé Bělohlávek a kol. 1965, 34) je nutné z hlediska širšího kontextu revidovat. Archeologické situace nepřinesly doklady o delší existenci lokovaného sídliště. Je zřejmé, že opuštění původního lokačního záměru je třeba klást do souvislosti s počátky Nové Plzně v 90. letech 13. století. Zánik všech podrobněji zkoumaných domů nejstaršího horizontu nese shodné stopy nekatastrofického opuštění.

5. Zástavba lokačního města

Výzkum jižní fronty Smetanovy ulice v letech 1999–2002 přinesl objev čtyř velkých pravoúhlých zahlobených objektů umožňujících poznání lokační zástavby této plánovitě vyměřené části města. Ve všech objektech chyběly jakékoliv doklady obytné funkce, byly tudíž interpretovány jako suterény vícepodlažních staveb. Kromě velmi podobných rozměrů bylo pro všechny objekty charakteristické užití shodných či obdobných konstrukčních řešení staveb (obr. 9):

Srovnávací tabulka

OBJEKT	56	42	11	230
délka	?	860 cm	680 cm	?
šířka	?	620 cm	626 cm	700 cm
hloubka	122 cm	126 cm	106 cm	125 cm
délka vstupní šíje	?	190 cm	252 cm	260 cm
šířka vstupní šíje	?	230 cm	190 cm	240 cm
rohové sloupy	?	ANO	ANO	NE
zděná plenta	?	ANO	ANO	ANO
dlážděná podlaha	ANO	NE	ANO	NE
odvodňovací kanálky	ANO	ANO	ANO	?
jímka na vodu	?	ANO	ANO	?
svažité vstupní šíje od JV	?	ANO	ANO	NE
dlažba vstupní šíje	?	ANO	ANO	NE
indicie nadzemní konstrukce	?	ANO	NE	ANO

Nápadná je především shoda hloubky objektů a způsobu jejich zabezpečení proti vodě stékající po nepropustném podloží. Suterény byly podle všeho jen polozahloubené a využívané víceméně stejným způsobem. Shodné charakteristiky suterénů odpovídají představě více či méně standardizovaného typu domu, který byl v prvním horizontu výstavby uplatněn. Společným charakteristikám se poněkud vymyká objekt 230, který má především jinak orientovanou vstupní šíji. Tento důležitý detail naznačuje, že dům měl odlišnou dispozici, podmíněnou snad polohou na nárožní parcele. Dispozice objektů naznačuje, že domovní jádra se pravděpodobně nacházela při západních hranicích parcel a byla štítově orientována. Východně od nich se nacházel průjezd do dvora, z něhož vedla svažitá vstupní šíje do suterénu.

Stěny suterénů byly zpevněny plentami vyzděnými z lomového zdiva pojeného jílem. Tato plenta byla nejkvalitněji provedena u objektu 230. Kvalita podlahy byla různá, v případě obj. 11 a 56 podlahu tvořila poměrně důkladná dlažba, u obj. 42 a 230 stopy po výraznější úpravě chyběly. S výjimkou obj. 230 byly vstupní šíje vydlážděny, v případě objektu 42 byla vydlážděna pouze vstupní šíje. Ve všech případech však byla podlaha vybavena důmyslným odvodňovacím systémem, který sestával ze zakrytých odvodňovacích žlábků situovaných podél stěn. Ty ústily do sběrných nádrží kruhového půdorysu opatřených kamennou plentou. Odvodňovací systém dokládá vážné problémy s vodou stékající po nepropustném podloží, s nimiž se museli stavitelé domů vyrovnat. Charakter suterénů je v zásadním rozporu s představou jednopodlažních polozahloubených staveb sloužících jako provizorní obydlí, tzv. zemnic.²⁰ Charakter podlah, předpokládá značná vlhkost i absence dokladů topenišť svědčí spíše o využití suterénů jako skladovacích prostor.

Na většině plochy odkryvu byla původní úroveň terénu odstraněna novodobým stavebním zářezem, a evidenci tak unikly stopy většiny vertikálních konstrukčních prvků, které se nacházely vně zahloubených objektů. Pouze v případě obj. 42 byly jasně prokázány dva typy vertikální nosné konstrukce. Menší kúlové jámy ve dně souvisely s lehčí konstrukcí stěn a stropu suterénu, poměrně velké sloupové jámy situované vně suterénu sloužily konstrukci nadzemního podlaží. Odlišné řešení měl podle všeho obj. 230, kde kvalitně provedená plenta vyplňovala i nároží, a měla tak zřejmě nosnou funkci. Jediná sloupová jáma před vstupní šíjí tohoto suterénu naznačuje možnost navazující nepodsklepené části domu. Z charakteru výplně objektů je zřejmé, že konstrukce stěn a strop nadzemního podlaží byly dřevohliněné, malá kubatura pozůstatků dokládá, že hliněný omaz byl jen velmi tenký, případně nepokrýval všechny konstrukce. Identifikované stopy vertikálních konstrukčních prvků ukazují na rámovou konstrukci stěn, v případě obj. 230 přichází v úvahu i srubová konstrukce. Ojedinelé hrudky mazanice či mazanicové vrstvičky lze interpretovat jako stopy otopných zařízení, která se nacházela v nadzemním podlaží. Střešní krytina je reprezentována ojedinelými zlomky prejzů, malou četností nálezů lze snad vysvětlit záměrným rozebráním střech (*obr. 9*).

Zmiňované objekty zanikly obdobným způsobem. Ve všech byla dokumentována mocná destrukční vrstva z kamenů a balvanů. Prozkoumané situace odpovídají pozvolnému rozkladu opuštěných staveb, zcela chybí jakékoliv doklady katastrofických událostí (požár). Vyloučena však není ani záměrná jednorázová likvidace staveb.

²⁰ K této interpretaci pravouhlých zahloubených objektů dřevohliněné konstrukce v lokačních městech viz *Klápště – Richter – Velímský 1996*.

Doklady rané zástavby lokačního města, prozkoumané ve Smetanově ulici, náleží do výrazné skupiny pravoúhlých zahlobených objektů, které jsou charakteristické pro ranou domovní zástavbu lokačních měst ve střední Evropě. V kontextu dostupných analogií z českých měst se staroplzeňské domy řadí do mladší skupiny objektů, pro niž jsou kromě obdélného půdorysu charakteristické vysunuté šíjové vstupy a výskyt kamenných plent (souhrnně *Vařeka 2002*). Četnost těchto objektů v lokačních městech a jejich geografické rozšíření ukazují, že jde o relikvitu víceméně standardizovaného typu domu, který svými charakteristikami dobře vyhovoval potřebám městského prostředí. Staroplzeňské nálezy jsou cenným příspěvkem do diskuse o podobě raných domů v lokačních městech v Čechách a na Moravě. Na rozdíl od podobných objektů z jiných měst je v tomto případě jednoznačná skladovací funkce suterénů, jasný je rovněž doklad vícepodlažního řešení. Zkoumané domy sloužily zhruba půlstoletí bez výraznějších přestaveb, první dvě generace kolonistů v nich tedy prožily celý svůj život.

Hospodářské zázemí domů prozkoumaných ve Smetanově ulici je známo jen z několika plošně omezených sond, důkladnější průhled do zadních částí lokačních městeček přinesly starší plošné odkryvy v bloku mezi Smetanovou a Vrchlického ulicí. Odkryvy odhalily četné indiferentní zahlobené objekty a evidovaly odpadní souvrství. Jako velmi výrazná kategorie odpadu zde vystupovala kovářská a snad i hutnická železářská struska. V části odkryvu byla zachycena rozsáhlejší vydlážděná komunikační plocha. Obtížně interpretovatelné struktury kúlových jamek, žlábků a mělkých členitých jam jsou velmi pravděpodobně pozůstatkem rozsáhlejších nadzemních hospodářských objektů. Větší, výrazněji zahlobené jámy, v některých případech se vstupní šíjí, sloužily jako zásobní jámy – sklípky. Součástí zázemí městeček byly studny.²¹

6. Proměna struktury města po založení Nové Plzně

Výzkum jižní fronty Smetanovy ulice prokázal, že na jedné z vyměřených parcel navazovaly na nejstarší horizont další etapy zástavby (sondy 1/01 a 1/02). Byla dokonce doložena přímá návaznost 1. a 2. stavební fáze domu. Rekonstrukce prostorového vývoje domu, jehož součástí zkoumané suterény byly, je bez znalosti původního povrchu terénu poměrně obtížná. Posuny umístění suterénu jsou dokladem jeho pevné vazby na další nadzemní prvky domovní dispozice, které však unikly archeologické evidenci. Zdá se, že zkoumaný dům měl stabilní traktové uspořádání. Všechny zahlobené suterény se nacházely v západní části parcely, do většiny z nich se vstupovalo od východu, kde lze předpokládat průjezd. Vývoj usedlosti lze zatím členit do 13 horizontů. Prvotní dům, který náležel k lokační zástavbě a který zanikl někdy na počátku 14. stol., byl nahrazen objektem, z něhož se dochoval suterén v hloubce domovní dispozice, v poloze komorového dílu domu. Ten zanikl požárem, jenž datujeme na základě rozboru keramických souborů do poslední čtvrtiny 14. století. Vývoj domu pokračoval i v raném novověku, kdy vznikl zděný sklep v čele domovní dispozice. Jeho zánik klademe zatím rámcově do 17. století. Překvapující je, že osídlení

²¹ Stručná informace o odkryvech mezi Smetanovou a Vrchlického ulicí (1987–1990) viz *Frýda – Hus 1989*, podrobněji příslušné nálezové zprávy: *Frýda – Hus 1987; 1988; 1990*.

parcely mělo ještě další etapu, reprezentovanou zásobní jámou na obilí v přední části parcely. Její zánik spadá rovněž do raného novověku (*obr. 10*).

Určité archeologické doklady vývoje Starého Plzně ve vrcholném středověku a raném novověku byly získány již dřívějšími výzkumy. V souvislosti se zahloubenou komorou usedlosti zkoumané v sondách 1/01 a 1/02 je třeba připomenout vrcholně středověkou situaci, která byla odkryta v roce 1931 za domem čp. 64 na protější straně Smetanovy ulice (ppč. 109; *obr. 3: 11*). Tehdy zjištěná jáma měla čtvercový půdorys (2 x 2 m) a byla zasuta důkladně vypálenou mazanicí a uhlíky (*Čtrnáct 1931; Doubová 1976, 24*). Je tedy možné soudit, že důsledky požáru byly rozsáhlejší. Pozdně středověké či raně novověké situace v poloze poblíž současné uliční čáry byly zaznamenány i v dalších dvou případech na východní straně náměstí. Sonda 8/86, položená u čp. 79 (ppč. 118), zastihla vrstvy z 15. stol. (*obr. 3: 25; Frýda – Hus 1986*) a v roce 1993 byl v prostoru čp. 74 (ppč. 119) dokumentován rozměrný zahloubený objekt a zbytek studny z 15.–16. stol. (*obr. 3: 28; Nováček 1993b*). Pro poznání urbanistické struktury v pozdním středověku je zásadní lokalizace staršího výzkumu A. Friedla z roku 1921 na parcele ppč. 144/1 při Jiráskově ulici (*obr. 3: 8*), při němž byla odkryta část nadzemní stavby obdélného půdorysu, vymezená kamennou zdí či podezdívkou a zaniklá zřejmě požárem. Z prostoru stavby byla získána převážně keramika 15.–16. (?) století.²² Osídlení 15. stol. zachytily i sondy 2/85 a 3/85, položené za domy čp. 63 a čp. 482 v severní frontě Smetanovy ulice (ppč. 139/1 a 139/2; *obr. 3:23; Frýda 1985*).

Výsledky výzkumu tedy, domníváme se, poskytují zajímavé doklady postupné redukce staroplzeneckého osídlení po založení Nové Plzně. Některé jednotlivé prvky urbanistické struktury, která jako celek zanikla, zůstaly živé až do raného novověku.

Pro poznání charakteru staroplzeňské podhradní aglomerace po založení Nové Plzně a translaci královského města do nové polohy nemáme kromě archeologických dat k dispozici mnoho pramenů. Změnu právního statutu lokality jasně dokumentuje privilegium Karla IV. z roku 1361, kterým byli v souvislosti s výstavbou hradu Radyně obyvatelé Staré Plzně osvobozeni od všech robot a dávek s výjimkou královské berně (*CIM IV.1, č. 79, s. 123–125*). Označení příjemců privilegia, staroplzeňských měšťanů, odpovídá obyvatelům neplnoprávního sídliště městského typu.²³ Dávky, od kterých byli osvobozeni, platili Staroplzeňští podle této listiny od starodávna s měšťany Nové Plzně.²⁴ Souběžnost daňové zátěže obou lokalit je podle našeho názoru dalším dokladem translace již určitým způsobem konstituovaného institucionálního města. O přetrvávání městského charakteru sídliště ve 14. stol. však nelze pochybovat. Listina vyšehradského probošta Purcharda z roku 1363, která řeší spor o rybolov v řece, jasně označuje jednu ze znesvářených stran jako „konšele a obec Staroplzně“.²⁵

²² Informace čerpány z terénní skici A. Friedla a z obsahu Zprávy o postupu archeologických výzkumů za sezónu 1921. Uloženo v archivu odd. pravěku Západočeského muzea v Plzni.

²³ *CIM IV.1, č. 79, s. 123–125*: „... homines et pauperes oppidani de Antiqua Pilzsa, nostri subsidis et fideles ...“.

²⁴ *CIM IV.1, č. 79, s. 123–125*: „... quas una cum civibus civitatis Nove Pilzne ab antiquo dare sunt soliti ...“.

²⁵ Český a německý opis listiny v SOA Praha, Vs Štáhlavy, Nebílovy, Chocenice, i. č. 344 (za upozornění děkujeme P. Koderovi). Český překlad je rovněž součástí urbáře štáhlavského panství z roku 1719 (*Haubertová – Hofmann – Lešický 1993, č. 166, s. 125–126*).

Výzkum doložil, že prvky pravidelné struktury lokovaného institucionálního města přetrvaly v prostoru Smetanovy ulice až do raného novověku. Zánik prozkoumaného zděného suterénu jedné z těchto usedlostí je snad možné dát do souvislosti s třicetiletou válkou. Ta měla pro Plzeň tragické následky, počet obyvatel se podle odhadu snížil na polovinu, což se zřejmě zásadním způsobem podepsalo i na urbanistickém charakteru lokality. Válečné události značně postihly Plzeň již na počátku třicetileté války, v roce 1624 bylo 40 % usedlostí pustých (srov. *Bělohávek 1976*, 42). Lze si proto představit, že zkoumaný dům prodělal zásadní změny v důsledku válečných událostí opakovaně. Urbanistický charakter lokality po třicetileté válce zachycuje mapa štáhlavského panství z 18. stol., která zaznamenala již situaci shodnou s mapou stabilního katastru (*obr. 4*).²⁶ Zdá se tedy, že teprve v souvislosti s událostmi třicetileté války definitivně zanikla zástavba východní části půdorysu původního královského města. Porovnání uvedených historických kartografických pramenů se současným stavem ukazuje značnou stabilitu polních cest, jejich poloha může do jisté míry fixovat komunikační síť opuštěného lokačního města. Tuto představu opravňuje atypická dispozice objektu 230 v jižní frontě Smetanovy ulice.

7. Závěr

Staroplzeňská sídelní aglomerace prošla v 10.-13. století složitým urbanizačním procesem, jehož ohniskem zřejmě byl nevelký, dosud prakticky nezkoumaný areál opevněného jižního podhradí přemyslovského hradu na pravém břehu Úslavy. Podobně jako u pražského suburbia, došlo i v Plzni k postupnému přesunu těžiště osídlení na protilehlý břeh řeky, a jeho strukturujícím prvkem se, v zatím bližší neurčené době, stalo tržiště a síť sakrálních staveb.

Přelomovým bodem v poznání plzeňských dějin je bezpochyby archeologické prokázání městské lokace, která v jižním a východním směru navázala na starší předlokační aglomeraci na levém břehu Úslavy. Představa o založení královského města v plzeňském podhradí dobře zapadá do kontextu urbanizačních snah Přemysla Otakara II. v západních Čechách.

Translace královského města do nové polohy v posledních letech 13. stol. zakonzervovala urbanistickou situaci ve Staré Plzni v podobě ne zcela završeného lokačního záměru. Není jasné, zda byly vůbec zahájeny práce na městském opevnění, nedokončen zůstal záměr výstavby městského kostela na náměstí. Otázkou je, zda lokační záměr počítal s určitou regulací starší části začleněné do městského areálu a jakým způsobem mělo být zformováno stále poměrně intenzivní osídlení na pravém břehu, zahrnující i dosud živý areál knížecího hradu. Archeologické památky Starého Plzně jsou vzhledem k přerušené kontinuitě vývoje velmi cenným pramenem pro zkoumání procesu vzniku vrcholně středověkých institucionálních měst.

Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR „Archeologie středověkých měst v českých zemích“, reg. č. 404/01/0490.

²⁶ SOA Praha, Vs Štáhlavy, Nebílovy, Chocence, i. č. 2531. Mapa vznikla velmi pravděpodobně spolu s urbářem z roku 1719.

PRAMENY A LITERATURA

- Anderle, J. – Karel, T. – Švábek, V. 1994: Městský hrad v Rokycanech, *Archaeologia historica* 19, 71–77.
- Bělohlávek, M. 1976: Úpadek a doba ponížení. In: *Tisíc let Starého Plzně 976–1976*, Plzeň, 29–53.
- Bělohlávek, M. a kol. 1965: *Dějiny Plzně I*. Plzeň.
- Beneš, A. – Richter, M. 1976: Příspěvek k dějinám osídlení Starého Plzně ve 13. století, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 1, 67–75.
- CDB: *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae V/1*, ed. J. Šebánek – S. Dušková. Pragae 1974; V/2, ed. J. Šebánek – S. Dušková. Pragae 1981.
- CIM IV.1: *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, ed. A. Haas. Praha 1954.
- Čechura, J. 1995: *Dějiny Plzeňska*. In: J. Fajt ed., *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, Praha, 37–55.
- Čtrnáct, V. 1931: Deníkový záznam v archivu odd. pravěku Západočeského muzea v Plzni.
- Doubová, M. 1976: Archeologické výzkumy a nálezy na území Starého Plzně, o. Plzeň-jih, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 1, 19–28.
- FRB I: *Fontes rerum Bohemicarum I*, ed. K. J. Erben, Praha 1873.
- Friedl, A. 1976: Tisíc let Staré Plzně promlouvá k dnešku, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 1, 29–47.
- Fryda, F. 1985: Závěrečná zpráva o výsledcích předstihového záchraného výzkumu za rok 1985. *Archiv odd. starších dějin Západočeského muzea v Plzni*.
- Fryda, F. – Hus, M. 1986: Závěrečná zpráva o výsledcích předstihového záchraného archeologického výzkumu za rok 1986. *Lokalita Starý Plzenec*. *Archiv odd. starších dějin Západočeského muzea v Plzni*.
- 1987: Zpráva o provedení předstihového záchraného archeologického výzkumu na lokalitě Starý Plzenec. *Archiv odd. starších dějin Západočeského muzea v Plzni*.
- 1988: Závěrečná zpráva předstihového archeologického výzkumu za rok 1988. *Lokalita Starý Plzenec*. *Archiv odd. starších dějin Západočeského muzea v Plzni*.
- 1989: Archeologický výzkum ve Starém Plzenci, *Archaeologia historica* 14, 219–232.
- 1990: Závěrečná zpráva za rok 1990 (Předstihový archeologický výzkum ve Starém Plzenci). *Archiv odd. starších dějin Západočeského muzea v Plzni*.
- Guth, K. 1925: České rotundy, *Památky archeologické* 34, 113–188.
- Haubertová, K. – Hofmann, G. – Lešický, L. 1993: *Soupis západočeských urbářů*. Plzeň.
- Hejna, A. 1976: Výzkum na hradišti Stará Plzeň v roce 1972, *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 1, 49–60.
- Horák, B. 1908: Hradiště Plzenecké, *Památky archaeologické a místopisné* 22, 437–448.
- 1909: Hradiště Plzenecké, *Památky archaeologické a místopisné* 23, 161–166.
- Ježek, M. 2000: *Archeologia na rynku małego miasta w Czechach*. In: J. Piekalski – K. Wachowski red., *Średniowieczny Ślask i Czechy*. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa, Wrocław, 21–46.
- Jirásko, L. 1986: Ke genezi Stříbra a jeho středověkých staveb, *Minulosti Západočeského kraje* 22, 131–153.
- Kaiser, L. – Široký, R. 2002: Starý Plzenec, Smetanova ul., bývalá čp. 114, 117, 122, 166. Nálezová zpráva o záchraném archeologickém výzkumu. 2. a 3. etapa. *Archiv ZIP o. p. s., čj. 30/02*.
- Kaiser, L. a kol. 2003: Starý Plzenec, Smetanova ul., bývalá čp. 114, 117, 122, 166. Nálezová zpráva o záchraném archeologickém výzkumu. 4. etapa. *Archiv ZIP o. p. s., čj. 359/03*.
- Kejř, J. 1976: *Päpstliche Urkunden und Anfänge des Städtewesens in Böhmen und Mähren*, *Folia diplomatologica* 2, 51–63.
- 1998: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha.
- Klápště, J. – Richter, M. – Velímský, T. 1996: *Hausbau früher Lokationsstädte in Böhmen*. In: H.-J. Brachmann – J. Klápště Hg., *Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa*. *Památky archeologické – Supplementum* 6, Praha 148–165.
- Kodera, P. – Nováček, K. – Široký, R. 2002: Starý Plzenec, kostely sv. Vavřince a sv. Kříže na Hůrce. *Archiv ZIP o. p. s., čj. 155/02*.
- Kotýza, O. – Smetana, J. – Tomas, J. a kol. 1997: *Dějiny města Litoměřic*. Litoměřice.
- Líbal, D. – Penniger, R. 1971: Starý Plzenec. *Stavebně historický průzkum města SÚRPMO Praha*. *Archiv SPÚ v Plzni*.
- Lutovský, M. 2001: *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha.

- Mencl, V. – Benešová, K. – Soukupová, H. 1978:* Předrománská a románská architektura v západních Čechách. Plzeň.
- Mužík, P. 1976:* Historický a správní vývoj města Domažlic do počátku husitské revoluce, *Minulostí Západočeského kraje* 13, 165–186.
- Nováček, K. 1993a:* Starý Plzenec, Baslova ul., ppč. 148. Předstihový archeologický výzkum 1993. Nálezová zpráva. Archiv odd. starších dějin Západočeského muzea v Plzni, čj. 384/93.
- *1993b:* Starý Plzenec, ppč. 119. Hlášení. Archiv odd. starších dějin Západočeského muzea v Plzni, čj. 348/93.
- *1997:* Starý Plzenec – Malá Strana, ul. Komenského, Podhradní, Raisova – plynofikace. Nálezová zpráva. Archiv OZAV Západočeského muzea v Plzni, čj. 115/97.
- *2004:* Starý Plzenec – přemyslovský hrad Stará Plzeň. Rekonstrukce nálezové zprávy o archeologických výzkumech (1889–1925). Archiv ZIP o. p. s., čj. 220/04.
- Nováček, K. – Široký, R. 1996:* Starý Plzenec, okr. Plzeň-jih. Předběžná nálezová zpráva pro investora o výsledcích záchranného archeologického výzkumu při rekonstrukci MTS (II. etapa) (1995–1996). Archiv OZAV Západočeského muzea v Plzni, čj. 197/96.
- Podlaha, A. 1908:* Posvátná místa Království Českého. Arcidiecese Pražská II. Praha.
- Razím, V. 1989:* Přemyslovské hradby města Domažlic (z fondů Muzea Chodska v Domažlicích), *Časopis Národního muzea – řada historická* 158, 1–26.
- RBM II:* Regesta diplomatie nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, ed. J. Emler. Praeae 1882.
- Richter, M. 1979:* Archeologický výzkum českých měst 13. století, *Hospodářské dějiny* 4, 5–41.
- *1982:* Hradiště u Davle. Městečko ostrovského kláštera. Praha.
- Rožmberský, P. 1998:* Hrad Krabotov?, *Hláška* 9, 13–14.
- Sláma, J. 1986:* Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. *Prae-historica* XI. Praha.
- *2001:* O údajném svatovojtěšském založení kostela sv. Jiří v Plzni – Doubravce, *Minulostí Západočeského kraje* 36, 7–14.
- Strnad, J. 1903:* O starobylosti a významu Plzence. Plzeň.
- Strnad, J. ed. 1891:* Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I. Plzeň.
- *1905:* Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad II. Plzeň.
- Široký, R. 1996:* Záchranný archeologický výzkum na stavbě kanalizace v Baslově ulici ve Starém Plzenci. Předběžná investorská zpráva. Archiv OZAV Západočeského muzea v Plzni, čj. 165/96.
- Široký, R. a kol. 1999:* Starý Plzenec, Smetanova ul., bývalá čp. 114, 117, 122, 166. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu. 1. etapa. Archiv ZIP o. p. s., čj. P61/99.
- *2003:* Starý Plzenec, hradiště Hůrka. Kostel sv. Vavřince. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu. 1. etapa. Projekt záchrany pozůstatků kostela. Archiv ZIP o. p. s., čj. 111/03.
- Široký, R. – Majer, A. – Kubečková, K. 2000:* Starý Plzenec, čp. 70, Smetanova ul. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při stavbě kanalizační přípojky. Archiv ZIP o. p. s., čj. P10/01.
- Šolle, M. 1984:* Staroslovanské hradisko – charakteristika, funkce, vývoj a význam. Praha.
- *2002:* Pilznensis provincia (Příspěvek k otázce založení města Plzně), *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 16, 164–166.
- Štafl, I. K. J. 1957:* Terasy řeky Úslavy mezi ústím do Mže a Žinkovy, *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 62, 28–37.
- Šváb, M. ed. 1988:* Bonaventura Piter. Krátká kronika Staré Plzně. Breve Chronicon Antiquae Plznae. Plzeň.
- Vařeka, P. 2002:* Zahloubené stavby v českých městech vrcholného středověku – zemnice nebo suterény nenalezených nadzemních domů?. In: E. Neustupný red., *Archeologie nenalezaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla, Dobrá Voda u Pelhřimova*, 252–285.
- Vávra, I. 1973:* Řezenská a Norimberská cesta, *Historická geografie* 11, 31–100.
- Žemlička, J. 1978:* Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách, *Československý časopis historický* 26, 559–586.
- *1990:* Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha.

Forgotten Pilsen The origins of the city beneath the Přemyslid stronghold

This is a study of the development and structure of the Early and High Medieval centre of West Bohemia – Old Pilsen (Stará Plzeň; today Starý Plzenec). New archaeological investigations conducted on the left bank over the last two decades have confirmed the supra-regional importance of the archaeological situations preserved here, the quality and high degree of preservation of which offer a unique chance to study the internal structures of a proto-urban settlement feature, and for the appreciation of the initial phase of the transformation thereof into an institutionalised town in the 13th century.

The aim of this contribution is to provide a preliminary outline of the results of the most recent archaeological excavations, and to confront these with the older, summary studies, with a detailed spatial identification of all of the verifiable finds in the Old Pilsen intravillan area (*table 1; figs. 2, 3*), as well as with the results of the revision of several earlier excavations.

The site of the intersection between the two most important long-distance routes linking Prague to the important centres of the Empire was decisive in determining the spatial layout of Stará Plzeň; it was here that the Nürnberg and Regensburg roads divided. Many scholars have already recognised the marked similarity between Prague and Old Pilsen in terms of the layout of the Early Medieval settlement agglomeration. The core of the Early Medieval settlement at Old Pilsen was, just as in Prague, a bipartite Přemyslid stronghold (comprising an “acropolis” and a bailey), sited on a narrow spur above a river. Between the southern foot of the spur and the bank of the Úslava river there was a separately divided area fulfilling the function of a fortified ‘settlement beneath the walls’. As in Prague, that part of the agglomeration on the left bank represents the later expansion of the pre-urban settlement into the opposite side of the valley.

In addition to these similarities in the externals, a number of structural similarities are also recognised. As was the case with the Prague boroughs, in Old Pilsen too the development and character of the pre-urban settlement was strongly influenced by the geomorphology of the terrain, and in particular the morphology of the Quaternary overburden structures.

There is no direct basis on which the function of that part of the agglomeration on the right bank can be assessed, but there must undoubtedly have been a difference in the use of the fortified southern ward and the elevation on which the Church of the Virgin now stands. Two Early Medieval situations of a funerary character have been localised to the broader environs of the church (*fig. 2: 4, 14*). The different field situations of the two areas do not rule out the existence of two separate burial grounds, to the existence of which a sacral structure must have related – the assumed Romanesque precursor of today’s Church of the Virgin. Clearly settlement finds from the western part of the Malá Strana area appear come first from the end of the 12th or the 13th century (*fig. 2: 16*). While aware of the problems attending a hypothesis based on an absence of sources, but on the basis rather of logical assumptions, the authors feel that the earliest settlement beneath the stronghold was indeed the southern ward, which by its fortifications was integrated with the stronghold on the spur. It is here that, in all likelihood, the marketplace dated by the St Adalbert legend to 992, must be localised.

The evidence from the left bank part of the agglomeration for the close of the Early Medieval (Middle “Hillfort”) period is thus far not pronounced, and concentrates on the upper edge of Úslava river terrace III, in the middle section of Jiráskova St. (*figs. 3: 23, 24*). While the character of this settlement area is not yet clearly determinable, the small extent of the settled area does not indicate intensive occupation of the left bank part of the *suburbium*.

In the first quarter of the 20th century, archaeological investigation of the hillfort concentrated in the main on the excavation of churches, the recognition of which – in the contemporary paradigm – was to offer the easiest route to resolving cultural-historical and chronological problems.

The Church of St Lawrence, sited on the highest part of the ‘acropolis’ must be presumed to have been the main and oldest ecclesiastical building of the stronghold area, forming a structural com-

ponent thereof from the 10th century. The recovered remains, however, of a single-aisled small church with presbytery not set aside, cannot however be identified with such a structure. This minor sacral building is a later, Gothic framework replacement for the original stronghold church, which was destroyed by fire and the plan of which cannot be reconstructed; hypothetically, it might be possible to connect it with the undatable torso of the only wall revealed in the southern part of the nave of the later church. It is certainly impossible to rule out a multiple-aisled solution for the primary stronghold sanctuary, as this was common in the 11th–12th century at other Přemyslid administrative (stewardship) strongholds and at several other sites of lesser importance or different function. The results of test pitting in the surroundings of the church and a newly-conducted geophysical survey have shown that St Lawrence's Church was an integral part of a compact, divided and densely built-up area, conspicuously separate from the rest of the 'acropolis', and which may be presumed to have been the residence of a prince or castellan/steward. It is of course notable that this area was not abandoned in the period of the presumed collapse of the provincial administrative stronghold during the 13th century, but persisted, for the most part in masonry form, until the end of the 16th century. As the most important of the sanctuaries of Old Pilsen, St Lawrence's evidently retained its parish statute even after the gradual abandonment of the Přemyslid stronghold.

A series of difficult to answer questions are raised by the Rotunda of St Peter, in the area of the western bailey. The hitherto universally accepted dating of this structure to the close of the 10th century has been shown by closer examination to be insufficiently supported. The indications now available suggest instead a later origin for this sacral structure, in around the 12th century. In the case of the bailey area, too, it is necessary to note the relatively large proportion of 13th–15th century ceramics in the finds assemblage, suggesting settlement continuity after the abandonment of the Přemyslid stronghold.

The suburb on the left bank of the Úslava river developed over an interval of time that has yet to be ascertained. Hypothetically, analogously to other important Přemyslid *suburbia*, it may be assumed that the crystallisation cores of the pre-urban settlement were the proprietary or corporate churches, often bound to the seat of a magnate and important stronghold functionary. In the case of the left bank Pilsen agglomeration, a 1266 charter of Přemysl Otakar II confirms the existence of four churches; of these, only the locations of the Church of St John the Baptist on the square (*fig. 4: 5*) and the Church of St Blasius – which was the core of a separate settlement feature named "Craboccon" in the charter (*fig. 4: 8*) are known. The other two sacral structures – the Churches of St Martin and St Wenceslas – were lost through further development, and have been localised on the basis of the thus far not very conspicuous grave finds from the cemeteries related to them (*fig. 4: 6, 7; 6*).

It can be stated that the greatest demonstrable extent of the left bank part of the *suburbium* in the later 12th–13th centuries was considerably greater than the extent of the built-up area shown on the map of the stable cadastre (1838). The area containing finds can as a whole be approximately defined as a rectangle with the maximum dimensions 390 x 340 m (*fig. 4*), while the only area within this framework in which archaeological relicts of the relevant settlement horizon have not yet been found is the site of Masarykovo nám. [Square]. Archaeological investigations to date have found no evidence of the earthwork or masonry fortification of the settled area.

The structure and character of the built-up area in this locale is gradually being clarified by archaeological fieldwork, ongoing since the latter half of the 1980s. The excavations in the eastern part of the township, in particular in the gardens of the block between Smetanova St. and Vrchlického St. in the years 1985–1990 (*fig. 3: 23*), have revealed a conspicuous refuse stratigraphy, lines of communication and a dense tangle of diverse sunken features, the functions of which have been ascertainable only in isolated cases.

A further stage of work in the area of the southern facade of Smetanova St., demolished in the meantime (1999–2002; *figs. 3: 40*), related to these excavations. The demolition offered an unprecedented opportunity for excavation along the building line, which proved to be crucial to the interpretation of the built appearance and planning of the identified 13th century structures. The analysed ceramic assemblages do not reflect the beginnings of the built-up area particularly well, but do allow its lifespan to be dated to from the second half of the 13th to roughly the first quarter of the 14th century.

Another watershed for dating the decline of the built-up area is provided by a hoard of Regensburg pfennigs (6+1 pcs) found in feature 230. The dating on the latest of these mintings does not allow the deposition of the find to be dated to earlier than 1280–1300, but its creation in the early years of the 14th century is not impossible.

A total of four sunken features interpreted as the basements of houses (features 11, 42, 56 and 230) were identified within the study area. The investigated basements showed marked similarity, in particular in their extremely similar dimensions (*figs. 8, 9*). All four features respect the line given by the current course of Smetanova St., while both of those investigated *in toto* have their longer axes running north-south, i.e. at right angles to the building line. Traces of plot boundaries have not been identified, given the poor extent to which the original terrain has been preserved, but plots may be estimated to have been 22–24 m wide. The similarities in the layouts of the basements and their orientation and construction demonstrate that excavation has uncovered part of a settlement structure that originated in a single act, which must have been of planned dimensions and deliberately set out. Traces of planned plots can be traced along Smetanova ul. for at least 275 m from the square (*fig. 8*).

Other parts of the left bank settlement at Old Pilsen with settlement evidence from the 12th–13th centuries can be described with far less certainty. By comparison with an analysis of the plan of the township from the map of the stable cadastre (1838; *fig. 4*), however, several preliminary conclusions can be drawn, based on the partially confirmed presumption that development of the plan of the locality was arrested after the foundation of New Pilsen in the 1290s, conserving a range of earlier elements. The core of the plan is the linear square, the longer axis of which is oriented in accordance with the main line of communication running north to south. Other streets ran off this centre in more or less every direction. The 45 m wide southern section of the square, where there are clear signs of an orthogonal arrangement, is markedly different from the plan of the northern part, determined by the road network. The mouth of what is now Smetanova St. on the south side is formed by a right-angled corner; the opposite corner next to the church is identical in character. The Church of St John the Baptist itself is eloquent testimony to an unfinished architectural design; the nave is, unlike the presbytery, conspicuously shortened, and its planned extension westwards was evidently left unrealised. The presumed dimensions of the church and its siting, which through the presbytery fix the line of the square, as well as the orientation rather towards the edge of the town, clearly indicate an intent to replace the original Romanesque filiate sanctuary with a large town church.

The differences in the spatial structures of the left bank settlement and in particular the results of archaeological investigations along Smetanova St. thus suggest that an orthogonal, planned district of urban character was appended to the southern, or south-western, edge of the earlier agglomeration with its three churches was – evidently in the mid-13th century. This would accord with the notion of a gradual development of the settlement along the important line of communication from the settlement beneath the stronghold on the right bank over onto the left bank of the Úslava.

The foundation of a new borough on the edge of the earlier agglomeration beneath the Přemyslid stronghold is not explicitly described in the surviving written sources. Indirect evidence, however, can be found in two well-known charters of the 13th century, which contain relatively detailed information about the conditions in the locality. One of these is a document from 1266, in which King Přemysl Otakar II makes over to the (Premonstratensian) Chotěšov convent the Church of St Lawrence at the stronghold, with all of its named chattels, while the other is a charter of Pope Gregory X for the same convent from the year 1273, confirming the donation. A clear spatial delineation of the settlement, termed a *civitas*, comes from the localisation of the church contained in the charters. It is clear that in 1266 the place name Pilsen/“Pilzna” referred exclusively to the settlement on the left bank of the Úslava. The movement of the toponym that initially referred in the first place to the Přemyslid stronghold is certainly a faithful reflection of the shift of this importance centre from the regional stronghold to the town on the left bank. The data from the charters of 1266 and 1273 thus confirm the existence of an institutionalised, legal town on the left bank of the Stará Plzeň agglomeration, the establishment of which must be placed somewhere prior to the year 1266.

According to the testament of the archaeological investigations, however, the planned settlement on the left bank falls into the category of the abortive. It is clear that the abandonment of the original planned intent can be placed into the context of the foundation of New Pilsen in the 1290s. The destruction layers of all of the houses in the earliest horizon investigated in detail show signs of non-catastrophic abandonment.

Excavation of the southern frontages of Smetanova St. clearly showed that further construction phases related to one of the measured-out plots of the earliest horizon. The evolution of the residence can thus far be divided into 13 horizons, everything pointing to a definitive end to the homestead only in the 17th century (*fig. 10*). Specific archaeological evidence for the development of Old Pilsen in the High Middle Ages and Early Modern period had already been obtained by earlier excavations (*fig. 3: 11, 3: 25, 3: 28*). Localisation of the excavations of 1921 (*fig. 3: 8*), during which part of a standing masonry (?) structure on a rectangular plan that was evidently destroyed by fire in the 15th–16th (?) century was uncovered, is essential for an understanding of the urban structures of the late Middle Ages. The excavation results offer interesting evidence for the gradual reduction of the Old Pilsen settlement after the foundation of New Pilsen.

Excavation has proven that elements of the regular structures of the planned, institutional town survived in the area of Smetanova St. until as late as the Early Modern period. The destruction of the built up area in this vicinity may be placed in connection with the Thirty Years' War, which had tragic consequences for Old Pilsen: the estimated population halved, which naturally had a fundamental impact on the urban character of the locality.

The translation of the royal borough to its new site in the closing years of the 13th century conserved the urban situation in Old Pilsen in the form of the not entirely completed planned intention. It is unclear as to whether work ever began on the fortification of the town, while the ultimate design of the town church on the square also remained unrealised. The question is whether the planned ideal assumed a certain regulation of the earlier districts incorporated into the urban area, and by what means the still relatively intensive settlement of the right bank, including the princely stronghold, was to be shaped. The archaeological remains of Old Pilsen are, given the interrupted continuity in their development, an extremely valuable resource for the investigation of the processes of the genesis of High Medieval institutional towns.

LADISLAV KAISER, *Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek o. p. s., Tomanova 3, CZ-320 16 Plzeň; lkaiser@zip-ops.cz*

KAREL NOVÁČEK, *Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 38, CZ-306 14 Plzeň; knovacek@kar.zcu.cz*

RADEK ŠIROKÝ, *Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek o. p. s., Tomanova 3, CZ-320 16 Plzeň; rsiroky@zip-ops.cz*

MATERIALIA

Raw material aspects of the Neolithic ceramics from the Cífer-Pác site (western Slovakia)

Dušan Hovorka – Dalibor Matýsek
– Radomír Mlatec – Vladimír Slivka

1. Introduction

Raw materials aspects of the paleoceramic found on sites located in the Slovak Republic territory are treated in the Slovak archaeological literature extremely sporadically. Among exceptions paper by *Lipka et al. (1990)* concentrated on Mössbauer spectroscopy of palaeoceramic ought to be mentioned. *Březinová and Illášová (1998)*, based on ceramics fragments thin sections studies, realised ranking of ceramic pastes of the Latène ceramics into several groups. Very limited information – dealing with prehistoric ceramic in the country – is presented by *Kopin (1999)*. In the very last time the paper devoted to the Neolithic ceramic raw materials from several sites was published (*Hovorka et al. 2002a*). From the raw material type viewpoint and based on suitable climatic conditions the whole territory of the present Slovak Republic, since the Neolithic, was very suitable for the permanent habitation.

The Linear Pottery Culture (LPC) and Želiezovce Group (ŽG) settlement at Cífer-Pác, location “Nad mlynom”, formed integral part of the dense Neolithic habitation along the western bank of the river Váh (western Slovakia). Neolithic settlements spanned virtually the entire Trnava Loess Table and its surrounding areas. There are lots of important sites, as e.g. Čataj and Blatné (*Pavúk 1976; 1980*) or Žilkovce (*Pavúk 1998; Hovorka et al. 2002b*). This region is located on the route linking western Slovakia with Moravia (eastern part of the Czech Republic).

The LPC habitation area at Cífer-Pác lies on an elevation above right bank of the Gídra stream (*Mlatec et al. 2002*, fig. 1). The altitude is 140 m a.s.l. contour. The site was discovered in 1965 by surface prospecting. An area of approximately 8000 m² was excavated during the long term (1969–1980) systematic excavations carried out in this area by *T. Kolník (1975–1980)*. The field survey yielded LPC and ŽG features and especially architecture and agricultural utilization finds from the Roman period. A total of 400 Neolithic settlement features and graves were discovered (*Mlatec et al. 2002*, fig. 2).

The ground plans parts of three Neolithic longhouses were found in the northwestern part of the excavated area. On the basis of the characteristic long building pits (that construction pits were every time along longer walls of the houses) one may presume other houses on the site.

The central part of the excavated area yielded another interesting group of features – 15 ovens. They were concentrated on a relatively small area (*Kolník 1978*). The features can be ranked into the classical phase (ŽG II) of the ŽG chronology. Not a single piece of classic LPC was found in the ovens. But there is no evidence that they were used as kilns with no traces of pottery production at all.

Assemblages represent chronological development in the site at Cífer-Pác from Early LPC to the Late ŽG (ŽG III). But there is probably some hiatus in people presence at the site. On the excavated area is not registered pottery from the Late LPC and Early ŽG (ŽG I). The chronological analysis of the settlement is still in process, so the results must be treated as preliminary.

The pottery fragments recovered from the Neolithic sites may be counted into several thousands. The main areas of interest are decoration and pot shape and very little attention has been paid to the raw materials, tempers or surface and fire treatments of the pottery.

The aim of this work was to study material and technological aspects of pottery manufacturing at Cífer-Pác site. The only small part of the whole pottery assemblage was selected for analysis. In total there were 14 sherds studied representing all chronological phases and basic material types discovered on the settlement site.

Fig. 1. Cífer-Pác, Slovakia. – Obr. 1. Cífer-Pác, Slovensko.

Stone raw materials used for implement constructions have been characterized in paper by Hovorka *et al.* (2002a). Based on results of several tens of thin sections the authors of mentioned paper characterized several stone raw material types used by the Neolithic/Aeneolithic populations for implements manufacturing. The great majority of raw materials used is from the very local (e.g. the Malé Karpaty Mts.) provenance. Among raw material types various greenschists (among which also types with green Al-rich spinel: Hovorka *et al.* 1997) are the most abundant. Amphibolites, metaquartzites, metagraywackes, but also teschenite family rocks and the other rock-types have been reported. Based on above data Cífer-Pác site should be ranked among sites, where, in the great majority of cases, local stone raw material have been used by the Neolithic/Aeneolithic people.

2. Results of ceramics thin sections studies

During areal excavations of the Cífer-Pác site realized in the past, numerous ceramics (mostly vessels) and their fragments were found. They are deposited in the Archaeological Institute of the Slovak Academy of Science in Nitra. Results of thin sections studies we present in this chapter.

Selection for analyses was done on the basis of two aspects: materials and chronology. Most typical coarse- and fine-grained material for old LPC, classic LPC and ŽG (ŽG II) was selected. Some less typical material (4 pieces) was selected which is not characteristic for any from this chronological period, too.

Observing the given set of ceramic fragments by naked eyes two principal groups are distinguishable without chronological distinction:

- a) Thick (over 10 mm) wall ceramics of pinkish (buff) color with high amount of temper of fine-grained psammitic character or organic temper.
- b) Thin (6–8 mm) wall ceramic mostly of gray colour with high amount of ghost fabric after a plant (grass, straw) tempers (old LPC) and fragments with low amount or inorganic tempers (mostly fine ware with decoration, that's as secondary grinding, or milling of ceramic chumps). To the individual fragments shape perpendicularly cutted planes are characteristic by darkgrey spots of milimeter dimensions. They are located in lighter grey ceramic bodies.

Original organic tempers are represented by cutted chips of grass or straw of 1–3 mm, in several fragments they reached length of 6, or in extreme case up to 12 mm (*pl. II: a; pl. IV: a-d; pl. V: a-d*). During ceramic paste fire treatment discussed organic temper burned out and/or partly evaporated. During first stages of ceramic heating molecular water from grog surfaces, pores and water being spread in ceramic paste is lost at temperature of around 150 °C. Molecular water and nearly all of silenol groups are lost in the second dehydration step near the 600 °C (Graetsch 1994). Amorphous or semiamorphous crusts of silicate gels precipitates from fluids that contain appropriate concentrations of dissolved silica gels. By water transported silica to the lower pressure places (generally empty spaces and at the surfaces) precipitates in the form of low birefringed thin (less than 0.1 mm thick) crusts and hollows filling.

As the relics of original ceramic paste features mostly planparallelly oriented hollows (*pl. V: b, c*) after annealed organic part of temper originated. In the majority of cases in their central parts narrow prolonged pigmentations of darkgray up to black color are developed. The amount of pigmentation in relation to the total volume of individual hollows can be expressed by numbers of 10–15 %. In several cases organic tempers are traceable already by studying vessels surfaces – they are represented by prolonged grooves on ceramic fragments surfaces. They, together with reactions of calcium hydroxide formation, causes popping/spilling of the vessels surfaces.

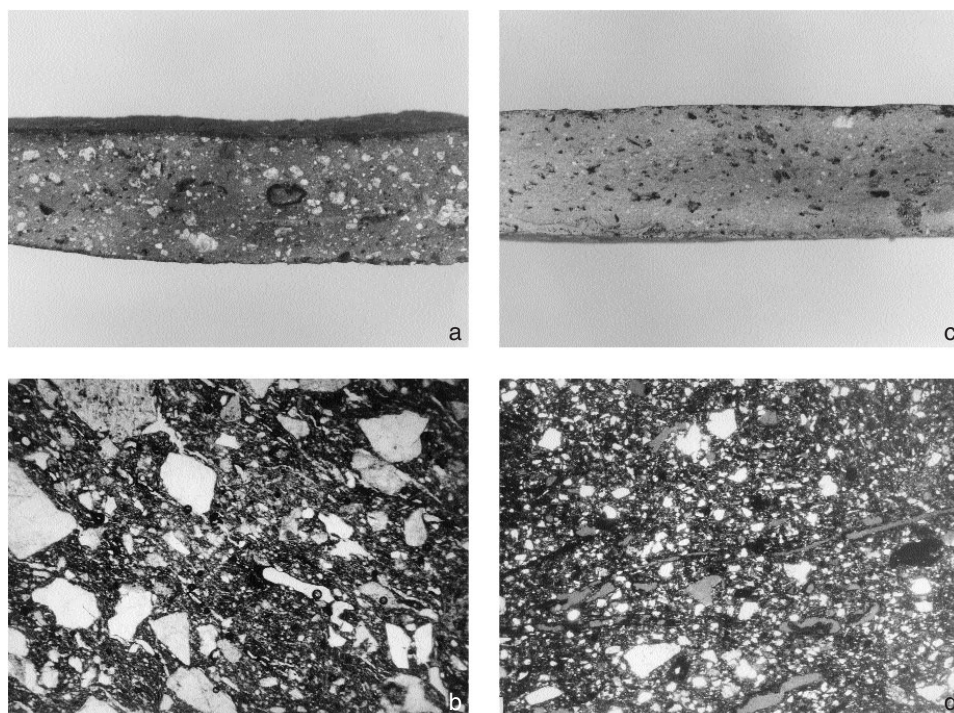

Plate I. – Tabuľa I.

- a) Cutted plane of 7–8 mm thick vessel with high amount of clastic temper (mostly feldspars and quartz). In rim portions color changes are insignificant. Magn. 1.5x. – Rezná plocha 7–8 mm hrubej steny nádoby s vysokým podielom úlomkovitého ostriva (tvoreného prevažne živcami a kremeňom). Farebné zmeny v okrajovej časti úlomku sú nevýrazné. Zväčš. 1,5x.
- b) Irregular, but generally sharp temper constituents (mostly quartz, on the upper left feldspar) have slight planparallel orientation. Magn. 24x, // polars. – Nepravideľné, prevažne však ostro obmedzené súčasti ostriva (prevažne kremeň, v ľavej hornej strane obr. živce) majú nevýrazne planparalelnú orientáciu. Zväčš. 24x, // pol.
- c) Cutted plane of a 8 mm thick-walled ceramic fragment. On both rims yellowish-brown color, central portion has ashgray color. Fine grained psammitic temper as well as low amount of small sized organic matter. Magn. 2x. – Rezná plocha 8 mm hrubého keramickeho úlomku. Jeho obidve okrajové časti majú žltobnedé sfarbenie, centrálna časť je popolovosivá. Prítomné je jemnozrnité úlomkovité ostrivo spolu s nízkym podielom organickej hmoty. Zväčš. 2x.
- d) Slight preferred orientation of temper constituents together with parallel orientation of hair-like cracks. Prevailing is silt grain-size of the ceramic paste. Magn. 24x, X polars. – Nevýrazne prednostná orientácia ostriva i vlasovitých puklín. Prevláda siltová zrnitostná frakcia ostriva v keramickej hmote. Zväčš. 24x, X pol.

Several relics of organic tempers have irregular areal form with random distribution of organic relics in the frame of individual areas. In the case of hollows of larger diameters relic organic matter is spread over the neighbouring area of original organic temper chips. Such areas have consequently gray inhomogenous color and pass gradually to the main body of the given fragment. In general mentioned gray spots cause grey pigmentation of this type ceramics whole bodies.

Characteristic phenomena for type ceramic sherds studied is the presence of $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ matter (mostly of the opal-chalcedony features) occurring as:

- a) The outermost “skin-like” shell of ceramic fragments developed more continuously on the convex sides of ceramic fragments as on the concave ones. Maximal thickness (up to 0.1 mm) of mentioned matter is observed namely in “bays” on ceramic surfaces.
- b) Mentioned matter have been detected also in the majority of hollows which originated after organic temper ignition.

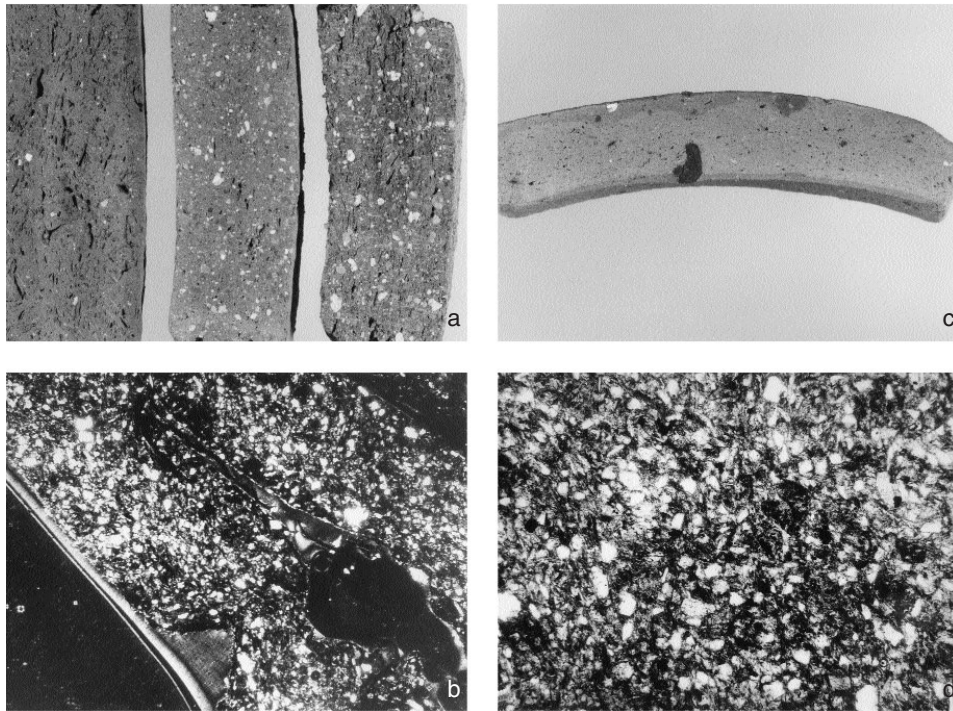

Plate II. – Tabuľa II.

a) Cutted planes of three different type (fragments IX, XIII, XIV) of the thick-walled (12–15 mm) ceramic fragments of pinkish color. Magn. approx. 1.5x. – Rezné plochy 3 rôznych typov (IX, XIII, XIV) hrubostenných (12–15 mm) keramických fragmentov ružovej farby. Zväčš. pribl. 1,5x.

b) On ceramic fragment surface thin (mostly in the range of less than 0.1 mm) glassy “glaze”. Just the same composition has thin veinlet in the central part of the fragment. Magn. 24x, X polars. – Na povrchu keramického úlomku tenký (rámcovo tenší ako 0,1 mm) sklovitý povlak. Zhodné zloženie má aj tenká žilka v strednej časti úlomku. Zväčš. 24x, X pol.

c) Cutted plane of a 5 mm thick walled ceramic fragment, fine-grained temper and low amount of organic matter. Fragment is of gray color with irregular yellowish zone namely on the convex side of the fragment. Zone above is the product of weathering. Magn. 2x. – Rezná plocha 5 mm hrubého keramického fragmentu s jemnozrnným ostrivom a nízkym podielom organickej hmoty. Úlomok má sivú farbu s vývojom nepravidelnej nažltlej zóny vyvinutej najmä na jeho konvexnej strane. Je dôsledkom zvetrávanie hmoty úlomku. Zväčš. 2x.

d) In the ceramic paste silty dimension of clastic constituents prevail over clay minerals. Massive pattern. Magn. 48x, // pol. – V keramickej hmote prevládajú úlomky siltovej frakcie nad ílovými minerálmi. Masívna stavba. Zväčš. 48x, // pol.

c) $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ fillings of irregular hair-like veinlets originated during the initial stages of fire treatment after water vapor release from the dried ceramic paste. Correlation coefficient between organic tempers and note hole decoration (classic LPC) is 0.56 (for features with more than 10 linear ornamental pottery) and between ŽG decoration is 0.73. The development trend from organic temper to inorganic one is characteristic for the LPC and ŽG in the central Europe and finds from the Cífer-Pác site allow confirmation of that. The low amount of studied finds, however do not provide support for a more detailed description of changes without chronological development.

In all mentioned occurrence types the filling of hollows, cracks or even the thin film of the ceramic surfaces represents the products of a local migration (being transported by fluids) of SiO_2 in the process of water release from the ceramics bodies during their drying/firing and its deposition in the form of the mentioned textural phenomena. Organic tempers (grass, straw) are very characteristic for older phases in the LPC development. The amount of these tempers in the coarse ware fragments is going down from the old LPC (90–95 % of fragments from whole assemblage contain or-

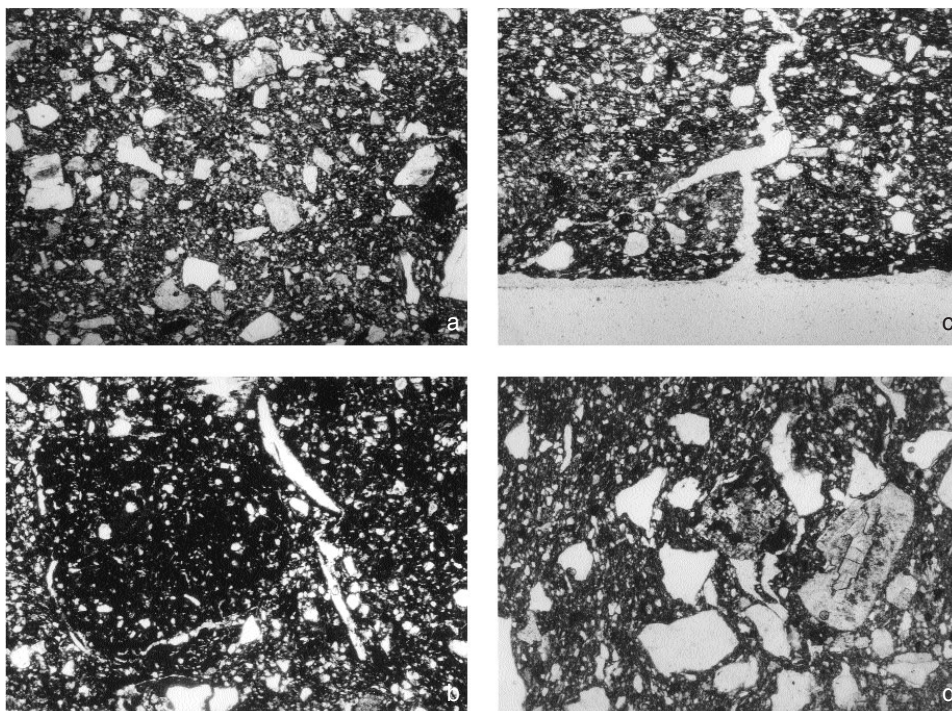

Plate III. – Tabuľa III.

- a) Massive pattern of irregular quartz clasts, in less amount also feldspars as constituents of temper in clayey matrix of the ceramic paste. Magn. 3.5x, // polars. – Všesmerné uporiadanie nepravidelných kremenných úlomkov a nižšieho podielu živcov ako prevládajúcich zložiek ostriva v ílovej keramickej hmote. Zväčš. 3,5x, // pol.
- b) Rounded fragment of older ceramics. It is partly rimmed by $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ matter. Different patterns of two ceramic generations are observable. Magn. 6x, // pol. – Zaoblený úlomok staršej keramiky. Je čiastočne lemovaný $\text{SiO}_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ hmotami. Na keramike dvoch generácií sú pozorovateľné odlišné základné znaky. Zväčš. 6x, // pol.
- c) Convex surface of a paleoceramic fragment. On the surface of the fragment very thin film of $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ precipitate, which fill up also hair-like crack oriented perpendicular to the ceramic fragment delimitation is documented. In the original ceramic paste high amount of fine-grained quartz, in less amount also feldspars are observable. Magn. 24x, // pol. – Povrch konvexnej strany paleokeramickeho fragmentu. Na ňom je veľmi tenký povlak $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ hmôt. Tieto vyplňujú aj vlasovité praskliny orientované kolmo na obmedzenie keramickeho úlomku. V pôvodnom keramickej hmote bol vysoký podiel jemnozrnného kremeňa, a nižší podiel živcov. Zväčš. 24x, // pol.
- d) Coarse-grained (up to 5 mm) temper composed namely of feldspars and quartz. Subhedral plagioclase clast with clinzoisite inclusion (high relief) in its central part. Magn. 6x, // pol. – Hrubozrnné (do 5 mm) ostrivo tvorené najmä kremeňom a živcami. Prítomné sú aj polodokonalé úlomky plagioklasov, v ktorých v centrálnych častiach sú uzavreniny klinzoisitu (vysoký relief). Zväčš. 6x, // pol.

ganic tempers) to classic LPC (65–70 %) in the features. In the ŽG features (from the site Cífer-Pác is it ŽG II – classic phase ŽG fragments) the amount of sherds with organic tempers is only 20–25 %.

Coarser grained mineral grains and also rocks fragments, described mostly under common designation as inorganic temper in the case of the Cífer-Pác ceramic paste in the majority of cases represents its integral part (pl. I:a-d; pl. II:a-d; pl. III:a-d). Taking into account geological structure of the discussed area, the loess (carbonaceous silty clays) of the local provenience should have been the main raw material type for ceramic paste preparation. In such way inorganic temper represents mostly natural constituents of the paste, meanwhile organic one has been added to it.

From the qualitative point of view inorganic temper of size extending 0.1 mm is represented by mineral grains and in less amount also as rock fragments of pronouncedly granitic provenience. In

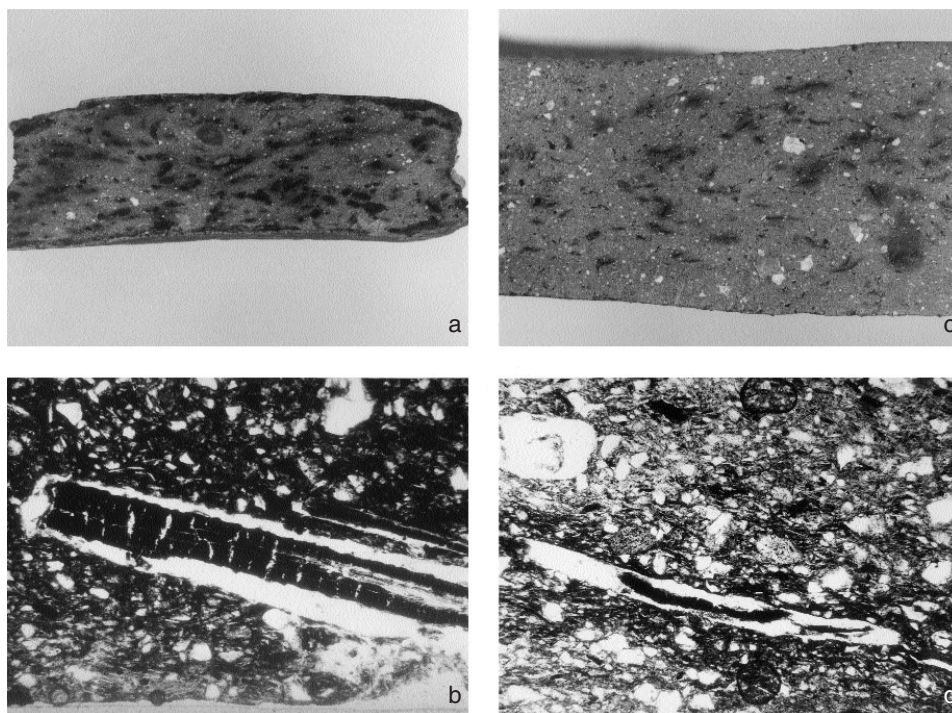

Plate IV. – Tabuľa IV.

a) Gray fragment of 9 mm thick-walled ceramics with numerous darker, planparallelly oriented spots after burned organic temper. High amount of, up to 0.2 mm temper (mostly quartz, in less amount also feldspars). Magn. approx. 2x. – Sivofarebný úlomok keramiky o hrúbke 9 mm obsahuje početné tmavšie, plaparalelne orientované polia po čiastočne spálenej organickej hmote. Úlomok obsahuje vysoký podiel jemnozrnného (do 0,2 mm) ostriva – prevažne kremeňa, menej aj živcov. Zväčš. pribl. 2x.

b) Prolonged relics of burned organic matter (graphite-like composition) with still detectable inner structure. It is located in the central part of space originally occupied by a piece of organic temper. Magn. 24x, // pol. – Pretiahly relikt spálenej organickej hmoty s určiteľnou vnútornou štruktúrou. Táto je lokalizovaná v centrálnej časti priestoru, ktorý bol pôvodne vyplnený organickou hmotou (tráva, slama). Zväčš. 24x, // pol.

c) Cutted plane of a 8 mm thick-walled ceramics fragment of darkgrey homogeneous color in the whole section. Around original organic temper darker irregular "rims" are developed. Preferent orientation is not well visible. – Rezná plocha 8 mm hrubého keramikého fragmentu. Má tmavosivé homogénne sfarbenie v celej reznej ploche. Okolo pôvodnej organickej hmoty sú vyvinuté tmavšie lemy. Na úlomku je len slabozreťná prednostná orientácia minerálnych súčastí.

d) Slightly planparallel orientation of temper is emphasized by the orientation of original organic temper with blacked or graphit-like organic remnants in the centre. Magn. 48x, // polars. – Nevýrazne paralelná orientácia ostriva keramikého úlomku je zvýraznená orientáciou pôvodnej organickej hmoty s grafitu podobnými zvyškami v strednej časti. Zväčš. 48x, // pol.

few cases (*pl. III: b*) were also sherds of older ceramics detected. Last mentioned types of temper and grog were added to the ceramic paste. Sherds of the older ceramic bodies by its general appearance, granularity, the amount and type of temper differ from their "hosts".

The most common are fragments of quartz crystals of characteristic undulatory extinction. Seldomly in quartz crystals inclusions of tiny automorphic crystals of zircon were detected. The other substantially present fragments are those of feldspars. Quantitative proportion of individual feldspars series (Na-Ca vs K-Na series) varies in thin sections from one to the other one. But generally plagioclases prevail over the K-Na feldspars. Namely plagioclases are intensively altered to submicroscopically grained aggregates of white micas, in less amount also to clinozoisite. Except of irregular feldspars fragments also idiomorphic ones were detected in few thin sections. They have pronouncedly

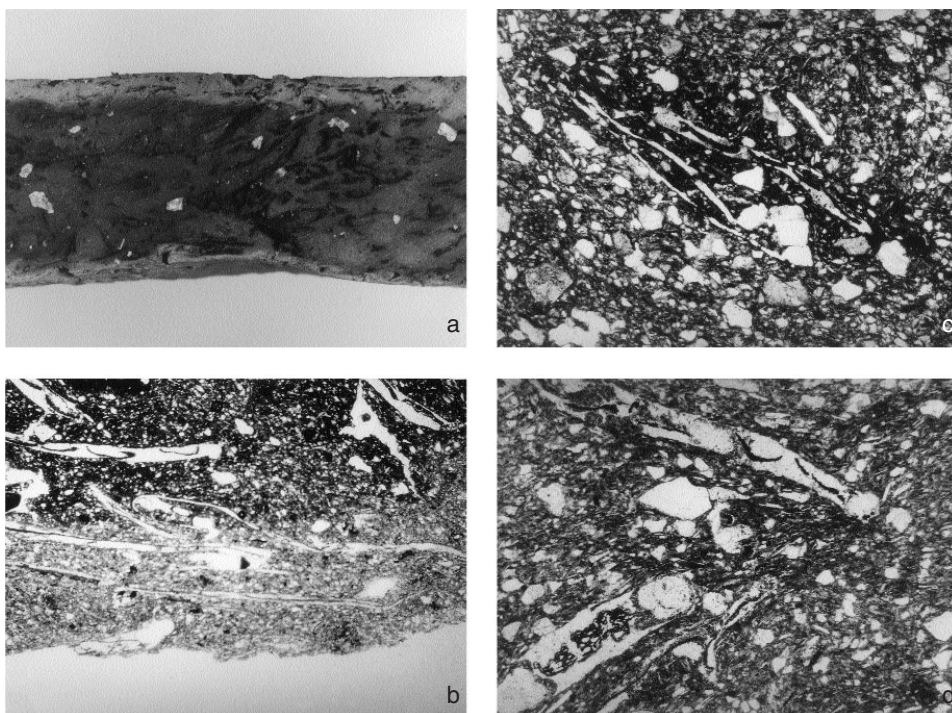

Plate V. – Tabuľa V.

- a) 12 mm thick dark colored ceramic fragment. On its convex side 1.5–2 mm thick light-brown zone is present. Abundant irregular dark spots are remnants of organic (grass, straw) burned temper. Cutted plane, magn. 2.5x. – 12 mm hrubý tmavosfarbený keramický fragment. Na jeho konvexnej strane je prítomná 1,5–2 mm hrubá svetlohnedá zóna. Početné nepravidelné tmavé škvrny sú zvyškami pôvodnej (tráva, slama) čiastočne spálenej organickej hmoty. Rezná plocha fragmentu; zväčš. 2,5x.
- b) To the ceramic fragment surface well planparallelly oriented organic temper. In central parts of “tubes” filled up by glassy silica oxides and matter of organic pigmentation is characteristic. Lighter outer zone of ceramics pass gradually into darker central one. Magn. 14x, // polars. – Voči obmedzeniu keramického fragmentu planparallelne orientované reliktu organickej hmoty. V centrálnych častiach “tunelov” je pre fragment charakteristická výplň $\text{SiO}_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ hmôt a organická pigmentácia. Svetlejšia vonkajšia zóna fragmentu pozvoľne prechádza do tmavšej centrálnej časti. Zväčš. 14x, // pol.
- c) 5 mm thick paleoceramics fragment. Local concentration of organic temper in original ceramic paste. During fire-treatment carbon spread within the ceramic paste (darker, none strictly limited field). Magn. 6x, // pol. – 5 mm hrubý fragment paleokeramiky. Pozorovať v ňom lokálnu koncentráciu (bez ostrého ohraničenia) organickej hmoty v pôvodnom keramickom ceste. Je to dôsledok migrácie uhlíka počas zahrievania/vypalovania. Zväčš. 6x, // pol.
- d) 8 mm thick fragment of paleoceramics. Radially arranged originally organic temper with relics of blacked organic material. Magn. 12x, // polars. – Fragment paleokeramiky hrubý 8 mm. Radiálne usporiadaná, pôvodne organická hmota s reliktami stmavnutého organického materiálu. Zväčš. 12x, // pol.

tabular morphology limited by clivage (crystallographical) planes. Micas are represented by both main types: by muscovites as well as biotites. Last one are generally intensively altered. This process took part mostly during sediment deposition and diagenesis.

Interesting is blastthesis of newly originated tiny biotite flakes just in the zone of the most intensive burning on the convex side of one ceramic vessel within the set studied.

Fragments containing mineral aggregates (up to 2 mm in diameter) of granitic provenance are also in favour to derived raw materials for ceramics production on given site or in the close neighbourhood represented by metaquartzites and quartz aggregates of hydrothermal veiny origin.

Quite another type of fragmental matter is that one of ceramic sherds character. They are similar as the main ceramics bodies. Fragments of another type differ from prevailing part of ceramic

vessels by its mostly intensive pigmentation, fabrics and granularity of clasts in the matrix. Except of mentioned rock fragments of the given raw material type also low amount of zircons, chlorites, amphiboles, epidote-group minerals, tourmalines, iron oxides and/or oxohydroxides have been identified. General appearance of ceramic fragments studied in thin sections in direction perpendicular to their limits should be summed up as follows:

- a) In the prevailing studied fragments there exist differences in fabrics, coloring, grain size, composition and intensity of firing zonality.
- b) In all ceramic fragments studied the most pronounced planparallel orientation of linear elements is developed on convex side of the ceramic fragments. This external zone (1–3 mm wide) pass gradually into the central one characterized mostly by less developed lineation.
- c) Zonality of coloring is not developed uniformly. In the case of thick-walled ceramic zonality is less developed. In the case of thin-walled ceramics on the external side there is developed dark zone of 0.X mm thickness.
- d) In the external-most part of individual fragments, and namely in their convex sides observable concentration of the fine-grained material has been detected. This is valid namely for thin-walled ceramics. It is the consequence of the use of a potter's wheel. During smoothing of the vessels surface on the external sides of vessels the most fine-grained material concentrates.

Another situation has been observed in the case of thick-walled ceramics. In this case detrital fragments of inorganic temper are spread up to the very external parts of the LPC ceramic. In the case of several ceramic fragments original high amount of a plant temper after burning caused rough surface of the vessel. The second main development trend is determined by the increase in the application of inorganic tempers to thick pottery. This trend represents a contrary development to above mentioned organic temper. The least amount of it is in the old LPC features (0–5 % from the whole assemblage in the feature) and the most is in the ŽG features (55–60 %). Correlation coefficient between LPC decoration and sherds with strong inorganic temper without organic ones is –0.72 (for features with more than 10 linear ornamented pottery) but between ŽG decoration is it 0.71. But these trends are characteristic only for coarse ware. Development in the making fine ware is more uniformly from the material and technological viewpoint. It is interesting to note that difference between LPC and ŽG fine ware is mostly in the surface decoration and between coarse ware it is in used materials (decoration of coarse ware is not so chronologically important).

It is generally accepted that during paste firing its gradual changes are observable. Based on archaeological conclusions (*Kolník 1975–1980; Mlatec et al. 2002*) ceramic vessels studied belong to the LPC as well as Želiezovce cultures (= Late Neolithic and Early Aeneolithic). So expectation that even part of ceramic vessels firing was done under the open air conditions seems to be realistic. Accepting this it ought be emphasized that even in one kiln different oxidizing/reduction conditions acted during firing: reduction atmosphere near the bottom and oxidizing one in the upper part of a kiln as a consequence of the temperature gradient.

Following *Herz and Garrison (1998)* synthesis we can apologize that preservation of relatively high amount of organic matter is the consequence of: a) reducing atmosphere in a kiln, b) temperature not higher than 650–750 °C. As a consequence of above conditions of ceramic vessels firing their, or better to be said annealing, in the case of ceramic vessels for the Cifer-Pác site, often observed gray to dark-gray color is logical.

3. X-ray diffraction studies of powdered samples

Experimental conditions: In the present-days stage of ancient ceramic studies was realised and evaluated 10 X-ray powder diffraction patterns of ceramic fragments from the discussed site. The following experimental procedure has been applied.

Powder of less than 5 µm granularity was prepared. To the dried powder we added burned ZnO as internal standard ($a_0 = 0.32501444 - (86) \mu\text{m}$). Content of crystalline phase of zinkite was higher than 99.5 %. Weight amount of ZnO (approximately 5–10 %) has been homogenized using standard method of vibration milling under dry conditions.

Sample	I	II	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIV
	[portion % \pm 3 σ]									
amorph	12.10 \pm 6.60	38.60 \pm 4.20	32.50 \pm 5.40	26.50 \pm 7.50	19.70 \pm 5.40	34.70 \pm 4.2	27.40 \pm 6.00	39.20 \pm 4.50	36.50 \pm 4.80	18.90 \pm 6.90
musc	29.20 \pm 5.70	4.39 \pm 1.65	19.30 \pm 3.60	32.00 \pm 5.40	27.70 \pm 3.90	7.98 \pm 1.56	27.40 \pm 4.20	6.55 \pm 1.53	18.60 \pm 3.60	7.53 \pm 2.10
orth	3.16 \pm 1.59	2.05 \pm 1.83	2.95 \pm 1.68	5.17 \pm 1.38	4.10 \pm 1.83	4.50 \pm 0.96	3.72 \pm 1.95	3.78 \pm 2.46	2.69 \pm 1.50	3.41 \pm 1.68
plag	14.14 \pm 2.01	12.12 \pm 1.47	6.75 \pm 1.68	3.42 \pm 1.56	15.45 \pm 2.25	10.12 \pm 1.20	13.72 \pm 2.52	15.67 \pm 2.46	14.35 \pm 2.67	31.00 \pm 4.20
quartz	35.42 \pm 1.83	40.46 \pm 2.46	37.33 \pm 2.25	27.73 \pm 2.22	33.56 \pm 1.68	–	27.23 \pm 1.59	31.98 \pm 1.74	22.95 \pm 1.23	34.52 \pm 2.52
(+) chlorite	6.02 \pm 2.94	–	–	5.21 \pm 2.04	4.83 \pm 1.53	36.27 \pm 1.92	–	2.87 \pm 1.53	4.94 \pm 1.56	4.57 \pm 2.28
cord	–	1.19 \pm 0.66	–	–	–	–	<0.51	–	–	–
magh	–	1.26 \pm 0.60	1.23 \pm 0.51	–	–	3.07 \pm 0.51	–	–	–	–
kaol	–	–	–	<0.85	0.58 \pm 0.51	–	–	–	–	–
goeth	–	–	–	–	–	3.39 \pm 1.86	–	–	–	–
R _{wp}	5.28	7.14	6.41	6.99	5.36	6.07	5.87	6.22	5.42	7.92
R _{exp}	4.12	4.27	4.3	4.12	3.99	4.43	4.25	4.24	4.04	4.36
l-p	2.3	4.33	3.49	3.38	2.42	2.9	3.19	2.92	2.82	4.39

Table 1. Semiquantitative proportions of identified phases.

(+) Determined contents of chlorite include in substantial amount also the other phases with diffraction lines in the range 1,4–1,5 nm (smectite, mixed structures, vermiculite).

From the sample No. I it was studied also clay fraction (granularity less than 2 μ m). It has been prepared by sedimentation of pulverized sample. In this process low amount of Na₄P₂O₇ has been added to serve as dispergator.

We used fully automatized diffractometer URD-6/ID-3003 (Agfa Pantak NDT, Germany) under the following conditions: CoK α radiation with Fe filter, current 35mA, voltage 40 kV. Step mode was used of 0.05° 2 θ with measuring time 2 second at each measured point overview scanning and with digital collection and evaluation of datas. For measuring as well as for evaluation programme RayfleX, version 2.289 was used. For qualitative evaluation also databank PDF-2, version 2001 (International Centre for Diffraction Data, Pennsylvania, USA) was applied. For semiquantitative evaluation programme RayfleX Autoquan, version 2.6 was used (Rietveld method with spherical harmonics for correction of sample texturation). Method of the used semiquantitative analysis is described by *Taut et al. (1998)*.

Results: The results of the semiquantitative X-ray powder diffraction study are, together with estimation of random error (i.e. 3D for statistical level p > 99), as follows. The dominant phases in analysed samples are quartz, mica of the muscovite-illite type and some amorphous phases. In several analysed samples also plagioclases (No. XIV = 31 wt.%) may occur in substantial amount. Quantity of amorphous phases have been calculated on a base of known amount of the internal standard, as well. In the X-ray amorphous portion also a part of clay minerals, which has not been estimated via model of disordered chlorite has been included. It deals namely with smectite and with disordered structures with smectite portions (*tab. 1*).

Also the diffraction pattern of muscovites in several cases is in favor of the presence of mixed illite-smectite structures. In two samples also traces of cordierite were identified (Nos. II and X). Their identification is able on characteristic diffraction line 0.845 nm. In samples Nos. II, VI, and IX also content of iron oxides and oxohydroxides (magnetite and maghemite) was identified. Maghemite (its distinguishing from magnetite) was recognized on the base of its cell parameters (II = a₀ = 0.83464 (51) nm, VI = a₀ = 0.83468 (44) nm, IX = a₀ = 0.83301 (17) nm. According to PDF database maghemite has a₀ = 0.833–0.835 nm, meanwhile magnetite a₀ = 0.835–0.849 nm.

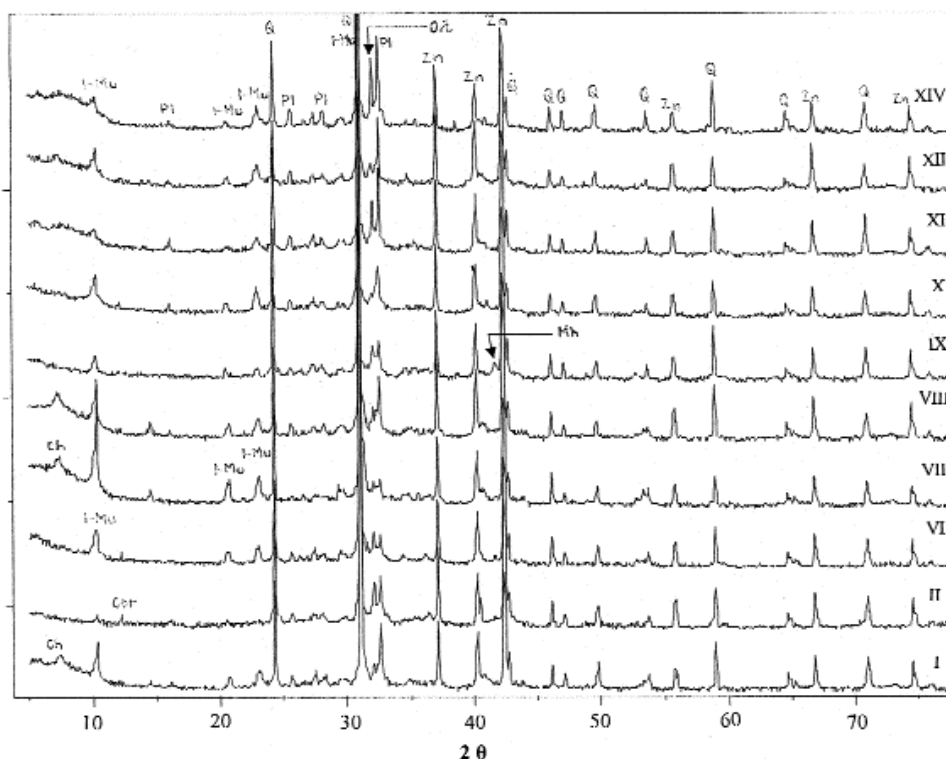

Fig. 2. X-ray diffraction patterns of ceramic fragments studied. Q – Quartz, Ch – chlorite + smectite (1.4 nm phases), I-Mu – illite and muscovite, Pl – plagioclase (albite), Ort – orthoclase (K – feldspar), Mh – maghemite, Cor – cordierite, Zn – Zincite (internal standard). – Obr. 2. Difrakčné záznamy študovaných keramických fragmentov.

Complicated problem of feldspars identification was solved using nomogramme of plagioclase feldspars cell parameters changes (Kroll 1983). Based on cell parameter χ plagioclases in all analysed samples belong to low albites (peristerites), while using b_0 parameters plagioclases in samples Nos. I, II, IX should be ranked among oligoclases. This problem we will discuss in the following chapter. For samples studied of low to very low content of K-feldspars (less than 5 wt.%) is characteristic. For their quantification structural model of orthoclase has been used in spite of the fact that also microcline might be present.

Diffractions, namely for those of illite-muscovite, are evidently broadened. They are a result of two different phenomena: a) limited size of coherent diffracted domains as the consequence of, by heat influenced muscovites, or b) more probable is the fact that illite phase contains or the portion of smectite (mixed-layered structure of illite-smectite with low contents of smectite), or the portion of illite low sized crystal domains. Obtained results, (though with higher errors, but still evidently present) indicate that diffractions of illite are composed from two close one to another phases: from a well ordered muscovite and from an illite phase. Last one has either admixture of smectite and mixed illite-smectite structure, or they reflect limited site of diffraction pattern making domains. But this problem is in general too complicated.

Topically interesting aspect is the documented presence of clay minerals in the majority of studied ceramic samples. On the basis of experimentally obtained data it is not possible to univocally resolving problem, if: a) clay minerals represent product of hydration of previously fired ceramic

vessels, or b) vessels were fired in such low temperature that clay minerals represent relics of an original ceramic paste which (namely in its central portions) did survive firing without substantial changes, what seems to be most probable explanation.

From X-ray diffraction patterns (*fig. 2*) is evident that in clay substance also smectite or mixed layer phase (of illite-smectite) occurs. Diffraction of 1.78 nm is in favor of smectite present, though interlayer distance is higher than normal (= approximately 1.71–1.73 nm). Diffraction of 1.469 nm corresponds to chlorite, vermiculite or to mixed structure of illite-smectite.

4. Discussion and conclusions

We realised laboratory study of a set of Neolithic/Aeneolithic (LPC and ŽG) fragments of the ceramic vessels from the Cífer-Pác site (western Slovakia). We have applied namely: thin sections study under polarizing microscope, and X-ray powder diffraction study. Meanwhile for thin sections study it was used 14 ceramic fragments, for X-ray diffraction study 10 selected ceramic fragments were performed. Results represent combined outputs applying both above methods.

Ceramic fragments from the viewpoint of their thickness should be grouped into: a) thick-walled (10–14 mm) vessels, and b) thin-walled (6–8 mm) ones of generally lesser dimensions, as vessels under a). The raw material of mentioned ceramics categories varies by the type of raw material, type of temper, internal structure as well as by its color.

In perpendicular direction to limits of fragments of the type b) on the cutted planes mostly homogeneous raw material (fired ceramic paste) and its more-or-less homogeneous grey color is observable. Inorganic temper is fine-grained (less than 1 mm grain-sized), and based on its character it seems to be natural compound of the original ceramic pastes. In the rim zone (1–2 mm thick), namely on convex side, well expressed planparallel orientation of all prolong or platy constituents in the original ceramic paste are arranged. Unfortunately from the results we cannot distinguish clear difference between the LPG and ŽG fine ceramic. But studied sample set was very small for some positive conclusion. For fine ware is most typical reduced firing (light grey, grey, black or grey-brown colors).

Ceramic fragments belong to group a) have explicitly coarser grained temper, zonal arrangement of fragments color in direction perpendicular to their surface, the presence of ceramic temper as well as the presence of a plant temper (grass or straw) in a part of ceramic sherds evaluated. Color of a part of this type ceramics is generally clearer in comparison to type b), i.e. yellowish-pink (buff) or pink. On several sherds studied phenomena described as “black cores of low-fired pottery” (*Shepard 1956*) were observed. Preferred orientation of temper is clearly expressed. In the thin-walled ceramic sherds (type b) clear ash-gray color is dominant. Organic temper is present generally in low amount only. The use of potter’s wheel cannot be unambiguously proved in this period. It is considered that a rotary underlayment (wooden slab, woven matting, flat stones) was used, possibly a primitive potter’s wheel (prewheel), on which were dishes made. The final product often reached technological and areal symmetrical parameters which strongly resembled use of a potter’s wheel (*Bareš et al. 1981*).

Applying results of thin sections as well as X-ray powder diffraction studies it was drawn conclusion that during firing of ceramic vessels new mineral phases originated. Characteristic are namely fine-grained tabular idioblastic crystals of albites. They are mostly very fresh. Other albite crystals are present as tiny crystals of submicroscopic dimensions, which were proved only by X-ray diffraction. The other characteristic of newly formed phase are thin flakes of dark micas, observed in two thin sections only. Except of appropriate temperature of fire treatment suitable chemical composition of the raw material ought to be expected in connection with its origin. Another ceramic constituent clearly depending on ceramic paste temperature and conditions of firing is the dark organic matter. Quartz-like precipitates from the silica gel of opal-chalcedony character in hollows, cracks and on surface also represent of ceramic paste drying and consequent fire treatment. Silica glass-like matter precipitates from water leaving ceramic bodies during above processes. In the set of ceramics sherds studied there is observed very low till no sintering accompanied by shrinkage. In two recorded cases cordierite (in low amount) represents the most probably a clastic constituent of the temper.

The most problematic is the presence of clay minerals identified in the majority of studied vessel fragments. Processes of annealing of ceramic fragments and weathering should be different from piece to piece. They depend on conditions of deposition, the raw material used and the size of individual fragments. Based on the observed presence of completely fresh albite crystals, though albites are the most suitable among plagioclases for weathering to clay minerals, we suppose that the majority of clay minerals identified represent remnants from a ceramic paste namely of thick-walled ceramic. They survived in the process of ceramic pastes annealing namely in their central parts. It is in accordance to the presence of graphite-like material in fired vessels still in substantial amount.

The coarse LPC as well as the ŽG ceramic vessels were fire treated mostly in oxidizing (yellowish and reddish tints of vessels) and fine ware in reduction (grey to darkgrey tints) atmosphere. Only a small percentage (under 0.5 %) of the fine ware was treated in oxidizing atmosphere. These sherds were obtained from features with classic LPC and ŽG pottery. Nontypical materials consists only 0.03 % from whole assemblage and they are only variants for common and typical material. The fire treatment have been done under low (not exceeding 600–650 °C) temperature. So studied set of ceramics fragments represents typical “low-fired wares”.

REFERENCES

- Bareš, M. – Lička, M. – Růžičková, M. 1981: K technologii neolitické keramiky I. Sborník Národního muzea v Praze XXXV, 137–223.
- Březinová, G. – Illášová, L. 1998: Beschreibung der im Keramik-Komplex aus der laténezeitlichen Siedlung Nitra, Lage Šindolka, verwendeten Töpferon-Typen. *Archeologické rozhledy* 50, 243–254.
- Graetsch, H. 1994: Structural characteristics of opaline and microcrystalline silica minerals. In: C. T. Heaney – C. T. Prewitt – G. V. Gibbs eds., *Silica. Physical behavior, geochemistry and material applications*. Reviews in Mineralogy 29, 209–232.
- Herz, H. – Garrison, E. G. 1998: *Geological methods for archaeology*. Oxford – New York, University Press.
- Hovorka, D. – Illášová, L. – Korikovsky, S. 1997: Al-rich spinels-hornblende-anthophyllite (nephritoid) Neolithic axes from western Slovakia. *Geologica Carpathica* 48, 2, 137–140.
- Hovorka, D. – Illášová, L. – Števula, L. – Dyda, M. – Nevizánsky, G. 2002a: Raw material aspects of the Baden culture ceramics: sites Bajč-Vlkanovo, Kamenín and Stránska (Slovakia). *Mineralia Slovaca* 34, 233–240.
- Hovorka, D. – Mlatec, R. – Kolník, T. 2002b: Cífer-Pác (western Slovakia): an example of the Neolithic site of local stone raw materials used for implements construction. *Mineralia Slovaca* 34, 335–342.
- Kolník, T. 1975: Výskum v Cíferi-Páci v roku 1974. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974*, Nitra, 58–60.
- 1976: Rímska stanica v Cíferi-Páci (výskum 1975). In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975*, Nitra, 134–137.
- 1977: Pokračovanie výskumu v Cíferi-Páci v roku 1976. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976*, Nitra, 167–169.
- 1978: Ďalšia etapa výskumu v Cíferi-Páci. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1977*, Nitra, 128–135.
- 1979: Výskum v Cíferi-Páci v roku 1978. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978*, Nitra, 142–153.
- 1980: Výskum v Cíferi-Páci v roku 1979. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979*, Nitra, 106–111.
- Kopin, R. 1999: *Dejiny keramiky na Slovensku*. Košice.
- Kroll, H. 1983: Lattice parameters and determinative methods for plagioclases and ternary feldspars. In: *Feldspar mineralogy 2*, Mineralogical Society of America, 101–119.
- Lipka, J. – Rausz, J. – Gajdosova, M. – Fusek, G. – Sitek, J. – Hucl, M. 1990: Study of ancient Pottery from Slovakia. *Hyperfine Interactions* 57, 2257–2260.
- Mlatec, R. – Hovorka, D. – Kolník, T. 2002: Characterization and typology of the Neolithic polished stone implements from Cífer-Pác (Western Slovakia). In: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001*, Nitra, 231–239.

- Pavúk, J. 1976: Záchraný výskum na trase autostrády v Čataji. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975, Nitra, 177–181.*
- *1980: Výskum neolitickéj osady v Blatnom. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1979, Nitra, 160–165.*
- *1998: Hlavné výsledky výskumu sídliska lengyelskej kultúry v Žilkovciach. Slovenská archeológia 46, 169–186.*
- Shepard, A. O. 1956: Ceramics for the archaeologists. Washington.*
- Taut, T. – Kleeberg, R. – Bergmann, J. 1998: The new Seifert Rietveld program BGNM and its application to quantitative phase analysis. Materials Structure 5, 57–64.*

Surovinové aspekty neolitickéj keramiky z lokality Cífer-Pác

Surovinovým aspektom paleokeramiky z územia Slovenskej republiky sa doteraz venovala minimálna pozornosť. Až v posledných rokoch boli publikované práce (*Březinová – Illášová 1998; Hovorka et al. 2002b*) s vyššie uvedenou tematikou, ktorých výsledky sú založené na použití štandardných laboratórnych metód geovied.

Lokalita Cífer-Pác (asi 30 km na sv. od Bratislavy) bola objavená v polovici 70. rokov 20. storočia povrchovým výskumom. Základné archeologické údaje sú obsiahnuté v prácach *Kolníka (1975–1980)* a v práci *Mlateca et al. (2002)*, v ktorej je uvedený aj látkový rozbor kamennej industrie študovanej lokality. V danej etape štúdia sme realizovali štúdium keramiky patriacej do obdobia kultúry s lineárnou keramikou a Želiezovskej skupiny pomocou binokulárneho a polarizačného mikroskopu a výskum pomocou röntgenovej difrakčnej analýzy, pričom sme spracovali 14 úlomkov keramiky rôzneho tvaru a rôznej hrúbky. Podľa hrúbky stien keramiky túto sme pracovne rozdelil do dvoch základných skupín: a) hrubostennú (vyššie 8 mm) a b) tenkostennú (pod 8 mm) keramiky. Zatiaľ čo v skupine hrubostennej keramiky sa vyskytujú úlomky výrazne svetlých (prevažne ružových) ale súčasne aj tmavosivých farieb, tenkostenná keramika je spravidla svetlopopolovosivá. Z uvedeného vyplýva, že keramické nádoby boli vypaľované v oxidačnom i redukčnom prostredí.

Pre výrobu keramiky boli použité lokálne suroviny (illitovo-smektitového typu) s výraznou prevahou ostriva vzniknutého dezintegráciou granitických hornín (Malých Karpát). V ostrive dominuje psamitická frakcia prevažne ostrohranného kremeňa a živcov, z ktorých plagioklasy výrazne prevládajú nad draselnými živcami. Pre celý študovaný súbor fragmentov keramiky je charakteristická prítomnosť pôvodne organogenného ostriva (tráva, slama), ktoré pri vypaľovaní nadobudlo charakter uhľkatých hmôt. Pre výrobu keramiky bolo použité rotačné zariadenie (predchodca hrnčiarkeho kruhu?), nakoľko prevažná časť pozdĺžneho ostriva má s povrchom keramiky rovnobežnú orientáciu.

V procese vypaľovania dôsledkom teploty vznikli drobné kryštalky albitu a tmavej sludy, pričom však prítomnosť poslednej bola zistená len v 2 výbrusoch. Röntgenovou fázovou analýzou sme zistili prítomnosť ílových minerálov zo skupiny illitu-smektitu, ale aj prítomnosť „nevyhorených“ zvyškov organického ostriva. Neprítomnosť vysokoteplotných minerálnych novotvarov (silimanit, mullit ai.) svedčia o pomerne nízkoteplotnom (600–650 °C?) spracovávaní keramiky danej lokality a uvedených stratigrafických stupňov.

DUŠAN HOVORKA, Faculty of Natural Sciences, Constantin the Philosopher's University, Trieda A. Hlinku 1, 94974 Nitra, Slovak Republic; hovorka@fns.uniba.sk

RADOMÍR MLATEC, Faculty of Natural Sciences, Constantin the Philosopher's University, Trieda A. Hlinku 1, 94974 Nitra, Slovak Republic

DALIBOR MATÝSEK, Faculty of Mining and Geology, Technical University of Ostrava, 17. listopadu 15, 70833 Ostrava-Poruba, Czech Republic

VLADIMÍR SLIVKA, Faculty of Mining and Geology, Technical University of Ostrava, 17. listopadu 15, 70833 Ostrava-Poruba, Czech Republic

Trepanace lebky z únětického dvojhrobu v Praze – Jelení ulici a její srovnání s nálezy trepanací shodného datování z území Čech

Jakub Likovský – Drahomíra Malyková

Úvod

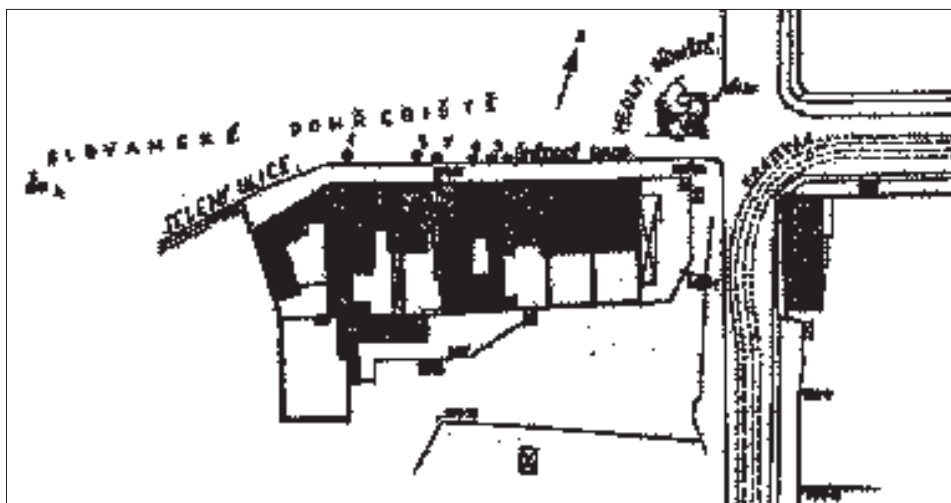
V roce 1984 převzalo antropologické oddělení Archeologického ústavu tehdy ČSAV z pozůstatosti Ivana Borkovského do svých sbírek dvě lebky. Podle přiložené dokumentace pocházejí z dvojhrobu v Praze, Jelení ulici (Praha 1 – Hradčany), datovaného do období únětické kultury, který byl zkoumán v roce 1937. Nález je označen jako „Únětický dvojhrob 12.509“, staré číslo 12680. Na obou lebkách je napsáno číslo 12680. Dvojhrob byl zkoumán současně se 7 hroby raně středověkými (*obr. 1*) a je zmiňován pouze u jejich popisu, a to zcela okrajově (*Borkovský 1947*). Podrobnější údaje o nálezu se nám bohužel nepodařilo vypátrat ani v literatuře, ani v archivu nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR.

Obě lebky byly uloženy ve sbírce patologií antropologického oddělení, později jim byla přidělena inventární čísla Ao 9492 a Ao 9493. V současné době jsou nálezy – zatím ještě pod inventárními čísly antropologického oddělení Archeologického ústavu AV ČR – uloženy v centrálních depozitářích Národního muzea, Praha (Přírodovědecké muzeum v Praze – Horních Počernicích).

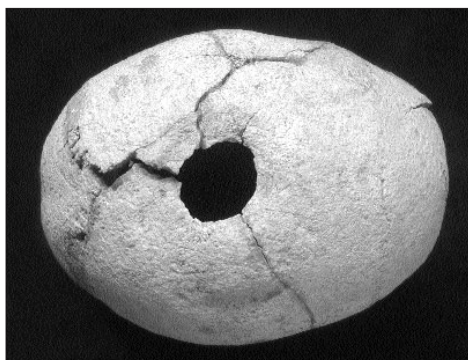
Popis nálezů

Lebka označená Ao 9493 má zachovány většinu kostí mozkovny – ta je však rekonstruována ze řady zlomků a druhotně deformována. Báze lební je nekompletní. Z obličejové části lebky jsou dochovány obě kosti lící, část patra a dolní čelist s patrnou intravitální ztrátou chrupu v oblasti molárů. Z dentice se zachovaly 1 horní stolička a 4 poškozené zuby třenové, vyššího stupně otření, u 2 z nich je přítomen kaz.

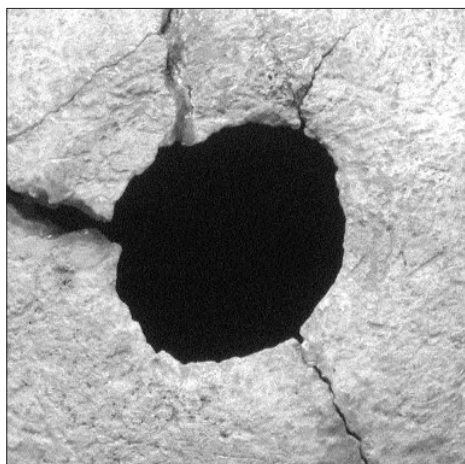
Pro špatnou zachovalost není možné lebku podrobně charakterizovat. Lebka je dolichokranní, s úzkou mozkovnou. Pohlavní znaky na lebce vypovídají, že se pravděpodobně jednalo o jedince mužského pohlaví. Podle vyššího stupně obliterace lebečních švů a výraznějšího stupně otření do-

Obr. 1. Plánek raně středověkého pohřebiště v Jelení ulici v Praze se zakreslením únětického hrobu. Převzato z *Borkovský 1947*; výřez. – Fig. 1. Plan of the Early Medieval cemetery at Jelení ul. in Prague, with the Únětice grave indicated. Taken from *Borkovský 1947*; extract.

Obr. 2. Lebka Ao 9493 z Prahy – Jelení ulice shora s trepanačním otvorem v oblasti vertexu, patrná je stopa starého zranění *os parietale dx.* i postmortální deformace. Foto J. Likovský. – Fig. 2. Skull Ao 9493 from Prague – Jelení St. From above, with the trepanation aperture in the area of the vertex. A trace of an earlier injury to the *os parietale dx.* and *post mortem* deformation are apparent. Photo J. Likovský.

Obr. 3. Detail trepanačního otvoru lebky Ao 9493 z Prahy – Jelení ulice. Foto J. Likovský. – Fig. 3. Detail of the trepanation aperture of skull Ao 9493 from Prague – Jelení St. Photo J. Likovský.

chovaných zubů, spolu s intravitální ztrátou molárů z dolní čelisti, se jednalo o staršího dospělého jedince (Likovský 2002). U lebky označené Ao 9493 je přítomno několik patologických změn, které zasluhují podrobnější popis.

Ze druhé lebky, označené Ao 9492, je zachována většina neurokrania (rekonstruovaného z řady fragmentů); z lebni base je zachováno jen několik zlomků a fragment obličejové části lebky včetně poškozené dolní čelisti. K lebce jsou přidány první krční obratel s odlomenou částí oblouku, obratel z horního úseku hrudní páteře a nejspíše 4. metakarp levé ruky, poškozený v oblasti base. Hrudní obratel a metakarp – vzhledem k odlišnému zbarvení povrchu kosti než lebka a krční obratel – nemusely patřit témuž jedinci. Jednalo se o dospělého jedince, snad mladšího v porovnání s lebkou Ao 9493. Tomu by nasvědčoval menší stupeň otřetí chrupu bez intravitálních ztrát. V případě lebky Ao 9492 nejsou na dochovaných kostech patrné odchylky, které by bylo možné označit za patologické stavy nebo arteficiální zásahy.

Patologické změny a arteficiální zásah na lebce Ao 9493

Na hlavičkách dolní čelisti jsou patrné artrotické změny temporomandibulárního kloubu. V pravé kosti temenní se nacházejí známky zhojeného, pravděpodobně sečného zranění v podobě 35 mm dlouhé, poměrně široké, horizontálně probíhající hladké imprese. Rovněž v pravé temenní kosti nad spánkem, paralelně s koronárním švem, je přítomna podélná vertikální vkleslina, jejíž původ může být rovněž traumatický – lebka je však v těchto místech postmortálně poškozená.

Přibližně v oblasti vertexu je okrouhlý defekt vzniklý nepochybně arteficiálně. Má rozměry 34 x 28 mm a zasahuje přes již téměř neznatelnou *sutura sagittalis* obě temenní kosti (obr. 2). Jeho tvar je mírně postmortálně deformován. Okraje defektu se zvolna svažují. Podle charakteru okrajů (obr. 3) se jedná o zhojenou trepanaci, provedenou škrábáním kosti, tedy trepanační technikou v pravěku nejrozšířenější (Malyková 2002). Intrakraniálně nejsou žádné patologické odchylky patrné.

Srovnání s trepanacemi stejného datování

Do období únětické kultury jsou – kromě popisované lebky z Jelení ulice v Praze – datovány z území Čech nálezy z těchto lokalit (obr. 4): Bílina, okr. Most; Blšany, okr. Louny; Cerhenice, okr.

Obr. 4. Místa nálezů trepanovaných lebek datovaných do období únětické kultury na území Čech: 1 Bílina, okr. Most; 2 Blšany, okr. Louny; 3 Cerhenice, okr. Kolín (2 nálezy); 4 Hřiby, okr. Kolín; 5 Polepy, okr. Kolín; 6 Praha 1 – Hradčany, Jelení ulice; 7 Praha 5 – Malá Ohrada (2 nálezy); 8 Praha 5 – Smíchov; 9 Praha 7 – Stromovka; 10 Slatina, okr. Kladno; 11 Smolnice, okr. Louny (2 nálezy); 12 Soběsuky, okr. Chomutov.

– Fig. 4. Sites yielding finds of trepanned skulls dating to the Únětice culture in Bohemia: 1 Bílina (Most district); 2 Blšany (Louny district); 3 Cerhenice (Kolín district; 2 finds); 4 Hřiby (Kolín district); 5 Polepy (Kolín district); 6 Prague 1 – Hradčany, Jelení St.; 7 Prague 5 – Malá Ohrada (2 finds); 8 Prague 5 – Smíchov; 9 Prague 7 – Stromovka; 10 Slatina (Kladno district); 11 Smolnice (Louny district; 2 finds); 12 Soběsuky (Chomutov district).

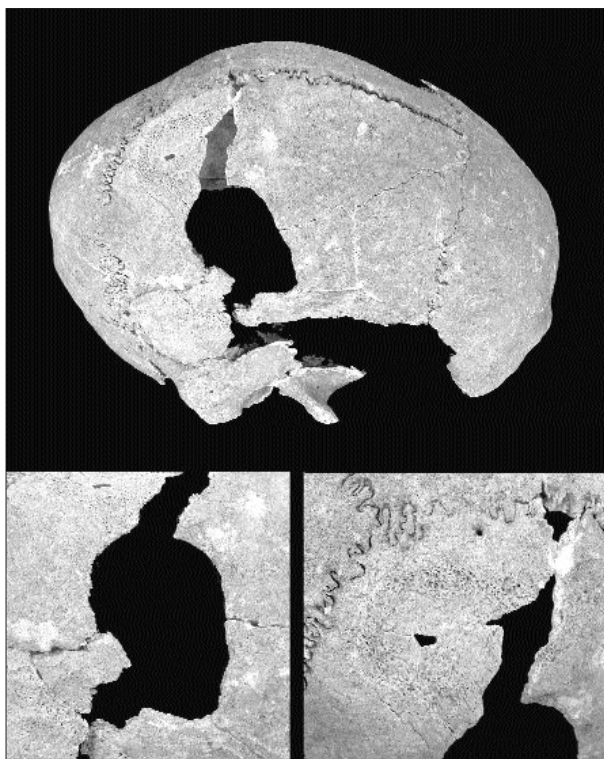
Kolín (2 nálezy); Hřiby, okr. Kolín; Polepy, okr. Kolín; Praha 5 – Malá Ohrada (2 nálezy); Praha 5 – Smíchov; Praha 7 – Stromovka; Slatina, okr. Kladno; Smolnice, okr. Louny (2 nálezy); Soběsuky, okr. Chomutov (Malyková 2002).

Možnost přímého srovnání jsme měli s lebkami z Blšan, Slatiny a Soběsuk, uloženými v depozi-táři Národního muzea v Praze. Trepanační zásahy u všech lebek byly provedeny škrábací technikou, u lebky ze Slatiny (inv. č. antropologického oddělení Archeologického ústavu Ao 8357b) by snad bylo možné uvažovat o kombinaci technik, vzhledem k charakteru horního okraje defektu (obr. 5). U lebky z Blšan (inv. č. Ao 2497) a Slatiny jsou trepanační otvory okrouhlé. Trepanace lebky ze Soběsuk (inv. č. Ao 9320/A) je dvojí – první, zhojená, má nepravidelný eliptický tvar, druhá, nedokončená trepanace navazuje na předchozí (obr. 6). Byla rovněž prováděna škrábací technikou, je nezhojená, z kosti byla v nepravidelném tvaru odstraněna *lamina externa* a v různé míře *diploe*. Okraje defektu na lebce z Blšan jsou hladce zhojené (obr. 7), na okraji trepanačního otvoru lebky ze Slatiny jsou stopy hojení dobře patrné. V kvalitní kopii (odlitku) nám byly k dispozici 2 nálezy – lebka z Hřibů (inv. č. Ústavu Anthropos MZM Brno K482) a Polep (inv. č. K484). Obě trepanace se zdají být zhojené, což odpovídá i jejich popisu v literatuře (Dvořák 1926; Strouhal 1965; Jelínek 1968; Dočkalová 2001). U ostatních nálezů jsme odkázáni pouze na literární údaje, ať už se jedná o lokalizaci zákroku, techniku provedení či známky hojení.

Stopy hojení byly popsány u lebky z Bíliny (Hanáková et al. 1977), výše uvedených Blšan (Pleinerová 1960; Chochol 1967), Hřibů (Jelínek 1968; Dočkalová 2001), Polep (Dvořák 1926; Strouhal 1965; Jelínek 1968), u obou nálezů z Prahy 5 – Malé Ohrady (Chochol 1987) a Smolnice (Kučera 1918; Matiegka 1918a; 1928; Strouhal 1965), jedné z trepanací výše zmíněné lebky ze Soběsuk (Čer-

Obr. 5. Trepanovaná lebka ze Slatiny a detail trepanačního otvoru. Foto J. Likovský. – Fig. 5. Trepanned skull from Slatina with detail of the trepanation aperture. Photo J. Likovský.

Obr. 6. Lebka ze Soběsuky s dvěma trepanačními zákroky a detaily obou trepanací – dokončená, se zhojenými okraji, a nedokončená, s odstraněnou *lamina externa* a částečně odstraněnou *diploe*. Foto J. Likovský. – Fig. 6. Skull from Soběsuky on which two trepanations were performed, and details of both: that completed, with healed edges, and that not completed, with the *lamina externa* removed and the *diploe* partially removed. Photo J. Likovský.

Obr. 7. Lebka z Blišan a detail trepanace v oblasti čelní kosti. Foto J. Likovský. – Fig. 7. Skull from Blišany and details of the trepanation in the area of the frontal bone. Photo J. Likovský.

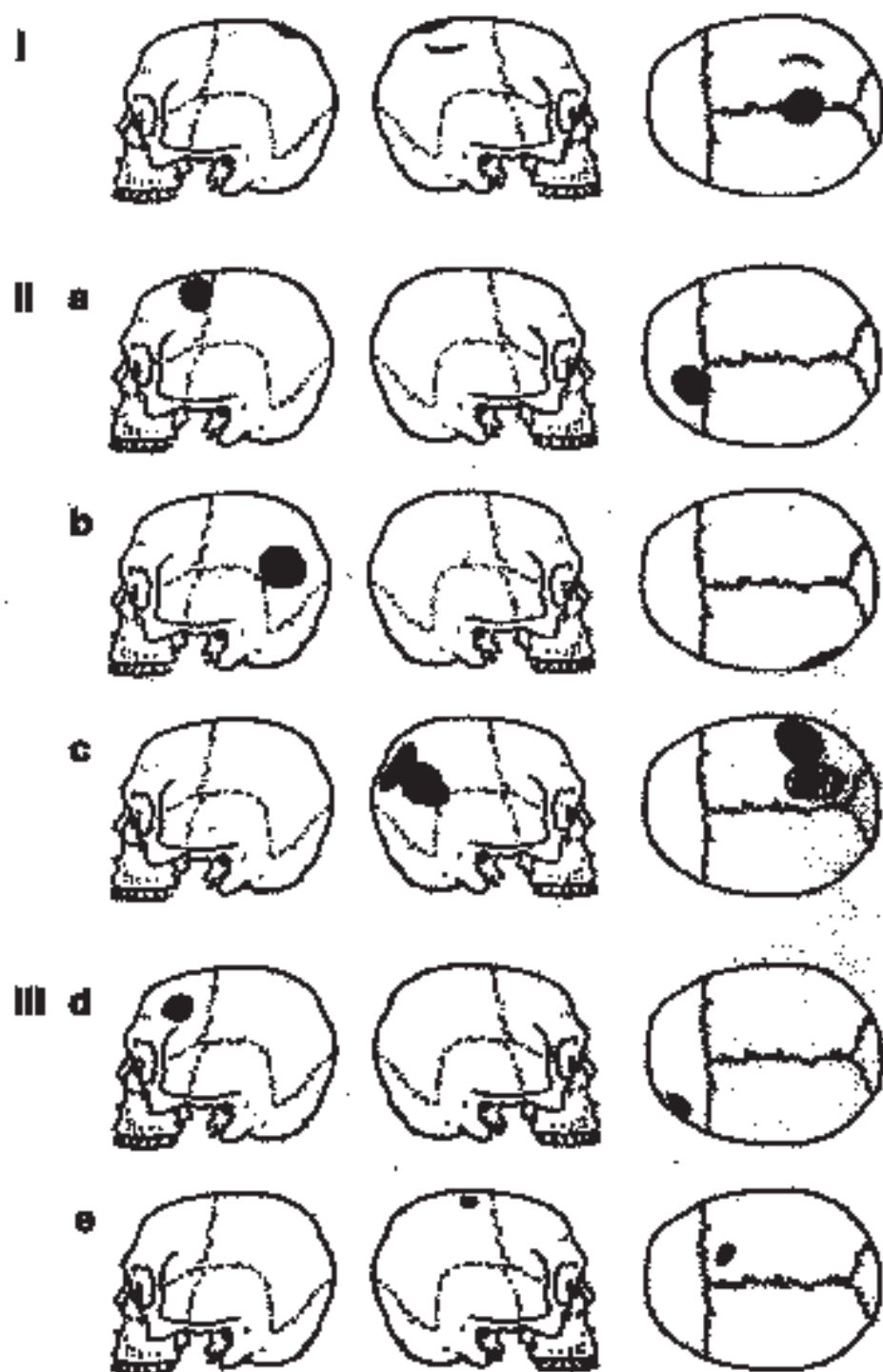
ný 1993) a z Prahy 7 – Stromovky (Matiegka 1918b; 1928; Strouhal 1965). Dále vykazují známky hojení oba trepanační otvory u lebky z Prahy 5 – Smíchova; druhý jen v části obvodu, neboť byl sekundárně rozšířen (Novotný 1951; Strouhal 1965; Křížek 1965). U výše zmíněné lebky ze Slatiny je popsána malá vitální reakce (Chochol 1984).

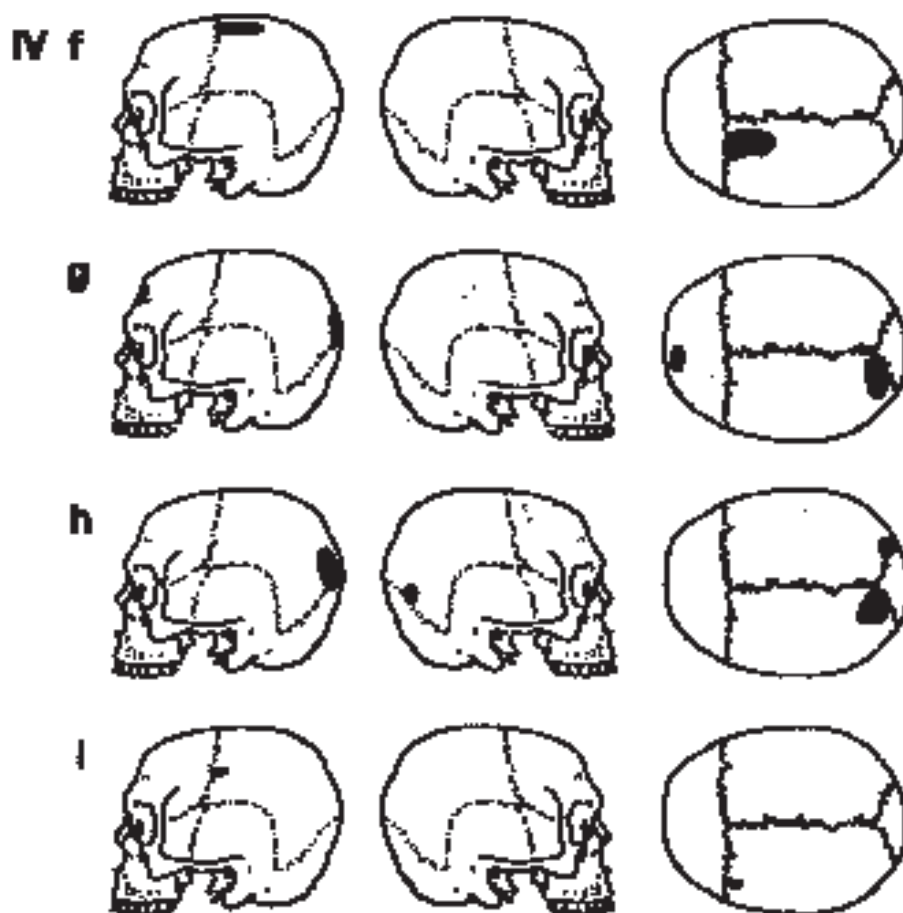
Srovnání lokalizace trepanačních zákroků na lebkách z období únětické kultury u dostupných nálezů nebo publikovaných fotografií (obr. 8) neukazuje žádnou shodu či podobnost ve velikosti nebo umístění trepanačního otvoru, včetně laterality.

Závěr

Trepanovaná lebka Ao 9493 z Jelení ulice v Praze plně zapadá mezi známé nálezy z období únětické kultury. Důvod operačního zákroku, který podle zhojení okrajů rány nemocný jistě delší dobu přežil, samozřejmě není možné určit. Můžeme se domnívat, že zákrok mohl být proveden v souvislosti s následky sečného zranění lebky (alterace vědomí, *cefalea*), jehož stopy jsou na pravé temenní kosti patrné.

Celkem – i s nálezem z Jelení ulice v Praze – je z období únětické kultury známo 20 trepanačních zásahů na 15 lebkách. 16 zásahů bylo hodnoceno jako hojících se nebo zhojených, 2 jako nezhojené,

Obr. 8. Schematické srovnání lokalizace trepanačního zákroku na lebce z Prahy 1 – Hradčan, Jelení ulice, se zákroky na dalších lebkách z období únětické kultury (zachovalost konkrétních lebek pro přehlednost nerespektována). I Praha 1 – Hradčany, Jelení ulice, naznačeno zhojené sečné zranění; II Nálezy, s nimiž jsme měli možnost přímého srovnání: a – Blšany, okr. Louny, b – Slatina, okr. Kladno, c – Soběsuky, okr. Chomutov; III Nálezy, které jsme měli k dispozici v kopii (odlitku): d – Hřiby, okr. Kolín, e – Polepy, okr. Kolín; IV Trepanace zakreslené pouze na základě publikovaných fotografií a popisů: f – Bilina, okr. Most, g – Praha 5 – Smíchov, h – Smolnice, okr. Louny, i – Smolnice, okr. Louny.

Fig. 8. Schematic comparison of the localisations of the trepanations on the skulls from Jelení St. in Prague 1 – Hradčany with those of other skulls from the Únětice culture period (for the sake of clarity, irrespective of the preservation of the specific skulls). I Prague 1 – Hradčany, Jelení ulice, showing healed cut wounds; II Finds which could be directly compared by the authors: a – Blšany (Louny district); b – Slatina (Kladno district); c – Soběsuky (Chomutov district); III Finds for which copies (casts) were available for comparison: d – Hřiby (Kolín district); e – Polepy (Kolín district); IV Trepanations that could be studied only in the form of published photographs and descriptions: f – Bilina (Most district); g – Prague 5 – Smíchov; h – Smolnice (Louny district); i – Smolnice (Louny district).

u 2 nálezů (oba nálezy z Cerhenic) se uveřejněný popis (*Dvořák 1932*) o známkách hojení nevyjadřuje. Nálezy, u nichž byly známky hojení hodnoceny, vypovídají o velmi nízké peroperační mortalitě – vychází na pouhých 11 %. Navíc oba nezhojené zákroky se nacházejí na lebkách s více trepanačními zákroky, z nichž vždy minimálně jeden je již zhojen – v jednom případě se jednalo o úmrtí při druhém a ve druhém případě o úmrtí při (nebo po) třetí operaci. Zhojené okraje trepanačního otvoru na lebce z Prahy – Jelení ulice jsou dalším dokladem velmi nízké peroperační mortality pravěkých trepanací lebky.

Za zpřístupnění materiálu k porovnání a fotodokumentaci děkujeme Miluši Dobiskové a Petru Velemínskému z Národního muzea v Praze a Martě Dočkalové z ústavu Anthropos Moravského zemského muzea v Brně. Za pomoc při vyhledávání dokumentace nálezu děkujeme Ladislavu Hrdličkovi a Gabriele Dubské z Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

Tato práce vznikla v rámci výzkumného záměru ARÚ AV ČR v Praze č. AV 0Z80020508.

PRAMENY A LITERATURA

- Borkovský, I. 1947:* Staročeské pohřebiště poblíže Pražského hradu. *Historica Slovaca* 5, 145–152.
- Černý, V. 1993:* Antropologický materiál ze Soběsuk. Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR Praha; antropologický posudek.
- Dočkalová, M. 2001:* Doklady trepanací ve sbírkách ústavu Anthropos. In: *Pravěk – Supplementum* 8, Brno, 232–245.
- Dvořák, F. 1926:* Pohřebiště únětické kultury v Polepech u Kolína. *Památky archeologické* 35, 22–45.
- *1932:* Nálezy únětické kultury na Kolínsku. *Památky archeologické* 38, 8–14.
- Hanáková, H. – Muška, J., – Stloukal, M. 1977:* Antropologické nálezy ze severozápadních Čech převzaté ze starších fondů krajského muzea v Teplicích. *Sborník Národního muzea v Praze* 33, řada B – přírodní vědy, Praha.
- Chochol, J. 1967:* Zur Problematik der vor- und frühgeschichtlichen Schädeltrepanation. *Anthropologische Wertung einiger Funde aus Böhmen. Anthropologie* 5/3, 3–34.
- *1984:* Kosterné pozůstatky z časně únětických objektů ze Slatiny u Kladna. Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR Praha; antropologický posudek.
- *1987:* Antropologie únětické skupiny z Malé Ohrady u Prahy. Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR Praha; antropologický posudek.
- Jelínek, J. 1968:* Three trephined Early Bronze Age skulls from Bohemia. *Anthropologie* 6/2, 25–32.
- Křížek, J. 1965:* Prehistorické i pozdější trepanace lebek na československém území a jejich vztah k psychiatrii. *Československá psychiatrie* 61, 331–338.
- Kučera, F. 1918:* Trepanované lebky předhistorických koster Smolnických. *Časopis lékařů českých* 57, 297–299.
- Likovský, J. 2002:* Lebky z únětického dvojhrabu v Praze 1 – Jelení ulici. Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR Praha; antropologický posudek.
- Malyková, D. 2002:* Trepanace lebky v archeologických nálezech z území Čech. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 293–314.
- Matiiegka, J. 1918a:* Předhistorické trepanace a kauterisace lebek v zemích českých. *Památky archeologické* 30, 74–85.
- *1918b:* Trepanace a jiné operace na hlavě za pravěku v zemích českých. *Časopis lékařů českých* 57, 313–320.
- *1928:* La trépanation et autres opérations sur la tête à l'époque préhistorique sur le territoire de la Tchécoslovaquie. *Anthropologie* 6, 41–55.
- Novotný, B. 1951:* Lebka s dvojí trepanací z Prahy-Smíchova. *Archeologické rozhledy* 3, 35–36.
- Pleinerová, I. 1960:* Únětické pohřebiště a osada v Blšanech u Loun. *Památky archeologické* 51, 488–524.
- Stloukal, M. 1999:* Antropologická charakteristika pravěkých a středověkých populací. In: M. Stloukal et al. edd., *Anthropologie. Příručka pro studium kostry*, Praha, Národní muzeum, 383–385.
- Strouhal, E. 1965:* Příklad opakované trepanace ze starší doby bronzové. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae. Anthropologia* 10, 207–219.

The trepanation of the skull from the double Únětice grave at Prague – Jelení St. and a comparison thereof to trepanations of similar date in the Czech Republic

In 1984 the anthropology department of the Institute of Archaeology in Prague received into its collections two skulls which, according to the attached documentation, came from a double grave at Prague-Jelení St., excavated in 1937 and dated to the Early Bronze Age Únětice culture (*fig. 1*). The skulls were given the inventory numbers Ao 9492 and Ao 9493. The state of preservation of the two skulls did not permit of a detailed characterisation. Both are narrow and dolichocephalic. The gender indicators present reveal that they were probably adult males. An estimation of age from the degree of obliteration of the cranial sutures is made more difficult by fragmentation *post mortem* and the subsequent reconstruction of the skulls themselves.

Several pathological changes are present on skull Ao 9493: on the right parietal bone there are marks of healed, probably slashing, injury. In roughly the area of the vertex is a rounded defect measuring 34 x 28 mm, reaching across the virtually indistinguishable *sutura sagittalis* of both parietal bones (*fig. 2*); the shape has been mildly deformed by damage *post mortem*. From the character of the edge (*fig. 3*) this would appear to be a healed trepanation conducted by scraping the bone. The reason for this medical intervention, which the patient must have survived for a lengthy period, judging from the healed edge, is of course impossible to ascertain. It may be adduced that it was conducted in connection with the results of the cut wound to the skull (altered consciousness, *cefalea*), traces of which are clear on the right parietal bone.

In addition to those from Jelení St. in Prague, trepanation finds dated to the Únětice culture period and coming from Bohemia are known from 12 sites (*fig. 4*). The authors were able to make direct comparisons with skulls from Blšany, Slatina and Soběsuky. In all of these skulls, the trepanation had been conducted using the scraping technique, and only for the skull from Slatina was it possible to consider that combination of techniques had been used, given the character of the upper edge of the defect (*fig. 5*). The trepanation apertures on the skulls from Blšany and Slatina are rounded; the trepanation of the skull from Soběsuky is double (*fig. 6*) – the first, healed, has an irregular elliptical shape, while the second, incomplete trepanation relates to the first. The edges of the defect on the Blšany skull are smoothly healed (*fig. 7*), while traces of healing are also clearly visible on the edges of the trepanation aperture of the skull from Slatina.

Two finds were available for study in the form of good quality copies (casts): skulls from Hřiby and Polepy. Both trepanations seem to have healed, as is indicated by their descriptions in the literature.

References to the remaining finds come from the literature. In all, including the find from Jelení St. in Prague, there are twenty interventions known on 15 skulls. In all, 16 of these have been evaluated as having healed or having been in the process of healing, and 2 as having been unhealed; in the other 2 cases the published descriptions did not mention signs of healing. Those finds for which signs of healing were evaluated testify to the very low mortality due to operation – a mere 11 %. Only operations where there had been multiple trepanations were unhealed. A comparison of the localisation of the trepanations on the skulls from the Únětice culture period (*fig. 8*) shows no correspondence or similarity in the size or location of the trepanation apertures, even in laterality.

English by *Alastair Millar*

K výbavě hrobu č. 39 v „Kumberkách“ u Určic, okr. Prostějov, aneb ojedinělý keramický tvar z prostředí slezské kultury

Pavel Fojtík

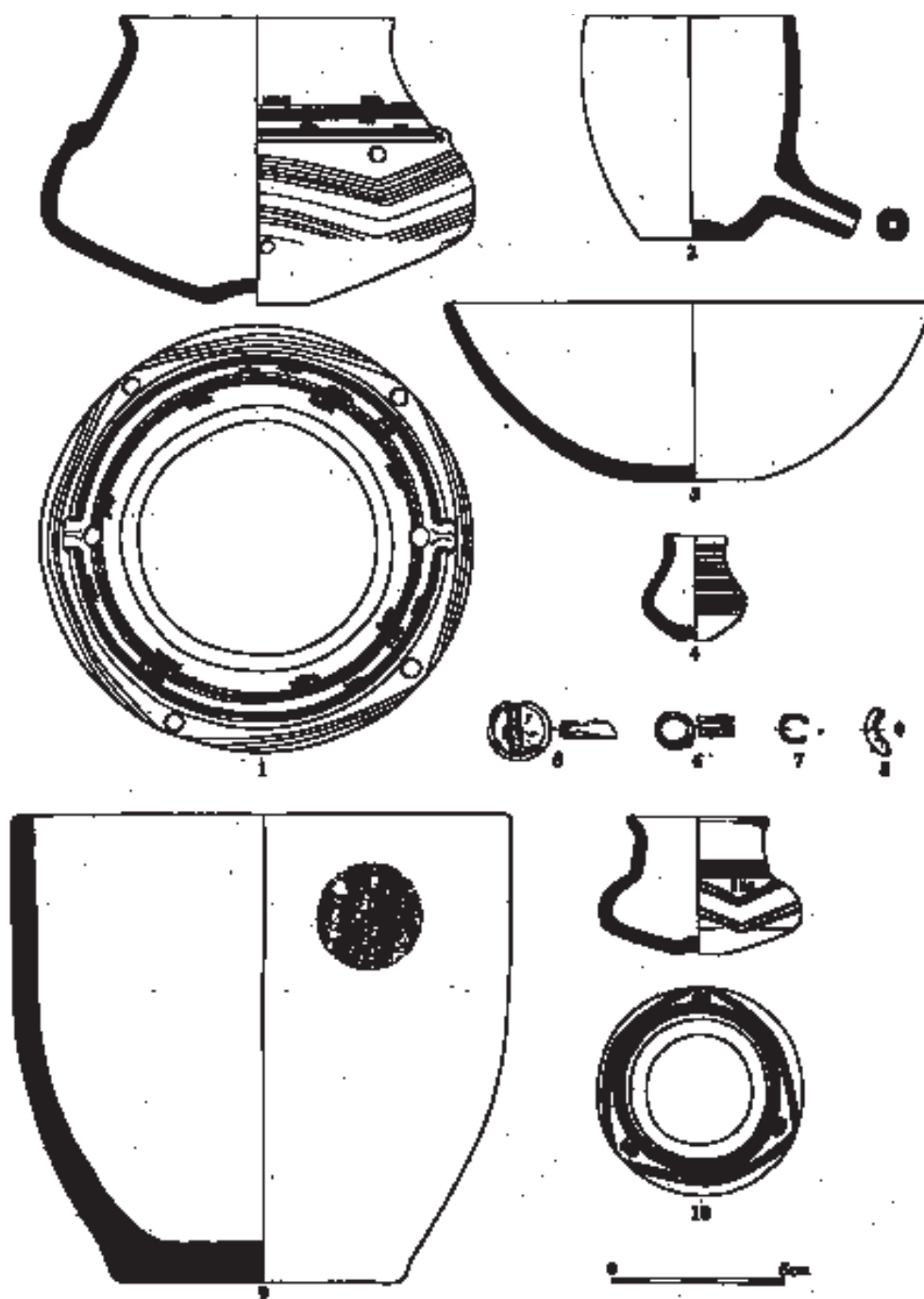
Při podrobnějším studiu pramenů k pohřebišťům éry popelnicových polí v regionu Prostějovska nemůže uniknout naší pozornosti rozsáhlá nekropole rozložená v trati „Kumberky“ u obce Určice. Byla zkoumána v letech 1908 až 1913 prostějovským archeologem Antonínem Gottwaldem, který zde odkryl celkem 258 hrobů z průběhu celého vývoje kultury lužických popelnicových polí (48 lužických, 47 lužicko-slezských, 148 slezských a 15 platěnických; *Gottwald 1913* a řada jeho drobnějších zmínek). Jeden z prokopaných hrobů – hrob č. 39 – poskytl mj. drobný hrníček s výlevkou umístěnou šikmo nade dnem. Jedná se o zcela zvláštní keramický tvar, který si bezpochyby zaslouží zamyšlení nad možným funkčním využitím.

Nálezovou situaci hrobu č. 39 popisuje A. *Gottwald (1913, 24)* takto:¹

„Tento zajímavý hrob dětský ukryt byl pod silným střepem z velké nádoby. Střed hrobu tvořila přikrná popelnička (1), krytá miskou (2). V polokruhu přistavena byla 3 osudíčka (3–4, *třetí nezvěstné; patrně nebylo vzhledem ke značnému poškození vyzvednuto*) a zvláštní nádobka s rourkou přilepenou poblíž dna (5). Po stranách položeno bylo do hrobu po polovici látky úmyslně před uložením nádob do země na dva kusy roztržené (6). V popelnici mezi kůstkami byl prstének z drátku stočený (7), část kroužku z vyhraněného drátu (8) a kostěný knoflík (9).“

1. Drobná dvojchá amfora s esovitě prohnutým k okraji silně zúženým hrdlem a širší stlačenou výdutí. Dno vmáčknuto dovnitř. Hrdlo od výdutí odsazeno žlábkem, přes něj posazena dvě malá ouška. Na spodní části hrdla obvodové rýhy s krátkými šikmými rýžkami a nad oušky důlek, na výdutí ryté svazky vlnic a důlky. Povrch původně tuhovaný leštěný, místy ořelý; materiál jemně písčité; lepeno a doplňováno. R: výška 84 mm, Ø okraje 77 mm, Ø maximální výdutí 123 mm, Ø dna 25 mm. Signováno štítkem A. Gottwald s textem Určice a číslicemi 39, 2. Přírůstkové číslo K 126, inventární číslo MP 021277 (*obr. 1: 1*).
2. Kónická miska se zaoblenými rozevřenými stěnami a malým rovným dnem. Povrch hnědý leštěný, místy ořelý, vnitřní stěna tuhovaná ořelá; materiál jemně písčité; lepeno a doplňováno. R: výška 57 mm, Ø okraje 140 mm, Ø dna 38 mm. Signováno štítkem A. Gottwald s textem Určice a číslicemi 39, 1. Přír. č. K 285, inv. č. MP 021207 (*obr. 1: 3*).
3. Malá bezuchá amfora esovitě profilovaná s kónicky zúženým hrdlem a stlačenou výdutí. Okraj ven vyhnutý, dno lehce dovnitř vkleuté. Na spodku hrdla svazek obvodových rytých linek, na výdutí svazky rytých vlnic se skupinami krátkých svislých rýžek. Povrch původně tuhovaný leštěný, místy ořelý; materiál jemně písčité; lepeno a doplňováno. R: výška 38 mm, Ø okraje 41 mm, Ø maximální výdutí 62 mm, Ø dna 11 mm. Signováno štítkem A. Gottwald s textem Určice a číslicemi 39, 3. Přír. č. K 297, inv. č. MP 021224 (*obr. 1: 10*).
4. Malá bezuchá amfora s válcovitým hrdlem, zesíleným okrajem a baňatou výdutí. Dno lehce vkleutě dovnitř. Na hrdle a výdutí široký svazek obvodových linek. Povrch tmavohnědý, ořelý; materiál jemně písčité. R: výška 26 mm, Ø okraje 19 mm, Ø maximální výdutí 35 mm, Ø dna 9 mm. Přír. č. K 262, inv. č. MP 021228 (*obr. 1: 4*).
5. Malý hrníček bez vyznačeného hrdla. Při rovném dnu přilepená šikmá trubička – výlevka. Povrch hnědý, ořelý; materiál se silnou příměsí jemného písku. R: výška 64 mm, Ø okraje 61 mm, Ø dna 31 mm. Přír. č. K 282, inv. č. MP 031204 (*obr. 1: 2*).
6. Hrncík květináčovitě tvaru nevyrazně profilace. Hrdlo nevyznačeno, výduť lehce zúžená k rovnému dnu. Povrch okrový, výrazně zdrsňený; materiál s příměsí hrubších kaménků; lepeno a doplňováno (značná část stěny i s případnými uchy chybí). R: výška 137 mm, Ø okraje 140 mm, Ø dna 80 mm. Přír. č. K 393, inv. č. MP 021360 (*obr. 1: 9*).
7. Bronzová spirálka se dvěma závity z tenkého bronzového drátu s kruhovým průřezem. Povrch patinovaný. Ø spirálky 12 mm, průřez drátu 1,5 mm. Přír. č. K 176–48, inv. č. MP 021130 (*obr. 1: 6*). Zlomek téže bronzové spirálky. Povrch patinovaný. R: Ø 9 mm, průřez drátu 1,5 mm. Přír. č. K 176–47, inv. č. MP 021131 (*obr. 1: 7*).
8. Zlomek zploštělé zahnuté bronzové tyčinky. Povrch patinovaný. Délka 15 mm, Ø tyčinky 4 mm. Přír. č. K 176–49, inv. č. MP 021129 (*obr. 1: 8*).

¹ Pasáže kurzívou vložil P. F.

Obr. 1. Určice, okr. Prostějov. 1–10 inventář žárového hrobu č. 39. – Fig. 1. Určice (Prostějov district, S Moravia). 1–10 inventory of cremation grave No. 39.

9. Zlomky plochého kostěného knoflíku kruhového tvaru s příčným provrtem. Barva šedá až hnědošedá, místy s černými oky, v makroskopickém odhadu teploty dosažené při kremačním procesu odpovídá III. stupni (srov. *Dokládál 1999; Wahl 1981*) – tj. dokonalému spálení při teplotě kolem 550 °C. R: Ø 18 mm, dochovaná výška 5 mm. Příř. č. K 176–46, inv. č. MP 021132 (*obr. 1: 5*).

Oporou pro chronologické zařazení prezentovaného celku je nám studie *Jindry Nekvasila (1970)*, která podává podrobný vývoj keramické náplně slezské kultury, stanovený na základě srovnávací analýzy materiálu z bezpečných hrobových celků. Osudíčka z určického hrobu č. 39 jsou zde uvedena jako typický příklad 5. vývojové fáze těchto keramických tvarů (*ib.*, 23) a reprezentují tedy 3., tzv. vrcholný stupeň slezské kultury v Nekvasilově periodizaci (*ib.*, 53). Ten zahrnuje typickou keramiku I. slezskoplatěnického stupně, tj. stupně Domamyslice podle *V. Podborského (1960, Abb. 2)*.

Nádobka s výlevkou byla *V. Podborským (1993, obr. 194: 15)* zařazena mezi „kultovní předměty lidu popelnicových polí“. Srovnáme-li ji však s vyobrazenými zoomorfními nádobkami (např. Velatice, Hrubčice, Seloutky), najdeme jeden velmi markantní rozdíl v morfologii, a tím i ve funkčním využití těchto tvarů. V případě uvedených zoomorfních nádobek jde o téměř standardizované, více či méně schematizované zvířecí tělo na nožkách, se zvýrazněnou hlavou, která je zpravidla opatřena otvorem v oblasti tlamy nebo ocasu a kruhovým či oválným ústím na hřbetu. V případě takovýchto nádob lze souhlasit s jejich magickým či kultovním účelem (*Podborský 1982, 55–60*) a spojit je snad i s obřadem libace (tj. úlitbou tekutin bohům či heroizovaným předkům, k tomuto obecně např. *Nilsson 1955, 139–141; Palátová – Salaš 2002, 170*). Svou stavbou umožňují naplnění tekutinou, její uchování či transport na určité místo a poté vlastní kultovní akt s využitím již zmíněného otvoru v hlavové nebo ocasní partii vymodelovaného zvířete. Určická nádobka – tvarem prostý pohárek s rourkovitou výlevkou umístěnou ve spodní části těla a směřující šikmo dolů – neumožňuje již tak jednoduché uskladnění a případnou přepravu tekutiny, ba dokonce je téměř vylučuje.

Její nálezece o ní hovoří jako o součásti inventáře dětského hrobu (*Gottwald 1913, 24*). Nakolik můžeme brát tuto informaci za opodstatněnou, zůstává velkou neznámou. Počátkem 20. století bylo běžnou praxí nechávat antropologické pozůstatky téměř bez povšimnutí a v případě žárových hrobů je bohužel ani neuchovávat jako součást „náleзовých celků“. Na druhé straně je však nutno zmínit Gottwaldovu spolupráci s J. Matiegkou, věhlasným antropologem své doby, který bezpečně prováděl určení vybraných kremačních zbytků z kumberské nekropole (cf. poznámka k hrobu č. 158 obsahujícímu kůstky lidského plodu: *Gottwald 1913, 38*). Právě publikovaná věková determinace pohřbeného jedince nás přivádí k možnosti ryze praktického uplatnění tohoto ojedinělého tvaru, a to jeho využití jako „kojenecké láhve“.

Takováto interpretace zvláštních keramických exemplářů s výlevkou byla v moravské prehistorii vyslovena již několikrát,² nejpřesvědčivěji snad Karlem Tihelkou v souvislosti se zajímavým blučinským nálezem (*Tihelka 1957; 1958a; 1958b*). Ten byl učiněn při výzkumu brněnské pobočky tehdejšího ARÚ ČSAV na návrší Cezavy u Blučiny v roce 1957. Na jeho západním svahu byl odkryt mezi jinými též hrob asi 2–3letého dítěte, který patřil podle milodarů sídlišti velatické kultury. Před trupem pohřbeného jedince byla rozsedlá hluboká mísa, mezi ní a koleny skrčené nohy stála téměř neporušená baňatá nádobka s ouškem a výlevkou. Její zaoblené ouško se klene přes prohnuté hrdlo a končí o něco níže pod ním na stěně kulovitého břicha džbánečku, ve stejné výšce jako dolní konec podobně zaoblené výlevky, spojené s rozevřeným okrajem džbánečku širší, poněkud prohnutou plochou příčkou. Džbáneček je temně šedý, na povrchu vyleštěný, 6,5 cm vysoký a na výduti stejně široký. Průměr jeho hrdla měří 6 cm, průměr dna 3 cm. Výlevka je 3 cm dlouhá, její průměr měří 15 mm a průměr otvoru v ní 6 mm. Od vertikální osy džbánečku je výlevka skloněna v úhlu asi 45°. Účel této nádobky popisuje sám nálezece takto (*Tihelka 1958a*): „Hlazení povrchu kolem otvoru na konci výlevky je značně porušeno nebo zničeno, nepochybně rty při častém pití, resp. sání z nádobky. Z toho lze soudit, že džbánečku se používalo při výživě dítěte, čemuž nasvědčuje i poloha ucha, které je umístěno po straně tak, aby džbáneček bylo možno držet a současně z výlevky sát. Ostatně i malé

² Za velmi přínosnou konzultaci nad problematikou podobných pravěkých keramických nádobek s výlevkou děkuji touto cestou prof. Vladimíru Podborskému.

rozměry džbáněčku nasvědčují tomu, že byl dětskou nádobkou. Když dítě zemřelo, byl mu patrně dán jeho džbáněček do hrobu jako milodar³.

Podobných nádobek najdeme jen v geografickém prostoru Moravy hned celou řadu. Namátkou můžeme připomenout koflík s výlevkou náležející do I. stupně kultury s moravskou malovanou keramikou ze Střelice na Znojemsku (*Podborský 1970, 257, obr. 8: 6, tab. XXIII: 7*) či pozdně věteřovský soudkovitý hrnek s výlevkou nade dnem z jámy v sondě IV/49 v lokalitě Hradisko u Kroměříže (*Spurný 1952, 255, obr. 261*).

Pátrání po analogiích nás přivádí až k obdobným tvarům středověkého stáří.³ Za všechny uvedme alespoň malou keramickou nádobku s trubkovitou výlevkou, jež pochází z hradu Budčtic (okr. Klatovy). Ta je datována do závěru 13. století a v literatuře ji nacházíme včetně hypotézy, že by mohla sloužit ke krmení dětí (*Durdík 1973*). Známý jsou též exempláře vyrobené z poněkud odlišného materiálu. V publikaci věnované středověkému sklářství (*Baumgartner – Krueger 1988, 433–434*) je pod katalogovým číslem 546 vyobrazena tzv. „Milchpumpe“, tj. stlačená baňka s hrdlem a delší trubičkou. Tyto tvary považoval Franz Rademacher ve své klasické práci „Die deutschen Gläser des Mittelalters“ ještě za alchymistickou pomůcku – alembik (*Rademacher 1933, 45–47*), v novověkých katalozích sklářského zboží z 18. až 19. století je však u totožných tvarů již výslovně uváděno, že trubičkou z baňky se „kojilo“.

Lze však uvést i řadu argumentů, kterými uvažovaný praktický účel tohoto keramického výrobku snadno zpochybníme. Je to především dosti komplikovaná manipulace s nádobkou, jejíž výlevka by musela být nutně opatřena „náustkem“ k regulaci vytékání tekutiny způsobem, jenž by vyhovoval sacím reflexům kojence, a bránil tak jeho udušení. Druhým, neméně závažným problémem je udržení takového kojenecké láhve v hygienicky odpovídajícím stavu – neglazovaná keramika je obecně velmi porézním materiálem, který se nezdá být příliš vhodným k uchování či „podávání“ mléka a mléčných produktů – nádobku by patrně nebylo možné používat příliš dlouho, neboť by zřejmě velmi rychle zapáchala vlivem kvašení tekutiny vsáklé do jejích stěn.

Podívejme se nyní důkladněji na vlastní technologické zpracování určitého pohárku s výlevkou vzhledem k ostatnímu keramickému inventáři hrobu č. 39. Ve srovnání s kvalitně vypálenou leštěnou keramikou tuhovaného povrchu pohárek vykazuje stopy po nepřilíš dobrém výpalu a povrchové úpravě. Zdá se dokonce, že byl vyroben buď ve značném spěchu (např. k podávání bylinných léčiv nebo sedativ, srov. *Čermáková 2003, 20–21*), či jen nahrubo, snad speciálně k funerálním účelům. Příložením podobného artefaktu k dětskému pohřbu by tak mohlo, spíše než jeho vlastní praktické využití za „pozemské existence“ lidského jedince v prvních fázích postnatálního vývoje, odrážet složitější věrské představy tehdejší společnosti. Nádobka zde může symbolizovat závislost kojence na mateřské péči, která mu musela být za života nutně poskytována. Na možnost podobných asociací nakonec poukazuje i obecnější výskyt specifické skupiny miniaturizovaných nádob u pohřbů novorozenců a kojenců doby popelnicových polí (*Nekvasil 1988, 166; 1990, 218*) či regulérní pohřbení lidského plodu stáří asi 4–6 měsíců, který vylíčil antropolog J. Matiegka slovy: „Nález je proto pozoruhodný, poněvadž šlo o plod života ještě neschopný, jakému se nyní u nás nikdy pohřeb nevystrojí. Naproti tomu nebyl mu od praehistorického člověka oné doby a kultury rituální pohřeb odepřen, ačkoliv týž musel také vědět, že plod nebyl ještě života schopen. Svědčí to o velké lásce k dítkám a novorozencům; patrně byl již v nedonošeném plodu ctěn člověk hotový“ (*Gottwald 1913, 38*). Zde se ovšem začínáme pohybovat na úrovni již ryze hypotetické, spojené s pochopením úlohy lidského myšlení a religiózních představ v pohřebním ritu éry žárových nekropolí mladší a pozdní doby bronzové (srov. *Fojtík v tisku*), tedy oblasti, kterou prozatím patrně nelze objektivněji posoudit.

Do problematiky kojení a dětské výživy můžeme, bohužel jen v době plně literárních civilizací, výjimečně nahlédnout i prostřednictvím písemných pramenů. Ze Soranova spisu *Gynecologia* (*Temkin 1956*) se například dovídáme, že v Egyptě římského období – uvedená práce je kladena mezi léta 98–117 po Kr. – byly děti kojeny zhruba do 3. roku života. Již někdy ve věku šesti měsíců jim ovšem

³ Cenné informace týkající se paralel z období středověku poskytl PhDr. Josef Bláha, kterému náleží mé poděkování.

byla podávána doplňková strava ve formě koziho mléka s medem. Za tímto účelem sloužily keramické nádoby či upravené zvířecí rohy – kojenecké láhve, kterých známe z této části světa celou řadu (srov. *Fildes 1986* s lit.), a jež lze v podobné formě zcela jistě hledat i v evropské prehistorii (viz *Eibner 1973* s lit.).

Závěrem této stati nelze opomenout ani důležitou poznámku týkající se vlastních možností „umělé výživy“ kojenců v pravěku a středověku – přesněji uplatnění na první pohled obyčejné tekutiny, jakou je mléko.⁴ Nahradit novorozenci mateřské mléko v prvních dnech jeho života (např. při úmrtí matky během porodu) by bylo jistě značně problematické – je totiž životně důležitou tekutinou, vytvářenou tělem matky „na míru“ potřebám potomka. Ovšem ani následné kojenecké období by nebylo zcela bez potíží, neboť některé druhy mléka mohou individuálně vyvolávat až těžké anémie. Výběr vhodného náhradního nebo doplňkového mléka by tedy musel záviset na podobnostech v jeho chemickém složení (srov. *Zimák 1982*, tab. na str. 12), což je faktor v pravěku a středověku odvoditelný jen na základě získaných zkušeností – ty však s časem pozvolna vychylovaly jazýček pomyslných vah mezi přírodou a člověkem na jeho stranu téměř ve všech oblastech lidského bytí.

LITERATURA

- Baumgartner, E. – Krueger, I. 1988:* Phönix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters. München.
- Čermáková, E. 2003:* Problémy dětství v neolitu střední Evropy. *Pravěk NŘ* 12, 7–45.
- Dokládal, M. 1999:* Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob. Sborník prací Lékařské fakulty v Brně 113. Acta Facultatis Medicae Universitatis Brunensis Masarykianae 113 – Opuscula Anthropologica. Brno.
- Durdík, T. 1973:* Středověká konvička z hradu Budětic, okr. Klatovy. *Archeologické rozhledy* 25, 339–340.
- Eibner, C. 1973:* Die urenfelderzeitlichen Sauggefäße. Ein Beitrag zur morphologischen und ergologischen Umschreibung. *Prähistorische Zeitschrift* 48/2, 144–199.
- Fildes, V. 1986:* Breast, bottles and babies: a history of infant feeding. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Fojtík, P. v tisku:* Žárové pohřebiště u Vrbátek, okr. Prostějov. Nové cesty k poznání pohřebních zvyklostí nositelů kultury lužické. In: *Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 1. Sborník příspěvků z VIII. konference o době popelnicových polí a době halštatské, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích*, 22.–24. 9. 2004.
- Gottwald, A. 1913:* Předhistorické nálezy z okolí Určic. Zvláštní otisk z Časopisu Moravského muzea zemského, roč. 1913, č. 2. Brno.
- Nekvasil, J. 1970:* Konečný vývojový stupeň středního (slezského) období lužické kultury na Moravě. *Památky archeologické* 61, 15–99.
- 1988: Konfrontace archeologických poznatků s antropologickými z hrobů lužické kultury. In: M. Dočkalová ed., *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Příloha Sborníku Čs. společnosti antropologické při ČSAV, Brno*, 165–173, 243–244.

⁴ Mlékem (*Zimák 1982*, 11–13) označujeme tekutý sekret savců, který se periodicky vylučuje z matčina těla mléčnou žlázou. Obsahuje všechny živiny potřebné k uchování života a k normálnímu růstu a vývoji mláděte. Složení a vlastnosti mléka se však v průběhu laktace výrazně mění a přizpůsobují se fyziologickým potřebám mláděte, resp. dítěte. Podle toho se sekret mléčné žlázy dělí na dvě skupiny – mléka nezralá a mléka zralá. Mléko nezralé (mlezivo, kolostrum) je produkováno zpravidla po určité době po porodu. Chemickým složením a fyzikálními vlastnostmi se značně liší od mléka zralého, a to zvláště v prvních hodinách po porodu, kdy je složení mleziva velmi podobné složení krve. Obsahuje mnoho globulinu, a proto má vysokou výživnou i imunologickou hodnotu. Vyšší je i hladina kyseliny L-askorbové a dalších vitamínů rozpustných v tucích, což umožňuje mláděti vytváření nezbytných vitamínových rezerv ihned po narození. Složení mleziva všech savců se tedy mění z hodiny na hodinu, až přejde v normální mléko zralé. I to se však liší vzájemným poměrem bílkovin na dvě hlavní skupiny: Mléka albuminová, kde z celkového obsahu bílkovin připadá nejméně 25 % na laktalbumin a laktoglobulin, jsou produktem savců s jednoduchým žaludkem, např. mléko kobyly, osličí, psi, ale i mateřské mléko ženské. Mléka kaseinová, tvořená nejméně ze 75 % bílkovinami ve formě kaseinu, pocházejí od přežvýkavců – býložravců se složeným žaludkem, např. mléko kravské, ovčí nebo kozí.

- Nekvasil, J. 1990:* Confrontation of the archaeological and anthropological conclusion obtained from graves belonging to the Lusitan culture. *Anthropologie (International Journal of the Science of Man)* 28, 217–220.
- Nilsson, M. P. 1955:* *Geschichte der griechischen Religion*. München.
- Palátová, H. – Salaš, M. 2002:* Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích – Bronzezeitliche Gefäßdepotfunde in Mähren und benachbarten Gebieten. *Pravěk – Supplementum* 9. Brno.
- Podborský, V. 1960:* Bemerkungen zur Problematik der mährischen Hallstattzeit – I. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E5, 23–56.
- 1970: Současný stav výzkumu kultury s moravskou malovanou keramikou. *Slovenská archeológia* 18, 235–310.
- 1982: Keramické zoomorfní nádoby střeoevropského pravěku. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E27, 9–64.
- Podborský, V. a kol. 1993:* *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid* 3. Brno.
- Rademacher, F. 1933:* *Die deutschen Gläser des Mittelalters*. Berlin.
- Spurný, V. 1952:* Výzkum v Hradisku u Kroměříže. *Archeologické rozhledy* 4, 250–255, 257–261.
- Temkin, O. 1956:* *Soranus of Ephesus: Gynecology*. Baltimore, Johns Hopkins Press.
- Tihelka, K. 1957:* Péče o dítě v době bronzové. *Lidová demokracie* 13, č. 271 ze dne 13. IX. 1957.
- 1958a: Dětský hrob z Cezav u Blučiny. *Archeologické rozhledy* 10, 618–619, 656.
- 1958b: Zajímavý doklad péče o dítě před 3000 lety. *Věda a život* 13, 223–229.
- Wahl, J. 1981:* Beobachtungen zur Verbrennung menschlicher Leichname. Über die Vergleichbarkeit moderner Kremationen mit prähistorischen Leichenbränden. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 11, 271–279.
- Zimák, E. 1982:* *Technologie pro 3. ročník střední průmyslové školy mlékárenské, obor zpracování mléka*. Praha, SNTL.

On the inventory of grave no. 39 at “Kumberky” near Určice
(Prostějov district, S Moravia)
An isolated ceramic form from the milieu of the Silesian culture

This article concerns a possible interpretation of a highly peculiar ceramic form – a small pot with a nozzle set obliquely above the base – recovered by Antonín Gottwald during the investigation of an extensive necropolis of the Lusitan Urnfield culture at “Kumberky” near Určice, in the Prostějov region, between 1908 and 1913. The vessel in question was part of the inventory of grave no. 39, which can more precisely be dated to the culminating stage of the Silesian phase of the Urnfield period. On the basis of the published age determination of the individual interred, and in particular of analogies from prehistory and the middle ages, this unusual vessel may have been used as a “feeding bottle”. The counter-arguments, which mitigate against the straightforward acceptance of this function, are set out (in particular the complexities of manipulating and maintaining such a vessel for children in a hygienic manner). Possible religious aspects are not forgotten, given that the object might be of a funerary cast – symbolising the dependence of the newborn on the mother’s care, which must necessarily have been given for life. Brief information regarding the usefulness of written information and on the recognition of practices associated with childcare, together with closing considerations of the actual opportunities for the “artificial feeding” of babies in prehistory and the early historical period.

English by *Alastair Millar*

DISKUSE

Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci

Ivo Štefan

V ediční řadě „Dějiny českých měst“ vydalo letos Nakladatelství Lidové noviny výpravnou knihu o Žatci. Laickému zájemci i zasvěcenému badateli se v ní dostává shrnutí současného stavu poznání dějin tohoto historicky významného severozápadočeského města s výrazným geniem loci. Rozsáhlého oddílu věnovaného ranému středověku se ujal nadmíru zasvěcený badatel na tomto poli Petr Čech, který se odhalování počátků města intenzivně věnuje od roku 1991. Díky jeho archeologickým aktivitám se Žatec stal jedním z nejlépe poznáných raně středověkých center u nás. Patnáct kapitol této šedesátistránkové stati je dosud nejrozsáhlejší prezentací nových zjištění, která autor za dobu svého působení učinil. S ohledem na obrovský rozsah archeologických výzkumů není s podivem, že řada z nich je zde publikována vůbec poprvé, aniž by jim předcházelo zhodnocení na stránkách odborného tisku. Na tomto místě si tedy dovolím vyslovit několik poznámek pouze k těm částem textu, jimž autor věnoval pozornost již v předchozích studiích. V nedávné době se k některým problémům analyticky vyjádřil znalec severozápadočeské problematiky *J. Bubeník (2002)*. Mé poznámky budou spíše rázu obecného a metodického.

Připomínky se vztahují především ke kapitolám „Severozápadní Čechy v 10. století“ a „Založení Žatce a jeho podoba v 10. století“. Autor nás uvádí do složité problematiky mocenských poměrů této části Čech v době velmi nejasně osvětlené písemnými prameny. Výjimečné místo mezi nimi zaujímá opakovaně interpretované Kosmovo lokalizované vyprávění o lucké válce, které našlo své pevné místo v dnes již antikvované koncepci „českých kmenů“. Nad severozápadními Čechami 9. a 10. stol. se dnes vznášejí dvě stěžejní otázky: 1. Existovala zde před přemyslovským sjednocením Čech struktura adekvátní středočeské doméně? 2. Kdy a jak došlo k přemyslovské anexi této oblasti? Podstatnou část odpovědi na tyto otázky může poskytnout absolutní časové zařazení vzniku a života zdejších centrálních lokalit. P. Čech si toho je vědom a k problematice se již několikrát vyjádřil. Jeho model se přitom v hlavních bodech odklání od dosud prezentovaných představ (*Čech 1999; 2000a; 2000b*). Čechův interpretační obrat spočívá především v zařazení vzniku většiny hradů v severozápadních Čechách teprve do doby vlády Boleslava I. (např. *Čech 2000a*, 433; *2000b*, 159, 164–165; kriticky k tomu *Bubeník 2002*, 323).

O jaké pilíře se tato koncepce opírá? S ohledem na popularizační charakter neposkytuje publikace prostor pro předložení konkrétních argumentačních opor těchto mimořádně závažných závěrů.¹ Ty bychom tedy přirozeně očekávali v příslušné studii na stránkách odborného časopisu (*Čech 2000a*). Zde je však namísto adekvátního analytického rozboru věnováno každé z lokalit jen několik řádků zcela samozřejmě ukončených absolutním datem (k tomu také *Bubeník 2002*, 319). Autor přitom uvádí, že vycházel pouze z publikovaných údajů. V úvodu studie se pak pouze dozvíme, že obrat v chronologii je vyvozován z nových archeologických výzkumů v Žatci (*Čech 2000a*, 421). Chronologické opory tvrzení nicméně dosud nebyly předloženy a jediná publikace keramického materiálu (*Čech 1999*) je čistě interpretativní a výběrová, neumožňující zpětnou kontrolu.

Na prvním místě budí při posuzování Čechovy koncepce rozpaky odlišné hodnocení týchž lokalit v rámci jednotlivých prací. Na jedné straně se např. dozvídáme, že na místě Vlastislavi fungoval hrad již na počátku 9. století (*Čech 2000a*, 425), v nejnovější práci (*Čech 2004*, 58) již čteme pouze o archeologických situacích z 2. a 3. čtvrtiny 10. století. Jestliže nyní „nedostatek publikovaných informací brání úvahám, jaké místo zaujímal v nastíněném systému opevněný objekt při úpatí vrchu

¹ V publikaci ke škodě věci nahradil řádný poznámkový aparát pouze závěrečný soupis doporučené literatury (zabírající ovšem stejný prostor, jaký by vyžadoval normální systém odkazů).

Klapý“ (Čech 2004, 58), pak podle předchozí práce vznikl v 9. či na počátku 10. století (Čech 2000b, 159). To vše bez toho, aby autor čtenáře informoval, jaké důvody ho k těmto změnám vedly.

Rozumím-li autorovu argumentačnímu schématu správně, pak hlavním důvodem začlenění většiny hradů severozápadních Čech do pokročilejší fáze 10. století je nejnověji absence keramiky, „jejíž původ nebo předlohy je možno hledat v pražské produkci“ (Čech 2004, 60), a naopak přítomnost libočanského typu A (Čech 2000b, 161–162).² K Čechovu datování libočanského typu A se již kriticky vyjádřil J. Bubeník (2002, 323). Pozastavme se zde ovšem před otázkou, co má vlastně autor na mysli pod onou středočeskou keramikou. O jejích nálezech v Žatci informoval již ve svých starších pracích, kdy hovořil o „keramických importech ze středních Čech“ (Čech 2000b, 161), či její původ přímo lokalizoval na Budeč (Čech 1999, 357 – kresebně publikován jeden okrajový zlomek: obr. 1: 11; zcela již opomímám otázku, jak lze makroskopicky odlišit úlomek keramiky z Budče od úlomku např. z Levého Hradce či Pražského hradu). V nejnovější publikaci se ovšem překvapivě dozvídáme (Čech 2004, komentář k obr. na str. 60), že keramika se sice formou podobá středočeské produkci, obsahuje nicméně slídu, a ze středních Čech tudíž nepochází. Na vzniklou situaci autor pohotově reaguje teorií o transferu hrnčíře. Má-li P. Čech na mysli v obou studiích tytéž fragmenty nádob (a vše svědčí pro to, že ano), stojí za úvahu, zda se opravdu někdy nevyplatí dvakrát měřit a jednou řezat.

Hlavním autorovým argumentem pro pozdější vznik většiny hradů v severozápadních Čechách (jmenuje jich pět) je tedy absence této enigmaticky charakterizované keramiky (Čech 2004, 60). Pomiňme zde teoretickou problematičnost takového východiska.³ Položme si pouze otázku, jakou naději by tato keramika měla, aby se, pokud by byla na lokalitě přítomna, objevila mezi publikovanými keramickými zlomky (s nimiž výhradně P. Čech pracoval). Jakou vypovídací hodnotu může mít argument *ex silentio* u souboru, z něhož bylo publikováno 9 (Levousy: *Váňa 1973*, obr. 8), či dokonce 4 zlomky keramiky (Klapý: *Zápotocký 1992*, obr. 13)? Pokud k této bilanci připočteme velmi problematicky zveřejněné výsledky výzkumu Vlastislavi (*Váňa 1968*), jejíž počátky navíc P. Čech původně kladl již do 9. století (viz výše; výhrady k Čechovu datování Bubeník 2002, 322) a nezpracovaný výzkum v Hradci u Kadaně, u něhož lze „z letmého dotyku s nálezy tušit, že by mohly být stejného stáří jako žatecké“ (Čech 2004, 60), dospějeme nutně k závěru, že nejistý stav našich znalostí jednotlivých lokalit naprosto neodpovídá jistému tónu, jakým jsou nově interpretovány raně středověké dějiny této části Čech. Přestože se autor kriticky vyjádřil k interpretačnímu postupu Z. Váni (2000b, 158), dopouští se sám o téměř čtyřicet let později stejných metodických chyb. Nelze se zbavit pocitu, že sumarizující historizující koncepce nacházejí své místo na počátku, a nikoliv na konci Čechova poznávacího procesu.⁴

Žal z nepřítomnosti absolutně datovaných entit v archeologických situacích je veřejným tajemstvím většiny archeologů. Nemožnost pevně ukotvit v čase to, co bylo odkryto, diskredituje v očích některých historiků archeologii jako historickou disciplínu. Její prestiž v tomto směru (poněkud nespřavedlivě) naopak vzrůstá v oblastech, kde jsou půdní podmínky milosrdné k zachování pozůstatků datovatelného dřeva. Z nové publikace o Žatci se dozvídáme o bezesporu šťastném nálezu zachovaných dřev, pocházejících z dřevohlinité konstrukce hradby předhradí. Čteme, že vyzvednuté vzorky měly dobře čitelné letokruhy, a poražení stromů tak mohlo být zařazeno do rozmezí let 925–937 a 929–935, z čehož byl „pomocí metod dendrochronologie“ (Čech 2004, 59) vymezen interval 928–937. I když jsou v jiných částech textu věnovány celé odstavce poměrně detailnímu popisu nepřilíš výjimečných (a pro neodborníka nepřilíš přitažlivých) archeologických situací, tomu, jak byly

² Hlubší vymezení keramických typů, jimiž je suverénně argumentováno v pracích P. Čecha, nenalezneme. Autor se převážně odvolává na souhrnnou charakteristiku severozápadočeské keramiky (Bubeník – Meduna 1994).

³ Mám zde na mysli distribuční aspekty raně středověké keramiky. Z nepřítomnosti jistého keramického typu lze vyvozovat chronologické závěry pouze za pevně stanovených podmínek.

⁴ Do rozporuplné situace paradoxně autora uvádí dendrochronologicky získané datum ze Žatce (viz níže). Jestliže dříve tvrdil, že Žatec vznikl po r. 936 (Čech 2000a, 427), pak tuto událost dnes klade do doby vlády Václava. Ovládnutí dolního Poohří však bez argumentů nadále ponechává Boleslavu I. (Čech 2004, 60). Podle mého soudu nejsou taková tvrzení ničím než volným žonglováním s hypotézami.

získány tyto dosud zcela unikátní informace, již není věnována pozornost. Autor okamžitě uchopí do ruky učebnici dějepisu a sděluje, že by „podle těchto údajů výstavba žateckého opevnění spadala do vlády knížete Václava (pomíjíme přesah prvního intervalu do vlády Boleslava I.)“.⁴ Následuje krátké curriculum vitae svatého Václava a na laického čtenáře jistě nadměru koherentně působící koncepce opanování středního Poohří v souvislosti s Václavovou reakcí na Jindřichovu výpravu. Připomeňme, že stejně „neúprosně logický“ dojem vzbuzuje ve starších autorových pracích ovládnutí oblasti Boleslavem I. Dále již autor pokračuje ve velkém stylu: počátek sjednocování Čech připisuje svatému Václavovi, „který se tak jeví jako pragmatický a zkušený panovník se strategickým uvažováním, skutečný zakladatel státu, na jehož vládu velmi úspěšně navázal Boleslav I.“.

I když jistě mnohý laický zájemce o dějiny žasne nad možnostmi současné vědy, obsahují prezentované výroky výrazné metodické pochybení. To spočívá nejen v neúnosné transpozici izolovaných dat do sféry politických dějin, ale již v samotném východisku této „spirály důsledků“. Vzorky dřev, z nichž byla výše zmíněná dvě data získána, totiž neobsahovaly podkorní letokruh, což nám autor nedsděluje, přestože (jak jistě sám ví) tato skutečnost výrazným způsobem snižuje datovací hodnotu vzorků. První datum ve dvou výše zmíněných intervalech tedy představuje poslední zachovaný datovaný letokruh, druhé je pak pouze pravděpodobnostním výpočtem podle rekonstrukce bělového dřeva. Podle T. Kyncl, který dendrochronologickou analýzu prováděl, tato metoda naprosto nemůže odpovídat na otázky typu „Václav, nebo Boleslav?“ (viz exkurz). Kníže Václav může tedy zůstat nadále svatým. Vyvozované dalekosáhlé historické konsekvence jsou totiž naprosto neoprávněné, postavené na účelové prezentaci dat získaných přírodovědnými metodami.⁵

LITERATURA

- Boháčová, I. 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
- Bubeník, J. 2002: Několik poznámek ke studii P. Čecha „Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběli a středním Poohří“. *Archeologické rozhledy* 54, 319–325.
- Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Č. Staňa ed., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I*, Brno, 183–192.
- Čech, P. 1999: Dragůš – Kosmův mýtus a náš historický problém. *Archeologie ve středních Čechách* 3, 353–359.
- 2000a: Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběli a středním Poohří. *Archeologie ve středních Čechách* 4, 421–438.
- 2000b: Mocenský vývoj v severozápadních Čechách do počátku 11. století. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999), Praha, 155–173.
- 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: Žatec, P. Holodňák – I. Ebelová edd., Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 54–114.
- Váňa, Z. 1968: Vlastislav. Výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–55 a 1957–60. *Památky archeologické* 59, 5–172.
- 1973: Slovanské hradiště v Levousích (k. o. Křesín, okr. Litoměřice) a otázka luckého území. *Archeologické rozhledy* 25, 271–288.
- Zápotocký, M. 1992: Raně středověké sídelní komory na dolní Ohři. *Archeologické rozhledy* 44, 185–215.

⁵ Ani za předpokladu přítomnosti podkorních letokruhů by zjištěná data nebyla jednoznačně přenosná na ostatní archeologické situace v lokalitě. Nikdy totiž zcela nelze vyloučit, že na stavbu opevnění bylo použito dřívě pokácené dřevo (srov. Boháčová 2001, 277), resp. že zachycená část představuje v rámci fortifikace hradu teprve jeho mladší komponentu.

Exkurz

Dendrochronologická metoda umožňuje určit přesný rok kácení stromu pouze v případě, že se na vzorku zachoval tzv. podkorní letokruh vytvořený v poslední vegetační sezóně před skácením stromu. V případě, že se tento letokruh na vzorcích nedochoval, lze zpravidla určit pouze nejmladší rok, po kterém byl použitý strom pokácen (*terminus post quem*). Jen v případě dubového dřeva lze v některých případech odhadnout také horní interval možného kácení dřeva, ale pouze za předpokladu, že se dochovala bělová část kmene (viz např. *Hughes et al. 1981; Hillam et al. 1987*). Otázka obvyklého počtu bělových letokruhů u dubů v oblasti středních Čech nebyla zatím komplexně zpracována, nicméně několik poznámek na toto téma již bylo publikováno jinde (*Kyncl – Vrbová 2002; Kyncl 2004*). Je ale třeba zdůraznit, že se vždy jedná pouze o pravděpodobnostní odhad a s tímto vědomím je také nutno tato data interpretovat. Nikdy totiž nelze zcela vyloučit, že na prvku bylo více bělových letokruhů, než je dnes užívaný odhad (více k tomuto tématu např. *Baillie 1995*).

V případě žatecké hradby se na žádném ze tří datovaných dřev podkorní letokruh nalézt nepodařilo. Dva prvky však měly zachovanou část běle, a proto bylo možné odhadnout také horní interval kácení použitých stromů. Pro jednotlivá dřeva byla stanovena tato nejpravděpodobnější období kácení: 925–937; 929–935; po roce 878. Na základě výše uvedeného lze spodní hodnotu intervalu založenou na dataci posledního skutečně změřeného letokruhu považovat za **jistou**, na rozdíl od odhadnuté horní hranice intervalu, která je **pravděpodobná**.

Tomáš Kyncl

LITERATURA

- Baillie, M. G. L. 1995:* A Slice Through Time: Dendrochronology and Precision Dating. London, B. T. Batsford.
- Hillam, J. – Morgan, R. A. – Tyers, I. 1987:* Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. In: R. G. W. Ward ed., Applications of Tree-ring Studies: Current Research in Dendrochronology and Related Subjects. British Archaeological Reports International Series 333, Oxford, 165–185.
- Hughes, M. K. – Milsom, S. J. – Leggett, P. A. 1981:* Sapwood estimates in the interpretation of tree ring dates. *Journal of Archaeological Science* 8, 381–390.
- Kyncl, T. 2004:* Datování dřeva z hradu Rýzmburka. *Archeologické rozhledy* 56, 214–217.
- Kyncl, T. – Vrbová, J. 2002:* Datování dřeva na hradě Týřov. *Archeologické rozhledy* 54, 687–689.

Einige Bemerkungen zu Petr Čechs Aufsatz im neuen Buch über Žatec

In der vom Verlag *Lidové noviny* herausgegebenen Reihe ist heuer auch eine Zusammenfassung des Forschungsstandes der Geschichte der nordwestböhmisches Stadt Žatec (Saaz), die im 11. und 12. Jh. zu den bedeutendsten Zentren in den Böhmisches Landen gehörte und auch im Hochmittelalter eine wichtige Stadt war, erschienen. Im vorliegenden Beitrag werden die Kapitel über die frühmittelalterliche Geschichte Nordwestböhmens und die Anfänge des Burgwalls von Žatec von Petr Čech diskutiert. In Bezug auf Nordwestböhmen im 9. und 10. Jh. stellen sich heute zwei grundlegende Fragen: 1. Bestand hier vor der Vereinigung Böhmens durch die Přemysliden eine der mittelböhmisches Domäne entsprechende Struktur (Kosmas erzählt zu Beginn des 12. Jh. von Kämpfen zwischen Lučanern und Tschechen)? 2. Wann und wie kam es zur Annexion dieses Gebietes durch die Přemysliden? P. Čech nimmt im Unterschied zur bisherigen Meinung an, dass die meisten Burgwälle in diesem Gebiet erst im Zusammenhang mit der Expansion Boleslavs I. entstanden. Obwohl er dieses Konzept in der Vergangenheit bereits mehrmals veröffentlicht hat, sind nach Auffassung des Rezensenten bisher keine ausreichenden Argumente vorgelegt worden, um diese Hypothese zu stützen. P. Čech beruft sich vor allem auf die Chronologie der von ihm selbst durchgeführten, bisher aber kaum ver-

öffentlichen Ausgrabungen in Žatec, aus denen eine Datierung der Anfänge der Keramik des sog. „Libočany-Typs A“ in das 2. Drittel des 10. Jh. hervorgehen soll. Die anderen Burgwälle datiert er in jüngere Zeit deshalb, weil auf ihnen keine eindeutig abgrenzbare ältere Keramik gefunden wurde. Die vom Autor verwendeten Keramikkomplexen von den meisten Burgwälle sind jedoch nicht repräsentativ. P. Čech Ansicht sind nach Meinung des Rezensenten davon gekennzeichnet, dass er auf wenig überzeugende Weise archäologische Quellen in vorgefertigte historische Schemen einfügt.

Der zweite Teil der Diskussion widmet sich zwei Dendrodaten (925–937; 929–935), die aus der Holzkonstruktion der Befestigungsmauer der Vorburg stammen. P. Čech zieht aus ihnen weitreichende historische Schlussfolgerungen. So soll das mittlere Egerland bereits von Fürst Wenzel beherrscht worden sein, der somit der eigentliche Gründer des Přemyslidenstaates gewesen sein soll. Die Daten sind jedoch ohne adäquaten Kommentar veröffentlicht worden. Das Problem besteht darin, dass die Proben nicht den äußersten Jahresring aufwiesen. Die Obergrenze stützt sich deshalb auf eine Wahrscheinlichkeitsberechnung aufgrund des Splintholzes (dazu vgl. Exkurs des Dendrologen T. Kyncl, von dem die Analyse durchgeführt wurde), was die Aussagekraft wesentlich verringert. Daraus historische Konzepte abzuleiten ist somit vollkommen inadäquat.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

IVO ŠTEFAN, *Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1; stefan@arup.cas.cz*

TOMÁŠ KYNCL, *Botanický ústav AV ČR, Zámek, CZ-252 43 Průhonice; kyncl@ibot.cas.cz*

„Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly

Jiří Mlíkovský

Druhá část zakládací listiny staroboleslavské kolegiální kapituly obsahuje ustanovení, podle něž mají vybrané moravské subjekty odvádět staroboleslavské kapitule každoročně *marcae/marchae* a *boves*. Příslušná pasáž textu zní takto (*Bláhová 1996, 7*): „Olomouc solvat annuatim unam marcham et duos boves, Godonin dimidiam marcham et unum bovem, Bretyzlawe dimidiam marcham et unum bovem, Rokicen unam marcham et duos boves, Znoiem unam marcham et duos boves, Brnen unam marcham et duos boves, Pustimir unam marcham et duos boves.“

Slovo *marca/marcha* je zpravidla překládáno jako *hřivna*, zatímco slovo *bos* jako *vůl*, *volek* nebo *dobytky* (*Zap 1857; Friedrich 1907; Sláma 1986, 55; Bláhová 1996; Pátrová 1999; Petráček 2003*). Zatímco význam slova *marcha* nezbuzuje pochybnosti, jeví se poplatek ve formě jednotlivých kusů dobytka, které měly boleslavské kapitule odvádět pouze geograficky vzdálené (moravské) subjekty, nikoliv však subjekty ležící kolem Staré Boleslavi (pro soupis a geografickou polohu těchto subjektů viz *Pátrová 1999*), poněkud zvláštní. Archeozoologické nálezy totiž ukázaly, že hovězí dobytek (tj. tur domácí) byl v okolí raně středověké Boleslavi nejhodněji chovaným hospodářským zvířetem (*Mlíkovský 2003b*)¹. Za těchto okolností by nemělo valný smysl, aby geograficky vzdálené subjekty dodávaly boleslavské kapitule ročně celkem 16 kusů hovězího dobytka. Hnaní či převoz tak malého počtu jedinců na vzdálenost přes 200 km (což by odhadem trvalo až 2 týdny) by navíc zřejmě nebyl ekonomicky výhodný, ani kdyby se ze všech povinně odváděných kusů dobytka na Moravě napřed vytvořilo jedno stádo a to se do Staré Boleslavi hnalo či vezlo jako celek.

¹ Hovězí dobytek byl běžným domácím zvířetem u všech západních Slovanů (*Beranová 1980; Peške 1985; Be-necke 1994*).

Budeme-li i nadále předpokládat, že výraz *bos* označuje nějaký hovězí dobytek, pak je nutné hledat vysvětlení, proč byl hovězí dobytek na staroboleslavskou kapitulou v malém počtu dodáván zdaleka, když byl v okolí Boleslavi běžně chovaný. Možnost, že se jednalo o dobytek určený k obohacení kapitulního jídelníčku je silně nepravděpodobná, protože pro obživu členů boleslavské kapituly bezpochyby dostačovaly místní zdroje, přidělené kapitule panovníkem v darovací listině. Možnost, že volí byli určeni k práci, rovněž není pravděpodobná, protože kanovníci se nezabývali činností, k níž by byli pracovní volí v takovém množství zapotřebí, a pravděpodobnost, že by panovnické obdarování mělo pomoci kapitule dodávat pracovní voly zemědělcům usedlým kolem Staré Boleslavi, je rovněž zanedbatelně malá. Další hypotetickou možností je, že výraz *bos* neoznačoval vola, ale jiný typ hovězího dobytka. Z raně středověké střední Evropy jsou pro hovězí dobytek (v širokém slova smyslu) doloženy latinské výrazy *vacca* (kráva), *bubalus* (divoký pratur) a *bos* (viz např. *Niederle 1921*). Výraz *bos* byl tedy zřejmě používán ve významu *samec domácího tura*, ať již nekastrovaný (býk), nebo kastrováný (vůl). Pokud by moravské subjekty měly staroboleslavské kapitule dodávat býky, mohlo by se jednat o metodu, jak zamezit přílišnému inbreedingu ve stádech staroboleslavského hovězího dobytka. Staroboleslavská kapitula však sama stáda hovězího dobytka nevlastnila (srov. *Lalik 1971*; *Bláhová 1996*; *Pátrová 1999*; *Mlíkovský 2003b*) a možnost, že by se dovozem nepřibuzných býků starala o blaho stád zemědělců usedlých kolem Staré Boleslavi, je silně nepravděpodobná, stejně jako v případě dovozu pracovních volů. Zbývá hypotetická možnost, že býci či volí nebyli z Moravy do Staré Boleslavi dodáváni z ekonomických důvodů, ale z důvodů symbolických. Takové jednání ovšem není historicky doložené. Žádná z uvedených možností tedy není pravděpodobná.

Z výše uvedeného vyplývá, že výraz *bos* zřejmě nebyl v zakládací listině staroboleslavské kapituly použit ve významu *hovězí dobytek*. Zároveň však není doloženo, že by se výraz *bos* v evropském středověku používal i v jiném, v tomto případě použitelném smyslu (viz *Varel 1981*, 426–427). Tento paradox lze vysvětlit středověkými překladatelskými praktikami a vícevýznamovým slovem *skot*, které v evropském středověku označovalo jednak hovězí dobytek, jednak peníze, dříve i majetek v širším slova smyslu (*Brückner 1927*, 496; *Hlinka – Radoměřský 1981*, 205; *Rejzek 2001*, 576). Pak-liže jsou v zakládací listině staroboleslavské kapituly výrazem *bos* míněny peníze, což věcně dává dobrý smysl, zbývá vysvětlit, proč autor listiny použil tento výraz v posunutém smyslu. Je pravděpodobné, že příčinou je doslovný překlad českého slova *skot* do latiny, a to bez ohledu na věcný obsah daného slova. Tento způsob překladu doložili *Wesselski (1936)* a *Flajšhans (1940)* na příkladu Klaretova spisu *Ortulus phisologie*, vzniklého nedlouho před rokem 1366. Klaret v něm popisuje hlasy několika v Čechách běžných druhů ptáků, avšak onomatopoická česká slova (např. *kníha* u čejky, *pět peněz* u křepelky nebo *chrást* u chřástala polního) podává v doslovném latinském překladu, tedy *libros* u čejky, *quinque nummos* u křepelky a *dumus* u chřástala, čímž se původní význam ztrácí. Obdobně zřejmě přeložil autor zakládací listiny staroboleslavské kapituly český výraz *skot* do latiny jako *bos*.

Na základě výše uvedených argumentů se tedy domnívám, že slovo *bos* bylo v zakládací listině staroboleslavské kapituly použito ve významu *skot* jako peníze, nikoliv *skot* jako hovězí dobytek. Některé moravské subjekty měly tedy podle této listiny odvádět staroboleslavské kapitule půl hřivny a jeden skot, některé jednu hřivnu a dva skoty. Za povšimnutí stojí, že počet skotů je vždy dvojnásobkem počtu hřiven.

Peníze označované jako *skot* (v řadě jazykových obměn) byly ve střední a východní Evropě známy zhruba od 12. století (*Hlinka – Radoměřský 1981*, 205). To je další indicií, že druhá část zakládací listiny, v níž se o diskutovaných dávkách píše, nevznikla v polovině 11. století, do které se hlásí, ale později (viz též *Nový 1991*; *Bláhová 1996*).

Zakládací listina staroboleslavské kapituly tedy naznačuje, že subjekty z blízkého okolí Staré Boleslavi odváděly kapitule dávky v naturáliích, včetně desátku z domácího zvířectva („decimum ... omnium animalium, tam maiorum, quam minorum“ – *Bláhová 1996*, 7; viz též *Mlíkovský 2003a*, 339), zatímco vzdálené subjekty kapitule zřejmě odváděly dávky pouze v penězích.

LITERATURA

- Benecke, N. 1994:* Archäologische Studien zur Entwicklung der Haustierhaltung in Mitteleuropa und Südskandinavien von den Anfängen bis zum ausgehenden Mittelalter. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 46. Berlin.
- Beranová, M. 1980:* Zemědělství starých Slovanů. Praha.
- Bláhová, M. 1996:* Zakládací listina staroboleslavské kapituly. Břeclav.
- Brückner, A. 1927:* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków.
- Flajšhans V. 1940:* Naše řeč – ptačí, Naše řeč 24, 33–43.
- Friedrich, G. 1907:* Staroboleslavská listina. In: G. Friedrich ed., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae 1, Praeae, 358–362.
- Hlinka B. – Radoměský P. 1981:* Peníze celého světa. Praha.
- Lalík, T. 1971:* Whośc kanowników staroboleslawskich w pierwszej połowie XI wieku, Kwartalnik historii kultury materialnej 19, 399–429.
- Mlíkovský, J. 2003a:* Ptáci z raně středověkého hradu Stará Boleslav (střední Čechy) – Birds from the Early Medieval stronghold Stará Boleslav (Central Bohemia). In: I. Boháčová ed., Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5, Praha, 335–344.
- Mlíkovský, J. 2003b:* Zvířata a jejich role na raně středověkém hradě Stará Boleslav (střední Čechy) – Animals and their role in the Early Medieval stronghold Stará Boleslav (Central Bohemia). In: I. Boháčová ed., Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5, Praha, 347–365.
- Niederle, L. 1921:* Život starých Slovanů. Sv. III/1. Praha.
- Nový, R. 1991:* Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století. In: Studia Mediaevalia Pragensia 2, Praha, 125–146.
- Pátrová, K. 1999:* Počátky kolegiální kapituly ve Staré Boleslavi – Die Anfänge des Kollegialstifts in Stará Boleslav, Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ 13, 117–128.
- Peške, L. 1985:* Domáci a lovná zvířata podle nálezů na slovanských lokalitách v Čechách – Haustiere und Jagdwild in slawischen Lokalitäten in Böhmen, Sborník Národního muzea – Historie 39, 209–216.
- Petráček, T. 2003:* Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století. Praha.
- Rejzek, J. 2001:* Český etymologický slovník. Praha.
- Sláma, J. 1986:* Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praehistorica 9, 3–112.
- Varel, L. ed. 1981:* Latinitatis mediae aevi lexicon Bohemorum – Slovník středověké latiny v Českých zemích. Vol. 4. Praha.
- Wesselski, A. 1936:* Klaret und sein Glossator. Brno.
- Zap, K. V. 1857:* Stará Boleslav a kolegiální chrám sv. Václava, Památky archaeologické a místopisné 2, 337–350.

‘Boves’ as a part of the Donation of Stará Boleslav chapter

The Donation of Stará Boleslav chapter includes statement on duties of several Moravian, i.e. geographically distant subjects, which had to pay to the chapter ‘marchae’ and ‘boves’. The Latin word ‘boves’ (sg. ‘bos’) has been traditionally translated as ‘cattle’. However, this interpretation is not consistent with archeozoological data. It is argued, that ‘bos’ was a literal translation of Czech word ‘skot’, which meant both (domestic) cattle and a kind of currency in the Middle Ages. Moravian subjects thus probably paid to the Stará Boleslav chapter taxes in money, not in cattle.

English by *author*

DOKUMENTY

War Finish Ivana Borkovského Vzpomínka na kus ústavního inventáře a lidi kolem něho

Zdeněk Smetánka

I.

Příběh psacího stroje dnes již v Čechách sotva známého typu „Imperial-War Finish“ dobře dokládá známé, někdy však opomíjené tvrzení, že nejen knihy nebo některé drahocenné artefakty, ale rovněž předměty docela obyčejné *habent sua fata*. Také ony mohou někdy být svědky vypovídajícími nejen o nejrůznějších lokálních mikroudálostech a do jejich osudu se mohou zaplést i stopy a odlesky událostí a procesů mnohem širších. Včera i dnes.

Stroj se na mém pracovním stole objevil nějaký čas poté, co jsem na jaře roku 1954 s doporučením prof. Jana Filipa nastoupil „na zkoušku“ jako archeologický dělník na výzkum Levého Hradce a v prosinci téhož roku jsem za podpory Ivana Borkovského byl v tomto ústavu zaměstnán¹. Nako- nec jsem byl v nejbližším možném termínu na návrh Jaroslava Böhma přidělen jako v pořadí čtvrtý aspirant Ivanu Borkovskému na postgraduální vedení. Ivan Borkovský byl, vzhledem k dlouholeté zkušenosti se středověkými a mladšími artefakty i složitými terénními situacemi Pražského hradu, právě v době, kdy se začala významněji formovat a rozvíjet archeologie vrcholného středověku, zcela jistě tím nejkompetentnějším a jediným možným „školitelem“, jakého jsem si mohl přát. Vždyť, jak známo, od roku 1925 jako asistent jménem „Státního ústavu archeologického“ pomáhal provádět, později téměř výhradně sám zajišťoval a po nešťastné smrti historika umění doc. Karla Gutha (1943) zcela řídil záchranné práce a opatroval bohaté depozitáře „Archeologického výzkumu Pražského hradu“.

Vedle dvou již postarších, hlubokou lesklost černí se blyskajících a trochu nemotorných ústavních underwoodek a soukromého elegantního portablu, náležejícího osobně Ivanu Borkovskému, působil tento stroj svým zdrsnělým, matně tmavošedým povrchem téměř uboze. Jen skromné kousky světlejšího kovu na několika málo místech ulehčovaly orientaci v té šedi. Stroj stál na psacím stole jako hranatý omšelý pařez, ale pracoval neobyčejně lehce. Klávesnici měl trochu podivnou. Mísil se na ní zřetelný anglický základ s přidáním speciálními českými písmeny a s diakritickými znaménky francouzského původu. Do té doby jsem nikdy nic podobného neviděl. Psal jsem na něm čtyřmi neobratnými prsty a nelámal si s tím hlavu.

¹ Když se koncem jara 1954 rozšířila neoficiální zpráva o zatím jen předpokládaném místě pro „historického archeologa“ v ARÚ ČSAV, projevil o něj veřejně zájem několik žadatelů, a to i renomovaných historiků umění, si- ce bez archeologického absolutoria a terénní praxe, podporovaných však i z vnitřku ústavu. Zájem jsem měl i já, a z pozice naprostého outsidera jsem po jistém váhání zašel za prof. Filipem na fakultu, nikoliv do ředitelny ARÚ, kterou v době zástupu za nemocného J. Böhma užíval, abych se zeptal, zda má vůbec smysl se o místo, bude-li jaké, ucházet. Prof. Filip se tvářil zachmuřeně, ale zdálo se mi, že je mými starostmi zaujat a pobaven. Zřejmě o celé záležitosti věděl své a odpověděl na mé obavy velmi rázně – a já si to stále dobře pamatuji: „Vím, vypí- šeme konkurs, jsme vědecký ústav, místa neobsazujeme strýčkovským způsobem“. Řekl mi, že to místo bude do Prahy, nebo na nějaký čas do Tábora, protože v Táboře a okolí se uvažuje o větším nasazení ústavu. A potom se začal vyptávat, co teď dělám a jak je to na Levém Hradci – včetně vlídné otázky, jak se daří Ivanovi – a neopomenul nakonec dodat: „Vždyť jsem vám to říkal, když jsem vás tam posílal, že se nemusíte bát, že je to dobrý chlapík“. Stalo se, jak jsem doufal. V krátké době, na počátku září 1954, vyšlo přes celou zadní stránku Archeo- logických rozhledů (ročník VI, sešit 4) ohlášení konkursu na čtyři místa, z nich jedno se týkalo mého zájmu. Ne- vzpomínám si, že by někdy předtím a někdy potom v AR nebo jinde vyšlo nějaké tak nápadné oznámení archeo- logického konkursu.

War Finish však budil zájem různých údržbářů, naposledy z družstva Mechanika, kteří ho přicházeli v pravidelných intervalech prohlédnout a čistit. Stroj tak zřejmě pozvolna nabyl na poněkud nejasné proslulosti. Někteří mechanici, zřejmě sběratelští fandové, stroj prohlíželi zvláště bedlivě a jeden z nich, když poprvé vstoupil do naší ústavní pracovny v Lobkovickém paláci, ještě dříve, než sejmul z ramene brašnu s nářadím, se rovnou zeptal, kde že je ten zvláštní stroj. Když vykonal svou práci, řekl, že by tu „mašinu“ snesl ve své sbírce, neboť to je podle něj typ, který se ve Velké Británii vyráběl až v pokročilém čase končící druhé světové války. Stroj navenek vypadal trochu ošizeně, ale svou solidní konstrukcí měl prý být poněkud přizpůsoben také armádním potřebám. Asi proto, že armáda Velké Británie, když uhájila svůj ostrov, měla posléze obsazovat a spravovat části území do té doby obsazených Wehrmachtem, což přirozeně vyžadovalo méně nábojů, ale o to více popsaneho papíru. Klávesnice stroje na to však nevypadala, chyběly na ní německé přehlásky. Ty bylo při tradiční orientaci části středoevropské archeologie na německý jazyk nutno nahrazovat nepěknými uvozovkami. Zvědavý mechanik kroutil nad záhadným strojem hlavou. Nakonec dodal, že si nedovede představit, jak se vůbec mohl do Prahy dostat a kolik podobných exemplářů tak v Praze, nebo snad v Čechách ještě může být. O žádném jiném nevěděl ani jako mechanik, ani jako sběratel.

Také další mechanici konstatovali jeho jedinečnost. Já jsem se o stroj, který se zřejmě pohyboval na hranici sbírkové kuriozity, moc nezajímal; měl jsem jiné starosti. Bez větší pozornosti jsem zaznamenal, že jsou na něm dva inventarizační štítky, nepřišlo mi to divné a nenamáhal jsem se je luštit. Proč také? Moji zvědavost v té době zcela vyčerpávaly české gotické kachle a zatím spíš jen bokem česká středověká vesnice.

II.

Jednoho dne koncem padesátých let se cíp závoje tajemství toho stroje poodhrnul. Pomalu končila moje aspirantura. Hrozilo však nebezpečí, že nebudu včas hotov, že budou potíže nejen pro mne, ale – co bylo horší – i pro ty, kteří mi důvěřovali, přes jistou personální nepřízeň mi umožnili vstup do Archeologického ústavu a v minimální lhůtě nato i prosadili mou aspiranturu, která nyní vázla. Tenkrát ještě přijímání k postgraduálnímu studiu nebylo tak zformalizováno jako později, za normalizace; doporučení významnými badateli, Janem Filipem, Ivanem Borkovským a Janem Květem, ještě měla svou váhu a nikdo z vnějšku oboru do toho řediteli Jaroslavu Böhmovi také ještě nemohl jen tak mluvit.

Dodal jsem si odvahy a požádal Ivana Borkovského o něco pro začínající archeology neobvyklého – o přidělení písařky na výpomoc. Ten nezaváhal a věděl si rady. Podle přísloví, že „pod svícem bývá největší tma“, při archeologickém výzkumu Pražského hradu podle potřeby zaměstnával starší lidi, kteří – řečeno eufemisticky – byli tehdy postiženi „dobovou tísní“. Vykazoval je jako terénní dělníky, což nikoho nezajímalo, a tedy ani nikomu nevadilo, a platil je, jak se s touto formální kvalifikací dalo nejlépe. Nechával je pak pracovat v teple jako příležitostně „pomocné“ dokumentátory a rozdíl ve mzdě jim hradil v prémiech. A tak se krátce po mé žádosti objevila starší paní, která se jedním slovem představila jako „Berounská“. Vysvětlil jsem jí, co bude psát, posadil ji za stroj a snažil se ji upozornit na odlišnosti klávesnice. Paní Berounská zřejmě moc neposlouchala. Náhle opustila židli, obešla stůl, na němž stroj stál, chvíli hleděla na jeho zadní stranu, kde byl připevněn jeden z inventarizačních štítků, znovu usedla, zakryla si obličej oběma rukama a chvíli se ani nepohnula. Opatrně jsem se zeptal, co se stalo, a po chvíli jsem uslyšel odpověď: „Nemusíte mi nic říkat, já ten stroj znám. Psala jsem na něm u pana presidenta“. A po chvíli ještě dodala: „Beneše“. Potom se vzpamatovala a začala přepisovat; od té chvíle psala soustředěně celé dny, hodinu po hodině, rychle a bez chyb.

Po oné úvodní příhodě jsem odešel Ivanu Borkovskému ohlásit, že je vše v pořádku, a pověděl jsem mu i o té zvláštní události. Nebyl překvapen. Věděl asi více, než mi nakonec řekl. Podle jeho sdělení měla být paní Berounská spřízněna s plukovníkem letectva Josefem Berounským, který v londýnské emigraci za druhé světové války pracoval jako jeden z předních důstojníků formující se obnovené československé armády. Měl proto kontakty a velmi dobré vztahy s prezidentem Edvardem Benešem. Natolik dobré, že mu prezident plně důvěřoval a s generálem Helioldem Píkou ho dokonce

poslal na složitou misi do Moskvy². Zeptal jsem se, zda byla paní Berounská také v emigraci, ale přímé odpovědi se I. Borkovský vyhnul. Zato však potvrdil, že ten stroj je jeden z několika (snad pěti) strojů, které prezident ze své londýnské kanceláře převezl v roce 1945 na Hrad.

Po odchodu prezidenta Beneše z Hradu stroje pravděpodobně přestaly vyhovovat. Jeden z nich pro Borkovského vymohl tehdejší pracovník archivu Parkan, jehož paní později pro Ivana Borkovského pracovala jako dokumentaristka³. Stroj novým držitelům Hradu vyhovovat asi opravdu nemohl a spolu s ostatními exempláři musel jako připomínka své zvláštní minulosti pryč. Vzhledem k úrovni některých nově na Hrad přivedených úředníků, z nichž osobní sekretářka nového prezidenta, která podle důvěryhodných svědectví návštěvníky z akademických kruhů, od nichž KPR něco potřebovala, vítala formulí, jejíž citace se nehodí pro akademický časopis, to může být docela logické. Klima Hradu, jak obezřetně naznačoval Ivan Borkovský, se tehdy vytrvale měnilo; není těžké (i podle osudu stroje) poznat proč a jak. Technický stav a provozní kvalita exempláře, který jsem od té doby občas užíval, sotva mohly být důvodem k jeho odstranění.

III.

Stroj pracoval dobře. Ivan Borkovský byl již dlouho v penzi, ale stále ještě, až do roku 1976, občas dosedal na svoji pracovní židli, kterou obsadil v čase, kdy Tomáš G. Masaryk na žádost svého zprvu žáka, potom nadějněho chráněnce a později univerzitního kolegy, archeologa a kulturního antropologa Lubora Niederla⁴, v roce 1925 dal své svolení a zároveň morální i finanční podporu k otevření archeologického výzkumu Pražského hradu. Stroj sloužil dobře a vytrvale nejen Borkovskému, ale i nám ostatním. Až jednoho dne z něj upadl malý kousek plechu, nepatrná část jednoho z oček udržujících karbonovou pásku ve vodorovné poloze. Přivolaný údržbář konstatoval neopravitelnost a učinil o tom zápis. Uvolnit několik pencí, možná dva šilinky, a pokusit se o sehnání kousku plechu, jaký představoval jednoduchoučký náhradní díl, bylo v zadrátované republice nad síly asi i bývalé, přece jen preferované ČSAV. Pokusit se zajistit jeho výrobu ve společných akademických

² Personální údaje ověřil ve Vojenském historickém ústavu pracovník Masarykova ústavu dr. Ivan Štovíček, jemuž děkuji za laskavou pomoc. Ten také zjistil, že Josef Berounský zahynul při návratu z moskevské mise na lodi, která byla potopena. – O příbuzenském vztahu paní Marty Berounské, narozené 22. 11. 1902 v Adamově (okr. Brno), a Josefa Berounského nevíme zatím více, než co sdělil I. Borkovský, ale některé prvky jejího životního příběhu by nepřímo ukazovaly, že I. Borkovský mohl být dobře informován. Její otec Ing. Albrecht Berounský byl generálním ředitelem továren na Ukrajině; zemřel v Novorossijsku 31. 12. 1919. M. Berounská studovala na Ženském gymnasiu v Sumech, gubernie Charkov, a krom mateřského jazyka ovládala ruštinu, méně dobře francouzštinu a němčinu. Zaměstnancem československého státu se stala v devatenácti letech (1921), a to jako oficiantka na úřadu Politické správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě. R. 1925 byla přeložena na Zemskou správu politickou v Praze a téhož roku přešla do Kanceláře presidenta republiky na Pražský hrad, kde pracovala jako administrativní pracovnice, převážně písařka, nepřetržitě až do 30. 4. 1954, i když o jejím propuštění (přeřazení) se jednalo důvěrným spisem již od roku 1953; od 1. 5. 1954 byla přeřazena do ministerstva školství. Skutečnost, že po osvobození v roce 1945 mohla zůstat v pozici administrativní pracovnice v KPR a pracovat pro prezidenta E. Beneše, by nebyla možná bez důvěry garantované něčím více než jen náhodnou shodou jmen. Také trvalý a dobře pochopitelný zájem I. Borkovského o lidi a vše, co mělo vztah k Ukrajině, a dlouhý pracovní souběh obou osob na Pražském hradě přidává informacím na důvěryhodnosti.

³ Stroj byl v bývalém ARÚ ČSAV (nyní ARÚ AV ČR) evidován pod inv. č. 0/0843. Spíše jen z pouhé zvědavosti jsem před mnoha lety, a to při vyhledávání údajů o tzv. románské studni a o výzkumu pod III. nádvořím, požádal archivářku, dnes již nežijící Marii Kostílkovou o náhled na materiál spojený se strojem inv. č. KPR 1810, na což jsem neměl žádanku, a tedy ani povolení. Za několik minut přede mně v plně badatelně položená otevřený spis a mlčky ukázala prstem na správné místo. Pokud si dobře vzpomínám, bylo tam uvedeno několik strojů určených k prodeji a jeden z nich byl k převedení I. Borkovskému. Dodnes lituji, že jsem pouze uspokojil svou chvilkovou zvědavost a neudělal si pár pořádných poznámek. Nyní jsem ve fondu, který se zdál podle katalogu pro detailní ověření nejvhodnější (405 085/59 a 60), již tento její výkon bohužel nedokázal zopakovat.

⁴ V. Podaný ed.: Lubor Niederle 1865–1944. Z korespondence Lubora Niederla s T. G. Masarykem. Slovanský ústav – Euroslavica, Praha 1994.

dílnách, kde se zhotovovaly i komplikované elektronické a optické přístroje, které nebylo možno z různých důvodů zakoupit a dovézt, se zdálo směšné. Asi nás tehdejší zásobovači chtěli potěšit tím, že dostaneme stroj nový – chrástící a trochu třaslavou „zetku“.

Inventární komise se spolehla na odborníka a přes přemlouvání, aby ještě zadržela, se rozhodla pro odpis, to jest ve skutečnosti pro kladivo a „sběrné surovosti“. Tak by skončil možná jeden z posledních kusů inventáře československé kanceláře na londýnském Grosvenor Place, v níž se zápasilo o obnovu republiky. Zmizel by stroj, kolem něhož a na němž se možná připravovala a zaznamenávala rozhodnutí o osudu dosud nesvobodné země. Ztratil by se ze světa psací stroj, k němuž koncem války, tak jako na jejím počátku za náletů na Londýn, k nějakému jinému, služebně staršímu stroji, usedala možná právě ta z neznámých statečných českých dívek, která stála za půvabnou glosou Siru Robertu Bruce Lockhartovi v jeho pamětech⁵.

Oním destruktivním rozhodnutím komise se bezděky začínal naplňovat vstup unikátního kusu do postupně přicházejícího, oproti padesátým létům poněkud již měknucího reálného socialismu... Nabídl jsem, že neopravitelný stroj odkoupím. Ostatní, kteří původ stroje znali, drželi jazyk za zuby, nebo na dotazy, proč a k čemu nefunkční stroj potřebujeme, přihloupale odpovídali: „Na památku“. Ale nikdo neřekl na jakou. Po jistém váhání nakonec vše pokročilo a skončilo bizarně, ve stejném duchu, jako začalo. Znovu se sešla komise – jak také jinak. Trochu prý při kávě podebatovala, rozhodla a vysadila kupní cenu, která vyrážela dech. Nepatrně poškozený stroj byl i bez své historické hodnoty, jen jako technický vrak, ale ve skutečnosti možná sbírkový technický unikát oceněn na 20,- Kčs. Dostal jsem ústavní složenku a zaplatil ji.

Koupě měla podmínku, že bude úředně odmontován ústavní inventární štítek, což se stalo. Pro jistotu jsme na „proces odmontování“ rychle ustavili *ad hoc* vlastní „domácí“ komisi, aby všechno proběhlo hladce a nikdo si moc nepovšiml štítku druhého, zajímavějšího, a nebylo třeba něco vysvětlovat. Sepsal jsem a odevzdal záznam, ale odmontovaný štítek jsem uschoval. Dočasně se zatoulal, neboť z evidence vyšel nejspíš při jednom z četných spěšných stěhování „Archeologického výzkumu“, včetně našťestí jen krátkého vysídlení z vlastního Hradu, podobně jako za nacistické okupace.

Tento respektovaný kus kancelářského vybavení, opatřený teď již jen neplatným původním inventárním číslem KPR 1810, ani potom nežil v poklidu. Další krok totiž na sebe nenechal dlouho čekat. Do Archeologického ústavu za čas po odprodeji vstoupila dvoučlenná revizní komise prezidia ČSAV, nazývaná posměšně komisí „záhrobní“, a strojem se důkladně zabývala. Neměla námitek proti odpisu, cenu našťestí uznala za přiměřenou, takže nedošlo k „rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví“. Hledala a našťestí identifikovala bankovní výkaz s proplacenou dvacetikorunou, ale přece jen připojila závažnou výtku. Stroj měl být za zmíněnou dvacetikorunu (tehdy za cenu přibližně jednoho oběda) prodán jediné oficiálně, a to přes tzv. státní „Bazar“, nebo jak se to zařízení tenkrát oficiálně jmenovalo. Dovedl jsem si představit, co by se potom dělo ve sběratelských kruzích. Nikdy bychom ten stroj již nespatriili.

V takto bizarní situaci Archeologický ústav na revizní zprávu odpověděl, nevím, zda písemně nebo jen ústně při jejím projednávání, že výtku uznává a že se to již vícekrát nestane. Samozřejmě, neboť druhý takový stroj v ústavu nikdy nebyl. Stejně tak pochybuji, že někde v Čechách přežívá ještě jedna taková zřetelná materiální stopa po tom někdejším kousku svobodné, byť již tenkrát nebezpečně rozhádané republiky uprostřed Londýna⁶, upomínající na čas, kdy část Evropy, stále ještě zanesená hnědým morem, sotva dýchala a kdy nešlo o nic menšího, než vrátit věci co nejbližší zpět k bodu, odkud byly vyvráceny.

Epilog

Archeologický ústav učinil pozoruhodný a pro svůj vnitřní život užitečný integrační krok, když v rozumné míře propůjčil stránky Archeologických rozhledů vzpomínkám na minulost ústavu, tj. ta-

⁵ R. B. Lockhart: Přichází zúctování. Praha 1948, s. 138–139.

⁶ J. Kuklík – J. Němeček: Proti Benešovi. Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945. Praha 2004.

ké na lidi, kteří v něm, někdy i dlouhá léta, působili. Nemohu však ze vzpomínání vyloučit technické vybavení ústavu, jednotlivé věci, tiché průvodce našich prvních kroků, usnadňující nebo limitující naše snažení v době, kdy jsme hledali své místo ve zvoleném oboru.

Slyšel jsem o ústavech, kde některé vybrané kusy pečlivě uschovaného starého inventáře patří k jejich historické pýše. Tenhle stroj by k nim svým původem a příběhem mohl náležet. Možná ale ještě někde jsou trosky staršího, předválečného inventáře, výjimečné kusy svědčící o minulém pracovním klimatu a pracovních možnostech v jeho prostorách. Činorodý, mladý Jaroslav Böhm, disponující nemalou intelektuální výbavou a rozhledem potřebným pro vizi *svého* budoucího ústavu, vybavoval *svůj ústav* postupně natolik kvalitně, že to v roce 1941 bylo dokonce předmětem nebezpečné denunciační stížnosti Lothara Zotze, stížnosti putující až k říšskému protektorovi⁷. Když jsem v roce 1993 odcházel na Filozofickou fakultu UK, předal jsem jednomu z mladších kolegů s náležitým komentářem do úschovy již poněkud poškozený, nefunkční, ve třicátých letech však špičkový fotoaparát, kvalitní Zeiss-Icontu Jaroslava Böhma, kdysi mimořádně vhodnou pro krátké záchranné akce a povrchové průzkumy. Jiný z kolegů v někdejší malém středověkém oddělení užíval a pečlivě opatroval klasickou Leicu, rovněž v čase Böhmova předválečného působení a ještě nějaký čas potom nejlepší z tehdy dostupných snadno pohotových terénních aparátů na kinofilm. Snad někde zůstala i Borkovského skvělá desková linhofka, na níž byly vytvořeny všechny kvalitní snímky z výzkumu Pražského hradu a Levého Hradce a kterou jsme jako asistenti (pokud nám byla vůbec svěřena do rukou) museli přenášet a opatrovat jako nejvzácnější křehký „archeologický artefakt“.

Rozhodne-li se Archeologický ústav někdy na dvou policích v některé z trochu slušných ústavních skříní vydělit kousek místa a zřídit na něm jakési „mikromuzeum“, svědčící prostřednictvím zbytků jeho staré technické výbavy o zajímavé pracovní minulosti, pokusím se, bude-li se to hodit, poohlédnout se po jedné z beden v depozitáři a vyplním darovací list.

ZDENĚK SMETÁNKA, *Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK, Celetná 20, CZ-116 42 Praha 1*

⁷ A. Míšková: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha 2002, s. 88; k tomu viz též *Sl. Vencel*: Lothar Zotz: o něm i o nás, *Archeologické rozhledy* 54, 2002, s. 837–884, zvl. 842, kde podrobná citace důležité části z knihy A. Míškové.

Z Prahy na východní Slovensko

Eva Čujanová-Jílková

Rozsah stavebních aktivit v poválečném období na Slovensku byl tak veliký, že nebylo možno sledovat všechny ohrožené archeologické lokality na jižním a východním Slovensku jen v rámci došavadiných pracovišť. Usnesením vlády ze srpna roku 1951 o organizování archeologických výzkumů na stavbách socialismu byla zřízena samostatná expedice pro stavbu hutního kombinátu u Košic (HUKO), předchůdce pozdějších východoslovenských železáren.¹ Jejím vedením byl pověřen Ladislav Hájek, tehdy ještě pracovník NM v Praze (od 1953 ARÚ ČSAV), a zároveň bylo jmenováno trojčlenné kolegium ředitelů Archeologických ústavů z Prahy, Brna a Martina na řízení a koordinaci průzkumné a výzkumné činnosti. Zřízení expedice předcházelo terénní průzkum, prováděný převážně posluchači vysokých škol (pražské UK a PF Olomouc) a pracovníky slovenského Archeologického ústavu, především na staveništích železničních tratí Košice – Čierna nad Tisou a Košice – Rožňava. Východoslovenská expedice byla štědře finančně zajištěna a díky diplomatickým jednáním ředitelů Böhma a Točika se prováděly výzkumy na dosud nezkoumaných lokalitách, známých ze starší, převážně maďarské literatury, které slibovaly být vědeckým přínosem k východoslovenskému pravěku, ale které nebyly bezprostředně ohroženy výstavbou kombinátu. Expedici zajišťovaly personálně Archeologické ústavy v Praze a v Brně a administrativně slovenský ústav, jenž se tehdy stěhoval z Martina do Nitry.

Z pražského a brněnského ústavu odcházeli od podzimu 1951 pracovat do Košic, více nebo méně dobrovolně, odborní a techničtí pracovníci, zpočátku každý na 3 měsíce. Do Archeologického ústavu v Praze jsem byla přijata po absolutoriu v roce 1951 a na jaře 1952 po promoci si mne zavolal ředitel Böhms, aby se mnou projednal náplň mé práce. Přitom se jen jakoby mimochodem zeptal, zda bych nechtěla jet do ciziny, což vzápětí upřesnil, že by to zatím bylo jen na východní Slovensko, ale že bych sama viděla, že pro Čechy je to cizina někdy opravdu dost vzdálená. To jsem brzy sama poznala. Do Košic jsem přijela v červnu 1952 a hned jsem zaznamenala doslova jižní podnebí s neustálou modrou oblohou bez mráčku a vysokými teplotami (v Barci až 42 °C, stále bez deště). Zpočátku bylo dorozumění s místními lidmi, hovořícími sice slovensky, ale neobvyklým, „východňárským“ dialektem, nebo maďarsky, obtížné.

Toho léta se pracovalo především v Barci u Košic (dnes košické předměstí), a to na opevněném výšinném sídlišti otomanské kultury (Barca I)², na paleolitické aurignacké stanici v polích u cesty z Barci ke košickému letišti (Barca II)³ a na odkrývání avarsko-slovanských jezdeckých hrobů v zahradě bývalého kaštielu (Barca III), kde sídlila polnohospodářská škola a kde spolupracovalo košické muzeum, K. Andel, dr. J. Pástor a někteří techničtí pracovníci⁴. Byla jsem „přidělena“ na Barcu II,

¹ A. Točík: 40 rokov od založenia Východoslovenskej archeologickej expedície HUKO – hutný kombinát, Východoslovensky pravek III, 1991 (pův. přednáška na semináři v Košicích v říjnu 1991).

² L. Hájek: Vzácný nález z doby bronzové v Barci u Košic, Archeologické rozhledy 5, 1953, 319–322, 340–341; *tyž*: Zlatý poklad v Barci u Košic, Archeologické rozhledy 6, 1954, 584–587, 610–612; *tyž*: Hliněné lidské plastiky z doby bronzové v Barci u Košic, Slovenská archeológia 5, 1957, 323–338; *tyž*: Kostěná industrie otomanské kultury z Barci, Slovenská archeológia 7, 1959, 285–300; *tyž*: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra 1958, Bratislava 1961, 59–76. J. Kabát: Otomanská osada v Barci u Košic, Archeologické rozhledy 7, 1955, 594–600; *tyž*: Opevnění otomanské osady v Barci, Archeologické rozhledy 7, 1955, 742–746. F. Prošek: Paleolitické sídelní objekty na nalezišti Barca I, Archeologické rozhledy 7, 1955, 721–729; *tyž*: Neolitická obsidiánová industrie ze stanice Barca I, Archeologické rozhledy 11, 1959, 145–148, 193.

³ F. Prošek: Paleolitická stanice Barca II, Archeologické rozhledy 8, 1956, 305–311. E. Jílková: Piliňské žárové pohřebiště v Barci u Košic, Archeologické rozhledy 6, 1954, 166–168, 181–183, 185; *táž*: Piliňské pohřebiště Barca II a jeho časové a kulturní horizonty, Slovenská archeológia 9, 1961, 69–109.

⁴ J. Kabát: Avarskoslovanské pohřebiště v Barci u Košic, Archeologické rozhledy 6, 1954, 604–608, 619–620. J. Pástor: Avarskoslovanské pohřebiště v Barci u Košic, okr. Košice, Slovenská archeológia 2, 1954, 136–143.

Obr. 1. Barca 1952–1953. V. Gebauer, E. Čujanová, J. Říhovský.

kde se ve vrstvách nad paleolitickým sídlištěm nacházelo piliňské žárové pohřebiště s hroby v urnách, krytých mísami a ještě obestavenými menšími nádobami. V době mého příchodu do Košic tu pracoval L. Hájek, vedoucí celé expedice a výzkumu Barca I, z pražského ústavu František Prošek a Josef Kabát a z brněnského dr. Jiří Říhovský a Vilém Gebauer, technický pracovník a laborant s dlouholetou praxí v Dolních Věstonicích.

Na Slovensku bylo v 50. letech 20. století jen málo školených archeologů starší a střední generace, většina nynějších badatelů tehdy teprve studovala, mnozí ještě na střední škole. Ze studentů bývali na prázdninové praxi v Barci Juraj Pavúk, Titus Kolník, Zlata Čilinská a nejdéle Laci Bánesz z Rožňavy a Mária Schmiedlová (Lamiová). Ta ještě po létech vzpomínala, jak coby barčianská Popelka pečlivě vybírala obilná zrnka z popelovitých vrstev objektů sídliště, aniž ji čekala stejná odměna jako tu pohádkovou. A ani Laci Bánesz tehdy netušil, že na něm nakonec spočine všechna odpovědnost za publikaci zdejších paleolitických nálezů⁵.

Některé nálezy z Barci I a II byly známé ze 30. a 40. let 20. století, protože tyto lokality ležely na polích majora J. Teplého, který měl velkou sbírku nejen z předmětů zde po léta vyorávaných. V době 2. světové války, kdy košický kraj a přilehlé oblasti byly připojeny k Maďarsku, prováděl v Barci kratší výzkum Ferenc Tompa z Maďarského národního muzea v Budapešti, přičemž byl proveden průkop valem – získaný profil, více než 2 m vysoký, publikoval později L. Vargha⁶. Průkop s profilem zůstal zachován až do 50. let a byl tak instruktivní, že na něm bylo možno sledovat stratigrafii východoslovenských kultur v chronologickém pořadí od paleolitu až ke změně letopočtu. L. Hájek dozíral, aby jej všichni zde pracující archeologové uměli nejen bezpečně „přečíst“, ale aby každému uměli podat výklad o zdejších kulturách. Před každou komisí býval z Archeologického ústavu z Nitry doručován telegram, vždy se stejným textem: „Připravte profil“. To znamenalo profil očisti-

⁵ L. Bánesz: Barca bei Košice – paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.

⁶ L. Vargha: A barcai bronzkori lakóház, *Archaeologiai Értesítő* 82, 1955, 48–56.

Obr. 2. Barca 1952–1953. F. Prošek, E. Čujanová, ?, J. Kabát, B. Svoboda, B. Klíma, A. Točík, L. Hájek, J. Pástor, K. Anđel, M. Mazálek, J. Bárta.

ti škrabkou, aby se vyjasnily barvy vrstev; sterilní vrstvy, oddělující jednotlivé kulturní horizonty, byly převážně písčité a každým čistěním se tak zmenšovaly, že v létě 1953, u příležitosti konání celostátní archeologické konference v Košicích, se celý profil zmenšil už nápadně. Bylo třeba celý blok příčně osekat a po jarních a podzimních lijácích hrozilo nebezpečí, že se celý, už na třetinu zmenšený blok zřítí, ale to se stalo až později. Pro vzdálenost Nitry a Košic a proto, že k expedici nebyl zaveden telefon, docházely telegramy dost často, nejen při ohlašování návštěv, komisí, příjezdů pracovníků úctárny, upozornění na nedodání zpráv o činnosti apod. Telegramy se staly součástí našeho služebního vztahu s nitrianským ústavem, který se takto dorozumíval i s některými jinými detašovanými pracovišti. Až do doby, kdy byl do Nitrianského Hrádku, kde pracoval Antonín Knor, doručen památný telegram, který zněl: „Komisia prijede, pripravte obed“. Jak pan Knor vyprávěl, velice se tehdy rozčílil, protože kromě data nebyl připojen počet osob, ani hodina příjezdu. Přesto sehnal v dědině nějakou drůbež a vše ostatní k tomu a najal kuchařky, které vše připravily. Komise sice přijela ve stanovený den, ale až pozdě odpoledne a velice se podivila připravené hostině. Telegram měl totiž znít: „Pripravte objekt“.

Kromě čistění profilu v Barci I bylo nepřijemné vědět, že přijede komise na Barcu III, kde byly delší dobu odkryté jezdecké hroby, vždy muž s koněm. Hroby byly totiž zapuštěny do tak jemného písčitého podloží, že při konečné úpravě stačil slabý závan větříku a kosti opět mizely pod pískem. Navíc ty jemné prstní články na ruku a nohu muže a stejně koně se „pohybovaly“ po větru a někdy byly odváty vůbec. Jednou se k této situaci právě dostal dr. Pástor a dával mi dobré rady: „Kolegyňka, len ďalej pokračujte, archeolog sa nesmie bať niečo pokaziť“.

Odkryv vrstev v Barci I prováděli vesniční pracovníci, kteří většinou dojížděli vlakem z okolních vsí. S pomocí dvacetimetrového transportéru se zemina odklízela mimo opevněnou část po svahu dolů. Na ostatních pracovištích se zachovával systém pásů odkrytých a sousedních zaházených a pak vracení hlíny na původní místo, čímž se práce zpomalovaly. Prostředníkem mezi archeology a dělníky byl vždy starší dělník oslovovaný „bači“, který měl autoritu. V Barci II pracoval několik měsí-

Obr. 3. Barca 1952–1953. B. Klíma, A. Točík, L. Hájek, J. Pástor.

ců starší cikán (tehdy se ještě neřikalo Rom), kterého si Prošek vychovával, a on skutečně po nějaké době rozpoznal každý „pazúrik“, jak nazýval aurignacké nástroje nebo surovinu odlišnou od ostatních kamenů. Byl to inteligentní hudebník, hrál na několik nástrojů a pracoval poctivě. Měl však dva zadrhly: nepracoval nikdy v pondělí, protože o nedělích hrával s cikánskou kapelou, a měl 10 dětí, na které dostával přídavky a podle účetních v Nitře ruinoval pokladnu expedice. A tak jsme ho museli po půl roce propustit. Když se loučil, hrál nám na housle a zval na návštěvu své rodiny, k čemuž také později došlo.

V době, kdy se ještě pracovalo o sobotách, se na výzkumech končilo vždy v pátek, protože povinnost vedoucích byla dostavit se v sobotu do ústavu. V Košicích bývalo o víkendy volno a v době, kdy tam pracovali Říhovský a Gebauer, jsme jezdili do Tater, někdy do Gánovců, kde tehdy začínal výzkum travertínů. Hájek s Kabátem o sobotách většinou pracovali v keramické laboratoři, nejprve ve Velké Idě, kde byla ubytovna i sklad keramiky, než bylo vše v r. 1953 přestěhováno do Košic. Koncem léta, když pominula největší vedra, jsme o sobotách vyjžděli do košického okolí, pak až ke Královskému Chlmci a do oblasti Zemplínských a Tokajských vrchů na terénní průzkumy. Ověřovali jsme některé lokality, dříve známé nebo zjišťované podle maďarské literatury, protože někteří studenti uměli maďarsky. Tak jsme se také jednou vypravili do Vyšné a Nižné Myšli, kde bydlel „naš cikán“. Byly to dvě typické „východňárské“ dědiny, s oddělenou cikánskou osadou se staveními z nepálených cihel. Uvnitř jeho domku byla sice hliněná podlaha, ale s koberci a závěsy na oknech. Bylo to obydlí usedlých cikánů, s jinou úrovní a kulturou, než kterou jsme znali z Čech. Cikáni byli velmi pohostinní, ale nic nevnucovali a starší děti nás dovedly na dosti vzdálený kopec,

kde byl patrný val. Prochodili jsme oblast otomanského výšinného sídliště v Nižné Myšli, kde byl v 70. letech zahájen výzkum s ještě bohatšími nálezy než v Barci, protože tam bylo i pohřebiště⁷.

V oblasti Zemplínských a hlavně Tokajských vrchů jsme při terénních pochůzkách sbírali stovky na polích ležících obsidiánových nástrojů a kousků suroviny, samozřejmě vedle keramických zlomků nejrůznějších kultur. Vše poctivě na zádech odnášeli Laci Bánesz, který byl tehdy z nás nejmladší. Z těchto terénních průzkumů jsme přinášeli často nejen zajímavé nálezy, ale i zprávy o lokalitách, k nimž se pracovníci slovenského ústavu nejednou znovu vraceli, aby je prozkoumali důkladněji. O jedné sobotě jsme se vypravili do Prešova a okolí, kde na jedné lokalitě pracoval prof. Budinský-Krička, který byl na východní Slovensko tak říkajíc „uklizen“, když se v 50. letech, bez ohledu na bývalou pedagogickou a vědeckou činnost, znelíbil politickým činitelům v Bratislavě. S ním tam tehdy také pracoval (ještě jako student) Laco Hrdlička. Při pracích v Barci I a II se téměř denně objevovaly tvary nádob, se kterými jsme přicházeli do styku poprvé. Stávalo se, že Hájek nebo Kabát sestavili ze zlomků nádoby, jejíž tvar jsme nenašli ani v dostupné maďarské literatuře (hlavně v pracích Tompových). Překvapením byly nejen nezvykle bohatě plasticky zdobené nádoby otomanské, ale především dosud neznámé tzv. pícky-pyrauny a velké piliňské amfory.

L. Hájek věnoval rekonstrukci nádob a vlastně objeovávání nových tvarů celé večery a volné dny, doplňování nádob obstarávali laboranti (zvláště V. Kuchař z pražského ARÚ). Hájek byl, myslím, tehdy jediný, kdo znal dokonale tento materiál a starší maďarské práce, protože tehdy současně zkoumané maďarské lokality byly publikovány až o mnoho let později. Tuto jeho do jisté míry objevitelskou činnost vždycky po jisté době přerušila jeho chorobná závislost na alkoholu. Ačkoli se před začátkem výzkumné expedice podrobil protialkoholnímu léčení, jeho vůle byla slabá. Postupující práce na kombinátu přilákaly mnoho lidí z celého Československa, kteří chtěli rychle zbohatnout nejen prací, ale i podvody a krádežemi, a v dědinských hospodách, kam Hájek docházel, nebyla o tyto kumpány nouze, zvláště když vystihli, že Hájek snese piva jen málo a má vždy dost peněz i na hoštění ostatních. Často se nevracel ani ráno a Vilém Gebauer, který znal místa, jež Hájek navštěvoval, chodil po jeho stopách, aby ho mohl přivést domů. I přes svou známou závislost na alkoholu byl Hájek jmenován vedoucím expedice s podpisovým právem, protože v 50. letech mohl tuto funkci zastávat jen člen KSČ a tím byl mezi archeology pouze on. Jednou se však stalo, že v opilosti někoho napadl a skončil potlučený se zlomenou rukou v místním potoce. Přišel i o tašku, v níž nesl peníze z banky na výplatu dělníků. Hájek pak celou částku několik let splácel a výplaty dělníků začali přivážet administrativní pracovníci z Nitry.

Pobyt v Košicích a práce na výzkumech byly pro všechny narušovány nejen těmito příhodami, ale v letech 1952–1953 celkovým nedostatkem potravin a dosud platným lístkovým systémem. Obědy v závodní jídelně polnohospodářského institutu a školy v kaštielu v Barci byly pro nás dost nezvyklé svým složením a celkově malými porcemi. A tak se o nás i po této stránce starali naši dělníci. Z okolních vsí nám vozili brambory, zeleninu a ovoce a také maso, jež nazývali „baraninou“, ale které určitě nebylo skopové, a bylo lepší se o jeho původ nestarat. Navíc Vilém Gebauer je uměl výtečně připravit. Býval léta technikem v Dolních Věstonicích, ale jako brněnský Němec prodělal s německou armádou celé východní tažení. Jako jediný následek si odnesl neustále trvající únavu, která se projevovala tím, že jakmile si sedl, upadal do spánku. Probíral se až ve chvíli, kdy ho věčně hořící cigareta začala pálit do prstů. Zato dokázal kdykoli z minimálních surovin utvořit chutné jídlo. Také lepil nádoby a v terénu byl platným pomocníkem při měřické dokumentaci.

V době trvání expedice (v letech 1952–1954) jsme tu každý rok strávili 5–6 měsíců. Po jejím skončení byly v r. 1955 všechny nálezy převezeny do pražského ústavu a zde byly zpracovány pro náleзовé zprávy a publikace. Na Slovensku mezitím dostudovala nová generace archeologů a ti mohli nejen v Archeologickém ústavu v Nitře, ale i na dalších pracovištích pokračovat ve výzkumné a ochrannářské činnosti, která byla zahájena Východoslovenskou expedicí. Neskončily ani přátelské vztahy členů expedice, ale v mnoha případech trvají dodnes. Jen tomu, kdo v Barci a vůbec na východním Slovensku pracoval nejdéle a na podzim a v zimě 1951–1952 za velice nepříznivých pod-

⁷ L. Olexa: Sídliště a pohřebiště z doby bronzové v Nižnej Myšli, *Archeologické rozhledy* 35, 1983, 69–77.

mínek, povětrnostních zvláště, se osud odvděčil špatně. Byl to František Prošek, který v roce 1954, při odstraňování valu v Barci, utrpěl těžký úraz hrudníku, jehož následky spolu s jinými okolnostmi přispěly k předčasnému konci Františkova života (1958). Bohužel se právě u něj vyplnila jeho vlastní slova, míněná v žertu, že archeolog by měl umřít mladý, aby se mohlo říkat, co všechno mohl ještě vykonat, kdyby žil déle.

Léta strávená v Košicích byla pro mne vpravdě léty učňovskými, pokud šlo jak o archeologickou práci, tak o poznávání východoslovenské krajiny, jejích obyvatel a života tak odlišného od Čech. Košice jsem poznala ještě v době, kdy se teprve vzpamatovaly z válečných útrap, jen s troskami původního nádraží, bez sídlišť a pozdějších úprav vnitřního města, ale už tenkrát s krásnou parkovou úpravou, s kvetoucími záhony na hlavní třídě. U příležitosti konání semináře ke 40. výročí zahájení Archeologické expedice HUKO a počátků systematického archeologického výzkumu východního Slovenska v říjnu 1991 jsem uviděla Košice zcela jiné, moderní velkoměsto, rozrostlé do okolních dědin. Ty původní Košice, s budovami a ulicemi ve stylu c. k. rakousko-uherských měst, ve mně ale zanechaly hlubší dojmy.

EVA ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, U Ladronky 62, CZ-169 00 Praha 6 – Břevnov

Velmi opožděný referát Glosa o mjení informací a příležitosti

Zdeněk Smetánka

Kniha, do níž jsem musel při pročitání korespondence V. G. Childa a J. Böhma nahlédnout, je právě v tomto roce stará víc než půl století. Vyšla v roce 1953, a to pečí tří renomovaných univerzitních nakladatelství (Chicago, CUP London, Toronto), a má 966 dvousloupcových, v tradici anglosaského stylu dokonale graficky zpracovaných stránek. Anglosaskému zvyku odpovídá i střízlivá solidní vazba této 1,85 kg vážící, a tedy těžko přehlédnutelné publikace, kterou nelze snadno někam omylem založit.

Její editorem byl americký antropolog zabývající se problematikou kulturních vzorců a uznávaný zakladatel konfiguracionismu A. L. Kroeber, v té době vlídný profesor kulturní antropologie na University of California (Berkeley). Kniha se jmenuje *Anthropology Today. An Encyclopedic Inventory*. Obsahuje padesát příspěvků převážně kulturních antropologů, archeologů a dalších specialistů, kteří se svým badatelským zaměřením nějak blížili antropologii a mohli jí napomoci v otevírání nových obzorů, od medicíny až třeba po dějiny umění a problémy stylu. Jsou to vlastně texty přednášek proslavených na konferenci konané v červnu 1952, jejíž lokaci v USA se mi ze vzpomenuté knihy nepodařilo přesněji vyčíst. Iniciátorem setkání byla i archeologům známá Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, Inc., v níž se v roce 1951 po deseti letech úspěšné práce proměnil Viking Fund, Inc., který měl stejné poslání jako nová, přejmenovaná nástupní instituce.

Publikace má tři základní oddíly, jejichž původní názvy a jednoduchou vnitřní strukturu je dobré uvést. První oddíl nese název *Problems of the Historical Approach – Methods, Results, Theory*; druhý je pojmenován *Problems of Process – Methods, Results, Theory* a tématem třetího, nejmenšího oddílu jsou *Problems of Application*, tématicky sahající od medicíny až k aplikaci ve vládní administrativě.

Personální obsazení referátů, a tak následně i jednotlivých kapitol knihy, bylo mimořádně pečlivě připravováno skupinou kompetentních odborníků a kvalifikace všech referentů je také dost podrobně uvedena v závěru publikace. Z antropologů byli k referátu pozváni například Clyde Kluck-

hohm, jeden z analytiků definic kultury, Margaret Mead, zaměřená na otázky vztahu osobnosti a kultury, tedy dotýkající se i problematiky kulturního determinismu, o referát byl požádán francouzský strukturalista Claude Lévi-Strauss, který měl vedle znalosti evropských badatelských směrů zároveň z doby své emigrace v New Yorku za 2. světové války přehled o americké antropologii a jejich problémech. Byl zde i Julian H. Steward, považovaný za tvůrce kulturní ekologie, multilineární evolucionista se zdůvodňovaným sklonem ke geografickému determinismu, a řada dalších, hlavně amerických prvotřídních badatelů, kteří dříve či později významnějším způsobem obohatili kulturní antropologii. Na koncepci setkání se bohužel jen na samém počátku podílel též Ralph Linton, ale jeho další úsilí již do stadia vlastního příspěvku pro nemoc nedospělo – k mé pozdní lítosti, neboť jeho koncepce „statusu“ a „role“ je, nebo by mohla být i nadále živou součástí archeologické debaty o možnostech sociální interpretace. O slovo byl požádán i univerzálnější myslitel Pierre Teilhard de Chardin.

Z tehdy působících amerických archeologů zmiňme alespoň Roberta F. Heizera, soustavně studujícího za použití tehdy dostupných přírodovědeckých metod prostor střední Kalifornie, nebo Gordona R. Willeye, jehož následně komplexní studium ve Virú Valley v Peru bylo patrně prvním studiem proměn sídelní struktury na americkém kontinentu, proměn vztahovaných důsledně ke geografickým faktorům a jejich změnám, studiem, v němž hrál významnou úlohu předtím poněkud podceňovaný povrchový průzkum.

Pozoruhodná byla volba archeologů pozvaných z Evropy. Kromě Kennetha P. Oakleye, zabývajícího se chronologií nejstarších lidských pozůstatků, to byli především dva v té době vysoce respektovaní britští prehistorici, jejichž dílo se začínalo některými svými rysy nezávisle odchylovat od tradiční evropské artefaktuální archeologie, přičemž v pozadí této odchylky se rýsovaly dvě vědní disciplíny – historiografie a kulturní antropologie.

Prvním z nich byl V. Gordon Childe, unilineárně evolučně, částečně marxisticky orientovaný prehistorik schopný syntetického historického pojetí, jemuž nechyběl široký geografický záběr, a tím i pohled přirozeně směřující k opatrnému difusionismu, o jehož interpretační použitelnosti se ujišťoval i v nastávajícím věku radiokarbonového datování. Jeho dvě „revoluce“, neolitickou a urbánní, osvětlené zprvu v *Man Makes Himself* (London 1936) a o něco později v proslulé studii *What Happened in History* (Harmondsworth 1942) jsme poznávali s jistým zpožděním. Nejdříve nám ty dvě „revoluce“ zpřístupnil z podnětu J. Böhma čtyři roky po válce český překlad „Člověk svým tvůrcem“ (Praha 1949), později jsme četli se slovníkem v ruce zprvu v originále půvabnou „pelikánku“ a následně i v překladu nevelký paperback s poněkud odlišným názvem „Na prahu dějin“ (Praha 1966). Na konferenci přednesl V. G. Childe referát nazvaný *Old World Prehistory: Neolithic*.

Druhým autorem byl J. Grahame D. Clark, blížící se vlastní cestou k ekologicky orientované, ekonomicky interpretované části prehistorie. Právě v roce konání konference mu vyšla zlomová publikace *Prehistoric Europe: the Economic Basis* (London 1952). Pozoruhodná kniha se ovšem tehdy v československých knihovnách v originále nevyskytla, nebo vyskytnout nemohla, a sám J. Böhm si ji od V. G. Childa půjčoval poštou – a s opožděním, až po přátelském upomenutí v roce 1955, vracel. Četli jsme ji později buď v polském překladu, když ji, pokud si dobře vzpomínám, z Polska dovezl a našťástí půjčoval Milan Zápotocký, nebo když jeden ze tří ruských výtisků, které se dostaly do prodeje, získal M. Buchvaldek v Praze. K jednání konference přispěl J. G. D. Clark výkladem *Archaeological Theories and Interpretation: Old World*, na něž navázal na obdobné téma zaměřený referát věnovaný Novému světu, proslovený Gordonem R. Willeyem. Dnes jsou oba tehdy pozvaní evropské autoři shodně označováni jako *preprocessualisté*, předchůdci změny v přístupu k archeologickým pramenům, která se pod označením procesualismus rozvíjela v průběhu šedesátých let. Jejich pozvání na konferenci mělo však již tehdy svou dobrou logiku a vývojovou perspektivu.

Nevím, jestli je ta konferenční kniha v bibliotéce některé archeologické nebo jiné instituce, možná, že opravdu ještě někde stojí v knižním depozitáři, ale zprávu o ní z doby, kdy by ji nejvíce bylo zapotřebí, ať již v podobě obsáhlejšího referátu, recenze, nebo alespoň citace některého z příspěvků v našich domácích archeologických časopisech a monografiích, nenacházím. A na něco jiného si po větší část padesátých let při úrovni tehdejší české stalinizované etnografie netroufám ani pomyslet.

A přece ta kniha v náznavu alespoň nepřímou ohlašující novou, procesuální dobu archeologie se v Čechách nějak, možná jako náhodný dar, objevila. Nemohu ovšem zjistit, kdy a jak. Ta kniha, když jsem ji poprvé spatřil, neměla žádnou úřední značku nebo soukromé exlibris, datum, podpis, ba ani jednoduchý monogram a já nemám čas ani chuť zjišťovat její individuální osudy, neboť to, co je na ní po padesáti letech zajímavého, je asi už jen její obecná výpověď o přítomnosti v duchovním prostředí, kde mohla být, nebo pokud se do Čech dostala „včas“, vskutku asi byla – cizincem. Když jsem ji objevil na regále, kam se staví v dobře vedených knižních fondech obstarší exempláře, které již nemá smysl zařazovat a skladují se tak nejspíš ještě pro příležitostnou výměnu, nabídl jsem za ni jinou novou aktuální publikaci a bylo mi vyhověno. Tu knihu současné bádání opravdu již nemůže upotřebit. Její význam v správné době neplodně minul a je to teď spíše jen relikvie. To, co především reprezentuje, tedy kulturní antropologii, je po roce 1989 dobře zavedeno na několika univerzitách a je rozvinuto o těch padesát let dále. Snad ještě tak možná může svou existenci posloužit historikovi české archeologie k položení otázky, proč a v čem česká (ale nejen sama česká) archeologie zůstala v takové míře oddělena od živé procesuální debaty, znamenající v šedesátých letech první velkou paradigmatickou změnu světové archeologie, a proč v důsledku onoho prvního opoždění nás míjelo mnohé z toho ostatního co následovalo – v teorii, zčásti i v metodice a v důsledku toho i v praktických aplikacích.

Ta kniha také klade budoucímu historikovi archeologie znepokojivou otázku, proč ledaskteré nadějně jednotlivosti, mívající v šedesátých letech i později samy od sebe izolovaně novým směrem, zůstaly nepropojeny do silnějšího proudu. Nepochybně zcela objektivně zjistí, že zde sehrály negativní roli dva faktory: pečlivě proorganizovaná umělá uzavřenost v zadrátované republice, deformující možnosti osobních kontaktů, a zároveň s tím i náhodně přicházející omezování, nebo alespoň narušování soustavného přílivu nových informací jak různými zásahy, tak někdy i nezáměrnými, spíše devizovými obtížemi podmíněnými negativními vlivy. Ale tato evidentní skutečnost by neměla být levnou výmluvou, zbavující budoucího historika povinnosti položit si též otázku, zda tento stav a jeho důsledky neměl též své další příčiny uvnitř naší archeologie.

K hledání odpovědi může být sotva povolán zbytek (mé) generace, která začínala své působení v první polovině padesátých let a jejíž profil dozrával v průběhu let šedesátých. To nejspíš připadne až lidem, kteří právě teď usedají do poslucháren, třeba v Celetné nebo v ulici Arne Nováka, pokud to vlastně bude někoho z nich ještě vůbec zajímat. Myslím, že by ale mělo, už jen pro rozvažování o vlastních cestách a o svém budoucím generačním osudu a o současných možnostech jeho utváření. Neboť již v roce 1969 Thomas S. Kuhn dal v dodatku ke „Struktuře vědeckých revolucí“ na vědomí, že „Vědecké poznání je stejně jako jazyk buď společným vlastnictvím skupiny, nebo není ničím“. V zemi, kde *tvůrčí* archeologická komunita přes stálý kvantitativní růst je zatím nevelká, mám na mysli více než nějakou úzce vymezenou a omezenou školu, spíše generaci, solidárně utvářenou těmi budoucími nejlepšími z různých škol.

AKTUALITY

SLAVNOSTNÍ ZASEDÁNÍ ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR V PRAZE

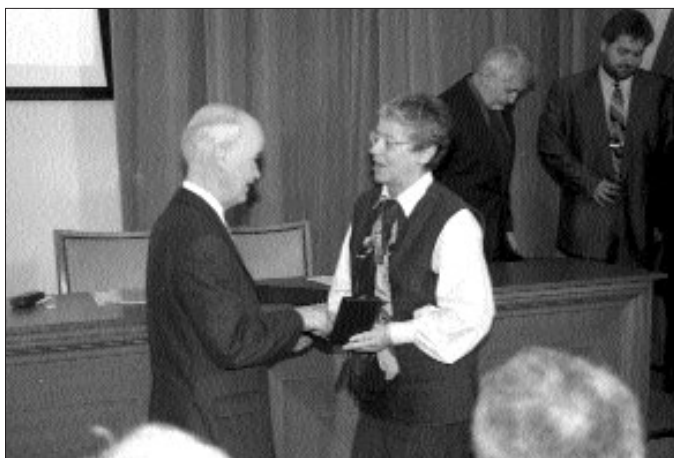
Dne 16. prosince 2004 se v prostorách Akademie věd ČR a návazně v Archeologickém ústavu v Letenské ul. v Praze sešlo na 150 archeologů, knihovníků a jiných odborných pracovníků z České republiky a dalších devíti zemí na slavnostním zasedání, které Archeologický ústav AV ČR v Praze uspořádal při příležitosti hned několika událostí, významných nejen pro ústav, ale i pro celou českou archeologii: výročí vzniku ústavu, výročí založení Památek archeologických a obnovení činnosti knihovny a archivu ústavu po povodni r. 2002.

Dopolední zasedání předznamenal slavnostní akt, při němž předsedkyně Akademie předala nejvyšší vyznamenání Akademie věd ČR – čestnou medaili „DE SCIENTIA ET HUMANITATE OPTIME MERITIS“, která byla udělena prof. dr. Siegmaru von Schnurbein (DAI – RGK Frankfurt a. M.) za dlouholetou podporu české archeologie a za iniciování spolupráce a pomoci poskytnuté Archeologickému ústavu v Praze evropskými archeology a institucemi po katastrofě v srpnu 2002.

Neopominutelnou skutečností, na zasedání reflektovanou, bylo 85. výročí založení Archeologického ústavu (tehdy Státního archeologického ústavu) v Praze. Významné okamžiky z dějin ústavu a jeho význam pro vývoj archeologického bádání v Čechách, na Moravě a na Slovensku připomněl ředitel ústavu Luboš Jiráň, který ve své multimediální prezentaci dokumentoval pomocí historické fotografické a filmové dokumentace pozoruhodné osobnosti a výzkumné aktivity s ústavem spojené a zhodnotil jednotlivá období jeho vývoje. Další vzpomínuté jubileum má zásadní důležitost pro archeologii obecně: je to 150. výročí založení časopisu Památky archeologické. Bohatou historií tohoto základního oborového periodika, vydávaného od r. 1953 Archeologickým ústavem, přiblížil jeho současný redaktor Michal Ernée. Jeho přednáška zasadila časopis do evropského kontextu, kde Památky patří k nejstarším archeologickým časopisům. Dnešní nová koncepce i forma časopisu s jeho technickými možnostmi (k dispozici je již i digitální verze všech ročníků časopisu) a zejména ovšem důsledné prosazování vysoké kvality příspěvků ukazují, že Památky budou nadále důstojným a prestižním českým a evropským médiem.

Další část zasedání byla věnována rekonstrukci Archeologického ústavu v Praze – Letenské ul. po povodni, zejména otevření obnovené knihovny a založení digitálního archivu. Natalie Venclová a Martin Tomášek předvedli v obrazové retrospektivě pamětihodné děje katastrofických srpnových dnů r. 2002 a následné evakuační a restaurační akce k záchraně alespoň části knihovních a archivních fondů. Přitom zdůraznili význam okamžité a účinné pomoci a solidarity ze strany jednotlivců, institucí i celých archeologických obcí, či vlastně celé evropské, ale i zámožské (např. australské) mezinárodní archeologické komunity, které se ústavu dostalo bezprostředně po povodni. Za stovky těch, které nebylo možno na tomto místě jednotlivě jmenovat, bylo znovu poděkováno institucím, jejichž pomoc byla v prvních dnech „poté“ okamžitá, spontánní a zásadní pro záchranu knih a archivní dokumentace: Ústavu archeologické památkové péče středních Čech, který poskytl prostory a síly pro rychlou přípravu knihovních fondů ke zmrazení, Svazu muzejních konzervátorů pro kraje Ribe a Ringkøbing v Dánsku, který zajistil odborné vysušení knih ve vlastních laboratořích, a Landesmuseum und Landesamt für Archäologie Dresden za záchranu nejstarší části fotografického fondu. Alice Broncová se zabývala tvorbou a dnešním stavem zpracování nového fondu knihovny Archeologického ústavu (přibližně 15 000 nynějších svazků pochází z valné většiny z donací; seznam dárců čítá k dnešnímu dni 474 osob a institucí), k němuž byl založen automatizovaný katalog přístupný v prostředí www. Seznámila také s nově vzniklým bibliograficko-informačním oddělením ústavu, jež zajišťuje odborné informace o české i mezinárodní literární produkci z mezinárodních databází i vlastními rešersemi. Martin Kuna předvedl koncepci a současný stav zpracování a zpřístupnění více či méně poškozených a zachráněných fondů archivu plánů a fotodokumentace terénních výzkumů. Od letošního roku je v ústavu v provozu počítačová aplikace Digitální archiv, která umožňuje práci s naskenovanými dokumenty v rámci nově vzniklého informačního systému. Kromě toho byl na intranetu ARÚ zpřístupněn geografický informační systém s údaji Archeologické databáze Čech.

Obr. 1. Předsedkyně AV ČR prof. Helena Illnerová předává prof. Siegmaru von Schnurbein čestnou medaili Akademie věd.

Obr. 2. Tuzemští i zahraniční hosté na slavnostním zasedání.

Obr. 3. Ředitel Archeologického ústavu v Praze Luboš Jiráň otevírá nově otevřenou knihovnu.

Obr. 4. Pohled do nové knihovny Archeologického ústavu v Praze. Foto H. Toušková.

Po přednáškovém bloku se účastníci přesunuli do budovy Archeologického ústavu v Letenské ulici, kde byli svědky slavnostního otevření knihovny, po povodni zcela nově vybudované. Knihovna získala další místnosti v 1. patře, navazující na dosavadní studovnu. Tím byl vytvořen prostor umožňující volný přístup čtenářů ke knižním fondům, tříděným podle typů publikace (časopisy, řady, monografie), příp. geograficky. Kontakty s knihovnami a donáto-

ry knih, nově navázané či prohloubené v průběhu zpracovávání přírůstků, opravňují k naději, že pražská knihovna v dohledné době nahradí velkou část svých bývalých fondů a bude schopna systematicky vytvářet fond nový, aby mohla opět fungovat jako základní oborová knihovna a úspěšně sloužit jako informační základna pro tuto i další generace badatelů a studentů.

N. Venclová

23. PRACOVNÍ SETKÁNÍ „OTÁZKY NEOLITU A ENEOLITU NAŠICH ZEMÍ“

V pořadí již 23. mezinárodní pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich krajín“ se za účasti archeologů z Čech, Moravy, Polska, Rakouska a Slovenska uskutečnilo ve dnech 20.–23. 9. 2004. Tentokrát, jak ostatně sám název napovídá, na Slovensku, a sice pod patronací Záhorského muzea ve Skalici. Jeho organizátoři, kolegové z Archeologického ústavu SAV v Nitře, zvolili ke čtyřdennímu vědeckému a společenskému klání příjemné prostředí rekreačního střediska Zlatnická dolina na úpatí Bílých Karpat. V průběhu kolokvia zaznělo více než 30 vesměs velmi kvalitních referátů v následujícím pořadí: *Viera Drahošová*, ředitelka Záhorského muzea, seznámila účastníky setkání s vývojem pravěkého osídlení slovenského Záhoří a s dějinami badatelských aktivit v této z geografického hlediska velmi zajímavé oblasti. Následovali *Mário Bielich*: Nálezy železovské skupiny zo Žemberoviec; *Ivan Cheben*: Hlinené predmety z Bajču;

Ivan Kuzma: Súčasný stav v skúmaní rondelov na Slovensku; *Miroslav Vaškovič*: Sídlište kultury s lineární keramikou v Nechvalíně; *Jozef Ďuriš*: Eneolitické nálezy z výskumu TESCO Nové Zámky; *Tomáš Berkovec*: Vedrovice v mladší fázi osídlení kultury s lineární keramikou; *Miriam Nývltová Fišáková*: Vyhodnocení osteologického materiálu ze sídliště ve Vedrovicích; *Milan Vokáč*: Předběžné výsledky studia broušené kamenné industrie z Těšetic-Kyjovic; *Marián Soják*: Neolitické osídlenie na trase diaľnice D1 Spiš v roku 2003; *Alexandra Krenn-Leeb*: Ecology and Economics of the Late Neolithic Jevišovice culture in Austria; *Zdeněk Farkaš*: Neolitické osídlenie jeskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši; *Miroslav Šmíd*: Osídlení Romžské nivy v neolitu a eneolitu; *Eva Ulrychová*: Brousky neolitu západního Jičínska. Petrografický rozbor; *táž*: Keramické pupky zvířecí podoby z neolitu Jičínska; *Jaroslav Kovárník*: Moravská malova-

ná keramika mladšího stupně z Hnanic u Znojma; *Rastislav Hreha*: Neolitické nálezy z Košic-Galgovca a Červeného raka; *Ivan Pavlů – Petr Květina*: Artefaktní odpad na neolitickém sídlišti; *Markéta Končelová*: Struktura osídlení kultury s LnK ve východních Čechách; *Juraj Pavúk*: Ku klasifikácii a chronológii neskorého neolitu na východnom Slovensku; *Marie Zápotocká*: Fáze české vypíchané keramiky; *Milan Metlička*: Sídliště schussenriedské kultury v Bdeněvsi, okr. Plzeň-sever; *Milan Vokáč – Martin Kuča – Antonín Přichystal*: Využití amfibolitického dioritu brněnského masivu v pravěku jižní Moravy; *Vratislav Janák – Antonín Přichystal*: Staroneolitická dílna na výrobu broušené industrie v Holasovicích; *Gabriel Nevizánsky*: Aktuálne problémy boľarázskej skupiny na Slovensku; *Eva Horváthová*: Príspevok k súčasnému poznaniu badenskej kultúry na výšinnom sídlisku Dreveník; *Jiří Pavelčík*: Příspěvek k poznání sídelní struktury osady Hlinsko; *týž*: Stavební technické prvky budov z Hlinska; *Radana Foltýnová – Lubomír Šebela*: Petrografie keramiky z osady badenské kultury Hlinsko; *Antonín Přichystal – Lubomír Šebela*: Suroviny štípané industrie z osady badenské kultury v Hlinsku; *Miriám Nývltová Fišáková – Lubomír Šebela*: Příspěvek k poznání archeozoologie osady badenské kultury v Hlinsku; *Zdenek Schenk – Lubomír Šebela*: Příspěvek k poznání osídlení okolí výšinné osady Hlinsko; *Krzysztof Tunia*: Cmentarzysko kultury ceramiky sznurowej w Kocmyrzowie, pow. Kraków; *Robert Maleček*: Eneolitické nálezy

z Borovej hory vo Zvolene; *Martin Hložek – Miroslava Gregerová*: Multidisciplinárny technologická analýza neolitické keramiky.

Z celé řady velmi kvalitních referátů lze upozornit na příspěvek Alexandry Krenn-Leeb z vídeňské univerzity, který již tradičně zaujal komplexností zpracování řešené problematiky, stejně jako vystoupení bylanského týmu, přibližujícího možnosti využití počítačové techniky při řešení problematiky výrobních a sídelních areálů. Velmi kladně lze hodnotit vzrůstající podíl přírodovědných disciplín na řešení problémů současné archeologie. Svědčí o tom několik velmi kvalitních příspěvků zabývajících se osteologií a petrografií.

Ve čtvrtek 23. 9. absolvovali účastníci kolokvia celodenní exkurzi po trase Sobotiště (Muzeum družstevnictví, Habánský dvůr), Podbranč (hrad Branč), Myjava (Muzeum SNR), Brezová pod Bradlom (Bradlo), Holíč (Muzeum keramiky).

Na škodu našeho setkání bylo, že se uskutečnilo ve stejném termínu jako dvě další: o době bronzové a halštatské v Českých Budějovicích a archeologů středověku v Jihlavě. Není to poprvé, a jak se zdá, ani naposled. Bohužel. Při letošním setkání jsme postrádali kolegy zabývající se starší dobou bronzovou, kteří významnou měrou přispívají k řešení problémů pozdního eneolitu. Příští, 24. setkání specialistů na neolit a eneolit se uskuteční v září 2005 na Moravě.

M. Šmíd

CELTÍ, DAL CUORE DELL'EUROPA ALL'INSUBRIA

Relativně velký výstavní česko-italský projekt, prezentující keltskou civilizaci z česko-moravského a z části severoitalského prostoru, plně financovaný italskou stranou, byl zpřístupněn veřejnosti koncem listopadu roku 2004 formou čtyř samostatných výstav ve třech muzeích italské provincie Varese. V Arsago Seprio, Sesto Calende a ve Varese je představen italský materiál (kultura Golasecca, převážně 1. a 2. hrob bojovníka ze Sesto Calende), český materiál je k vidění v muzeu ve Varese.

Česká část výstavního projektu s podtitulem „Celti di Boemia e di Moravia“, o níž pojednává tato zpráva, množstvím exponátů vysoce přesahuje počet předmětů uvedených na všech výstavách s italským materiálem dohromady. Výstavu, jež byla slavnostně otevřena 27. 11. 2004 v Městském

archeologickém muzeu ve Varese za přítomnosti ministra spravedlnosti italské vlády, nejvyšších představitelů regionu Lombardie, provincie Varese, města Varese a českého velvyslanectví v Římě, připravili V. Kruta a M. Lička v úzké spolupráci s J. Čížmářovou, P. Drdou, P. Sankotem, E. Kolníkovou, D. Kouteckým, Z. Mazačem a Z. Nemeškalovou. Materiál pro ni (v počtu 855 výstavních položek – tj. 1029 skutečných předmětů, z nichž asi 96,5 % představuje originály) s velkým pochopením poskytli kolegyně a kolegové z bezmála třiceti institucí České republiky (jejich jmenovitý seznam je uveden na vstupním panelu výstavy a v katalogu výstavy).

Prostřednictvím vybraných archeologických artefaktů a doprovodné fotografické, kresebné a písenné dokumentace umístěné na panelech mezi

vitrínami je předvedena historie osídlení území Čech a Moravy z přibližně druhé poloviny 1. tisíciletí př. Kr., s exkurzem do staršího období (bylanská kultura), a to v rámci dvaceti témat zastřešených pěti obecnějšími útvary s názvy Knížecí vrstva 8.–7. stol., Formování Bójů v 6.–5. stol., Zvrat ve 4. stol.: zrození nového etnického celku, Vrchol nového osídlení ve 3. stol., Návrat Bójů a rozkvět oppid ve 2.–1. stol. př. Kr. Aniž bychom zacházeli do podrobností, na výstavě nalezneme to nejpodstatnější, co je u nás z hmotné kultury Keltů k dispozici, včetně nejvýznamnějších exemplářů běžně zavřených v muzejních seřfech. Navazujeme tak na úspěšné výstavy s keltskou tematikou, které se u nás v posledních několika desetiletích konaly zásluhou J. Čizmarové, P. Drdy, J. Waldhausera a dalších autorů. Nynější výstava se od nich odlišuje především větším geografickým a tematickým záběrem a celkově větším rozsahem.

Pro větší komfort návštěvníků byly k výstavě vydány jak několikastránkové barevné skládací prospekty v italštině, angličtině a francouzštině se základními informacemi o struktuře a obsahu výstavy a další propagační materiál, tak dva výpravné katalogy s texty charakterizujícími jednotlivá témata výstavy a se stručnými popisy jednotlivých předmětů, doprovázenými kresbami nebo fotografiemi (1. díl: Celti di Boemi e di Moravia, 166 str., 24 bar. přílohy; 2. díl: Celti d'Insubria. Guerrieri del territorio di Varese, 87 str., 8 bar. příloh).

Nakonec připojujeme několik užitečných informací pro potenciální návštěvníky. Výstava se koná ve Varese v Civico Museo Archeologico di Villa Mirabello, Piazza Motta 4. Je přístupná od 27. 11. 2004 do 25. 4. 2005 v úterý až sobotu od 10.30 do 18.30 hod a v neděli od 10.30 do 12.30 a od 14.30 do 18.30 hod.

Milan Lička

ZA VALENTINEM VASILJEVIČEM SEDOVEM

Z Moskvy přišla zpráva, která vskutku patří mezi těžko uvěřitelné. V plně tvůrčí svěžesti náhle dne 4. října roku 2004 zemřel prof. Valentin V. Sedov. Evropská i světová archeologie utrpěly vážnou ztrátu.

Valentin Vasiljevič Sedov se narodil 21. 11. 1924 v Noginsku u Moskvy. Jako důstojník Rudé armády bojoval ve Velké vlastenecké válce. V roce 1951 absolvoval historickou fakultu Moskevské státní univerzity, roku 1954 obhajobou kandidátské práce na téma „Kriviči a Slované“ ukončil aspiranturu v Institutu historie hmotné kultury AV SSSR v Moskvě. Od roku 1955 pak až do své smrti pracoval v Institutu archeologie Ruské akademie věd v Moskvě, v poslední době jako vedoucí oddělení terénních výzkumů. Roku 1967 obhájil práci „Slované na horním povodí Dněpru a Dviny“, za kterou získal hodnost doktora historických věd. V roce 1984 se stal laureátem Státní ceny SSSR, r. 1994 obdržel cenu I. E. Zabělina, udělenou Ruskou akademií věd. Téhož roku byl zvolen řádným členem akademikem Akademie věd Lotyšska, od roku 1997 byl členem-korespondentem Ruské akademie věd.

Úctyhodný je seznam archeologických expedicí, kterých se účastnil: od roku 1947 centrální, západní a severozápadní regiony Ruska a Běloruska, v letech 1951–1952 terénní výzkum kultovního místa v Peryni v rámci Novgorodské expedice, v letech

1955–1961 byl vedoucím Smolenského oddělení Středoruské expedice, kde se věnoval zejména terénním výzkumům starých zemědělských osad, v letech 1955–1968 v rámci oddělení Vladimír uvedené expedice prováděl výzkumy nejen v samotném Vladimíru, ale také v Gorochovce, v Suzdalu, v Jaropolče Zalesském. V letech 1961–1962 se v rámci Běloruského oddělení Institutu archeologie věnoval výzkumu mohyl v západním Bělorusku, v letech 1967–1969 v Krivičském oddělení Institutu archeologie výzkumu dlouhých mohyl v Pskovské a Novgorodské oblasti, v letech 1970–1982 působil v Izborské expedici Institutu archeologie, v letech 1983–1992 pak v Pskovské expedici.

Valentin V. Sedov se nesmazatelně vepsal do dějin archeologie především svou pílí a cílevědomostí. Byl jeden z prvních, kteří se pokusili formulovat pravidla vědecké diskuse v archeologii. Byl náročný na sebe i na své kolegy, trval na tom, aby publikované názory, ať se týkaly chronologie, či etnicity památek, byly vždy podepřeny důkazovým materiálem, mapami výskytu jednotlivých archeologických prvků, statistikou, grafy. Příkladné jsou jeho vlastní publikace. Je autorem více než 450 vědeckých prací, v nichž posunul znalosti o nejstarších osudech Slovanů a jejich sousedů výrazně kupředu.

Zdeněk Klanica

Valentin V. Sedov (první zleva), Z. Klanica, I. P. Rusanova, S. S. Širinskij. V Mikulčicích, srpen 1974. Foto archiv ARÚ AV ČR Brno.

Nejdůležitější publikace V. V. Sedova:

- Антропологические типы населения северо-западных земель Великого Новгорода. Краткие сообщения Института этнографии Академии наук СССР 15, 1952, 72–85.
- Древнерусское языческое святилище в Перыни. Краткие сообщения ИИМК 50, 1953, 92–103.
- Этнический состав населения северо-западных земель Великого Новгорода. Советская археология 18, 1953, 190–229.
- Новые данные о языческом святилище Перуна. Краткие сообщения ИИМК 53, 1954, 105–108.
- Языческая братчина в древнем Новгороде. Краткие сообщения ИИМК 65, 1956, 138–141.
- К вопросу о жертвоприношениях в древнем Новгороде. Краткие сообщения ИИМК 68, 1957, 20–30.
- Курганы с ярусными погребениями. Краткие сообщения ИИМК 71, 1958, 3–11.
- К вопросу о классификации смоленских курганов. Краткие сообщения ИА 81, 1960, 3–12.
- Кривичи. Советская археология 1, 1960, 47–62.
- Сельские поселения центральных районов Смоленской земли (VIII–XV вв.). Москва 1960.
- К исторической географии Смоленской земли. Материалы по изучению Смоленской области 4. Москва 1961.
- Следы восточнобалтийского погребального обряда в курганах Древней Руси. Советская археология 2, 1961, 103–121.
- Войнословский крест. Советская археология 3, 1962, 311–314.
- О юго-западной группе восточнославянских племен. Историко-археологический сборник: А. В. Арциховскому к 60-летию со дня рождения и 30-летию научной, педагогической и общественной деятельности. Москва 1962.
- Языческие святилища смоленских кривичей. Краткие сообщения ИА 87, 1962, 57–64.

- Дреговичи. Советская археология 3, 1963, 112–125.
Из полевых исследований 1961 г. Краткие сообщения ИА 96, 1963, 37–43.
Курганы ятвягов. Советская археология 4, 1964, 36–51.
Из истории восточнославянского расселения. Краткие сообщения ИА 104, 1965, 3–11.
О происхождении Белорусов. In: Древности Белорусии. Материалы конференции по археологии Белорусии и смежных территорий. Минск 1966.
Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья до XIV в. Автореферат докт. дисс. Москва 1966.
Рязанско-окские могильники. Советская археология 4, 1966, 86–104.
Финно-угорские элементы в древнерусских курганах. In: Культура древней Руси. Москва 1966.
Амулеты – коньки из древнерусских курганов. In: Славяне и Русь. Москва 1968.
Ятвяжское племя дейнова. Краткие сообщения ИА 113, 1968, 24–30.
Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. Материалы и исследования по археологии СССР 163. 1970.
Балтская гидронимика Волго-Окского междуречья. In: Древнее поселение в Подмосковье. Москва 1971.
Грицковские курганы. Краткие сообщения ИА 125, 1971, 52–58.
Формирование славянского населения Среднего Поднепровья. Советская археология 4, 1972, 116–130.
Ранние курганы вятичей. Краткие сообщения ИА 135, 1973.
Длинные курганы кривичей. Археология СССР. Свод археологических источников Е1–8. Москва 1974.
Славяне среднего Поднепровья. Советская этнография 1. Москва 1974.
Смоленская земля. In: Древнерусские княжества X–XIII вв. Москва 1975.
Жилища юго-восточной Прибалтики (I – начало II тысячелетия). In: Древнее жилище народов Восточной Европы. Москва 1975.
Раскопки в Изборске в 1971 и 1972 гг. Краткие сообщения ИА 144, 1975, 67–74.
Мальский курганно-жальничный могильник близ Изборска. Краткие сообщения ИА 146, 1976, 87–95.
Изборские каменные кресты. In: Средневековая Русь. Москва 1976.
Ранний период славянского этногенеза. In: Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. Москва 1976.
Себежские курганы. Краткие сообщения ИА 150. 1977.
К палеоантропологии восточных славян. In: Проблемы археологии Евразии и Северной Америки. Москва 1977.
Этногеография Восточной Европы середины I тысячелетия н. э. по данным археологии и Иордана. In: Восточная Европа в древности и средневековье. Москва 1978.
Славяне и Иранцы в древности. In: История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва 1978.
Анты. In: Проблемы советской археологии. Москва 1978.
Происхождение и ранняя история славян. Москва 1979.
Восточные славяне в VI–XIII вв. Москва 1982.
Изборск – город-крепость XII–XIII вв. In: Древнерусский город. Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева. Киев 1984.
Анты. In: Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. Москва 1987.
Становление европейского раннесредневекового города. In: Становление европейского средневекового города. Москва 1989.
Славяне в раннем средневековье. Москва 1995.
У истоков восточнославянской государственности. Москва 1999.

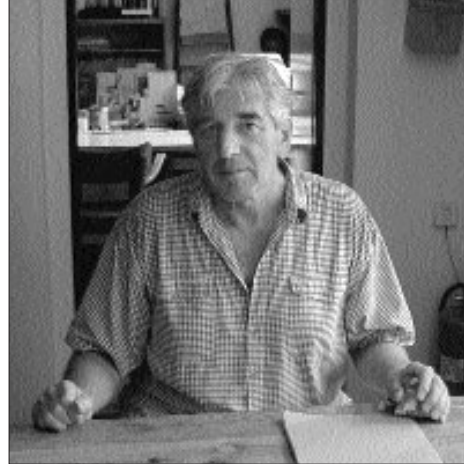
Použité zkratky: ИИМК – Институт истории материальной культуры Академии наук СССР
ИА – Институт археологии Академии наук СССР

JUBILEUM PhDr. BOŘIVOJE NECHVÁTALA, CSc.

Na počátku roku 2005, 4. ledna, oslavil uprostřed pilné práce sedmdesátiny přední český archeolog středověku PhDr. Bořivoj Nechvátal, CSc. Kdo četl gratulační medailon, který jeho šedesátinám věnoval Miloš Šolle (AR 47, 1995, 161–163), není jistě překvapen, že je s naším blahopřáním spojen nový bohatý výčet jubilantových badatelských činů spojených s jeho prací na terénních výzkumech a na četných nových publikacích pro vědeckou i laickou veřejnost.

V pracovním záběru Bořivoje Nechvátala se objevují témata z doby raného i vrcholného středověku, autor však často, vědom si nutné komplexnosti archeologického bádání, sleduje vývoj zkoumaného jevu až do novověku. To se týká především náročného terénního výzkumu pražského Vyšehradu, který se mu stal „archeologickým osudem“ již v roce 1966. Za 38 let výzkumů zde Bořivoj Nechvátal prošel řadou klíčových archeologických situací, které (oproti tradičnímu a naštěstí nesprávnému předpokladu) nevykazovaly mimořádné poničení novověkými zásahy spojenými se stavbou barokní pevnosti. Lokality jako Kanovnické zahrady, Karla-chovy sady nebo sousedství žulových hřbitovních arkád přinesly nové poznatky o raně středověkém sídelním i sakrálním životě Vyšehradu, i když cesta k jejich výpovědi namáhavě směřovala pod mohutné novověké navážky. Od roku 1995 věnoval jubilant této klíčové pražské lokalitě většinu svých publikovaných titulů. To by ovšem nebylo možné, kdyby před tím (v rámci široce založeného zpracovatelského programu) neprováděl analýzy jednotlivých terénních situací i nálezu, jež jsou uloženy v řadě rukopisných zpráv a expertíz. Dlouhodobě shromažďované výsledky všech těchto aktivit B. Nechvátal uložil do rukopisu velké monografie, dokončené v roce 2004 a nazvané „Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum“.

Vědecké výsledky jubilantovy práce se samozřejmě neuplatňují pouze v úzkém kruhu archeologů-specialistů. Vděčně jsou přijímány čtenáři vědecko-popularizačních statí a významnou roli hrají i při práci orgánů památkové péče. S péčí o památky a obecně o prameny, které on i jeho předchůdci získali na Vyšehradě, souvisí další významná oblast jeho činnosti, zaměřená na vybudování komplexního vyšehradského archeologického depozitáře. V něm B. Nechvátal soustředil prameny pocházející ze všech výzkumů, které od 19. století na Vyšehradě proběhly. Katalog a kresebná dokumentace spjatá s tímto depozitářem, který po dvojím stěhování v 90. letech našel definitivní místo v novostavbě na zahradě vy-

šehradského děkanství, jsou příkladem vzorného zpracování souborů archeologických informací.

Podobně jako s Vyšehradem je Bořivoj Nechvátal pevně spojen s dalším svým významným terénním působištěm – jihočeskou Radomyšlí, kde při velkém záchranném výzkumu v 60. letech i při pozdějších výzkumech prozkoumal rozsáhlé raně středověké pohřebiště o více než 1000 hrobech a kostel z 12. století s johanitskou kurií. Zpracování tohoto výzkumu dokončil ve 2. polovině 90. let, což dokládá rozsáhlá monografie „Radomyšl. Raně středověké pohřebiště“, vydaná v roce 1999.

Jižním a jihozápadním Čechám věnoval Bořivoj Nechvátal v posledním desetiletí nemálo práce i v jiných souvislostech. S F. Kašíčkou navázal na předchozí společné knihy o tvrzích a hrádcích na Strakonicku (1986) a Prachaticku (1990) a o hradech a hrádcích na Písecku (1995; spoluautorství T. Durdík). Ve spolupráci s F. Kašíčkou právě dokončuje druhé, rozšířené vydání první z těchto publikací, jejíž katalog je obohacen o dalších 40 lokalit.

Jiným významným tématem, které jubilant sleduje po celý svůj vědecký život, je poznání významných součástí hmotné středověké kultury. Dokládá to studie, ve které se společně s D. Hejdovou věnoval souboru středověkého skla od vyšehradského kapitulního domu, nebo práce o středověkých dlaždicích z Čečovic na Domažlicku. Po starší známé monografii o středověké studni v Plzni – Solní ulici (1976) zveřejnil společně s M. Dobošovou středověký keramický soubor z Plzně (hmnčířská pec v Lochotínské ulici). Jiný příklad představují stu-

die o středověké architektuře jako o významné součásti hmotné kultury. Sem patří práce o stavební historii hradu Blatná a další, o problematice vesnického kostela v Cítově na Mělnicku, které vytvořili s F. Kašičkou.

Lidské i badatelské renomé Bořivoje Nechvátala se setkává nejenom s přátelskými reakcemi jeho kolegiálního okolí, ale i s projevy významného oficiálního uznání. Za svou přínosnou práci, spja-

tou zejména s Radomyšlí, byl jubilant v roce 1998 v Římě odměněn vysokým vyznamenáním maltézského řádu.

Blahopřejeme Bořivoji Nechvátalovi, milému kolegovi a příteli, k jeho jubileu a k jeho vědeckým úspěchům. Přejeme mu do dalších let pevné zdraví a hodně radostí v práci i v osobním životě.

J. Princová – P. Sommer

Bibliografie PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc., za léta 1995–2004

(Předchozí bibliografie byla uveřejněna v *Archeologických rozhledech* 47, 1995, 163–170.)

203. Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě v 19. století a jeho současná generální oprava, *Zprávy Klubu Za starou Prahu* 1995, č. 2, 32–44.
204. Zemřel archeolog Bořivoj Dostál, *Časopis Národního muzea – Hist.* 164, 1995, 141–142 (et J. Princová-Justová).
205. Archeologický výzkum Vyšehradu v r. 1992–1994, *Pražský sborník historický* 28, 1995, 253–255.
206. Hrad, hrádky a tvrze na Písecku – Die Burgen, die Festen und Hausberge in der Gegend von Pisek. Písek 1995, 448 s. + 1 pl. (et T. Durdík, F. Kašička).
207. Ještě k problematice tzv. Libušiny lázně na Vyšehradě – Noch zur Problematik des sg. Libussa-Bades auf Vysehrad. In: *Poceta Evě Šmilauerové (Sborník k 60. narozeninám PhDr. Evy Šmilauerové, CSc.)*, Praha 1995, 81–90.
208. Vyšehrad. Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla. Církevní památky sv. 15. Historická společnost Starý Velehrad, Praha 1995 (1. vyd.).
209. Vyšehrad a Moric Lüssner, *Zprávy Klubu Za starou Prahu*, 1996, č. 2, 34–36.
210. Nadace P. Frà. Jana Medlína (1759–1846) v Radomyšli u Strakoníc, Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 33, 1996, 54–57.
211. Fyzikální nedestruktivní průzkum knížecí a královské akropole na Vyšehradě I – Physikalische nicht-destruktive Erforschung der fürstlichen und königlichen Akropolis in Vysehrad I, *Archaeologia historica* 21, 1996, 315–328 (et L. Hrdlička).
212. Kostel sv. Linharta v Cítově u Mělníka v prostředí raně feudální osady – St. Leonard-Kirche in Cítov bei Mělník in der frühmittelalterlichen Siedlung (et F. Kašička), *Archaeologia historica* 21, 1996, 93–102.
213. Středověká hrnčířská pec v Plzni – Lochotínské ulici (s nálezy keramiky z mladší doby římské a starší až mladší doby hradištní) – Mittelalterlicher Töpferofen in Pilsen – Lochotínská Str. (mit den Funden von der jüngeren römischen Kaiserzeit und der älteren bis jüngeren Burgwallzeit), *Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie* 13, 1996, 41–74 (et M. Doubová).
214. Další záchranná akce v Radomyšli, Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 33, 1996, 225–227.
215. Miloš Šolle osmdesátníkem, *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 175–177 (et J. Princová-Justová).
216. K nálezu problematice mladohradištního pohřebiště v Radomyšli u Strakoníc – Zur Problematik der Fundsituation des Gräberfeldes in Radomyšl bei Strakonice (Památky Borise Novotného 1922–1983), *Archaeologia historica* 22, 1997, 61–96.
217. Středověká křtitelnice v Radomyšli u Strakoníc (Památky Rostislava Nového 1932–1996), Výběr. *Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 34, 1997, 253–257.
218. Archeologický výzkum Vyšehradu v letech 1995–1996, *Pražský sborník historický* 30, 1998, 288–290.
219. Vyšehrad a sv. Vojtěch – Vysehrad and St. Vojtech. In: *Svatovojtěšská tradice v dějinách našeho národa a církve a její význam dnes. Sborník ze symposia k tisícímu výročí smrti biskupa Vojtěcha Slavníkovce – sv. Vojtěcha*, Praha 1997, 42–53.
220. Čertův sloup na Vyšehradě, *Zprávy Klubu Za starou Prahu* 1998, č. 2, 6–13; srov. též *Res Musei Pragensis* 8, 1998, č. 7–8, 1–7 (et V. Ledvinková).
221. Kapitulní kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. In: *Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vysehrad*, Praha 1998, 724–729 (et I. Kořán, T. Petrasová, D. Stehlíková, Z. Všecková).

222. Kostel sv. Vavřince. In: Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad, Praha 1998, 730–732 (et D. Prix).
223. Románský most – archeologická památka. In: Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad, Praha 1998, 734–735 (et R. Bařková).
224. Čp. 16/VI – Kaprovský dům (dům Decapauliovský). In: Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad, Praha 1998, 744 (et R. Bařková).
225. Čp. 81/VI–82/VI – Stará rezidence. In: Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad, Praha 1998, 759–760 (et T. Petrasová).
226. Čp. 102/VI – dům kostelníka. In: Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad, Praha 1998, 765–766 (et T. Petrasová).
227. Vyšehradský hřbitov a Slavín. In: Umělecké památky Prahy. Nové Město a Vyšehrad, Praha 1998, 776–787.
228. Heraldika středověké křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, *Heraldika a genealogie* 30, 1997, č. 3–4, 181–188.
229. Fyzikální nedestruktivní průzkum knížecí a královské akropole na Vyšehradě – 2 (Bastion XXXV) – Die physikalische nicht destruktive Forschung in der fürstlichen und königlichen Akropolis in Vyšehrad – 2 (Bastion XXXV), *Archaeologia historica* 24, 1999, 231–261 (et L. Hrdlička).
230. Radomyšl. In: J. Filip – J. Hrala Hg., *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. Bd. III. Addenda, Praha 1998, 285.
231. Vyšehrad. In: J. Filip – J. Hrala Hg., *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. Bd. III. Addenda, Praha 1998, 362.
232. Soubor středověkých dlaždic z kostela sv. Mikuláše v Čečovicích, o. Domažlice – Kollektion der mittelalterlichen Fliesen aus der Kirche des Hl. Nikolaus in Čečovice (Bez. Domažlice), *Archaeologia historica* 24, 1999, 363–374.
233. Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Radomyšl bei Strakonice. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, Treffen 8., 17. bis 20. Juni 1998 in Běšiny bei Klatovy, Rahden/Westf.* 1999, 201–219.
234. Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. S antropologickou analýzou M. Blajerové a s příspěvkem Z. Hazlbauera, J. Macharta – Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Radomyšl. Praha 1999. 351 s.
235. Etapy stavebního vývoje kapitulního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě – Periods of Construction of St. Peter and St. Paul Church at Vyšehrad. In: *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia I* (B. Pollovi k osmdesátinám), Bratislava 1998, 97–109.
236. Městská cihelna a vápenka v Lounech v 16. století. In: M. Svatoš ed., *Scientia nobilitat. Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích 1. Sborník prací k počtĕ prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc.*, Praha 1998, 95–104.
237. Nález gotického stavebního článku v Radomyšli u Strakonice, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivĕdu jižních Čech* 36, 1999, 17–20.
238. Vyšehradské povĕsti, *Zprávy Klubu Za starou Prahu*, 1999, č. 1, 16–19.
239. Plastiky Františka Bílka na Vyšehradském hřbitovĕ, *Res Musei Pragensis* 9, 1999, č. 7/8, 7–9.
240. Jubileum Ladislava Hrdličky, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 193–198 (s bibliografií prací).
241. Pražský památkář Vladimír Píša osmdesátiletý, *Zprávy Klubu Za starou Prahu* 1999, č. 1, 38–40.
242. Vzpomínka na Dr. Bohumíra Lifku (1900–1987), *Výběr. Časopis pro historii a vlastivĕdu jižních Čech* 36, 1999, 62–66.
243. Zdravice Miroslavĕ Blajerové, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 413–414 (et J. Princová-Justová).
244. Jubileum Veroniky Plachĕ, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 575–576.
245. Zemřel slovenský archeolog Igor Keller, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 895.
246. Vyšehrad. Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla. Církevní památky sv. 24. Historická společnost Starý Velehrad, Praha 2000. 31 s. (2., uprav. a dopl. vyd.).
247. Ranĕ středověké baptisterium na Vyšehradĕ – Frühmittelalterliches Baptisterium in Vyšehrad (Památce Václava Humla 1940–1998), *Archaeologia historica* 25, 2000, 323–334.
248. Fyzikální nedestruktivní průzkum knížecí a královské akropole na Vyšehradĕ – 3. a 4. etapa (Bastion XXXIV a kostel Stĕtí sv. Jana Křtitele) – Physikalische und destruktive Erforschung der königlich-fürstlichen Akropole auf dem Wyschegrad – Etappen 3 und 4 (Bastion XXXIV und die Kirche der Enthauptung Johannes des Taufers), *Archaeologica Pragensia* 15, 2000, 199–218 (et L. Hrdlička).
249. Archeologický výzkum Vyšehradu v letech 1997–1998, *Pražský sborník historický* 31, 2000, 389–391.
250. Od počátku Vyšehradu do doby předhusitské. In: *Vyšehrad – historické podoby*, Praha 2000, 11–41.

251. Vyšehrad from earliest Times to the Pre-Hussite Period. In: *The historic Faces of Vyšehrad*, Praha 2000, 11–41.
252. Kdy bude mít Vyšehrad opět svoji historickou expozici?, *Věstník Klubu Za starou Prahu* 30/I, 2000, č. 1–2, 30–31.
253. Nedestruktivní průzkumy v kostele sv. Petra a Pavla na Vyšehradě v letech 1980–1998 – Undestruktive Untersuchungen in der St. Peter und Paul Kirche auf dem Vyšehrad in der Jahren 1980–1998. In: *Královský Vyšehrad II. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla*, Praha 2001, 102–112 (et L. Hrdlička).
254. Nález baptisteria před západním průčelím raně románské basiliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě – Der Fund eines Baptisteriums vor der Westfront der frühromanischen St. Peter und Paul Basilika. In: *Královský Vyšehrad II. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla*, Praha 2001, 218–228.
255. Fotograf Alois Kleibl – 85 let, *Archeologické rozhledy* 52, 2000, 372–373.
256. Dr. Bohumil Lifka (1900–1987) – 100. výročí narození, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 38 (108), 2000, č. 3, 184–185.
257. Die archäologische Erforschung der St. Martins – Kirche in Radomyšl bei Strakonice – Ergebnisse und Probleme. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, Treffen 10., 7. bis 10. Juni 2000 in Český Krumlov, Rahden/Westf. 2001*, 188–209.
258. Nález raně středověkého sarkofágu na Vyšehradě – Der Fund eines frühmittelalterlichen Sarkophags auf der Burg Vyšehrad. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most 2000*, 173–180, 310.
259. Dva raně středověké sarkofágy z Vyšehradu – Zwei frühmittelalterliche Sarkophage von Prag – Vyšehrad, *Archaeologia historica* 26, 2001, 345–358.
260. Archeologický výzkum Vyšehradu v r. 1999–2000, *Pražský sborník historický* 32, 2003, 343–344.
261. Vodní hrad v Blatné od svých počátků do současnosti. In: *Sborník k 400. výročí povýšení Blatné na město, Blatná 2001*, 9–42 (et F. Kašička).
262. Zdravice Jarmile Princové-Justové, *Archeologické rozhledy* 53, 2001, 817–822.
263. Kapitulní kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě v době předhusitské – Domkirche der hl. Peter und Paul in Vyšehrad in der vorhussitischen Zeit, *Archaeologia historica* 27, 2002, 381–408.
264. Miloš Šolle – 85 let, *Archeologické rozhledy* 54, 2002, 757 (et J. Princová-Justová).
265. Kriminální a přítel archeologů Josef Posekaný – 70 let, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 39, 2002, 279–280.
266. Archeologický výzkum Vyšehradu 2001–2002, *Pražský sborník historický*, v tisku.
267. Čtyřicet let od objevu raněstředověkého pohřebiště v Radomyšli u Strakonice, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 40, 2003, 195–205.
268. K problematice poznání středověkého Vyšehradu – Zur Problematik der Erkenntnis des mittelalterlichen Vyšehrad, *Monumentorum tutela* 14, 2003, 185–198.
269. Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum, 640 str. rkp. + 416 obr., v tisku.
270. Makroskopické hodnocení malty z raně středověkých stavebních objektů na Vyšehradě. In: B. Nechvátal, *Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum*, v tisku (et L. Hrdlička).
271. Soubor středověkého skla z oblasti kapitulního domu na Vyšehradě. Archeologický výzkum, v tisku (et D. Hejdová).
272. Čertův sloup na Vyšehradě. Výsledky a problémy. In: B. Nechvátal, *Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum*, v tisku (et V. Ledvinková).
273. Hrob č. 379 na raněstředověkém pohřebišti v Radomyšli u Strakonice, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 41, 2004, v tisku.
274. Před deseti lety zemřel archeolog Zdeněk Váňa (13. 2. 1924 – 30. 1. 1994), *Archaeologia historica* 30, 2005, v tisku (et J. Princová).
275. Zemřela Květa Reichertová (1921–2004), *Archaeologia historica* 30, 2005, v tisku.
276. Rotunda sv. Martina na Vyšehradě, *Archaeologia historica* 30, 2005, v tisku.
- Vynechány recenze, referáty a některé zprávy v *Bulletinu záchr. odd. ARÚ, Výzkumech v Čechách a v Pražském sborníku historickém*.

Zpracovala M. Drašnarová

GRATULACE PETRU DRDOVI

Když se před šedesáti lety skláněly nad kolébkou novorozeného prvního syna manželů Jana a Emilie Drdových tři sudičky, daly si obzvlášť záležet. Nejstarší mu věnovala dar jazyka, druhá zvědavost s houževnatostí a třetí, ta nejmírnější, laskavost srdce a vzácný takt. Tak bylo 12. srpna 1944 rozhodnuto a ani ta nejsilnější protivenství osudu nemohla Petra Drdu vychýlit z přímé cesty za nejniternějšími zálibami a hlubokými zájmy. Po krátkých radovánkách klukovských let byl již jako gymnazista pevně rozhodnut zasvětit svou celoživotní lásku archeologii a historii. Nebylo mu ještě patnáct, když se hlásil jako brigádník na výzkum v Hrazanech. Musel si ještě rok počkat, ale již v roce 1960 zde nastoupil a účastnil se posledních tří sezón odkryvu oppida. Jistě ho lákalo dobrodružství a nemohl si být ještě zdaleka vědom, jak šťastná to byla náhoda, kterou mu osud nastražil do cesty. Vždyť jeho první terénní pozorování utvářela obdivuhodná Libuše Jansová, dáma nezvyklé energie a odvahy, neváhající pustit se do řešení stratigrafických záhad fortifikací a osídlení klíčových míst keltské historie Čech. Naopak sama nemohla tušit, že si v útlém mládí zvolila svého důstojného nástupce, že z elva povolna vyrůstá odborník, který snad jednou překoná i svého mistra.

S Jansovou přešel mladý Drda r. 1963 na odkryvy hradiště na Závisti, kde je oba hlavní zkoušky teprve čekaly. Jansová gradovala své úspěchy precizním výzkumem několika hlavních vstupních bran, situovaných nad sebou v šijovém opevnění. Údiv i rozpak přinesly její první zkušenosti na nejvyšším místě, na akropoli. Drda již nebyl pouhým pobočníkem. Po absoluturiu studia na Univerzitě Karlově v r. 1966 nastoupil krátce v muzeu v Příbrami a v r. 1968 se stal odborným pracovníkem pražského Archeologického ústavu. Jansová mu záhy svěřila menší výzkum na podhradí, kde v několika sezónách prokázal své kombinační schopnosti i velký smysl pro detail, a doplnil tak zásadně poznatky o fortifikačním systému hradiště. S výsledky a prvním hodnocením se tak mohl blýsknout na mezinárodním sympóziu o keltských oppidech konaném na Závisti v r. 1970.

Čas neúprosně plynul a změnil se podmínky i na tak závažných výzkumech, jakým byla Závist. Jako vedoucí zde v r. 1972 nastoupila Karla Motyková, všestranně zkušená odbornice s neobyčejnými manažerskými schopnostmi. Petr Drda se záhy ocitl ve středu pracovního týmu a nebyly to jen terénní úkoly, jimiž byl pověřován. Na jeho bedrech spočívala informační a propagační služba, vyvolávaná nesčetnými zahraničními návštěvami i domácím publikem, nezřídka i mládeží školou povinnou. Nut-

no říci, že se málo vděčných povinností ujímal vždy s ochotou a příznačnou pečlivostí. Nedá se ani vyložit, že opakovaná rétorická cvičení mu přišla k dobru při pozdějších, stále se množících veřejných přednáškách, které v zahraničí i doma pořádá dodnes, pravdaže v šíři a hloubce daleko větší. Drda je stále žádán o účast na zahraničních kolokviích, především ve Francii a Německu. Snad nejnáročnější byl v tomto směru pobyt v Paříži v r. 1992, kdy Drda jako hostující profesor celý semestr přednášel na Collège de France. Od té doby působí i na českých univerzitách, v Praze a Plzni.

Bylo by mylné se domnívat, že problematika Závisti se stala jeho jediným vědeckým tématem. Pohled na záplavu studií, které vznikly v Drdových dlouhých letech týmové spolupráce, by tomu zdánlivě nasvědčoval. V r. 1987 Drda publikoval nové pojetí nevelkého keltského oppida u Nevězic, kde vytěžil poznatky svého záchranného výzkumu a podstatně doplnil starší vývoody B. Svobody. V r. 1994 se objevila konečná verze záchranné akce z r. 1981 na strakonickém oppidu, s řadou zcela nových zjištění, především o fortifikačním systému, od dob Píčových nejasným. To již měl ale Drda představu o síti středočeských oppid dávno v malíčku, vždyť zvládl i tak komplikovaný rébus, jaký mu nastražila práce nad terénními výsledky hlavní brány D v šiji Závisti. Téměř rok se trápil nad plány a podklady z výzkumu L. Jansové. Své řešení pěti fází výstavby v době oppida s ní pak podrobně konzultoval, až dostal její souhlas k publikaci. Nedá se opominout ani Drdova schopnost prostorové představivosti a zručnost v návrzích stavebních rekonstrukcí. Vždyť hlavní brána D se tak stala předlohou pro rekonstrukci v Bibracte!

V r. 1997 Drda podal základní studii o oppidech v centru Boiohaema, v níž vytěžil svá po léta střídaná pozorování. Tím zároveň prokázal, že patří mezi přední evropské odborníky na tuto tematiku. A nejen na ni. Populárně pojatá knížka „Keltové a Čechy“, publikovaná pár let po prvotním titulu vydaném v Paříži (1994), ilustruje šíři záběru, v němž se autor zručně pohybuje. Rozsáhlá studie zasvěcená velmožskému dvorci 2.–1. stol. př. Kr. (2001) není poslední tečkou za zhodnocením akropole Závisti. Jako Drdova spolupracovnice mohu prozradit, že se chystá další, dotýkající se základních stavebních přeměn na prahu časné doby laténské.

Co popřát na závěr skromného výčtu tak rozsáhlé životní práce jubilanta? Pevně zdraví a hlavu plnou dalších skvělých nápadů!

Alena Rybová

Bibliografie PhDr. Petra Drdy

1. Polozemnice na českých sídlišťích doby laténské. Diplomová práce. Praha, FF UK 1966.
2. Laténské bronzové náramky z okolí Příbramě, Vlastivědný sborník Podbrdská 2, 1968, 171–173.
3. Jablonecká skupina středověkých dlaždic – Eine Kollektion mittelalterlicher Fliesen aus Jablonce, Archeologické rozhledy 22, 1970, 733–738.
4. Vorburg und Unterburg des Oppidums Závist. Vorbericht, Archeologické rozhledy 23, 1971, 282–287.
5. Oppida und Viereckschanzen, Archeologické rozhledy 23, 1971, 288–293 (et M. Čížmář, J. Waldhauser).
6. Laténský dům ve středních a severozápadních Čechách. Doktorská disertační práce. FF UK Praha 1974.
7. Příspěvek k datování laténských sídlišťních objektů s mladšími keramickými příměsemi – Ein Beitrag zur Datierung latènezeitlicher Siedlungsobjekte mit jüngeren Keramikeinstreuungen, Archeologické rozhledy 26, 1974, 603–613.
8. Závist. Přehled archeologického výzkumu. Praha, Archeologický ústav 1976. 26 s. (et M. Čížmář, K. Motyková, A. Rybová).
9. Stříbrný náramek skandinávského typu z Čech – Ein Silberarmring von skandinavischem Typ in Böhmen, Archeologické rozhledy 28, 1976, 188–192 (et L. Košnar).
10. The position of Závist in the Early La Tène period in Bohemia – Postavení Závisti v časně době laténské v Čechách, Památky archeologické 68, 1977, 255–316 (et K. Motyková, A. Rybová).
11. Laténská osada Vikletice I – Eine latènezeitliche Siedlung in Vikletice I, Archeologické rozhledy 29, 1977, 366–393.
12. Závist. Keltské hradiště ve středních Čechách. Praha, Academia 1978. 219 s. (et K. Motyková, A. Rybová).
13. Metal, glass and amber objects from the acropolis of Závist – Kovové, skleněné a jantarové předměty z akropole na Závisti, Památky archeologické 69, 1978, 259–343 (et K. Motyková, A. Rybová).
14. Stavebnictví, domy a sídlení. Plochá keltská pohřebiště a problém příslušných sídlišť. Venkovské osady. Keltské stavitelství. In: Pravěké dějiny Čech. Praha, Academia 1978 (et R. Pleiner, E. Plesl, J. Filip, L. Jansová, A. Rybová, B. Svoboda).
15. A contribution to the Závist acropolis stratigraphy – Příspěvek ke stratigrafii akropole na Závisti, Památky archeologické 71, 1980, 308–334 (et K. Motyková, A. Rybová).
16. Venkovská sídliště zemědělského rázu. In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1953–1972. Archeologické studijní materiály 13/1, Praha 1980, 42–43.
17. Malovaná keramika z podhradí Závisti – Painted pottery from the bailey (Unterburg) of the Závist Celtic oppidum. In: Praehistorica 8. Varia archaeologica 2, Praha 1981, 201–208.
18. The Závist stronghold and its importance for the Celtic settlement in Bohemia. In: Nouvelles archéologiques dans la République Socialiste Tchèque, Prague – Brno 1981, 91–97 (et K. Motyková, A. Rybová).
19. Keltské hradiště Závist – dosavadní výzkum a jeho perspektivy – Stronghold of Závist – Present State of Investigations and their Perspectives, Památky archeologické 73, 1982, 432–454 (et K. Motyková, A. Rybová).
20. Přínos Závisti k poznání ekonomických a sociálních vztahů v době laténské v Čechách – Der Forschungsbeitrag von Závist zur Kenntniss ökonomischer und sozialer Beziehung in der Latènezeit. In: Metodologické problémy československé archeologie, Praha 1982, 90–93 (et K. Motyková, A. Rybová).
21. Opevnění pozdně halštatského a časně laténského hradiště Závist – Fortification of the Late Hallstatt and Early La Tène stronghold of Závist, Památky archeologické 75, 1984, 331–444 (et K. Motyková, A. Rybová).
22. Srovnání nálezů mincí se sídelní koncentrací v Čechách v době oppida – Vergleich der Münzfunde mit der Siedlungskonzentration in Böhmen zur Zeit der Oppida, Slovenská numizmatika 8, 1984, 147–170 (et K. Motyková, A. Rybová).
23. Hesla: Haltern, Hornogermánsky a Rétsky limes, Osovia, Vindelicia, Volkovia-Tektoságovia. In: B. Novotný et al., Encyklopédia archeológie, Bratislava 1986, 304, 328, 646, 966–967, 970.
24. Systematic investigations of the Celtic hillfort of Závist. In: Archaeology in Bohemia 1981–1985, Prague, Institute of Archaeology 1986, 123–134 (et K. Motyková, A. Rybová).

25. The site of Hradiště by Stradonice: rebirth of a Celtic oppidum. In: *Archaeology in Bohemia 1981–1985*, Prague, Institute of Archaeology 1986, 143–147 (et A. Rybová).
26. Keltské oppidum Hrad u Nevězic – L'oppidum celtique près de Nevězice (Bohême du Sud), *Archeologické rozhledy* 39, 1987, 517–556.
27. Stavební podoba akropole na hradišti Závist v pozdní době halštatské a časné době laténské – L'aspect architectural de l'acropole du bourgwall Závist à la fin du Hallstatt et au début de La Tène, *Archeologické rozhledy* 40, 1988, 524–562 (et K. Motyková, A. Rybová).
28. L'oppidum celtique du Hradiště près Stradonice en Bohême : les défenses, *Études Celtiques* 25, 1988, 59–67.
29. Plošná aplikace fosfátové a magnetometrické prospekce na oppidu Bibracte. In: *Sborník 6. celostátní konference Geofyzika v archeologii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace, Gottwaldov 1988* (et A. Majer).
30. Die bauliche Gestalt der Akropolis von Závist in der Späthallstatt- und Frühlatènezeit, *Germania* 66, 1988, 392–436 (et K. Motyková, A. Rybová).
31. Hradiště de Stradonice – nouvelles notions sur l'oppidum celtique – Hradiště u Stradonice – nové poznatky o keltském oppidu, *Památky archeologické* 80, 1989, 384–404 (et A. Rybová).
32. Oppidum Závist – Prostor brány A v předsunutém šijovém opevnění – Oppidum Závist – Der Raum des Tors A in der vorgeschobenen Abschnittbefestigung, *Památky archeologické* 81, 1990, 308–433 (et K. Motyková, A. Rybová).
33. Blahopřání k narozeninám, *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 299–301 (et A. Rybová).
34. Die Siedlungsstruktur des Oppidums Závist zum heutigen Forschungsstand, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 20, 1990, 415–426 (et K. Motyková, A. Rybová).
35. The contribution of present research to the Proto-Historic period in Bohemia and its future prospects. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, Institute of Archaeology 1991, 16–26 (et A. Rybová, K. Motyková).
36. Some notable imports from the end of the Roman period at the site of Závist. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, Institute of Archaeology 1991, 56–63 (et K. Motyková, A. Rybová).
37. The state of studies of the settlement pattern of the oppidum at Závist and their evaluation. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, Institute of Archaeology 1991, 115–125 (et K. Motyková, A. Rybová).
38. Surveying of the Celtic oppidum of Mont Beuvray, France. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, Institute of Archaeology 1991, 246–251 (et A. Majer).
39. La fortezza e il santuario di Závist. In: *I Celti*, Milano 1991, 180–181 (et K. Motyková, A. Rybová).
40. L'oppidum di Závist. In: *I Celti*, Milano 1991, 542–543 (et K. Motyková, A. Rybová).
41. Dolní Břežany, partie Lhota – district de Prague-Ouest; Nižbor-Stradonice – district de Beroun; Radíč – district de Příbram. In: *Les monuments les plus anciens au coeur de l'Europe*, Prague 1991, 7–8, 11–12, 15 (et A. Rybová).
42. L'acropole de Závist. In: *Les sanctuaires celtiques et leurs rapports avec le monde méditerranéen*, Paris 1991, 199–202 (et K. Motyková, A. Rybová).
43. Závist. In: *XIIth Congress Bratislava 1–7 September 1991 Czecho-Slovakia*, Bratislava 1991, 34–36 (et K. Motyková, A. Rybová).
44. L'oppidum de Závist : construction de la porte principale (D) et sa chronologie – Oppidum Závist: stavební vývoj hlavní brány (D) a její chronologie, *Památky archeologické* 83, 1992, 309–349 (et A. Rybová).
45. Gratulationes, *Archeologické rozhledy* 44, 1992, 130–131.
46. Oppidum Závist – Tore und Wege in seiner Geschichte – Oppidum Závist – brány a cesty v jeho historii, *Památky archeologické* 84, 1993, 49–68 (et A. Rybová).
47. Bohemia in the Iron Age: a Recent View. In: *25 years of archaeological research in Bohemia. Památky archeologické – Suppl. 1*, Praha, Institute of Archaeology 1994, 82–92 (et A. Rybová).
48. Le site de Závist et le développement du réseau des oppida en Bohême, *Études Celtiques* 30, 1994, 115–125.
49. Unikátní typ sakrální stavby z časné doby laténské – Ein einzigartiges Typus eines sakralen Gebäudes aus der Frühlatènezeit, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 541–547 (et A. Rybová).
50. Libuši Jansové s vděčností a přáním, *Archeologické rozhledy* 46, 1994, 634–635.

51. Hradiště by Stradonice. Rebirth of a Celtic oppidum. Praha, Institute of Archaeology 1994. 152 s. (et A. Rybová).
52. Les Celtes de Bohême. Paris, Editions Errance 1995. 192 s. (et A. Rybová).
53. Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida – Spatial distribution of specialized crafts at a Celtic oppidum, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 596–613 (et A. Rybová).
54. Keltská oppida v centru Boiohaema – Die keltischen Oppida im Zentrum Boiohaemums, *Památky archeologické* 88, 1997, 65–123 (et A. Rybová).
55. Die Kelten in Böhmen – Závist. In: *Die Welt der Kelten* (T. Bader Hg.), Eberdingen 1997, 63–67.
56. Libuše Jansová in memoriam, *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 180.
57. Technische Keramik aus Böhmen und Mähren. In: *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde* (G. Lehrberger – J. Fridrich – R. Gebhard – J. Hrala Hg.). *Památky archeologické – Suppl.* 7, Praha 1997; Bd. 1: 117–125, Bd. 2: 346–349 (et A. Rybová).
58. Keltové a Čechy. Praha, Academia 1998. 196 s. (et A. Rybová).
59. Reconstruction of the structure 0/87. In: N. Venclová, *Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a Celtic hero 3rd–2nd cent. B.C.*, Sceaux 1998, 259–263.
60. Stradonice. Závist. In: *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas* (J. Hrala Hg.), Praha 1998, 322, 380–382 (et A. Rybová).
61. La distribution spatiale de l'artisanat spécialisé sur les oppida celtiques, *Études Celtiques* 33, 1997 (1999), 59–80 (et A. Rybová).
62. La société celtique précoce en Bohême a la lumière des nouvelles découvertes archéologiques. In: *Archéologie des Celtes. Mélanges a la mémoire de René Joffroy* (B. Chaume – J.-P. Mohen – P. Périn eds.), Montagnac 1999, 253–264 (et K. Motyková, A. Rybová).
63. Libenice zum Dritten – Libenice napotřetí, *Památky archeologické* 90, 1999, 186–206 (et M. Chytráček).
64. Les arts du feu sur les oppida celtiques, IIe-Ier s. av. J.-C., *Dossiers d'Archéologie* 2000, 18–23.
65. Hradiště von Stradonice. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (R. Müller Hg.), Berlin 2000, 146–148.
66. Hrazany. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (Hg. R. Müller), Berlin 2000, 150–153.
67. Model vývoje velmožského dvorce 2.–1. století před Kristem – Modell der Entwicklung des Herrengehöfts im 2.–1. Jahrhundert v. Chr., *Památky archeologické* 92, 2001, 284–349 (et A. Rybová).
68. La fin des oppida de Bohême, l'acte ultime, *Amis des Études Celtiques* 2001, 3–9.
69. Wirtschaftliche Strukturen am Beispiel böhmischer Oppida (Závist). In: *Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum* (C. Dobiat – S. Sievers – T. Stöllner Hg.). Bonn 2002, 287–296.
70. Epidurální krvácení na lebce z brány A oppida Závist – Epidural hematoma disclosed on cranium from the gate A of Závist oppidum, *Archeologické rozhledy* 55, 2003, 285–296 (et J. Likovský).

Zpracovala M. Drašnarová

NOVÉ PUBLIKACE

Bernard Blandin: La construction du social par les objects. PUF Paris 2002. ISBN 2-13-052783-3. 279 str.

„Bohové jsou v kuchyni“ je název jedné z prací F. Dagogneta, který prezentuje filozofii věcí jako zobecnění současného bádání o nejrůznějších předmětech doprovázejících člověka. Představuje tím určitý směr, který proniká do řady humanitních oborů, jako jsou antropologie, psychologie a především sociologie. Základní myšlenka tohoto směru vychází z názoru, že nelze studovat člověka a společnost z nejrůznějších hledisek bez toho, aniž by byly studovány věci, kterými se jedinec obklopuje po tom, co je zhotovil a používá. Tento směr je zatím využíván zejména badateli z okruhu umělecko-průmyslových muzeí. Pro archeology, pokud hledají v jiných společenských vědách inspiraci pro svoji teorii artefaktů, přináší důležité inspirativní poznatky práce B. Blandina.

B. Blandin je architekt pracující jako sociolog, který v knize „La construction du social par les objects“ shrnuje danou problematiku z řady izolovaných oblastí. Archeologům může bezprostředně prospět obsáhlá a strukturovaná bibliografie, v níž převládají francouzské práce z posledního desetiletí od autorů, jejichž jména jsou u nás vesměs neznámá. Uvedme několik příkladů, včetně nejcitovanějších jmen: z prací pojednávajících o předmětech jsou to antropologie (*Latour 1991*), sémiologie (*Baudrillard 1968*), filozofie (*Dagognet 1996*), psychologie (*Tisseron 1999*), kognitivní psychologie (*Rabardel 1995*), sociologie práce (*Conein et al. eds. 1993*) nebo sociologie užitekosti (*Perriault 1996*). Z oborů obecnějších jsou zahrnuty: didaktika, ergonomie, lingvistika, společenská psychologie, kognitivní teorie, různé podobory sociologie a další. V této části bibliografie je obsaženo rovněž množství citací z anglicky psaných prací, takže tento směr není výsadou francouzských škol. Druhou referovanou prací je proto sborník statí o věcech, který ovlivnil i některé archeologické publikace.

Vzhledem k nedostatkům současné archeologické teorie nepřekvapí, že v bibliografii zcela chybí archeologické práce. Jedinou výjimkou je starší monografie *Leroi-Gourhans (1965)*, která je zde zařazena do oddílu technologie. Tato práce, u nás bohužel rovněž málo známá, bývá mimo archeologii považována za jakousi esenci archeologického poznání, i když byla psána spíše z pozice etnologa a autorem, který se zabývá převážně paleolitem. Její přínos pro současné bádání v oblasti pravěké, nebo dokonce středověké archeologie je přijímán spíše jen zprostředkovaně, přestože pro vznikající teorii artefaktů by měla zaujímat klíčové místo.

Kniha B. Blandina se skládá ze dvou částí. V první autor vybírá z bohaté literární produkce různých oborů pojetí, která se týkají daného tématu. Tuto část je možno brát jako podrobnou komentovanou bibliografii, v níž se seznámíme s názory autorů, kteří pojednávají o věcech z nejrůznějších pozic. Autor sám důsledně odděluje tři základní pojmy: věc, předmět a nástroj, které bývají v literatuře často směřovány nebo zaměňovány. Věc se vyznačuje neurčitostí, absencí vlastností, které by ji vyčlenily z přírodního stavu (např. kámen bez známek použití). Předmět definuje negativně v opozici k subjektu a zabývá se jeho vlastnostmi podrobněji. Předmět může být samozřejmě jak hmotný, tak nehmotný („předmět bádání“). Vyznačuje se různými rejstříky vlastností: emocionálními („nemám rád ten budík, co mě budí“), poznávacími („kdo sestrojil ten budík k bombě“), užitekovými („kolik je hodin“), symbolickými („zvuk toho budíku mně připomíná hodiny mojí babičky“) a dalšími. Je součástí základní triády vztahů mezi předmětem, člověkem a ostatními lidmi. Předmět se stává nástrojem teprve v procesu, který integruje jeho společenské součásti a situace jeho používání.

Ve druhé části autor pokračuje ve skládání jednotlivých rejstříků předmětů tak, jak se v detailech objevují v literatuře, která se vždy omezuje jen na některé z nich. Nejprve se zabývá existenciální, znakovou a komunikativní stránkou předmětů. Technická stránka předmětu je jeho archetypálním projevem, která zprostředkuje vztah člověka a okolního světa. Je kulturně podminěna. Znaková stránka předmětu je jeho mýtickou vlastností, která je mu vkládána subjektem. Na základě symbolického vztahu k subjektu je předmět předmětem, kdežto na základě svých užitekových vlastností se jeví člověku jako nástroj. Třetí kategorií vztahů předmět – člověk tvoří vlastnické vztahy, v nichž se

předmět stává zbožím (s. 135). Předměty každodenního života procházejí různými stadii: věc jako nástroj – jako text – jako diskurs (s. 143). Konečně předmět jako prostředek komunikace se dostává do vztahů psychických mezi lidmi, stává se prostředkem situačního poznání a zprostředkovává relaci mezi lidmi a přírodou.

V závěrečné kapitole formuluje autor vlastní koncepci sociologie jako vědy o lidech a předmětech. Zdá se, že se snaží soustředit všechny role předmětů ve společnosti, jak byly v dosavadní literatuře rozptýleny, do jednoho systémového celku (s. 255). Hlavní roli v tomto systému hraje předmět, který se stal nástrojem a ve specifických vztazích vystupuje dále jako: nářadí, symbol, značka, znak, statek, zboží, vzor, pokud je možno v českém překladu vystihnout všechny uváděné termíny. Přitom je možné očekávat, že tyto role předmětů budou ještě rozšířeny o řadu dalších. Zároveň by bylo potřebné sledovat, zda některá ze společenských věd, jež přistoupí na koncepci svého předmětu jako vědy o člověku a jeho věcech, dokáže využít teoretické mnohostrannosti rolí, jež autor věcem připisal. Neméně poučné by to bylo sledovat do budoucna i v rámci archeologie jako vědy o věcech a jejich lidech.

Kroky k takovému programu byly učiněny již v 80. letech 20. století. Sborník statí „The social life of things. Commodities in cultural perspective“ vyšel od prvního vydání (*Appadurai ed. 1986*) již v řadě přetisků. Etnohistorický program, v jehož rámci sborník vznikl, byl zaměřen na teoretickou stránku interpretace historických pramenů. Sborník obsahuje 10 statí, jejichž obsah charakterizují kapitoly: K antropologii věcí; Směna, spotřeba a vystavení; Prestiž, památka a hodnota; Způsob výroby a sociologie poptávky; Historické změny a kódy komodit. Většinu z nich bychom označili jako historické nebo etnografické studie, které pojednávají o konkrétních předmětech z hlediska jejich ekonomické hodnoty ve společnosti. Řada statí se proto zabývá procesem, během něhož se z jednotlivých výrobků stávají „komodity“, které hrají poté ve společnosti různou roli.

Ve sborníku najdeme jedinou archeologickou práci, a to „Varna and the emergence of wealth in prehistoric Europe“ od C. Renfrewa (s. 141–168). Je to studie o významu prestižních měděných a zlatých předmětů z pohřebiště ve Varně a o jejich postavení ve společnosti, kterou reprezentují v chalkolitu jihovýchodní Evropy. Zabývá se teoreticky otázkou vzniku bohatství a prestižních vrstev v pravěké společnosti. Z ostatních statí, kromě často citovaného programového úvodního referátu editora sborníku, lze uvést jako příklad práci B. Spoonera „Weavers and dealers: the authenticity of an oriental carpet“ (s. 195–235). Na pozadí jednoho výrobku, jakým jsou orientální koberce, které sleduje od nejstarších archeologických dokladů z 1. stol. BC v Turkmenistánu, srovnává společnost Orientu a společnost evropského západu. Měnící se role orientálních koberců je zřejmá v rozdílných společnostech. Jinou symboliku představuje v místech svého původu a zcela jiným předmětem zájmu se stává v západní společnosti, kam se dostává jako luxusní zboží.

Sborník ovlivnil řadu archeologů nejen svým programovým názvem, ale i detailními informacemi o společenském chování artefaktů (srov. *Gosden – Marshall 1999*, 174). Proměnlivá role předmětů je přijímána spíše jako diskutabilní projev tohoto chování. V tomto kontextu je teoreticky jasnější pojetí B. Blandina, v němž se mnohovrstevná role věcí ve vztazích mezi lidmi a uvnitř společnosti stává systémovou součástí teorie artefaktů. B. Blandin ve své knize tyto role zahrnuje pod pojmem různých „rejstříků“ (s. 17). Společenské chování věcí samotných je zdůrazňováno bez ohledu na jejich umělé oddělování od věcí v mluveném projevu nebo v písemných pramenech (srov. *Thomas 2001*, 94). B. Blandin se snaží tento rozpor řešit dvojitým pojetím předmětů: jednak jako kulturně podmíněných věcí, jednak jako technologických součástí dané kultury. Odlišuje potom dvě stránky řeči, kdy se mluví o předmětu nebo kdy se předmět používá v mluvě (s. 120). Sborník o společenském životě artefaktů přináší řadu podnětů pro současný zájem o jejich společensko-ekonomickou roli. Avšak oproti soudobému, téměř výlučnému preferování této jediné role artefaktů přináší práce B. Blandina mnohem systémovější teoretický rámec nejrůznějších rejstříků, v nichž se lidé a artefakty dostávají do vzájemných vztahů.

Archeologové mohou jen se zájmem sledovat, jak se badatelé v jiných humanitních oborech dostávají k věcnému doprovodu člověka a společnosti dlouho poté, co zpracovali množství vlastních společenských témat. Vědy s dlouholetou tradicí studia společnosti se vyrovnávají teprve nyní, jako by z druhé strany s problémem, který stojí na počátku archeologického studia. Specifikem archeolo-

gie zůstává snad jen deformace předmětů v jejich trvání poté, co skončila jejich každodenní užitečnost. To je problematika, kterou si musí archeologie vyřešit dříve, než se bude zabývat systémovými vztahy mezi artefakty a lidmi. Pro archeology jsou z tohoto důvodu vztahy mezi věcmi a lidmi prezentovány jakoby na jiné rovině než třeba pro sociology. Člověk a jeho nástroje bývají jinak archeology považováni za jakousi samozřejmě danou a zřejmou dvojici, takže nepocítují nutnost se jejich relacemi zabývat jako teoretickým problémem. Podobně přehlížené jsou různé role artefaktů v pravěké společnosti, které archeologové většinou bez teoretických zábran jednoduše popisují. Neuvědomují si často, že takový postup zůstává zatížen silným subjektivním pohledem, kdy se stěží najdou dva autoři, kteří by se shodli na stejném, nebo obecněji přijatelném výkladu. Proto je možno výše uvedené práce považovat nejen za inspirativní zdroj nových teoretických řešení, ale také za zrcadlo nastavované současné archeologické teorii.

I. Pavlů

LITERATURA

- Appadurai, A. ed. 1986:* The social life of things. Commodities in cultural perspective. Cambridge: University Press.
- Baudrillard, J. 1968:* Le système des objets. Paris: Gallimard.
- Conein, B. – Dodier, N. – Thévenot, L. eds. 1993:* Les objets dans l'action. Raisons pratiques 4. Paris: Éd. de l'EHESS.
- Dagognet, F. 1996:* Les dieux sont dans la cuisine. Philosophie des objets et objets de la philosophie. Tours: Synthélabo.
- Gosden, Ch. – Marshall, Y. 1999:* The cultural biography of objects. World Archaeology 31(2), 169–178.
- Latour, B. 1991:* Nous n'avons pas jamais été modernes. Essai d'anthropologie symétrique. Paris: La Découverte.
- Leroi-Gourhan, A. 1965:* 1. Le geste et la parole. 2. La mémoire et les rythmes. Paris: Albin Michel.
- Pérriault, J. 1996:* La communication du savoir à distance. Paris: L'Harmattan.
- Rabardel, P. 1995:* Les hommes et les technologies. Approche cognitive des instruments contemporains. Paris: Armand Colin.
- Thomas, J. 2001:* Understanding the Neolithic. New York: Routledge.
- Tisseron, S. 1999:* Comment l'esprit vient aux objets. Paris: Aubier.

Miroslav Šmíd: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Mährische Hügelgräberfelder der Trichterbecherkultur. Pravěk – Supplementum 11. Ústav archeologické památkové péče Brno 2003. 246 str. (str. 9–135 text s 54 obr., str. 137–246 tabulky č. 1–108).

V roce 1993 představovaly Pravěké dějiny Moravy (ed. V. Podborský) poslední kompendium, které ve svých kapitolách shrnovalo výsledky výzkumu neolitu na Moravě. Bibliografie prací z následujícího desetiletí je dokladem toho, že zájem o studium této epochy trvá. Svědčí o tom i skutečnost, že z prvních deseti Supplement Pravěku, vydávaných brněnským Ústavem archeologické památkové péče pod redakcí M. Čižmáře, byly eneolitické tematice věnovány hned tři svazky: jeden kultuře šňůrové keramiky (Suppl. 1, 1998), druhý kultuře zvoncovitých pohárů (Suppl. 4–5, 1999; M. Bálek – P. Dvořák – J. Kovárník – A. Matějčíková: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Tvořihrázi, okr. Znojmo; A. Matějčíková: Sídliště kultury zvoncovitých pohárů v Žádovicích, okr. Hodonín). Třetí svazek představuje sborník příspěvků z 18. konference „Otázky neolitu a eneolitu českých zemí a Slovenska“, která se konala v r. 1999 (Suppl. 8, 2001).

Problematické eneolitu, přesněji jeho staršímu a střednímu období, je věnován i 11. svazek Supplement, předkládající aktuální přehled poznatků o moravských mohylových pohřebištích kultury nálevkovitých pohárů (KNP). Jeho autor Miroslav Šmíd se touto otázkou zabýval průběžně po více než dvě desetiletí, zprvu jako ředitel a archeolog prostějovského muzea (společně s archeoložkou muzea A. Prudkou), později jako pracovník prostějovského oddělení ÚAPP v Brně. Jeho práci charakterizuje vysoká kvalita, jak textová, tak obrazová.

Jedinečnost tématu je dána zejména tím, že mohylníky spadají do horizontu nejstarších hrobových monumentálních staveb, s jejichž budováním se na území střední Evropy stejně jako v severské oblasti započalo v průběhu staršího stupně KNP. Jejich objev byl nejen pro jejich stáří, ale také pro geografickou izolovanost od nejbližších památek tohoto druhu (středoněmeckých baalberských mohyl, kujavských „dlouhých mohyl“ a severských raných megalitických staveb typu *Hiinenbetten* a dolmenů) ve své době zcela nečekanou událostí, která vzbudila velkou pozornost domácí i zahraniční archeologie.

Informace o průběhu bádání a nástin diskuse vedené v souvislosti s objevem těchto pohřebišť jsou shrnuty v úvodní kapitole (9–17). Prvá etapa výzkumu mohylníků spadá do 10. a 20. let 20. století. V té době, nejprve na samém prahu I. sv. války v roce 1914 a poté v roce 1920 (tehdy již za účasti prostějovského archeologa A. Gottwalda), bylo prokopáno několik mohyl na vrchu Kosíří u Slatinek a krátce nato i mohylník na Horce u Ohrozimi. Druhá etapa výzkumů začala až ve 40. letech a trvala do počátku 70. let. Byla ve znamení zčásti nahodilých, zčásti záchranných akcí (Jezerá, Lutotín, Drahanovice). Tato fáze se stala podnětem k prvému soupisu a analýze A. Medunové-Benešové z r. 1967 (Eneolitické mohyly ohrozimského typu na Moravě, Památky archeologické 53). Třetí etapa odstartovaly objevy dalších mohylníků a od r. 1976 soustavné výzkumy prováděné prostějovskými archeology v řadě lokalit: zprvu v katastrech Slatinek a Alojzova, později v okolí známých eneolitických hradišť, Rmízu u Náměště na Hané a Obrovky nohy u Otaslavic.

Druhá kapitola (18–60) obsahuje soupis zmíněných pohřebišť a informace o metodice výzkumu. V současnosti je registrováno 18 mohylníků (7 z nich v katastrech 10 obcí objevil sám autor; poslední z nich, v poloze Džbán u Náměště, nalezl již po dokončení rukopisu). V závěru kapitoly, po údajích o počtu zjištěných, zaměřených a prokopaných mohyl a o počtu vyzvednutých hrobů, následuje popis terénu a všech dosud prokopaných mohyl, hrobů a popis jejich výbavy.

Třetí kapitola (61–63) sleduje geografickou polohu mohylníků, jejich velikost a uspořádání. Z oněch dosud zjištěných osmnácti se naprostá většina nachází na Prostějovsku a Olomoucku, s úzkou vazbou na východní výběžky Českého masivu, na oblast Drahanské a Zábřežské vrchoviny. Zde též leží jejich dvě nejvýraznější koncentrace, první v prostoru vrchu Kosíře (4 pohřebišť), druhá v okolí hradiště Rmízu u Náměště (5 pohřebišť). Z hlediska výběru lokace byly při zakládání mohylníků preferovány východní svahy kopců či návrší, ale též vrcholové partie takových krajinných dominant, jakými jsou ohrozimská Horka nebo Spálený kopec u Alojzova (430 m n. m.). Pohřebiště v Lutotíně, situované v nivě říčky Romže (251 m n. m.), autor nicméně právem bere za indicii k tomu, že pohřebiště existovala i v nížinné části Hané, zanikla však orbou. Tam, kde nebyla oblast zasažena zemědělskými pracemi, připadá na jedno pohřebiště přibližně 20–30 mohyl: nejmenší u Jezerá čítá 7 mohyl, největší v poloze Křemela I u Náměště 58. Rozložení mohyl vykazuje více či méně zřetelné skupiny či shluky, jejichž vzájemný poměr může ovšem vyjasnit až výzkum většího rozsahu.

Ve čtvrté kapitole (64–68) jsou vyhodnoceny poznatky o tvaru, úpravě a typovém rozdělení mohyl. Charakteristickým znakem je výrazně oválný tvar o délce od 6 do 30 m (při vzájemném poměru obou os od 1,6 : 1 do 2,7 : 1) a výšce od několika decimetrů do 2 m, dále pak převážně rovnoběžková orientace. Kámen užívaný k jejich stavbě byl místního původu a jeho kubatura se u jednotlivých mohyl pohybovala od 3 do 100 m³. Nápadným jevem jsou relativně časté nálezy sídlištního rázu, např. střeby, mazanice, ale i broušená a štípaná industrie, rozptýlené v hlinitém násypu mohylových těles, které dokládají existenci osídlení předcházejícího stavbě mohyl. Můžeme připomenout, že jde o situaci dobře známou už z výzkumů megadendrických a megalitických hrodek, především ze severských, ale i dalších skupin KNP. Mohyly se podle konstrukce a pohřebního ritu dají rozdělit do čtyř skupin, a to na mohyly: 1. se souvislým kamenným pláštěm a kostrovými pohřby, 2. s obvodovou kamennou konstrukcí a žárovými pohřby, 3. bez kamenné konstrukce, se žárovými pohřby, 4. se souvislým kamenným pláštěm a žárovými pohřby. U všech těchto skupin přitom získané poznatky umožňují značně detailní charakteristiku, včetně rekonstrukce stavebního postupu. U dvou náměšťských mohylníků autor blíže sleduje i orientaci mohyl. Soudí, že odchylky jejich osy od rovnoběžkového směru souvisejí s dobou měsíčního úplňku v době kolem zimního slunovratu.

Na předchozí partii navazují dvě kapitoly sledující pohřební ritu (69–75) a hrobovou výbavu (76–101). Kostrové pohřby, jejichž počet je zatím minimální (nepřesahuje 3 % z celkového počtu

pohřbů), byly ukládány do kamenných skříněk zapuštěných do dna mohyl a orientovaných shodně s jejich osou. Poloha těchto pohřbů (skrčených na pravém boku, hlavou k SZ a s pohledem k J) a nádoby při nich je řadí do baalberské fáze staršího stupně KNP. Naopak žárové hroby, obsahující někdy pohřby až tří jedinců, spadají vesměs do mladšího stupně KNP. Přes převážně dokonalou kremaci se v nich naleznou též zbytky osobní výbavy, např. fragmenty drobných šperků z dentálií a mědi, kamenné nástroje, především sekeromlaty, dále zuhelnatělé obilí a zbytky spálených zvířecích kostí, dokládající, že na pohřební hranici kromě milodarů nechyběla ani rostlinná a masitá strava. Dochoval se i jeden zlomek sestávající z několika vrstev tkaniny – vlněného či lněného plátna. Po kremaci byly zbytky pohřbu uloženy do popelnice, často s úmyslně proraženým otvorem – dušníkem. Ta byla zpravidla ještě překryta další nádobou a po uložení do hrobové jámy obklopena další výbavou, většinou jednou či více nádobami. V mohylách byly popelnice nejčastěji ukládány ve středu nebo v linii středové osy. Řada jevů též svědčí o různých kultovních praktikách provázejících pohřební obřad. Mezi jejich projevy patří záměrně rozbíjené sekeromlaty, udusané dno mohyl se stopami spálených dřev, jakož i kamenné útvary na dně některých mohyl či stopy vysokého žáru na kamenech jejich konstrukce.

V závěrečném souhrnu (102–120) autor zdůrazňuje fakt, že výzkumy prokázaly relativně dlouhodobý vývoj mohylníků, který se neomezoval pouze na ohrozimské období. Z kombinace poznatků o konstrukci, ritu a výbavě dospívá k rozdělení mohylníků do tří vývojových fází: 1. baalberské (s mohylami se souvislým kamenným pláštěm a kostrovými pohřby), 2. drahanovické (s mohylami s obvodovou kamennou konstrukcí) a 3. ohrozimské (s mohylami bez kamenných konstrukcí či s konstrukcemi „metamorfovanými“, kdy jednotlivé hroby kryjí jen shluky kamenů). Druhá a třetí fáze jsou spojeny výhradně s pohřby žárovými. Chronologicky spadá první fáze mohylníků do baalberské fáze moravské KNP (IB), zbývající dvě do mladšího stupně (IIA, B), současného se starším (bolerázským) stupněm badenské kultury, přičemž nejmladší keramické tvary z mohyl ohrozimské fáze se řadí už do II., klasického stupně badenské kultury (což je ve shodě se situací na výšinných sídlištích, též v Čechách). Ve snaze vymezit pozici moravských mohylníků v rámci celého kulturního okruhu KNP klade autor první fázi do horizontu severského stupně EN C (dle C. J. Beckera), přičemž z charakteristických znaků usuzuje, že bližší než tzv. bezkomorové hroby (*Hünenbetten*, *unchambered long barrows* i pohřební monumenty typu Březno) jsou jim baalberské mohyly středoněmeckého Posálí. Musíme souhlasit s jeho předpokladem, že „přijmeme-li středoněmecké baalberské mohyly za předlohu k nejstarším moravským mohylám KNP, lze předpokládat obdobné pohřební stavby i na území Čech“. Obě jmenované skupiny – středoněmeckou a moravskou – proto autor považuje za „specifickou skupinu bezkomorových nemegalitických objektů“. Vezmeme-li ovšem v úvahu, že také nejstarší formy severských dlouhých mohyl (včetně těch s kamenným orámováním a vestavěnými dolmeny) byly ve své první fázi určeny též pro pohřby jednotlivých osob, rozdíl mezi jednotlivými geografickými skupinami těchto pohřebních monumentálních staveb se (alespoň co se rané fáze jejich funkce týče) do značné míry stírá. V mladším stupni KNP, v drahanovické a ohrozimské fázi, se s nástupem žárového ritu a se změnou konstrukce jeví forma mohylníků už jako lokální, moravská záležitost. Textovou část doplňuje německý souhrn (121–135).

Obrazová dokumentace v textu zahrnuje jednak mapové výřezy (1 : 10 000) s vyznačením polohy mohylníků a jednak tabulky s frekvencí keramických typů v mohylách 1.–4. skupiny a s výběrem typů reprezentujících drahanovickou a ohrozimskou fázi. 108 tabulek (139–246) prezentuje plány prokopaných mohyl, hrobovou výbavu a především pak celkové plány dvanácti mohylníků, z nichž především ty nově objevené (z katastru Alojzova, Drahanovic, Luděřova a Náměště) překvapují rozlohou i počtem mohyl.

Práci M. Šmída, přehledně a v úplnosti prezentující dosavadní poznatky o nejstarších moravských mohylnících, lze po obsahové i metodické stránce bezesporu označit za jednu z nejlepších, možno říci vzorových monografií věnovaných moravskému eneolitu. Splňuje všechny požadavky potřebné k plnému docenění mimořádného významu, který tomuto fenoménu náleží i v širším rámci středoevropského staršího a středního eneolitu. Zvláště potěšitelný je postup, který autor zvolil. Informace jsou natolik obsažné, že bez nesnázi umožňují zpětnou kontrolu závěrů, včetně těch, jež se vztahují k relativně chronologické pozici jednotlivých typů keramiky a broušené industrie a jako takové jsou

aplikovatelné i v sousedních oblastech. Překvapivá je rozlehlost největších mohylníků. Počet zkoumaných mohyl se přitom z pochopitelných důvodů u většiny z nich omezil na několik málo objektů, a dá se předpokládat, že další odkryvy budou následovat. Od těch bych zároveň očekával odpověď na otázky, které považuji za dosud otevřené a zároveň i důležité pro poměry té doby v Čechách. Prvou otázkou je, zda pohřbívání v těchto areálech nezačalo dříve než ve fázi moravské KNP IB2-Rmíz, autorem synchronizované se sířemským stupněm české starší KNP. Druhá je otázka, zda a nakolik mohylníky ohrozimské fáze přezívají dobu staršího, boletázkého stupně badenské kultury. Ať už budou výsledky budoucích výzkumů jakékoliv, předvídám, že základní teze práce M. Šmída zůstanou platné.

M. Zápotocký

Glaskultur in Niedersachsen. Tafelgeschirr und Haushaltsglas vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit. Hrsg. von Edgar Ring. Lüneburger Stadtarchäologie e.V. Stadt Lüneburg. Husum Verlag *Lüneburg 2003*. 200 str., bar. foto každého kat. čísla a další vyobr. v jednotliv. příspěvcích. ISBN 3-89876-100-2, ISSN 0949-9318.

Publikace byla vydána u příležitosti stejnojmenné výstavy pořádané od května do září 2003 v Městském muzeu v Lüneburgu. Předmětem výstavy byly bohaté archeologické nálezy středověkého a novověkého skla z výzkumů v tomto městě, jejichž zpracování zajistil tamější spolek pro městskou archeologii, a to za finanční podpory zemského Landschaftsverbandu. Odbornou stránku celého projektu realizoval především Peter Steppuhn, jehož Katalog je zároveň těžištěm celé publikace. Na textové části se kromě P. Steppuhna podíleli Marc Kühborn, Uta Reinhardt, Christian Leiber a Betty Arndt.

V úvodní kapitole ke Katalogu (P. Steppuhn: Sklo jako kulturní artefakt, 9–11) je podán stručný přehled bádání o středověkém a novověkém skle ve střední a severní Evropě. Autor se podrobněji věnuje stavu výzkumu v Německu, obzvláště Dolním Sasku. Velmi dobře je známa situace v jz. Německu. Ze severní a sv. částí země byly dosud zpracovány pouze materiály z Haithabu, Lübecku a Šlesviku. Jako významný příspěvek k poznání obchodu mezi Holsteinem a Nizozemím uvádí P. Steppuhn zpracování pečeti (kolků) na skleněných nádobách ze 17. a 18. stol. z Holsteinu. Poznatky k dalším lokalitám z Meklenburska-Pomořanska jsou soustředěny v pátém svazku Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte (Rostock, Stralsund, Greiswald a Wismar).

K největším sklářským produkčním centrům ve střední Evropě patřilo Německé středohoří, a to již od středověku. Vedle výsledků archeologických výzkumů skláren byly předloženy i shrnující studie o středověkém skle ve městech Hoexter, Braunschweig a Göttingen, menší soubory a jednotliviny byly publikovány z řady dalších měst.

Samotné Dolní Sasko nepatřilo v průběhu dějin k zemím s výrazným výskytem výrobků ze skla. Tuto situaci lze pozorovat již od doby bronzové (hrobové nálezy skleněných perel). V době římské a na počátku stěhování národů se zde sklo objevovalo v podobě drobného šperku a také prvních nádob, ovšem zcela výjimečně. Teprve s nástupem Franků se stávalo častěji používaným materiálem. Na výstavě bylo zastoupeno třemi hrobovými nálezy číší typu *Spitzbecher* (č. kat. 2.001-2). Velký výskyt skleněných perel byl také zaznamenán v hrobových výbavách na saských pohřebištích od konce 6. do konce 8. stol. Perly sem byly dováženy v 8. a 9. stol. z Blízkého východu a z území Západofranské říše, část byla vyráběna i v Haithabu u Šlesviku. Na sídlišťích přináležejících k pohřebištím se však žádné sklo nenašlo. V průběhu christianizace severoněmeckých zemí a s tím spojeným zakládáním biskupství a posléze i s průběhem urbanizace vznikaly podmínky pro rozvoj obchodu a řemesel. Potřeba skleněných výplní oken pro sakrální i světské stavby vyšších společenských vrstev podnítila v Dolním Sasku domácí výrobu skla již ve 12. stol., zejména pak ale ve stol. 13. Výraznou složku do závěru 14. stol. představují importy z jižní a střední Evropy. Teprve od pol. 15. stol. se zde sklo stalo masovým spotřebním zbožím.

Zpracování lüneburských nálezů skla vychází z ca 1200 předmětů získaných výzkumy v průběhu nejméně 30 let. Nálezy reprezentují především období 16. a 17. století. Cílem výstavy bylo předsta-

vit stylové a funkční spektrum výrobků používaných v Dolním Sasku, především v Lüneburgu, s doplněním o vybrané nálezy z jiných měst.

Ačkoliv je lüneburská salina poprvé zmíněna již v r. 956, město obdrželo práva teprve r. 1247. Významnou roli v hanzovním spolku umožnila městu získat od závěru 13. do 15. stol. těžba soli. Přesto jsou nálezy skla z tohoto období téměř neznámé, což autor vysvětluje častým čištěním odpadních jímek již ve středověku. Sklo se dochovalo teprve v jímkách mladších, těch které zanikly při přestavbách, a to bez předchozího vyprázdnění. Za zmínku stojí skutečnost, že nejlepší ukázky skla jsou ze závěru 16. stol. a ze stol. 17., kdy již obchod se solí ztrácel na významu.

V kapitole Témata výstavy (P. Steppuhn, 11–17) je představeno 15 skupin výrobků a dokladů sklářské výroby, přičemž každá skupina zachycuje vývoj určitého typu a je provázána s odpovídajícími exponáty uváděnými v Katalogu (P. Steppuhn, 47–200).

Prvním tématem Katalogu je samotná Výroba a zpracování skla (č. kat. 1.001-1.014). Tato část je doprovázena ukázkami sklářských pánví a uzávěrů pecí, ukázkami nářadí (např. píšťal, razidel, nůžek a pinzet), dále dřevěných a keramických forem a odstříků skla. Oddíl je zakončen ukázkami polotovarů drobných lahviček i stejných, leč dokončených výrobků.

Oddíl Číše (č. kat. 2.001-2.047) zahrnuje časově i tvarově velmi různorodé výrobky, od hrobových náleží *spitzbecherů* z doby okolo r. 500 a zlomku „Hedvičina poháru“ z 12. stol. přes číšky s taženými kapkami s modrými nálepy české proveniencí ze stol. 14., až po přehled tvarů německých skláren od počátku 16. do 1. pol. 18. století. Nálezy demonstrují vývoj od krautstrunku přes berkemeier po roemer (č. kat. 2.007-2.023). V našem prostředí se sporadicky objevují krautstrunky (Sedláčková 2000, 164–167) a později berkemeiry (Sedláčková 1997, č. kat. 102; Sedláčková ed. 1998, č. kat. 13.2-8), roemery zatím nejsou známy, nebo nebyly publikovány. Jedním exemplářem je představena číška s předfukovaným dekorem čoček ze 14. století. Je z bezbarvého skla a je uváděna jako výrobek skláren v sv. Francii (2.024). Následuje skupina číšek ze zeleného německého skla, vyrobená stejnou technikou, což zdůrazňuje rozdíl mezi oběma výrobními okruhy, vyjádřený charakterem skla, který se projevuje zejména od 15. stol. (2.025). Tyto číšky jsou v našem prostředí rovněž neznámé. V Exkurzu 1 (188–189) P. Steppuhn uvádí přehled uplatnění tzv. optické výzdoby (předfukované) a výrobků foukaných do formy v průběhu středověku, s maximálním rozšířením v 15. a 16. století. Další skupinu tvoří číšky z modrého skla, které se sporadicky objevují ve 2. pol. 15. a 1. pol. 16. stol. (2.026-28). V našich nálezech jsem se s výrobky z modrého skla z tohoto období zatím setkala pouze ve dvou případech. V souboru ze studny 1/94 v Brně na Petrově byla téměř celá válcovitá číše s řadou velkých nálepy na spodní části a dutou zvonovitou patkou. V souboru z objektu 531/00 z nám. Svobody 17 to byl zlomek číšky se šikmými žebry (Muzeum /dále jen M/ města Brna, inv. č. 18/94-231/342-1 a 191/00-158/276-6). Válcovitá číška se svislými žebry vyfukovanými do formy z bezbarvého kvalitního skla a s prstencem okolo dna, zde prezentovaná jako nizozemský výrobek ze 2. pol. 16. stol. (2.029), je v souborech na Moravě a ve Slezsku (v Brně a Opavě) poměrně častá. V kontextu četných analogií v Maďarsku a samotné Itálii v horizontu let 1450–1550 ji pokládám za výrobek italských skláren. Jedná se ovšem o tvar oblíbený od 14. stol. a nepochybně vyráběný ve všech výrobních okruzích.

Malé válcovité číšky s optickým dekorem sítky (*Netzmuster*) z 1. pol. 17. stol. (2.030, Nizozemí nebo Špesart) jsou v našem prostředí velmi častým tvarem. Nejčastěji bývají zdobeny plošným optickým dekorem různých vzorů, méně nesou svislá žebra. Objevují se téměř v každém souboru od 90. let 16. stol. výše (např. Nymburk – jímka 10/63 na Kostelním nám.: Sedláčková 1997, č. kat. 8-10; Olomouc: Sedláčková ed. 1998, č. kat. 17.2-12; Strachotín: Sedláčková 2001, obr. 6: 199, 205; Opava: Teryngerová 1997, obr. 1.3). Jejich jednoduché a nenáročné provedení je řadí k levnému zboží, dostupnému všem vrstvám. Méně se v našem prostředí objevují tzv. *warzenbechery*, tj. menší číšky s dekorem výrazně plastických kruhových čoček, opět vyfukovaných do formy z 1. pol. 17. stol. Byly běžně vyráběny v Nizozemí a Německu (2-031-32). U nás je jejich výroba doložena ve sklárně v Rejdicích u Jablonce n. N. (Hejdová 1981, fig. 9: 1; 11: 7, 13). Jedna z lüneburských číšek je z výrazně fialové skloviny zabarvené manganem a má zvláště tvarovanou patku, vzniklou zaškracením stěny v dutý prstenek (2.032). Podle všech známek může tato číška pocházet z domácích, tedy

německých skláren v Hilsbornwiese u Grünenplanu, kde se v letech 1624–1625 vyrábělo sklo těchto tvarů i barvy. Jedná se však o sklovinu objevující se zcela výjimečně. Z Čech byla publikována drobná holba z Nymburka (*Sedláčková 1997*, č. kat. 14). Na Moravě je sklovina doložena několika případy: džbánkem s kulovitým tělem se zlaceným dekorem z Olomouce (*Sedláčková ed. 1998*, č. kat. 13.2-13), miniaturním džbánkem s emailovým dekorem z Brna (*Novotný 1959*, 113, tab. XIX) a číškami nebo holbami se žebry ze Strachotína (*Sedláčková 2001*, 49) a Pouzdřan (*Sedláčková 2003*, 37, č. kat. I-1, obr. 2: 1).

Dekor na další válcovité číšce má v němčině přesné a výstižné označení: *Korbmuster*, příp. *Quadermuster* nebo *Flechtewerkmuster* (2.033). U nás užíváme opisné vyjádření „číška ovinutá vláknem a dofouknutá do drátěné mřížky“, což je způsob technického provedení pro vzor připomínající stěnu košíku spletaného z proutí. Technika výroby je názorně demonstrována v publikaci *H. E. Henkese (1994, obr. 87)*. Objevuje se především na číškách a číších, pohárech a méně na dalších tvarech, jako je např. holba od závěru 16. stol. Válcovitá číška s hladkým prstencem okolo dna z modrého skla zastupuje výzdobu rytou diamantem, rozšířenou v období zhruba 1500 až 1700 (2.034). Technika se do střední Evropy rozšířila z Itálie, ovšem teprve v rudolfinském horizontu se s ní setkáváme celkem běžně na domácím skle, hlavně na pohárech s vřetenovitou kupou. Nejrozšířenější české poháry s polo-vejčitou kupou diamantem zdobený nebyly.

Další skupinu tvoří jednoduché válcovité nebo mírně kónické číšky s emailovým dekorem, oblíbeným především v Německu a Čechách (2.035-40). Válcovitá číška z ledového skla (2.041) je pokládána za nizozemský výrobek z pol. 17. stol. (2.041). Za zmínku stojí, že analýza skla číšky ze stejného materiálu z Olomouce ukázala složení draselná-vápenatá (*Sedláčková ed. 1998*, č. kat. 13.2-9), což dovoluje předpokládat i výrobu v domácích hutích. Číška na třech kulovitých nožkách, patřící zejm. v Nizozemí k oblíbeným tvarům okolo pol. 17. stol. (2.042), je mi u nás známa pouze z povrchových sběrů na hradě Buchlov (M Zlín, inv. č. 51 527), příp. z objektu 22/91 z Brna, Jakubské ul. 3 (M města Brna, inv. č. 450 286). Číšky s „kometami“, což je další specifický nizozemský tvar, se podle ústního sdělení J. Žegklitzové nacházejí v souborech z Pražského hradu. Další dvě číšky, z doby okolo r. 1600, jsou zdobené bílým a vícebarevným nitkováním, přičemž jedna nese na stěně nálep se lvím maskaronem (2.044-45). Za typický nizozemský můžeme pokládat především celkový tvar nádobek s mírně rozevřeným ústím, v našem prostředí jsou častější číšky válcovité. U nás jsem se s číškami s rozevřeným ústím setkala pouze v Olomouci a Opavě. Vždy byly vyrobeny z kvalitnější skloviny – viz výše uvedená číška z ledového skla a další ze skla opakního, světle modrého (*Sedláčková ed. 1998*, č. kat. 13.2-10; *Štěrbová – Pavelčík 1997*, obr. 5: 4, zdobená emailem). Také dekor plastických nálepů s kolky je u nás velmi ojedinělý – z Moravy je mi znám jen jeden zlomek z hradu Buchlov (M Zlín, inv. č. 52 024). Jako číšky na nožce (*Fussbecher*) jsou označovány výrobky 1. pol. 16. stol., na rozdíl od pohárů vrcholné renesance. Jedná se totiž skutečně o tvar číšky s různě tvarovanou nožkou, vzniklou většinou zaškracením těla, čili o tvar jedno- až dvoudílný. První číška, jednoduchého a elegantního tvaru, je zdobena na okraji svazkem linek bílého emailu a byla vyrobena na území jižního Nizozemí či severní Francie (2.046). Druhá je vlastně číška se žebry a vícebokou kupou a je opět zdobená bílým emailem. Pochází z Belgie, popř. severní Francie nebo severního Švýcarska (2.047). S obdobně tvarovaným pohárem jsme se u nás setkali v jednom souboru v Opavě (*Štěrbová – Pavelčík 1997*, obr. 5: 2; *Sedláčková 2000*, 174, obr. 5). Také další známé poháry z Moravy ještě reprezentují „číšky na nožkách“ (*Sedláčková 2000*, 174–175). Teprve po zahájení výroby v tyrolských hutích v Hall se u nás objevují „pravé“ poháry, sestavené ze tří částí.

Vysoké tvary jsou reprezentovány několika typy (2.048-2.060). Osmiboká číše (*Achtantkantbecher*) se vyskytovala již na přelomu 13. a 14. stol. a v průběhu 16. a 17. stol. Patří k základnímu tvarovému repertoáru německých skláren. U nás je s vícebokými kupami známo jen několik menších číšek s nálepy ze závěru 15. a 1. pol. 16. stol. (*Sedláčková 2000*, 170–171; *2004*, č. kat. 5, obr. 1: 5) a zatím jediný exemplář osmiboké číše z Brna, Jakubské ul. 4 (M města Brna, inv. č. 1018/91-Sk-923-1). Řada kyjovitých tvarů je zahájena dvěma vysokými číškami s nálepy českého typu. Na druhém exempláři je pozoruhodná skutečnost, že číše má ulomenou terčovitou patku. Místo lomu je však pečlivě začištěno, číše byla evidentně používána i nadále. Číše kyjovitého tvaru (*Keulenglas*) byla od závěru

15. stol. vedoucím tvarem německého skla. Stále rozšířenějšími se stávala svíslá žebra předfukovaná do formy, výzdobné prvky zastupovalo ovínuté vlákno s radélkováním. Vyskytují se exempláře ze skla nazelenalého, modrého, žlutohnědého nebo se zatavením červené skloviny. Za typický znak německých výrobků pokládá P. Steppuhn velkou terčovitou patku, vzniklou ovšem nikoliv připojením široké lišty k tělu, ale vefouknutím bubliny skla ve dno. Důkazem velké obliby tohoto tvaru je i vyobrazení na dně keramického talíře skupiny Werra (2.059). Ve 2. pol. 16. stol. se objevují i vysoké číše s bílým nitkováním. Také v našem prostředí jsou v závěru 15. a v 1. pol. 16. stol. nadále používány vysoké číše výrazně kyjovitého tvaru. Pravděpodobně byly vyráběny v domácích sklárnách, i když řada z nich je zhotovena z jediné bubliny (vč. patky). Patrně šlo o dobovou sklářskou zvyklost, nikoliv o německé specifikum. Setkala jsem se s nimi zejména v souborech z Opavy a Olomouce, méně z Brna. Výzdoba tohoto období sestává z velmi drobných srpečkových nálepu, oblíbená jsou i spirálovitě natavená vlákna s radélkem, v některých souborech jsou častá šikmo natavená vlákna s radélkem (např. Tábor: *Krajic 1998*, 185–189, obr. 41–45; Opava: *Teryngerová 1997*; nepubl. materiál ze SZM Opava a M města Brna z horizontu 1450–1550).

Další skupiny tvoří tvary na dřiku (*Becher auf Stiel*; 3.001-3.005). Pokud se vyskytují u nás, jsou rovněž řazeny mezi poháry. Na rozdíl od *fussbecheru* je v tomto případě ke kupě v podobě některé z čísek připojen tyčinkovitý dřík a různě tvarované patky, typické pro toto období: spirálovitě svinuté z vlákna, prolamované, zvonovité. Jsou ze zeleného nebo nažloutlého skla.

Poháry (*Kelchglas*; 3.006-3.038) prezentují v katalogu nejrozšířenější renesanční tvar z rozmezí počátku 16. až 17. stol. Jsou řazeny podle tvaru kupy (trychtýřovitá – větvenovitá), podle dekoru (vedle hladkých ryté diamantem, s bílým nitrováním, příp. se žebry z bílých vláken, zdobené malbou emaily) i podle tvaru nodů (balustrový, dutý se žebry, se lvími maskarony, s „křídly“ a „hady“ z modrého skla). Většina tvarů i výzdobných prvků se vyskytuje i v souborech z našich měst, ovšem v Lüneburgu zcela chybí náš nejběžnější tvar – pohár s jednoduchou polovejčitou kupou, většinou hladkou, méně s optickým dekorem. Pokud je mi známo, tento tvar poháru byl až na výjimky oblíben pouze v našem prostředí, a lze ho pokládat za specifické domácí ztvárnění benátských předloh.

Bližší pojednání si zaslouží několik exemplářů. Č. kat. 3.013 představuje pohár původně s hladkou kalichovitou kupou, na které byla diamantem od okraje ke dnu vyryta pilkovitá spirála, takže část kupy je odlomena. Zlomek stejné kupy s pilkovitými hranami je evidován z jímecké Pražské hradě. Účel a smysl tohoto zlomku byl účastníkům semináře k problematice historického skla (květen 2002) zcela záhadný a také P. Steppuhn pokládá tento pohár za unikum. Vysvětlení je však velmi prosté – jedná se o žertovnou nádobu, jejíž výrobu v 16. stol. popisuje J. Mathesius a která byla znovu oblíbená v *biedermeieru*. Kupa poháru byla po vychladnutí jemně naříznuta žhavým železným hrotem buď v hladké, nebo pilkovitě zubaté spirále. Oběti žertu se pak při pokusu z takového poháru se napít část stěny odlomila (*Pazaurek 1923*, 349–350; za upozornění děkuji Dedovi von Kessenbrock-Krosigk, kurátorovi sbírky barokního skla v Corning Museum, New York). Druhým pozoruhodným kusem je pohár č. kat. 3.034, s emailovým dekorem doplněným aplikovanými terčíkovitými nálepy. Trojnásobný motiv tvoří hlavičky cherubů na nálepech, zatímco křídla jsou namalována přímo na stěnu poháru. Motiv je v renesančním umění běžně rozšířený – objevuje se na architektuře, na výrobcích z kovů, majoliky, na skle ovšem zcela výjimečně. P. Steppuhn klade pohár do Čech 1. pol. 17. stol. a uvádí analogické poháry z Plzně a z Antverp, dále pak vysokou číšu s víkem ze sbírky Ernesta Wolfa. Neznámý mu zůstal stejný pohár z Brna, Orlí ulice, na kterém je vřočení 1575 (patrně 1595; *Novotný 1959*, tab. XVIII). Další analogie tvoří několik nádob s tímto motivem, provedeným pouze malbou. Nepochybně se jedná o výrobky z jedné dílny, které představují snahu napodobit jednoduššími prostředky kvalitnější sklo s nálepy zdobenými kovovými kolky ve tvaru lvích maskaronů nebo hlaviček cherubů. V každém případě zvláštní provedení motivu umožňuje sledovat rozptýlení výrobků z jednoho centra po Evropě, což víceméně internacionální tvary a motivy ve standardním provedení nedovolují.

Tvar misky (č. kat. 4.001-4.010) nikdy nepatřil k rozšířeným, přesto je v Lüneburgu a okolí doležen průběžně od přelomu 13. a 14. stol. až po benátské „tazzy“. Misky nesloužily ke konzumaci nápojů, ale naplněné sladkostmi, ořechy nebo ovocem zdobily slavnostní tabule. Konvičky a džbán-

ky (č. kat. 4.011-4.018) patří v Lüneburgu k základnímu repertoáru stolního skla teprve od renesance, stejně jako v našem prostředí. Vedle výrobků z nazelenalého skla se objevily také džbánky ze skla modrého a jeden exemplář z opakního skla barvy pečeti vosku. Ze stejného skla je i další nádoba vázičkovitého tvaru, s kulovitým tělem a vysokým, trychtýřovitě rozevřeným okrajem. Patku tvoří dutý zaškrbený prstenec okolo dna (č. kat. 4.018). Druhý uváděný tvar bezesporu představuje keramickou nádobu, označovanou jako *Kreuse* a rozšířenou ve 2. pol. 15. a 1. pol. 16. stol. v Německu a také ojediněle vyrobenou z červeného opakního skla (*Prohaska-Gross 2001*, č. kat. 395). Výrobky z tohoto typu skla jsou u nás velmi vzácné. Vedle středověké konvičky z Brna, Kozí ul. (M města Brna, inv. č. 23a/86-1), je to dno číšky z hradu Cvilín u Krnova z 1. pol. 16. stol. (*Sedláčková 2004*, č. kat. 8, obr. 1: 8) a několik nádob ze závěru 16. a prvních desetiletí 17. století. Jistý větší výskyt výrobků z tohoto typu skla můžeme sledovat na novokřtěnských dvorech na jižní Moravě – vedle džbánek jsou zde i stejné nádoby tvaru *Kreuse* (*Sedláčková 2001*, 48–49, obr. 2: 45; 2003, 39, č. kat. II.15), což patrně souvisí s odběrem zboží z dolnorakouských skláren. V Reichenau ve Freiwaldu je doložena nejen výroba červeného opakního skla, ale i skla fialového, s nímž se setkáváme také na Moravě (*Tarcsay 2002*, 180). Zajímavé je přejímání tvarů mezi sklem a keramikou a naopak, které se projevuje v novokřtěnském prostředí. Tvar *Kreuse*, který novokřtěnci znali ze svých původních domovů v Německu, se zde objevuje nejen ve skle, ale i v glazovaném provedení, a tvar číšky s mírně vykloněným okrajem (č. kat. 2.045) je také v repertoáru fajánsových výrobků (*Pajer 2001*, obr. 126, 128, obr. 64, 65; *Sedláčková 2003b*, obr. 1).

Několika ukázkami jsou zastoupeny nádoby zvláštních tvarů (č. kat. 4.019-4.027). Jedná se o žertovné nádoby, číše s choboty, číše a číšky s nálepy ve tvaru zvířecích hlaviček, ojediněle nacházené i u nás. S láhvemi a lahvičkami různých tvarů se v renesančních souborech setkáváme v nejhojnějším množství, u nás však patří k nejméně sledovaným tvarům dutého skla. Výběr v katalogu prezentuje jejich široké spektrum v 16. až 18. stol. (č. kat. 5.001-5.015): láhve na víno s baňatým tělem se skleněnými pečeti z poslední třetiny 17. stol., láhve čtyřboké, vyráběné od 16. stol., láhve s hruškovitým tělem, hladké i s předfukovanými žebry, nebo s natavenými vlákny na hrdle i těle. Je zde také láhev s lalokovitými stěnami, z ledového skla, a láhev poutnická se dvěma oušky na hrdle. Drobné lahvičky válcovité nebo s baňatým tělem a vysokým štíhlým hrdlem (5.016-5.020) sloužily k uskladnění malého množství tekutin, jakými byly například léky, oleje a esence, destiláty nebo parfémy.

Lékařské a alchymistické sklo (6.001-6.006) je zastoupeno drobnými lahvičkami, ve kterých se dochovaly vzorky substancí piva, dále destilačními helmami, baňkou na krev a urinálem. Ve skupině *Varia* (7.001-7.008) najdeme pítko pro ptáky, lampy, kalamář, část přesýpacích hodin a několik vík. Stejnou část přesýpacích hodin jsem identifikovala v souboru objektu I/73 z Olomouce, ul. 8. května (NPÚ Olomouc, č. přír. 15-134/73 a 51-2242/73). Do 15.–18. stol. jsou datována dvě hladítka (8.001-8.002), kterým je věnován také *Exkurs 2* (P. Steppuhn, 190–192). Posledním tématem je okenní sklo (č. kat. 9.001-9.005), prezentované mj. částí výplně ze smaragdově zeleného olovnatého skla s malbou švarclotem (13./14. stol.) a ukázkami okenního skla ze závěru 16. stol. a ze stol. 17. Dějiny výroby plochého skla jsou pak přehledně uvedeny v *Exkurzu 3* (P. Steppuhn, 193–196).

Výrobky ze skla jsou podchyceny také v inventářích domácností uložených v lüneburském Městském archivu. V nejstarších dochovaných písemnostech z r. 1536 a 1544 je sklo uvedeno paušálně, v mladších již ve zvláštní rubrice a podrobněji. Tak je v pozůstalosti z r. 1578 podchyceno celkem 198 výrobků ze skla (což je největší doložené množství), zvláště pak sedm „benátských“ číší. Zajímavou skupinu tvoří umělecké předměty ze skla, mezi nimiž bylo devět plastik P. Marie. Marc Kühlborn (18–20) sleduje sklo v pozůstalostních inventářích až do 18. stol. a konstatuje, že v časném novověku bylo sklo používáno ve všech sociálních vrstvách.

Příspěvek *Uty Reinhardt* (21–26) je věnován poměrům v hostinských zařízeních v Lüneburgu od 14. do 19. století. Informace k problematice nápojů a zvyklostí spojených s jejich konzumací se objevují již v nejstarších celních soupisech dováženého zboží.

Obsáhlý příspěvek *Christiana Leibera* (27–44, obr. 1–33) shrnuje bohaté výsledky terénní prospekce a výzkumů skláren v pohorí řeky *Wessery*. Díky příhodným podmínkám zde byly sklárny za-

kládány již od 12. stol., s největším rozkvětem v 16. a 17. století. Vedle dvou skláren z 12./13. stol. v lokalitě Hils a jedné z 1. pol. 13. stol. v Bramwaldu byly archeologicky zkoumány renesanční sklárny v Grünenplanu. Ty podle písemných pramenů pracovaly v letech 1632–1667/1668. První písemné zprávy o sklářství jsou z r. 1397/1398, pro 16. a další století již existuje řada pramenů, v nichž jsou podchyceny konkrétní poměry na konkrétních hutích. Pro nás je zajímavá zpráva o Čechovi Petru Hüttelovi. Hesenský zemský panovník hrabě Vilém IV. jej r. 1595 po propuštění svého benátského skláře jmenoval sklářským mistrem na své nové huti v Altmündenu v Reinhardswaldu, neboť Petr Hüttel byl schopný vedle běžného zeleného skla vyrábět i sklo bezbarvé. Do oblasti Hesenska a Dolního Saska přinesl nejen tuto znalost, ale i umění emailové malby na skle a v Altmündenu předal své vědomosti dalšímu mistru. Pro výjimečné schopnosti se P. Hüttela již v r. 1597 snažil získat kníže Jindřich Julius z Braunschweigu-Lüneburgu a přislíbil mu pomoc při vybudování vlastní hutě, což se mu v r. 1599 podařilo. Později se již Hüttelovo jméno v písemných pramenech neobjevuje. Tradice výzkumu skláren v Grünenplanu sahá do závěru 19. stol. Do současnosti bylo shromážděno obrovské množství dokladů jak o samém výrobním procesu, tak o výrobcích ze skla a dalších materiálů, jako keramika a kachle. Výzkumu skláren (nejen renesančních) je v Německu obecně věnována nepoměrně větší pozornost než u nás, kde se této problematice dlouhodobě systematicky věnuje pouze Eva Černá na území sz. Čech. Mimo tento region byly archeologicky zkoumány pouze dvě renesanční sklárny, v Rejdicích u Jablonce n. Nisou (*Hejdová 1981*) a v Anežském klášteře v Praze (*Hejdová – Reichertová 1982*). Na Moravě byla menší sondáž provedena v prostoru hutě v k. ú. Pusté Žibřidovice, okr. Šumperk (*Merta 1994; Himmelová 1994*). Na zpracování a zveřejnění čeká materiál ze zdevastované rudolfínské sklárny v Broumech (okr. Beroun), která se dosud uvádí jen v souvislosti se zpracováním kachlů (*Žegklitz – Hazlbauer – Chotěbor 1992*). Terénní průzkumy s pozitivními výsledky v jižních Čechách řadu let systematicky provádí J. Fröhlich (např. 1993; 1994), v sz. Čechách pak M. Gelnar (např. 1996), jenž také ve spolupráci s ostravským archivářem V. Štěpánem provedl terénní výzkum skláren na severomoravském panství Branná, a to s velmi slibnými výsledky (*Gelnar 2000; Štěpán 2000*).

Při sanaci domovního bloku v Göttingen byla mj. prozkoumána odpadní jámka ze 17. stol. Její obsah poskytuje velmi konkrétní představu o sortimentu skla v patricijské domácnosti (Betty Arndt, 45–47). Mezi dobovým zbožím se však objevuje také číše s choboty z 1. pol. 16. stol. (č. kat. 4.022). Jedná se o názornou ukázkou dlouhodobého přežívání luxusních výrobků, nepochybně díky nadstandardní péči.

Nespornou výhodou publikací katalogového typu je možnost charakterizovat ve zkratce, leč výstižně materiál z určitého časového období, příp. lokality či územního celku. V případě nálezů ze 16. a 17. stol., kdy se sklo vyrábělo již v masovém množství a jeho používání se šířilo mezi všechny sociální vrstvy, je to v podstatě nejlepší možnost, jak materiál uchopit. Jednotlivé složky hmotné kultury, jako výrobky ze skla, je možné v tomto období již také dobře sledovat v archivních pramenech, a tak lépe využívat jejich vypovídací hodnoty pro konkrétní sociální prostředí. V řadě případů je lze spojit i se zcela konkrétními osobami. Publikace je velmi kvalitně provedena. Každý exemplář má své barevné vyobrazení, což dává velmi dobrou možnost srovnání s materiálem z našich lokalit, bohužel zatím jen skrovně a většinou okrajově publikovaným (Praha: *Hetteš 1963; Huml 1971; 1995; Drahotová – Žegklitzová-Veselá 2003*; Nymburk: *Sedláčková 1997*; Chrudim: *Frolík – Sigl 1998*; Tábor: *Krajčíc 1998*; Brno: *Novotný 1959; Himmelová – Procházka 1990*; Opava: *Štěrbová – Pavelčík 1997*; Olomouc: *Drobný – Sedláčková 1997; Sedláčková ed. 1998*; Strachotín: *Sedláčková 2001*; Pouzdřany: *Sedláčková 2003*; výběr z různých lokalit: *Drahotová – Hejdová 1989*). Soupis lokalit s nálezky renesančního skla v Čechách a na Moravě, pořízený za ochotné spolupráce řady archeologů a muzejních pracovníků, ukazuje, jak nepřeborné množství materiálu čeká na zpracování a vyhodnocení, které může přinést velmi podstatné poznatky ke specifickým domácím renesančním sklářství a obchodu se sklem v rámci Evropy (*Sedláčková 2003a*).

Hedvika Sedláčková

PRAMENY A LITERATURA

- Drahotová, O. – Hejdová, D. 1989:* České sklo I. Sklo období středověku a renesance 13. století – 1. polovina 17. století. Katalog výstavy. Praha, UMRUM.
- Drahotová, O. – Žegklitzová-Veselá, J. 2003:* Die Typen der Renaissancekelchgläser (Weingläser) in venezianischer Art aus böhmischen und mährischen Fundorten. In: Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, Wien, 119–126.
- Drobný, T. – Sedláčková, H. 1997:* Kachle a sklo z odpadní jímky ze 16. stol. v Olomouci – Ofenkacheln und Glas aus einem Abfallbehälter von dem 16. Jh. in Olomouc (Olmütz). Muzejní a vlastivědná práce 35, 129–140.
- Frolík, J. – Sigl, J. 1998:* Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života. Chrudim, Okresní muzeum.
- Fröhlich, J. 1993:* Archeologický výzkum šumavských skláren. In: Archeologia technica 8, Brno, 75–83.
- 1994: Renesanční sklárny na Vilémově hoře. Archeologický příspěvek k historii rožmberské a buquoy-ské sklárny. Jihočeský sborník historický LXIII, 3–14.
- Hejdová, D. 1981:* The Glasshouse at Rejdice in Northeastern Bohemia. Late sixteenth – early seventeenth Centuries. Journal of Glass Studies 23, 18–33.
- Gelnar, M. 1996:* Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří. In: Bezděz 4. Vlastivědný sborník Českolipska, Česká Lípa, 37–51.
- 2000: Výsledky prospekce zaniklých skláren na panství Branná. Nepubl. rukopis. Archiv autorky.
- Hejdová, D. – Reichertová, K. 1982:* Glashütte im ehemaligem Agneskloster in Prag. Glasrevue XXXVII-2, 10–15.
- Henkes, H. E. 1994:* Glas zonder glans – Glass without gloss. Rotterdam Papers 9. Rotterdam.
- Hetteš, K. 1963:* Venetian Trends in Bohemian Glass-making in Sixteenth and Seventeenth Centuries. Journal of Glass Studies 5, 39–53.
- Himmelová, Z. 1994:* Sklená kat. úz. Pusté Žibřidovice, okr. Šumperk. Předběžný posudek skel. Nepubl. zpráva. Archiv Technického muzea v Brně.
- Himmelová, Z. – Procházka, R. 1990:* On the characteristics of some components of material culture and public health care of the town Brno in the 16th – 17th century. In: Studies in Postmediaeval Archaeology 1, Praha, ARÚ ČSAV, 127–168.
- Huml, V. 1971:* Nález renesanční keramiky v Praze „Na Slovanech“ – Ein Renaissance Keramikfund aus Prag – „Na Slovanech“. Archeologické rozhledy 23, 222–226.
- 1995: Rudolfská lékárna Matyáše Borbonia na Koňském trhu očima archeologie – Rudolphinische Apotheke auf den Rossmarkt mit den Augen gesehen. Praha, Muzeum hlavního města Prahy.
- Krajč, R. 1998:* Dům pasíře Prokopa v Táboře (Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220) – Das Haus des Gürtlers Prokop in Tabor (Archäologische Erforschung der Abfallgrube im Haus Cnr. 220). Tábor.
- Merta, J. 1994:* Zaniklá sklárna ve Sklené (kat. uz. Pusté Žibřidovice, okres Šumperk). Soubor výsledků archeologického výzkumu v sezóně 1992 – Untergegangene Glashütte in Sklené (Katastralgebiet von Pusté Žibřidovice, Bezirk Šumperk). In: Archeologia technica 9, Brno, 45–49.
- Novotný, B. 1959:* Hromadný nález ze 16. stol. v Brně. Fontes archaeologicae Moraviae I. Brno, ARÚ ČSAV.
- Pajer, J. 2001:* Novokřtěnské fajánse ze Strachotína. Mikulov.
- Pazaurek, G. E. 1923:* Gläser der Empire- und Biedermeierzeit. Leipzig.
- Prohaska-Gross, Ch. 2001:* Glas – vom Luxusgegenstand zur Massenware. In: Spätmittelalter am Oberrhein – Alltag, Handwerk und Handel 1350–1525. Ausstellungskatalog Badisches Landesmuseum Karlsruhe. Teil 1. Katalogband, Stuttgart, 193–203.
- Sedláčková, H. 1997:* Renesanční sklo a další archeologické nálezy z Nymburka – Renaissance Glass and other archaeological Finds from Nymburk. Libice n. C.
- 2000: Sklo první poloviny 16. století na Moravě v archeologických nálezech – Mährisches Glas der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts in archäologischen Funden. Pravěk NŘ 10, 163–191.
- 2001: Soubor renesančního skla z areálu novokřtěnského dvora ve Strachotíně (okr. Břeclav) – Kollektion von Renaissance Glas aus dem Areal des Wiedertäufers Hofes Strachotín (Bez. Břeclav). Jižní Morava 37, 43–68.
- 2003: Nálezy renesančního skla z Pouzdřan, okr. Břeclav – Funde von Renaissance-Glas aus Pouzdřan, Kr. Břeclav. In: Historické sklo 3. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 35–46.

- Sedláčková, H. 2003a:* Soupis lokalit s archeologickými nálezy renesančního skla (1500–1650) v Čechách a na Moravě – Katalog der archäologischen Fundorte mit Renaissance-Glas (1500–1650) in Böhmen und Mähren. In: *Historické sklo 3. Sborník pro dějiny skla, Čelákovice, 47–67.*
- *2003b:* Glasfunde in Wiedertäuferrhöfe am Südmähren – Nálezy skla v prostředí novokřtěnských dvorů na jižní Moravě. In: *Glas ohne Grenzen – Sklo bez hranic. Schriftenreihe des Glasmuseums Frauenau. Band 1, Grafenau, 155–164.*
- *2004:* Archeologické nálezy skla z hradu Cvilín u Krnova, okr. Bruntál. *Vlastivědný věstník moravský* 56, 367–379.
- Sedláčková, H. ed. 1998:* Renesanční Olomouc v archeologických nálezech. Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1993–1996 – Renaissance Olomouc in archaeological Finds. Glass, Festive Ceramics and Tiles. Archaeological research of the Institute of Landmark Conservation in Olomouc 1973–1996. Olomouc.
- Štěrbová, J. – Pavelčík, J. 1997:* Macákové z Ottenburku (Historie jednoho domu ve světle archivních pramenů a archeologického výzkumu) – Die Macaks von Ottenburg. In: *Universitas Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae Historica 5, Ostrava, 145–172.*
- Štěpán, V. 2000:* Sklářské hutě na panství Branná z pohledu „archeologické prospekce“. Nepubl. text projektu na vernisáži výstavy ve Starém Městě pod Sněžníkem dne 8. května 2000. Archiv autorky.
- Tarcsay, K. 2002:* Neue Erkenntnisse zum Spektrum des mittelalterlichen und neuzeitlichen Glases in Wien. In: *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie 5, Wien, Forschungsgesellschaft Wiener Stadtarchäologie, 168–191.*
- Teryngerová, H. 1997:* Kolekce renesančního skla z opavských archeologických nálezů. In: *Sborník Památkového ústavu v Ostravě, Ostrava, 69–72.*
- Žegklitz, J. – Hazlbauer, Z. – Chotěbor, P. 1992:* Pokus o rekonstrukci kachlových kamen ze zaniklé renesanční sklárny v Broumch – Versuch einer Rekonstruktion des Kachelofens des Renaissanceglashütte in Broumy. *Archeologické rozhledy* 44, 94–108.

Alexandra Navrátilová: Narození a smrt v české lidové kultuře. Vyšehrad Praha 2004. 414 str. s 86 čb. a 25 bar. obr. ISBN 80-7021-397-3.

Publikace Alexandry Navrátilové je pokračováním zatím nevelké, ale velmi potřebné, na čas přerušené volné série monografií zaměřených na lidovou kulturu, vydávaných v nakladatelství Vyšehrad od roku 1984¹. Počátek edice je spojen se jménem a činností významného moravského etnologa Václava Frolce (1934–1992)², po němž jako po tvůrčí osobnosti a po jeho pozitivním a vysoce kompetentním vlivu na archeologii středověku (dále AS) stále zůstává nezacelená mezera. V současnosti ji pocítujeme ještě více než v 90. letech 20. století, kdy v českém prostředí zájem AS o využívání etnografie, etnologie a kulturní antropologie při interpretaci středověkých archeologických pramenů nebyl ještě ani zdaleka tak zřetelným předmětem zájmu, jako je tomu dnes.

Přijmeme-li vymezení etnografie jako vědní disciplíny spíše deskriptivního charakteru a přiřadíme-li etnologii k vědním oborům spíše analyzujícím a explikativním, pak koncepci recenzované publikace označíme spíše za etnografickou, v níž ale ani aspekt etnologický není zcela pominut. Snad tomu v práci, která jako první podává souhrnnou informaci o české a moravské lidové kultuře „prvních a posledních věcí lidských“, zatím ani jinak být nemůže³. Zvolená koncepce je výhodná pro potřeby archeologa středověku a postmedieválního období. A. Navrátilová totiž ve své mono-

¹ *V. Frolec:* Prostá krása. Praha 1984.

² *I. Dorovský – V. Frolcová – Vl. Nekuda edd.:* Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992). Brno 1995.

³ Pedagogicky je užitečná antropologicko-archeologicky zaměřená práce *J. Ungera:* Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století, Brno 2002. Kromě širšího geografického záběru se však od recenzované publikace odlišuje i svým chronologickým zaměřením a celkovým tematickým záměrem. Zajímavou paralelu k části recenzované monografie „z jiné kultury“ určené vyšším sociálním prostředím, a tedy i druhem pramenů (převážně středověké literární texty), zpřístupňuje překlad historické monografie z roku 1994 *J.-C. Schmitta:* Revenanti. Praha 2002.

grafii shromáždila velké množství cenných údajů rozptýlených i v takových zdrojích, k nimž by si archeolog jen s obtížemi dokázal sám otevřít přístup (např. různé lokální, často již téměř zapomenuté tisky). S některými z informací pracovala autorka i ve svých přípravných časopiseckých studiích, jež byly nebo mohly být využívány v pracích souvisejících s problematikou raně středověkých i mladších pohřebišť⁴. Recenzovaná práce je přirozeně podstatně obsáhlejší a ucelenější. Z hlediska koncepční charakteristiky je možno ještě dodat, že k jejím významným rysům patří „historicko-antropologický zřetel“, který autorka sama vyzdvihuje v samotném **Úvodu** (11–18).

Monografie je rozdělena na dva hlavní bloky. První z nich se nazývá **Narození, křtiny a šestinedělí** (19–140). V jeho jednotlivých kapitolách se autorka nejprve zabývá pohledem lidového společenství na početí. U početí nelegitimního (předmanželského) se zmiňuje i o sankcích (z hlediska psychologického velmi krutých), které takovýto čin doprovázely (23–34). Rovněž *těhotenství* a s ním spjatým racionálně i iracionálně chápaným rizikům (35–44) je věnována odpovídající pozornost, stejně jako vlastnímu *porodu*, tj. ošetření a ochraně rodičky i novorozence (45–71). První oddíl pokračuje vylíčením poměrně složitě strukturovaného obřadu, který přijímal novorozence do společenství; ten byl od 9./10. století reprezentován *křtem*. V kapitole jsou dále popsány role různých účastníků křtu, a to ve všech jeho fázích, od přípravy až po samotný závěr, jenž měl podobu hostiny. Snad mimo „správné pořadí“, tj. až na samý konec kapitoly, je zařazen výklad o rituálu první koupele, na němž ulpělo pravděpodobně nejvíce z předkřesťanských prvků. Kapitola o křtu (72–105) patří mezi rozsáhlejší, podobně jako závěrečná kapitola prvního oddílu, věnovaná *šestinedelnímu „očistění“* (a přirozeně nezbytnému odpočinku i posílení) rodičky a novorozence a jejich ochraně před zlými silami. V samotném závěru kapitoly je probrán „biblický úvod do chrámu“, tedy obřad, který s prosazením křesťanství ukončoval období kulturní izolace rodičky. Obřad dozněl opět po starém zvyku hostinami (106–140).

Z výše uvedeného je patrné, a v textu knížky je to dobře doloženo, že i v rámci naprosto dominující křesťanské kultury se dlouho, tedy až do mladšího novověku, udržovaly (někdy v náznacích, jindy zjevněji) starší, různě transformované zvyklosti předkřesťanského charakteru.

To je ale charakteristické i pro **Smrt a pohřbívání**, o kterých pojednává oddíl druhý. Tato část je v porovnání s částí první rozsáhlejší (141–343). Uplatňuje se v ní významný konstituční prvek autorčina konceptu, a to prvek „domova“, který je pro A. Navrátilovou spojnicí mezi oběma „přelomovými body“ existence lidí. Tento koncepční prvek, lhostejno zda ještě v době nedávné, nebo ve středověku, je ovšem pro autorku něčím více než jen deskriptivním, značně abstraktním obrazcem pouze topograficky chápaných prostorových vztahů uvnitř sídla a daných přírodních poměrů (proměněných v grafy a na mapě ve znaky). Je to esenciálně významný konkrétní kulturní prostor, „v němž se naplňovaly funkce společenství, rodiny i jednotlivce“, kde se dodnes aktivně zajišťuje kontinuita kultury, kde vznikají a kam zvnějšku dorážejí podněty pro její pozvolné proměny, kde žijí lidé „naši vlastní v našem vlastním světě“, k němuž nepatří „jiní“, tedy „cizí“, kde je „naše“ půda, kde jsme včlenění do širší sídelní jednotky, jejíž je „naše“ usedlost součástí, stejně jako patříme do přílehlého území a jeho přírodních podmínek, které společně sdílíme⁵. Takový koncept plně vyhovuje při studiu nejen agrárních společenství, ale i toho, co „z vesnice“ od vrcholného středověku pozvolna, ale vytrvale ubývalo i v městských aglomeracích.

Při četbě díla se také v tomto oddíle setkáváme s odleskem předkřesťanského světa, i když se již nacházíme třeba v čase zprvu posttridentsky barokně utvářeného, nebo naopak později již ve světě poněkud sekularizovaného křesťanství. Setrvačnost některých předkřesťanských představ, slábnoucích někdy až k těžko rozluštitelné nezřetelnosti, představ předávaných tradic z generace na generaci, někdy v podobě „čistější“, jindy transformované do podoby „lidové zbožnosti“, je udivující.

Druhý oddíl je ve srovnání s prvním archeologovi bližší, neboť pohřeb, hrob, pohřebišť a hřbitov jsou takové prvky kultury, jež s archeologií souvisejí více než skutečnosti, o nichž pojednává oddíl

⁴ Např. A. Navrátilová: „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu, *Český lid* 83, 1996, 21–30.

⁵ A. Navrátilová, recenzovaná práce, s. 14 a 341.

první. Z toho důvodu mu věnujeme větší pozornost. Druhý oddíl je kromě své krátké úvodní úvahy o uzavření života a poselství živým (143–144) a kromě **Závěru** (341–343) rozdělen do sedmi kapitol. První z kapitol je nazvaná *Představy o duši a posmrtném životě* (145–167). V ní je stručně připomenut svár plně křesťanského pojetí duše, založeného na představě, že odchod duše z tohoto světa, a tedy i lidského těla, je konečný, se staršími (ale přetrvávajícími), v předkřesťanském myšlení zakotvenými animistickými idejemi vycházejícími z víry v převtělování duší do přírodních objektů (např. stromů). Zároveň je zde zmíněna představa o duši pobývajících ještě nějaký čas při těle, doma, poblíž domova, anebo se někdy vracějící na krátkou dobu zpět. Protože tělo je schránkou duše, zaslouží si proto i ono (s ohledem na křesťanské učení) plně úcty a obřadního zacházení, i když je podle týchž představ určeno jen k „obrácení v pouhý prach“. Zároveň ale, rovněž podle z hlubin věků zděděné, a proto těžko překonávané důvěry v prospěšnost komunikace světa mrtvých a živých (trvale doprovázené i obavami), se ledacos podivného může s lidským tělem dít i po smrti. Představy o aktivních vztazích světa živých a mrtvých v mnoha dalších případech nás budou provázet i v celém následujícím textu, ve všech dalších kapitolách, neboť jsou charakteristickým rysem nejen středověkého, ale i pozdějšího, zejména lidového křesťanství (včetně některých jevů motivovaných až patologicky). Kromě výše uvedeného se kapitola věnuje některým tématům dílčím, například „duši na cestě do světa zemřelých“, „odpovědnosti živých za zmírnění trestu mrtvých“, „hrůzám pekla“ a jejich tlaku na lidský život, popřípadě přeměně tohoto tlaku až na grotesku ve folklorní říkance, v písni s Alšovou perokresbou nebo v šantánovém popěvku „Když jsem šel do nebe, stavil jsem se v pekle“.

Následující kapitola *Smrt v proměnách víry a sociality* (168–201) se svými hlavními tématy („obraz smrti v středověkém myšlení“, „smrt v lidové tradici, v příslovích a rčení“, „předzvěsti smrti“, „vlastní umírání a smrt“, „poslední vůle“) vzdaluje od možnosti archeologického poznávání. Pro archeologa jsou přínosné některé údaje o ukládání mrtvého do rakve, popřípadě o předmětech, které zesnulého provázely (zbytky podložení hlavy, květiny, šaty, zanechaná jehla užitá při šití rubáše). Tyto údaje totiž vyvolávají otázku, zda středověké a pozdější tzv. hroby bez náleží byly nějakých přídavek, a tedy i stop po obřadu prosty opravdu vždy.

Další kapitola, nazvaná *Mezi smrtí a pohřbem* (202–224), pojednává o období vyžadujícím velmi delikátní jednání pozůstalých. Je to čas „zjišťování a oznamování smrti“, doba směřující „od úmrtí k pohřbu“. Všechny přechodové chvíle jsou chvíle obtížné. V tomto případě je dokonce přechod mezi životem ve světě živých a světem zemřelých na nějakou dobu zastaven. Jedná se o dobu, kdy nebožtík je ještě mezi svými, ale zároveň i mimo ně, trochu mimo jejich kontrolu, a to je vždy doba nebezpečná. Pro archeologa představuje rovněž fázi vkládání různých specifických, nyní hlavně upokojujících i ochranných předmětů přímo do rakve, a to i v době, kdy čas milodarů a dalších přídavek již dávno uplynul. Mezi vkládanými předměty měly svůj význam zejména hřeben (sloužil k úpravě nebožtíka, a proto byl nečistý a dále nepoužitelný), na tělo nebo k němu pokládané jiné artefakty (např. na nezatačené oči mince nebo v židovských obcích střepy), různé železné předměty značného magického statusu (klíč, srp) apod. V pozdější době se objevily i takové významově zajímavé přídávky, jakými byla třeba mikroskopická sklíčka s histologickými preparáty⁶. Zmíněné již mince⁷ se ve středověku a někdy i později užívaly dosti hojně a byly spjaty s nejrůznějšími výklady. Mimo to se hluboko do novověku udržoval zvyk strážení mrtvých a s ním i to, co církev kárala již od středověku, jako pitky a vše, co je doprovázelo, v novější době třeba hraní karet.

⁶ M. Kostka – M. Šmolíková: Archeologický výzkum hřbitova u kostela sv. Klimenta v Praze-Bubnech. O pohřebním ritu 19. století, *Archeologické rozhledy* 50, 1998, 822–836. Poznatky o pohřebním ritu ze židovského hřbitova spolehlivě datovaného mezi léta 1254–1478 včetně pokrývání očí (zde břidlicovými destičkami) ukazují na větší variabilitu, než by se dalo předpokládat pouze na základě studia pohřebních předpisů. Viz M. Wallisová: První etapa výzkumu židovského hřbitova na Novém Městě pražském. Předběžná zpráva, *Archaeologia Pragensia* 14, 1998, 141–148, zvl. obr. 5.

⁷ Např. J. Klápště: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 774–808.

Obsáhlá kapitola nadepsaná krátce *Pohřeb* (225–264) a její některé části se pozornosti archeologa doporučují ve zvýšené míře. Kapitola se zabývá tématy jako „rozlučení s domovem“, „na poslední cestě“, „uložení do hrobu“, „pohřební hostiny“, dále některými tématy speciálními, jako např. „pohřby svobodných mladých lidí“, „dětské pohřby“, „pohřební nařikání a projevy smutku“ a v závěru pak úvahami typu „k sociálně společenskému aspektu pohřebního obřadu“. Také zde přicházíme do styku s mnoha údaji, na něž archeolog svými prameny „nedosáhne“, ale chce-li být badatelem o kultuře středověku, může mu i tato kapitola být zrcadlem, v němž zřetelně zahlédne trvale prázdná a nejistá místa svého vlastního pracovního úsilí.

Je až překvapivé, jak málo je archeologovi prospěšné třeba pojednání tématu zabývajícího se uložením do hrobu. To totiž představuje jen menší, i když silně emotivně zdůrazněnou část širšího pohřebního obřadu, část, která však zřejmě byla zcela pod kontrolou církve, a proto byla dost významně zbavena stop po starších přídatných úkonech.

Zato dvě další témata, charakterizující pohřby svobodných mladých lidí a pohřby dětí, nás přibližují fenoménu, s nímž se česká archeologie potýká od časů prvních studií Zdenky Krumphanzlové, a to fenoménu revenance⁸. První z témat směřujících k revenanci, „úmrť a pohřby svobodných mladých lidí“, je určeno nenaplněností normálního životního běhu, nepřírozeností předčasného úmrtí, zejména je-li úmrtí ještě navíc ozvláštněno nebezpečným okamžikem smrti z hlediska budoucnosti (např. úmrtí před předpokládanou svatbou, smrt při porodu nebo odchod rodičky od dítěte v šestinedělí). V druhém případě, tj. v případě úmrtí dětí při porodu nebo v nejranějším věku, je vzniklá situace zase nebezpečná tím, že dítě ještě nebylo oficiálně přijato do společenství, že nemohly proběhnout všechny obřady, které by zajistily bezpečné včlenění nového „přirůstku“ (např. křtem) do společnosti. Zdá se, že stále byly podvědomě přítomny i averze starší, averze projevující se ve vzdálenější minulosti drastickým, v mladší době však již nenaplněným regulováním přirůstků infanticidou. Tak se dozvídáme o zvláštním zacházení s časně zemřelými dětmi, o pohřbívání do zvláštních míst na pohřebišti, o vytváření izolovaných skupin hrobů, ale i o umísťování ostatků na fakticky a prestižně druhořadá, odlehlá místa, případně o ledabylém zahrabání nebo pohřbích do nádob, představujících pravděpodobně účinný způsob omezení, izolace. Zdá se, že tato část populace je tou, která může archeologovi ve starších obdobích, ale i později chybět v demografických propočtech⁹.

Archeologovi stojí za zvláštní zmínku pravděpodobně ještě jedno téma této kapitoly. Je to téma sociálního charakteru, téma „prestiže“, zřetelně uplatňované ještě v době nedávno minulé, v čase baroka, i když samozřejmě jiným způsobem než v minulosti hlubší. A to např. účastí korporací na pohřebních průvodech, okázalou společenskou, téměř povinnou účastí členů komunity, bohatou a nákladnou květinovou výpravou a značným rozsahem i úrovní obřadů. Tento prvek prestiže, silně přítomný v novodobém uspořádání obřadu, je jevem, který nás nutí nejen tázat se po jeho možném uplatnění ještě hlouběji v minulosti, po jeho formách, ale zároveň položit si i otázku, zda to stále ještě není stopa po jedné ze starých konstant, jejíž projevy bychom se měli soustavněji pokoušet identifikovat i v archeologických pramenech a jejich interpretacích, a to i přes nejjeden minulý nezdar v 50. letech a přes téměř nevšimavost v průběhu 60. a 70. let 20. století, kdy byl tento problém jinde živý.

Archeologova zájmu se významněji dotýká kapitola *Hřbitovy* (265–291). Její hlavní témata uvádějí fakta o hřbitově jako o posvátném místě. Exponováno je i porušování tohoto sakrálního pro-

⁸ Viz bibliografii Z. Krumphanzlové: *Archeologické rozhledy* 43, 1991, 320–322; 54, 2002, 933.

⁹ *E. Neustupný*: Demografie pravěkých pohřebišť. Praha 1983, 23–25; Z. Krumphanzlová: Fehlende Toten auf den slawischen Friedhöfen der Burgwallperiode in Böhmen (9.–12. Jh.), *Sborník Národního muzea v Praze* B 46, 1990 (1992), 116–118. K problematice pohřbů dětí v nádobách *O. Krupica*: Pohřebišťe z XII.–XIV. stor. v Krásne na Slovensku, *Archeologické rozhledy* 5, 1953, 193–197, 211–214; Výskum v Krásne na Slovensku v r. 1953, *Archeologické rozhledy* 6, 1954, 361–368, 357–359. K dětským pohřbům viz Z. *Smetánka*: Archeologie dětství. In: *Archeologické etudy*, Praha 2003, 84–94, tam lit. na s. 201. K poněkud záhadnému užití nádob v hrobech umístěných v interiérech kostelů z moravského prostředí viz J. *Unger*: Hroby z 15. a 16. stol. s nádobami dnem vzhůru na jižní Moravě, in: *Život v archeologii středověku*, Praha 1997, 639–648.

středí nedostatečnou péčí a jeho využíváním, nebo lépe zneužíváním marginálními vrstvami společnosti. Pozornost je dále věnována jedincům vyloučeným ze společnosti, jedincům, kterým bylo odmítnuto uložení v posvátné půdě, a proto pochovávaným mimo hřbitovy, např. na okrajích katastrů, v každém případě za hřbitovním ohrazením. Stručného pojednání se dostalo zachování identity zemřelých (náhrobky, nápisy)¹⁰, i vnější úpravě hřbitovů, popřípadě jejich chátrání. Zmíněny jsou magické praktiky a pověrečné chování, jež tato výjimečná místa přitahovala a vyvolávala (např. posvátná hlína, lidské kosti, části rakví, kusy nezetlelé osobní výbavy, hřebíky aj.). To vše je ještě zesíleno v souvislosti s pohřebišti speciálními, například pohřebišti v blízkosti popravíšť nebo těmi, na kterých byli pohřbeni sebevrazi. Osobní výbava hrobů ani v těchto zvláštních případech nemusela podněcovat jen magické praktiky hodnocené v minulosti jako vysloveně negativně zaměřené. Autorka naopak dokládá užití již výše zmíněných instrumentů v léčitelství. To ovšem bylo z církevního hlediska nepřipustné. Výjimečnost a emocionalita pohřebních míst (smrt je i přes křesťanské učení ve všech středoevropských kulturních variantách pocítována jako cosi nežádoucího) vyvolávají i některé jevy a chování, které bychom mohli označit za až patologické.

Předposlední kapitola, nazvaná *Revenanti a tzv. nečistí zemřelí* (292–318), exponuje témata, která se dotýkají archeologie středověku zatím nejbezprostředněji, neboť o projevech vysvětlovaných jako čelení nebezpečí revenance se archeolog dozvídá a vykládá je prostřednictvím úpravy hrobů a prostřednictvím zvláštního zacházení s těly zemřelých. Oba jevy (např. kamenné závaly hrobové jámy, zátěže kostry kameny, postmortální i postfunerální zásahy do těl, jejichž důsledkem jsou anomálie polohy kostí v hrobech) jsou nepřehlédnutelné¹¹. Představují zřetelné odchylky od standardu, buď pozornost zejména při výzkumech raně středověkých kostrových pohřebišť a mohou vést až k přehlížení blokačních stop delikátnějších, vázaných na organické materiály, nebo k mylnému hodnocení nálezového obrazu rozložení kostí vzniklého vykrádáním hrobů¹² nebo jejich vzájemným narušováním na již houstnoucích pohřebištech, zejména na etážových hřbitovech¹³. Archeologové navazující ve svých úvahách o revenanci na Z. Krumphanzlovou¹⁴ a její někdejší zprostředkování a rozvinutí poznatků z významné studie F. Wollmanna¹⁵ v této kapitole získávají opět něco podstatného navíc. Kromě připomínky z hloubky předkřesťanských věků zděděné představy o prospěšnosti a zároveň ambivalenci vzájemné komunikace živých a mrtvých, potřebné zejména v agrárních společnostech s vysokým koeficientem nejistoty k úspěšnému hájení vezdejší existence, a kromě připomínky hlubinného psychického základu různých patologických jevů také tato kapitola, podobně jako ostatní části monografie, vypovídá o dlouhém, až do velmi pokročilého novověku protaženém období s mnoha živými prvky synkretické povahy. Tato vytrvalost synkreze může být oprávněným podnětem k pokusům opatrného retrospektivního, alespoň orientačního hledání starší podoby některých prvků starší fáze christianizačního procesu a podnětem ke studiu jeho obtížnosti.

Podstatou synkretického přístupu k umírání a smrti je představa, že „podlehnutí (démону) ďáblu znamená nejen posmrtné zatracení zemřelého, ale že zavržené duše ohrožují také živé“. A protože jsme dobří věřící, i když plní obav, musíme se před tímto všeobecným ohrožením bránit – třeba i po trochu

¹⁰ V této souvislosti bych rád zmínil pravděpodobně první větší a svým způsobem klasickou ikonografickou práci *Ph. Ariès: Images of Man and Death*. Cambridge (Harvard University Press) 1985.

¹¹ Zde je ovšem třeba respektovat zkušenosti antropologů s obvyklými tafonomickými procesy. Viz *V. Černý: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu*, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 301–313.

¹² *H. Jankuhn – H. Nehlsen – H. Roth Hg.: Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*. Göttingen 1978.

¹³ Jak *obecně* obtížná může být klasifikace skeletu jako zasaženého protivampyrickým opatřením, dobře předvádí analýza pohřebišť v Radomyšli poblíž Strakonice. Viz *B. Nechvátal: Vampyrismus na pohřebišti v Radomyšli*, *Archeologické rozhledy* 19, 1967, 468–489; *týž: Radomyšl. Raně středověké pohřebišť*. Praha 1999, zvl. 139–144. K tomu též *M. Hanuliak: Vampirismus auf Gräberfeldern von der Wende des Früh- zum Hochmittelalter*, *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift* 40, 1999, 577–584.

¹⁴ Viz pozn. 8 a 23.

¹⁵ *F. Wollmann: Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské*, *Národopisný věstník československý* 14, 1920–1921, 1–16; 15, 1922, 1–58; 16, 1923, 80–96, 133–149; 18, 1926, 133–156.

starém a poněkud nepravověrném způsobu. I toto podvojně chování tváří v tvář smrti a zemřelým vyjadřuje postoj společnosti k „ohrožení, zlu a odplatě, odpovědnosti a odpuštění, dobru a spasení“. Takto dvojice lidí někdy reagovali na události ve jménu vztahů, „které vyžadovaly striktní regulaci jasným definováním dobra a zla a společnou shodu ve formě veřejného mínění“ o základních hodnotách.

Témata, která obsahuje tato kapitola, napomáhají pochopení příčin jevů (a uvedení do jejich variabilní a nejednoznačné sféry), s jejichž materializovanou stopou se archeolog setkává. Nebo se tak alespoň domnívá, neboť ne každá vizuální stopa vykládaná jako možný odraz představ o revenanci jí opravdu ve skutečnosti musí být. Těmito tématy jsou: „přízraky mrtvých“ a dále „návraty spravedlivých“. Vztahují se k patrně původně starým dobrým domácím bůžkům, někdejší předkům, ochráncům rodiny, kdysi dobrým hospodářům apod. Ti přicházejí něco napravit, neboť ač dobří a spravedliví, nějak podivně a neuspokojeni odešli z tohoto světa, nebo byli třeba uloženi nevhodným způsobem. Neusmíření hledají pokoj také v případech, že se jejich následníci nechovají podle jejich představ. Další skupinou jsou osoby zahynulé nešťastně, bez vlastní viny. Je jich celý zástup: utonulí, zmrzlí, uhořelí, zabítí v boji nebo hádce, zavraždění bez možnosti vyrovnání se se svým životem a, jak již víme, též zemřelé těhotné ženy, šestinedělky i s dítětem, nepokřtěné (v dávné minulosti neakceptované nebo neakceptovatelné) děti, mladí lidé před nějakým důležitým krokem svého životního cyklu. Tyto osoby se potom vrací nejen přímo ke „svým“, ale mění se i v bloudící duchy (duše). Jsou sice pro svůj vlastní osud nešťastní, ale někdy mohou být též pozitivní, prosti stop po mstě, tedy neškodní. V představách lidí tomu může být ale i naopak. Ona ambivalence, nejasná hranice mezi negativním a pozitivním charakterem nebožtíka v období, kdy převládá křesťanství, je dána též skutečností, že podle někdejších představ i lidé spravedliví a dobří mohou ve slabé chvíli podlehnout nečistě, nebezpečné síle ďábla.

Druhým velkým tématem této kapitoly jsou „návraty zlovolných duší“, tedy lidí, kteří zemřeli jako zločinci nebo různě provinili proti jednotlivcům i komunitě. Obecně jde o lidi s asociálními rysy chování a o svatokrádežníky. Mezi ně byli v agrárním prostředí od doby, kdy půda měla své pevné a právně hájené hranice, počítáni i hospodáři přikrádající si sousední půdu přiorávkou nebo posuny mezníků. Také u všech těchto zemřelých se předpokládala téměř jistá proměna v nejrůznější duchy negativního charakteru (démony), z nichž archeologové obvykle uvádějí vampýry, mory a někdy též vlkodlaka. Ti ovšem mohou povstat i z lidí nezločinných, zejména těch, kteří se svými biologickými znaky odlišovali od obecně přijatelného průměru. K tomuto výměru podle tehdejších kritérií náleželi i lidé více či méně psychicky nemocní.

To, co se archeologa a v prvé řadě jeho terénní a následně též interpretační práce dotýká zatím nejvíce, jsou opatření proti revenanci, vizuálně dobře identifikovatelná. Konkrétně se tímto problémem zabývá část o „prostředcích proti návratům mrtvých“. Kromě již v archeologii běžně známých a v interpretaci vampyrismu užitých zjištění autorka uvádí ještě různé další ochranné prvky, které nejsou snadno archeologicky zjištělné, ale které, alespoň v některých výjimečných případech, nemusejí být při zjemnění výzkumné techniky zřetelné a dna hrobu vždy ztraceny (např. karbonizované zbytky chleba, různých semen, připálené části jídla, u něhož již samo vědomé připálení pokrmu mohlo být, a také bylo považováno za obranný prostředek, dále zbytky stonků konopí, šípkových prutů aj.). O mnoha akcích, protože nezanechávají zřetelné materiální stopy, se však archeolog nedozví přímo nikdy (např. tabuizovaný zákaz vyslovení jména nebožtíka, zaklínání a zbožné zařikávání, modlitba, různé akustické projevy, jako zvonění nebo vyvíjení jiného ochranného zvuku – hluku, rozsvícení lucerny v noční době na hřbitově¹⁶ aj.). Mimo možnost AS je většina toho, co souvisí s dočasnou povrchovou úpravou hrobu (např. pohazování hrobu větvemi a kameny, sypání semen, nejlepší máku, apod)¹⁷.

¹⁶ Lutová (poblíž Třeboně, okr. Jindřichův Hradec). V roce 1986 byla ověřována existence „strážní“ pilířové lucerny neurčitého stáří. Poškozený exemplář vykazoval nepříliš zřetelné rysy pozdně goticko-renesanční, nelze však vyloučit ani mladší původ.

¹⁷ M. Lutovský: Hroby předků. Praha 1996, 145. Z východního Slovenska (z roku 1991) uvádí hrob posypaný mákem (zatím bez podrobnějších údajů).

Všechna zjištění etnografů a výklady etnologů jsou nepochybně velmi užitečné a potřebné, ale archeologické interpretační zacházení s nimi nemůže být přímočaré, bez přihlídnutí k širšímu historickému kontextu, jak to vyžaduje teorie i metodika AS. Bez splnění této podmínky nemusí vést cesta poznání jednoznačně k cíli a může vzniknout řada nedorozumění, která se mohou v odborné literatuře houževnatě udržovat. Názorně to ukazuje tzv. raně středověké pohřebiště vampýrů v Čelákovících, zmíněné i v recenzované publikaci.

Původní interpretace z roku 1971, snad až na tehdy již zřejmé poněkud zjednodušené, a tedy mylné datování, měla v době svého vzniku jisté oprávnění a v literatuře se objevovala téměř bezproblémově¹⁸. Až náhodně ve Švýcarsku r. 1997 získaná a pak v semináři AS na pražské katedře prezentovaná publikace o výzkumu popraviště a mrchoviště v Emmen (Luzern)¹⁹ vedla ke vzniku pochybností o samostatném čelákovickém raně středověkém speciálním pohřebišti vampýrů. Jasně interpretaci čelákovické situace jako raně středověkého pohřebiště vampýrů odmítli P. Mašková²⁰ a P. Sokol²¹. Paralelně však nalézáme i starší výklad nálezové situace a z něho odvozené představy o raně středověkém vampyrismu, a to jak mezi archeology, tak mezi etnology²².

Poznatky shromážděné A. Navrátilovou nicméně připomínají, že i když čelákovický nález nemá nic společného s raným středověkem a možná spojitost s pozdějším hrdelním právem je vysoce pravděpodobná a archeology vnímaná, není interpretace přece jen tak jednoduchá. Zdá se totiž, že vizuální obraz pohřbů nemusí vždy nutně dovolovat zřetelné rozlišení „obyčejného“, poněkud nedbalého nepietního uložení a obvyklé hrubé manipulace s živým tělem při popravě nebo neméně surových manipulací s mrtvým po vykonání ortelu (spoutané ruce, zohavení těla, např. končetin, nestandardní pohození kadáveru aj.) od uvědomělého protivampyrického opatření. V případě, že se jedná o popravené kriminální lidi, ať již velmi neobvyklý „obraz“ uložení jejich těl vznikl jakkoliv a byl motivován čímkoliv, nemůžeme stejně bezpečně vyloučit, že by také tyto pohřbení nemohli být potenciálně považováni za vampýry. V křesťanské době by to mohly být autorčiny „zlovolné duše“, které se vymkly dobovým normám, neboť je nejspíš ovládl ďábel. A protože byli takoví jedinci svým jednáním nebezpečně „jiní“, mohli být opravdu považováni za revenanty. Koneckonců právě proto byli nejspíše pohřbeni mezi sobě podobnými osobami, a to na místě od ostatních obyvatel poněkud vzdáleném a izolovaném, tj. mimo posvátnou půdu. Bohužel situace na místě neumožňovala vymezení celého pohřebiště. Zde se již opět, a to z dalších důvodů, ocitáme mimo jednoznačné a jednosměrné možnosti výkladu zjištěného nálezového obrazu.

Čelákovické pohřebiště nabylo proslulosti založené především na datačním omylu. Domnívám se, že svoji proslulost nadále neztratí – ovšem z jiných důvodů. Je totiž klasickým příkladem „fenoménu interpretační neurčitosti“, jehož jednoznačné překročení patrně zatím není v možnostech archeologa a samotného jím zjištěného „archeologického nálezového obrazu“, neboť do myslí těch, kteří v minulosti měli s věcí něco společného, nahlédnouti neumíme a nemůžeme. Určitosti nepřidá ani pomoc etnologa – ta jen umožní (v tomto případě zdůvodněně) vidět věci z více úhlů pohledu současně.

¹⁸ J. Špaček: Slovanské pohřebiště s projevy vampyrismu z Čelákovíc, Časopis Národního muzea 140, 1971, 190–215; připojeno podrobné antropologické zhodnocení M. Blajerové.

¹⁹ J. Manser et al.: Richtstätte und Wasenplatz in Emmenbrücke (16.–19. Jahrhundert). Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 18.–19. Bd. 1–2. Basel 1992; Z. Smetánka: Upří táhnou, Dějiny a současnost 20/2, 1998, 58.

²⁰ P. Mašková: Duchovní kultura venkovského lidu v Čechách v 10.–14. století. Diplomová práce, rkp., Ústav pro právek a ranou dobu dějinnou FFUK, Praha 2000; *táž*: K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících, in: Studia mediaevalia Pragensia 5, Praha 2004 (v tisku).

²¹ P. Sokol: Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť, Archeologické rozhledy 55, 2003, 736–766.

²² Např. M. Lutovský: op. cit. v pozn. 17, 143–145; *týž*: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2001, 51–52. B. Nechvátal: op. cit. v pozn. 13, 139; v recenzované práci A. Navrátilové pozn. 867 na s. 376.

Řadu otázek před archeologa staví i téma „pohřbívání sebevrahů“, tedy těch, kteří podleli ďáblu vábení a zemřeli jako „nečistí“, a jsou proto nebezpeční. Jejich pohřeb nutně náleží jinam než na křesťanské posvátné místo (za zeď hřbitova, lépe však dále, zcela mimo hřbitov, na zvláštní místo, jaké představuje například hranice katastru nebo plocha mimo kulturně využívanou půdu, les). Optimálním místem pro pohřeb však bylo území „nikoho“. Usmířovací význam mělo občas se vyskytující pohřbení samovrahů (popř. malých, zatím nepokřtěných dětí) pod okap sakrálních nebo sakralizovaných míst. Samovrazi byli pohřbíváni například pod okap kostnice, nevinné nedonošené a nepokřtěné děti třeba pod okap kostela. Voda spadající ze střech těchto staveb měla mít na jejich posmrtný osud pozitivní, tzn. očišťující nebo zmiřující, účinky.

Ostatky po sebevrazech a akt sebevraždy samotné mohly být ovšem nebezpečné i jinak. Části těla a oděvu nebo instrumenty samovraždy (např. provaz, opasek) mohly být zneužity k čarování, k negativní magii, ale překvapivě někdy i k léčitelství, spojovanému s magií pozitivní. Veškerá magie (negativní i pozitivní) byla ovšem nepřijatelná, protože byla vážným a hříšným vyjádřením nedůvěry v pomoc a obecně vůli křesťanského Boha.

Pojednáním o pohřbech sebevrahů se autorka logicky dostává i k dalšímu závažnému tématu, „symbolům vyloučení ze společnosti“. Ze společnosti musejí být vyloučeni všichni, kteří by zneškodnili sakrální půdu i půdu domova v širším slova smyslu. Dle autorky lze v tomto příkazu nalézt reflex platného sociálního řádu. Dlouho se v něm ale projevovala i „mentalita raného středověku, poznamenaná různými atavistickými tabu“. Zde by bylo dobře připomenout ještě několik dalších myšlenek. Rozdělení mrtvých na „čisté“ a ty „ostatní“ vykrytalizovalo výrazně v rámci křesťanství. Od nečistých vede cesta do lidové démonologie i k ďáblu, což souvisí s osudově pojatým konfliktem živých a mrtvých, vyrůstajícím již z předkřesťanského pojetí smrti jako neštěstí a zla a z představy, že nespokojení s tímto stavem se navracují mezi živé (většinou v negativní podobě). V české lidové kultuře je revenantství spojeno zejména s hrozbami „za porušování morálky, práva, zkrátka platných norem společenských“. Je to podle autorky „jedna ze základních univerzálních struktur české lidové kultury“.

Kapitola poslední, *Kult zemřelých a slavnosti jejich uctívání* (319–343), se věnuje pradávnému, křesťanstvím akceptovanému pocitu sounáležitosti živých s těmi, kteří již svět lidí opustili. Kult předků je silně rozšířenou, téměř transkulturní konstantou. Kult mrtvých předků je skutečně prvkem pohanským a církvi nezbylo než ho transformovat do podoby křesťanské, protože jeho naprostá negace nebyla, a do jisté míry stále není, bezvýtku reálná. Kult mrtvých byl tedy transformován a představuje zřetelný příklad „interpretatio christiana“. Ti, kteří nás opustili, mají být podle křesťanského učení uctíváni napodobováním svých ctností, nikoliv nějakými nekřesťanskými a magicky koncipovanými poctami. To je základní transformační paradigma, které dokázalo pohanskou koncepci oslabit, převrstvit, i když ji nikdy úplně a bez stopy nezničilo. Z příkladně žijících pozemšťanů se potom mohou stát světcí, ale co s domácími dědy, předky nebo ochránci domovů, kteří na sebe berou nejrůznější podoby? Ti byli v nejistém životě agrárních nebo převážně agrárních společností hluboko do novověku v nějaké podobě zapotřebí. Protože mohli pomáhat, měli v domovech rolníků, těžce zápasících o existenci, své místo, například v chlévě, pod prahem, v samotné jizbě potom třeba v místě ohně nebo ve svatém koutě. Bylo třeba s nimi dobře zacházet, uctívat je v důležitých okamžicích ročního i osobního cyklu, tedy několikrát za rok, např. pohoštěním. Pohořlivé chování k nim (třeba i z pouhé nedbalosti) bylo nebezpečné. Jen s velkým úsilím a dost pozdě, až po roce 1300, oddělila církev uctívání svatých a památku zemřelých od všech ostatních svátků a „soustředila“ je do dvou listopadových dnů. Přesto se však s některými jejich předkřesťanskými prvky v rámci křesťanských svátků setkáváme dodnes (např. vánoce, velikonoce).

Na necelých třech posledních stránkách recenzované knihy se znovu zmiňují některé archetypální prvky, tedy hodnoty, které člověka provázejí od jeho prvních kroků do tohoto světa až po okamžik, kdy jej opouští. Autorka připomíná, že od 19. století, tedy s prosazením jiných hodnot než těch, které dříve dominovaly agrárním společenstvím, hodnot rozvíjejících se v industriální a postindustriální společnosti, se zrychlil až zradikalizoval rozpad po staletí trvajících vztahu ke dvěma základním okamžikům lidského života. Autorka se dále zmiňuje o krizi kulturního a morálního vědomí ve

vztahu k hodnotám spojeným s prvními a posledními okamžiky života, o ústupu solidarity ve vztahu k nim, o prohlubující se ztrátě vztahu k „posvátnu“ spojenému s oběma póly života, rostoucí mezi-generační izolaci, o proměnách kultury komunikace a sdílení radosti a smutku a o oslabení pocitů a emocí doprovázejících oba studované mezní body života každého člověka.

Publikaci je možné označit za humanistickou. Nechtěl bych její poznávací význam a obecný smysl snižovat jednotlivými drobnými výtkami a připomínkami, alespoň na jednu slabší stránku však poukázat musím. Ne že by se archeologické práce nad problémy pohřbů a pohřebišť, jichž se přímo dotýká jak AS, tak etnografie/etnologie, zrovna navzájem hemžily citacemi druhého oboru, ale jak seznam literatury, tak odkazy v textu ukazují, že recenzovanou monografii by bylo možné s prospěchem rozšířit a místy i prohloubit. Česká i evropská (z okolních zemí například slovenská a polská) archeologická literatura shromáždila velké množství údajů k tématu pohřbívání. V zajisté obsáhlé a cenné bibliografii nalézáme jen jednu citaci z rozsáhlého díla Z. Krumphanzlové, byť se tato žena tematice pohřbů a pohřebišť soustavně věnovala téměř po celý svůj badatelský život²³. V seznamu se setkáme i s odkazem na P. Radoměrského²⁴. Přesto však musíme říci, že tyto práce byly již vystřídané studiemí pojatými daleko širěji a úplněji²⁵. Zmínění jsou také „čelákovičtí vampýři“. Připouštím, že vzhledem k absenci přímého kontaktu se světem archeologie autorka ještě neměla možnost opustit dobové starší představy a interpretace tohoto jevu. Což jsme koneckonců neučinili důsledně ani my archeologové. Využití dvou přehledných prací, M. Lutovského²⁶ a J. Ungera²⁷, je jistě vítané. Obávám se však, že autorce v žádném případě nemohly umožnit přímý a detailnější vstup do faktografie. Své místo v publikaci našly ještě všeobecně známé, užívané a stále užitečné přehledné práce L. Niederla. Tyto bibliografické skutečnosti a některé části zajímavé monografie A. Navrátilové nás nutně vedou k přemýšlení o současném stavu komunikace českých a moravských archeologů s etnografy/etnology, komunikace mezi pracovníky dvou oborů, jež jsou si v mnohém blízké a jež se po přísně pozitivistickém mezikasu ve značné části evropské archeologie znovu od počátku 60. let 20. století začaly intenzivně přibližovat a setkávat. Domnívám se, že něco takového v našem domácím prostředí oběma oborům stále chybí.

Zdeněk Smetánka

²³ Z. Krumphanzlová: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebišťích, *Památky archeologické* 52, 1961, 544–549; viz též zde pozn. 8.

²⁴ P. Radoměrský: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě (Příspěvek k datování kostrových hrobů mladší doby hradištní), *Sborník Národního muzea* A9/2, 1955.

²⁵ Např. J. Klápště: op. cit. v pozn. 7.

²⁶ M. Lutovský: op. cit. v pozn. 17.

²⁷ J. Unger: op. cit. v pozn. 3.

Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayer/West- und Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. 13. Treffen, 25. bis 27. Juni 2003 in Pfreimd. Hrgb. M. Chytráček – J. Michálek – K. Schmotz. *Rahden/Westf.* 2004, 245 str.

Sborník přednášek z pravidelného pracovního setkání uskutečněného tentokrát v hornofalckém Pfreimdu. Hlavním tématem byly sídlištní struktury doby železné. Setkání se zúčastnilo 36 badatelů a předneseno bylo celkem 18 referátů.

R. Sandner: Eisenzeitliche Besiedlungsspuren auf dem Schloss-, dem Kirchen- und dem Hirmesberg oberhalb von Kallmünz, Lkr. Regensburg, Oberpfalz, 15–23. Z téměř 50ha návrší nad městem Kallmünz vystupují kopce s názvy Schlossberg, Kirchenburg a Hirmesberg, na nichž se nacházela výšinná sídliště. Těm v pravěku poskytovaly přirozenou ochranu příkré svahy k řekám Naab a Vils, ještě zesílené mohutnými valy. Archeologické práce zde začaly ve 20. stol. výzkumem valů, několikrát obnovovaných. Val na Hirmesbergu měl konstrukci ze dřeva a kamene a bylo zjištěno, že zanikl požárem na konci období popelnicových polí nebo na počátku doby halštatské. Jeho zbytků bylo použito k obnově ve starolátské fázi. Nálezy z řezu valem dokládají, že val byl původně postaven již ve střední době bronzové. Těžiště osídlení na celém návrší bylo ve starolátském období, z valu pochází černá keramika točená na kruhu, leštěná, neobyčejné kvality, a zlomky braubašského zboží. Osídlený areál se tehdy soustředil na vnitřní plochu Schlossbergu. K jakému účelu mohl sloužit asi 50ha opevněný areál již od střední doby bronzové, zůstává i po výzkumu nevysvětleno, také pro silné poškození ve středověku, kdy zde stával hrad. Stopy po sídelních strukturách objeveny nebyly. Zároveň nebyly potvrzeny názory o shromažďovací ploše nebo o ochraně dobytka. Zvláštní význam mohla mít tato plocha pro svou strategickou polohu při cestách ve směru V–Z podél Naaby a po soutoku řeky s Dunajem u Kallmünzu.

R. Korený – L. Krušinová: Die Siedlungsstruktur im nordöstlichen Grenzbereich des historischen Prachiner Kreises in der jüngeren Hallstattzeit, 24–34. V sv. hraničním území Prácheňského kraje se soustředila prospekce zázemí pozdně halštatského hradiště Vobřesk u Starosedlského Hrádku. Byl proveden terénní průzkum, sondování v koruně valu, sledování jeho průběhu, byla zajištěna geofyzikální měření k případnému zjištění příkopu, ale vše bez výsledku. Další prospekce osídlení v okolí hradiště byla prováděna na vrchu Stráž u Březnice, Pteč u Zbenic, Chlumec u Chrástu, Na Chlumci u Pňovic, na Holém vrchu u Modřovic, Vojna (Za-

vržice) a Vraneč u Těchařovic. Kromě Vobřesku a Stráže nebyly na žádném z výšinných sídlišť zjištěny stopy halštatského osídlení. Ze sledovaného území (v povodí řek Skalice, Litavka, Lomnice a střední Vltava) pocházejí nejstarší nálezy z mezolitu a neolitu, ale dokládají jen sporadické osídlení. Větší rozsah mělo až v Ha A1-B. Vrchol byl v oblasti Březnicka a sv. okolí v Ha D. Celé území bylo pracovně rozděleno do tří regionů podle intenzity a struktury osídlení, sestávající z rovinných a výšinných sídlišť, hradišť a pohřebišť. Jeho soustavná prospekce pokračuje.

J. Zuber: Zur eisenzeitlichen Besiedlung in Burgweinting, Stadt Regensburg, 35–55. Výzkumy v této městské části Řezna se konaly mezi lety 1994–2003. Byl podán přehled nálezů od 19. stol., a to z téměř všech období pravěku. K halštatskému osídlení patří v r. 1995 odkrytý dvorec, obepnutý příkopem o délce 54 m. Šířka příkopu kolísá mezi 0,5–1,5 m, hloubka je 30 cm. Vnitřní struktura dvorce nebyla dobře zachytitelná. Jižně od této polohy se nachází starolátské sídliště na rozloze 27 ha. Zde byly zachyceny jámy, které mohly sloužit jako sklepy k uchování obilí. Půdorysy obydlí jsou zde řídké a těžko přesně datovatelné. Jeden z půdorysů má rozměry 6,7 x 4,5 m, ostatní jsou podobné a jsou asi starolátské, jak nasvědčuje keramika (také korálky s očky). Kovu bylo nalezeno jen málo (náramky, spony). V keramice převažují mísy tuhové, na kruhu točené. V jámách byla nalezena např. kostra ženy bez hlavy, tělo půlročního dítěte, také části koster zvířat (sele). Vývoj od období pozdně halštatského do časně laténského zůstává v tomto místě nejasný.

J. John: A Preliminary Report on the Investigation of Settlement Patterns in Surroundings of Nynice, 56–58. Ačkoli hlavní pozornost projektu „Sídlištní struktury na rozhraní doby bronzové a železné“ platila hradišti Vladař a jeho okolí, jiná část projektu se uskutečnila v oblasti Nynic. Několik informací v tomto článku se týká metodologie výzkumu, nikoli konkrétních výsledků. Nynice jsou známé výzkumy pohřebiště, které v letech 1953–1960 prováděla V. Šaldová. Pohřbívalo se tu patrně nepřerušeno od pozdní doby bronzové (64 hrobů), přes halštatskou (22 hrobů) až do časně laténského období (115 hrobů). První částí výzkumu byla analýza prostorového vztahu na pohřebišti s využitím GIS. Důležité bylo zjištění, zda hroby byly svrchu kryty třeba mohyčkami, jejichž existenci lze očekávat v části halštatské kultury. Podle zjištěných vzdáleností je patrné, že hroby z Ha D – LT A respektovaly polohy hrobů z Ha C i starších. Ve druhé části projektu byl ke zjištění případného sídliště povrchovým sběrem ve vytyčené síti zkoumán

prostor 30 ha kolem pohřebiště. Zdá se ale, že pravěká a středověká sídliště byla v místech dnešní obce, situované do údolí s vodotečí.

J. Michálek: Zur Siedlungsstruktur des mittleren Otavagebietes in Südböhmen während der jüngeren (Ha C/D1) und späten (Ha D2/3) Hallstatt- sowie der frühen Latènezeit (Ha D2-3 – LT A), 59–69. Četné nálezy z okolí středního toku Otavy jsou z mlado- až pozdně bronzového období, zatímco osídlení v období Ha B-C/D1 je doloženo řídce až výjimečně. Jedná se o mohylová pohřebiště, ale sídliště a hradiště zcela chybějí. Kulturní vývoj v období pozdně halštatském až časně laténském Ha D2/3 – LT A, charakterizovaný halštatskou mohylovou kulturou, je komplikovaný. Vedle typických mohylových pohřebišť (Ha C/D1) jsou tu ploché žárové hroby. Jejich vzájemný vztah není dostatečně prozkoumán. Vztahy k ostatním částem Čech (bylanská kultura) a k Bavorsku jsou doloženy a není ani vyloučen příchod nových obyvatel. Hustota osídlení v období Ha D2-3 – LT A se ještě rozšiřuje a znamená největší rozkvět v pravěku. Mapa obsahuje celkem 135 lokalit, rovinných sídlišť, 2 dvorce („Herrenhöfe“) a řadu pohřebišť (54 mohylových, 9 plochých žárových) a 5 výšinných sídlišť-hradišť: Třebohostice, Libětice, Láz, Věneč u Lčovic, Hrad u Skočic a kolem nich vyčleněné regiony. V rámci keltského osídlení Ha D – LT D se rozlišuje ještě dalších 10 regionů. Běžný inventář sídlišť, právě tak jako hradišť a žárových hrobů, je na území střední Otavy doplněn o importy. Bez bližšího zkoumání hradišť a sídlišť i v ostatních částech Čech nelze ani těm jihočeským připisat určité funkce, které mohly zaujímat svou polohou na obchodních cestách.

G. Raßhofer: Velburg – eine hallstattzeitliche Siedlung im Oberpfälzer Jura, 70–89. Obecné informace o archeologické činnosti v Horní Falcii jižně a severně od Dunaje, především o nálezech z Burgweinting (pohřebiště z mladší doby bronzové/popelníkových polí a halštatské sídliště). Jedná se o panský dvorec a pohřebiště, odkryvané od 30. let 20. stol. Nálezy dvorců jako halštatských sídlištních forem patří k zásluhám leteckého snímkování, k němuž jsou v této oblasti výborné předpoklady. Také charakteristický půdorys usnadňuje jejich identifikaci téměř bez vlastního výzkumu. V oblasti severně od Dunaje kopcovitá krajina, lesy a pole, spíše s okopaninami než s obilím, naopak znesnadňují interpretaci leteckou prospekci získaných dat o pravěkých objektech. Navzdory těmto nepříznivým podmínkám pro leteckou prospekci se ukazuje, že i severně od Dunaje jsou dvorce časté. Příkladem je objev pravouhlého dvorce se dvěma vnějšími příkopy a dvěma vnitřními palisádami v lokalitě Kin-

ding-Enkering (Lkr. Eichstätt) z r. 1999. Stejně byl objeven dvorec u Teublitzu, v údolí Naaby. Ze středu oblasti v údolí Černé Labery u lokalit Parsberg a Velburg pochází mnoho předmětů halštatského inventáře z hrobů s meči a vozy. Nálezy dokládají, že lidé v halštatském období zde dosáhli určité vyšší úrovně nikoli zemědělstvím, pro něž zde nebyly podmínky, ale snad intenzivním chovem dobytka nebo získáváním železné rudy povrchovou těžbou, o níž svědčí v lesích nacházené pinky, které však nejsou časově přesněji zařaditelné. V r. 2000 bylo při stavbě na okraji městečka Velburgu nalezeno halštatské sídliště, v němž bylo možno identifikovat půdorys 5 menších domů a jedné velké centrální budovy s plochou ohraničenou ploty. Na odkryté ploše sídliště byl nejnápadnější větší počet jam v několika řadách, s orientací V–Z. Podle obsahu, cihlově ohraničených okrajů a zuhelnatělé náplně se spálenými kameny se jednalo o pece s nejasným primárním účelem. Podle uspořádání do baterií mohly být nějakým industriálním zařízením v nejširším smyslu. Nebyly to však tavicí pece na železo. Následují úvahy o funkci těchto jam („Feuergruben“) podle jiných lokalit, kde se předpokládá také kulturní význam.

M. Chytráček – L. Šmejda: Untersuchungen zur Siedlungsstruktur der Hallstatt- u. Latènezeit im Flussgebiet der oberen Střela (Westböhmen). Das befestigte Areal auf dem Vladař und seine Umgebung, 90–105. V příspěvku jsou popsány první výsledky grantového projektu o výšinných nalezištích halštatsko-laténských v západních Čechách. Opevněné výšinné sídliště na tabulové hoře Vladař na kat. území Záhořic a Vladořic, obtékané Střelou, má svou nadmořskou výškou 693 m dominantní postavení ve Vladařské vrchovině. V r. 2003 zde bylo provedeno geodetické měření pro trojrozměrný model, na němž je patrný velmi komplikovaný opevňovací systém, využívající přírodní konfiguraci. Celková rozloha vnitřního opevněného areálu činí 115,3 ha. Opevnění na nejvýše položené akropoli nese stopy silných požárů. V centru akropole se nachází umělá, 3 m hluboká vodní cisterna, vzniklá patrně lámáním kamene na opevňovací práce. K opevnění akropole patří tři brány, jejichž křídla byla chráněna kamennými valy. Na severním a západním úpatí tabulové hory se rozkládá předhradí (98,8 ha), členěné mohutnými valy a příkopy do čtyř areálů. Dosavadní nálezy z akropole a předhradí pocházejí z malých sond nebo ze sběru a dokumentují osídlení již v pozdní době bronzové, především však v halštatské a časně laténské, až do časného středověku. Keramika točená na kruhu a tuhové zboží náleží době laténské (LT C/D1). Jedinečná je malá litá bron-

zová soška ve tvaru mužské postavy, s helmou typu Negau, náhodně nalezená již dříve, údajně u brány A na akropoli. Podle sklonu a malé úchytky na zadní straně se zdá, že byla původně umístěna na kónické stěně dřevěné pyxidy. Jsou uváděny analogie z různých lokalit, především italských nebo ze Středomoří. V rámci výzkumného plánu grantového projektu byl podniknut průzkum dřívě známých lokalit v okolí Vladaře. Ty jsou dále vypsány.

P. Pokorný – M. Kaplan: Die paläoökologische Untersuchung des befestigten Areal auf dem Berg Vladař. Zielsetzung, methodische Voraussetzungen und erste Ergebnisse, 106–125. Při paleoekologickém bádání na Vladaři byly zkoumány sedimenty z vodní cisterny na akropoli, vzorky spálených dřev, pylových semen a rostlinné pozůstatky, analyzovány zbytky mikrofosilií (řas, hub, planktonu), makrozbytky dřev a provedeno radiokarbonové datování AMS metodou. Byl také vytvořen pylový diagram od změny letopočtu do současnosti a současně podle ostatních indicií vypracovány hlavní body sídlištní a zemědělské aktivity v průběhu uplynulých staletí. Podle výsledků těchto analýz byla provedena rekonstrukce vztahů lidské činnosti a přírodních podmínek v rámci sídlištního areálu.

P. Höglinger: Eisenzeitliche Siedlungsstrukturen im Land Salzburg, 126–146. Z halštatského a laténského období jsou známa četná naleziště, především velký počet výšinných sídlišť na přírodně chráněných polohách, často osídlovaných od časné doby bronzové (A2). Zato rovinná sídliště byla využívána relativně řídko. Je uveden soupis halštatských sídlišť zkoumaných nebo známých jen z terénních průzkumů od 40. let 20. stol. Z laténského období je známo osídlení na Dürrnbergu u Halleinu, hlavně od počátku výzkumných prací v solných dolech z přelomu Ha C/D. Největší pozornost je věnována výzkumu pohřebiště s výjimečnými nálezy, sídlištní struktury v okolí byly zkoumány jen povrchně (výšinné i rovinné lokality). Je připojen přehled lokalit s výraznými laténskými nálezy.

P. Zavřel: Neue Siedlungsfunde der Spätlatènezeit im Stadtgebiet von České Budějovice (Budweis), 147–157. Ačkoli je z okruhu města Českých Budějovic známa řada nálezů od mezolitu po středověk, nebyly souhrnně zpracovány a pramenná základna byla značně útržkovitá, což platilo i pro laténské období. Teprve od 90. let se začaly systematicky sledovat okrajové části města. Podán je přehled starších pozdně laténských (keltských) nálezů. Nejdůležitější byl výzkum v radničním dvoře, pak pozdně laténského sídliště na západním okraji města a dalších 28 sídlištních objektů. Jsou to především jámy, ale i pravoúhlý obytný objekt s otopným zařízením.

Ve výplních objektů byla nalezena keramika s hřebcovitým zdobením, některá tuhová, jiná jen s příměsí grafitu. U jednoho objektu, velké jámy kruhové, zůstala u strany zachovaná dřevěná konstrukce, snad schody nebo žebřík. Podle keramiky tu existovalo sídliště v LT D1/2. Mezi pozdně laténskými zlomky se tu našly i zlomky římsko-germánské keramiky. Sídlištní koncentrace u soutoku Malše a Vltavy v Českých Budějovicích navazuje na strukturu zázemí oppida Třisov, vzdáleného 15–20 km. Zdá se, že Vltava byla obchodní cestou a spojnici se severně položenými českými oppidy.

P. Hrubý – O. Chvojka: Zum Kenntnisstand über die Höhenfundstellen mit Spuren hallstattzeitlicher Nutzung im Gebiet von Český Krumlov, Südböhmen, 158–184. V jižních Čechách je dnes známo 35 výšinných lokalit se stopami halštatského osídlení. Jedna z těchto koncentrací leží na Českokrumlovsku v podhůří Šumavy. Mikroregionu Blanský les v údolí Křemžského potoka dominuje hora Kleť (1084 m n. m.). Zde se nacházejí ložiska serpentinitu a tuhy. Známa jsou zde tři výšinná sídliště: Jaronín, Mřič a Chlum (Kleť). Druhý mikroregion je krumlovské údolí západně od Vltavy, podél Chvalšinského a Polečnického potoka. Halštatských lokalit je tu 10: Boletice-Hradiště (Raziberg), Český Krumlov-zámek, Chlum-Kleť, Jaronín-Stržišek, Kladenská Rovně-Radiš, Křenov-Ohrádka, Lazec-Háj, Mřič-Dívčí Kámen, Přisečná-Dlouhé hradiště, Spolí-Vraný vrch. Lokality byly zkoumány podle vytčených kategorií: typ polohy, absolutní a relativní výška, vzdálenost od pramenů, velikost ploch osídlených nebo opevněných, dosažitelné a upotřebitelné suroviny, přírodní a klimatické podmínky mikroregionů, problematika funkcí výšinných sídlišť.

M. Ernée: Das Kalschinger Becken während der Vor- und Frühgeschichte, 187–204. Historie nálezu a odkryvů ve Chvalšinském údolí. Seznam depotů, ojedinělých nálezů, mohylových pohřebišť, rovinných a výšinných sídlišť v pravěku a středověku. Jejich četnost odpovídá důležitosti chvalšinské oblasti, která byla spojnici Čech s jihem a kterou probíhaly důležité cesty od pravěku (depoty).

L. Schmalzbauer: Untersuchungen zur Rekonstruktion der hallstattzeitlichen Siedlungslandschaft im Tal der Kleinen Laber, 205–224. Pojednání o halštatských nalezištích v údolí řeky Malé Labery v Horní Falci, které bylo osídlováno od neolitu po celý pravěk. Autorka jejich seznam rozděluje podle rovinných sídlišť, sídlišť vymezených příkopem a palisádami. Zabývá se rekonstrukcí panského dvora u Geiselhöringu-Burgenfeldu a dalšími lokalitami, pak popisuje nekropole a vyzdvihuje některé mohyly z velkých pohřebišť (Geiselhöring, Atting).

I. Pleinerová: Die jungbronzezeitliche Siedlung von Hostivice bei Prag, ihre Struktur und Sondererscheinungen, 225–232. Předběžná zpráva o hospodářsko-produkčním areálu v Hostivicích-Paloukách z období knovízské kultury. Na ploše téměř 1 ha byly odkryty jámy s hliněnými koulemi, jámy s lidskými a zvířecími pohřby a objekt kruhového tvaru (o rozměrech 2,20–2,40 m) z vypálené mazanice, pod níž byla vrstva hustě naskládaných keramických zlomků. Účel objektu nebyl zatím objasněn.

Svazek uzavírá Bibliografie (233–243) a především soupis přednášek otištěných ve všech sbornících této řady, vydávaných od r. 1991.

Eva Čujanová

Archeologia technica 15 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2004. Vydává Technické muzeum v Brně, Brno 2004. 84 str.

Sborník přednášek z 22. semináře Archeologia technica, který uspořádalo Technické muzeum v Brně 15. dubna 2003. *J. Petřík – L. Mihok – R. Magula – G. Janák – L. Fröhlich:* Metalurgia medi v Opátce, 3–6. V obci vzdálené 15 km od Košic pracovala v letech 1763 až 1827 měděná huť. V hutnění rud se používal tzv. kamínkový proces (1. pražení rud, 2. tavení v peci na surový kamínek /23–40 % Cu/, 3. drčení a pražení kamínku, 4. redukce v peci na tzv. surovou měď). Rafinace surové mědi již probíhala mimo Opátku. Strusky s obsahem mědi byly zužitkovávány ještě v 60. letech 19. stol. *J. Merta – A. Buchal – K. Stránský:* Železářská struska z etruské lokality Populonie, 7–11. Článek popisuje rozvoj etruského železářství na ostrově Elba, kde první železářské pece pracovaly již kolem r. 1000 př. n. l., a pozdější vývoj v Populonii, městě, jehož rozkvět díky rozvinuté železářské výrobě nastal ve 4. a 3. stol., ale v 1. stol. př. n. l. skončil úplným opuštěním. Bohaté depozity etruských strusek u Populonie byly využívány ještě od poč. 20. stol. n. l. až do útlumu těžby r. 1981. Vzorek strusky ze zátoky Barrata, podrobený rozborům, pochází z přímé výroby železa v dřevouhelných pecích. *J. Hošek – J. Merta – K. Malý:* Metalurgický rozbor nože ze svárkového železa (experimentální tavba Josefov 2002), 12–21. Nůž s povrchovou vrstevnicovou kresbou, vyrobený z polotovaru o vrstevnaté struktuře se zónami obohacenými niklem (do 2 %) a kobaltem (do 1,4 %). Nejen experiment sám, ale i analýzy vzorků rudy, železné houby a polotovaru nože dokazují vliv jak pakování, tak vysokých ohřevů kovu na obohacování i následné ochuzování svarových švů těmito prvky. *J. Hošek – J. Kudrnáč:* Metalografický roz-

bor dvou středověkých podkov z Horské Kvildy na Šumavě, 22–27. Průzkum oblasti středověkých zlatodolů u Horské Kvildy přinesl nečetné doklady lidské aktivity ve středověku: nálezy kovářských strusek a železných předmětů, především podkov. Pro dobrý stav zachování předních částí byly dvě z nich analyzovány metalograficky. Jedna byla jen železná, druhá však s navařeným ocelovým plátkem. Jde o první prokazatelně středověkou podkovu z Čech (není ovšem známa její provenience), u které se toto zlepšení oteruvzdornosti prokázalo. *J. Petřík – L. Mihok:* Archeometalurgická analýza kosákov, 28–30. Úvod příspěvku zmiňuje, že středověké srpy na území Slovenska byly vyráběny nauhličováním a navařováním ocelových břitů, někdy kalených, jindy ponechaných bez tepelného zpracování. Autorský tým analyzoval další nálezy. Z košického muzea pocházejí srp ze 13.–15. stol. s navařeným ocelovým břitem a nedatovaný srp s celooceľovou kalenou čepelí – podle sulfidických vměstků jde o novodobý výrobek. Srp ze Zálužan (13.–15. stol.) má tzv. sandwichovou (o-ž-o) čepel, vyžihanou snad při požáru. Na základě semikvantitativní spektrální analýzy byl proveden i odhad provenience zkoumaných srpů. *K. Stránský – J. Merta – A. Buchal:* Důlní a hutnická činnost v údolí potoka Stříbrnice, 31–35. Terénní povrchový průzkum v údolí potoka měl přinést doklady o hutnickém zpracování stříbrných, příp. železných rud. Oproti původním záměrům byly získány pouze vzorky železné rudy identifikované jako geothit (velmi jakostní železnorudná surovina) a vzorky struskového povlaku z reliktu pece, v minulosti hodnocené jako tavicí pec na přetavování olova obsahujícího stříbro. Sklovitý povlak obsahoval místně zvýšené obsahy S, Cu, Pb a Ag – součásti olovnato-stříbrných rud. Rozbory tedy potvrzují, že pec sloužila k základnímu hutnickému zpracování místních olovnatých a stříbrnosných rud. *V. Ustohal – K. Stránský:* Kanon z Hanaiapy, 36–40. Hanaiapa je malá ves na ostrově Hiva Oa v souostroví Markézy. Kanon, vylovený kdysi z dna hanaiapského zálivu, patřil podle ústní tradice španělské lodi samotného Alvary Mendani de Neyra, prvního Evropana, který na konci 16. stol. připlul k Markézám. Vzorek odloupený z vnitřku hlavně však odhalil, že kanon byl vyroben přetavením surového železa získaného v některé z vysokých pecí na minerální palivo, jejichž časové rozšíření zároveň přibližně určuje maximální stáří hlavně. Ta nemohla být vyrobena dříve než v závěru 18. stol. *J. Vaněček – M. Vlach – K. Majzlík – P. Doležal – V. Ustohal:* Pancéřová bojová stanoviště československého opevnění z let 1935–1938, 41–48. *P. Rous:* Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkobrodsku od 13. do

17. století, 49–58. Příspěvek popisuje hornickou historii Havlíčkobrodsko, a to v období rozkvětu hornických sídlišť (ca 1250–1278), období úpadku a zániku (ca 1278–1360) a konečně v pozdním středověku a raném novověku (ca 1450–1620), kdy byla těžba obnovována. Čtenář je seznamován se starými hornickými sídlišti i jejich majiteli prostřednictvím výsledků povrchových terénních průzkumů a s hornictvím souvisejících písemných pramenů, jejichž základna je pro první dvě období dokonce bohatší než u jiných našich báňských revírů. *K. Kopáč – Z. Dolníček – J. Janál*: Využití katodoluminiscenční mikroskopie při studiu tavených kamenů zříceniny hradu Obrády (Hostýnské vrchy), 59–60. V dochovaném zdivu hradu byly kromě lokálních sedimentů (pískovce atd.) rovněž zjištěny natavené až spečené kameny. Byly podrobeny průzkumu katodoluminiscenční metodou – zjištěny křemen, K-živce, plagioklas apod. *M. Gelnar*: Lokalizace stanoviště zaniklé středověké sklářské hutě na Šumpersku, 61–62. Příspěvek doplňuje dějiny sklářství severní Moravy lokalizační sklářské hutě z pol. 15. století. Huť pracovala sv. od současného katastrálního území obce Branná. Při povrchovém terénním průzkumu byly získány doklady o činnosti sklárny, a to zlomky technické sklářské keramiky, kapičky nazelenalého skla, žarem slinuté horniny a zlomky užitkové keramiky. *M. Gelnar*: Typologie tavicích pánví ze stanovišť zaniklých sklářských hutí v Lužických horách a jejich okolí do průmyslové revoluce, 63–69. Popsaný rekonstruovatelný tvar a rozměry jednotlivých typů tavicích pánví na základě materiálu získaného jak archeologickými výzkumy, tak povrchovými terénními průzkumy lokalit sklářských hutí z poloviny 13. až závěru 19. století. Článek je doplněn stručnou statí věnovanou technologii výroby této sklářské pomůcky. Kvalita tavicích pánví i tavené skloviny spolu totiž souvisejí, přičemž dosahovaná jakost pánví i skloviny bývala na jednotlivých hutích různá. *D. Merta – M. Peška – A. Zůbek*: K zásobování města Brna vodou z Kartouz, 70–77. Středověké Brno mělo dva vodovody. Ty však v pol. 16. stol. již nestačily město vodou zásobovat. Roku 1545 proto byla zahájena stavba nového vodovodu, užívaného až do r. 1913. Vodovod vedl z Kartouz do kašny na dnešním nám. Svobody (bývalý Dolní trh). Vodovodní štola tohoto vodovodu byla v poslední době zachycena dvěma archeologickými výzkumy. *P. Vařeka*: Výrobní (hrnčářský?) areál z časného novověku v Berouně – České ulici čp. 56, 78–84. Pouze v jedné ze sond archeologického výzkumu byly odkryty neporušené novověké situace. Zachycen byl výrobní areál s pecí, zřejmě oválného nebo hruškovitého půdorysu, jejíž celková rekon-

struovatelná délka činí ca 2 m. Plášť byl vyzděn z cihel pojených jílem, který byl užit i k vnějšímu a vnitřnímu výmazu. Fragment pece nedovoluje bližší specifikaci. Mohlo by však jít i o hrnčářskou pec se spojeným topeništěm a vypalovacím prostorem. Na hrnčářskou výrobní aktivitu by poukázaly zánikové destrukční vrstvy s více než 10 000 zlomky keramiky, mnohdy z nedokončených výrobků.

Z uvedeného přehledu vyplývá, že příspěvky orientované na výrobu a zpracování kovů a kovových předmětů, tak jako víceméně každý rok, převažují. To samozřejmě zrcadlí i míru a úroveň interdisciplinární spolupráce. Články mapující historii takových oborů, jako jsou sklářství, hrnčářství atd., se objevují vzácněji. „Typologie tavicích pánví ...“ *M. Gelnara* je důkazem, že intenzivnější spolupráce na tomto poli by byla přínosná. Ve světle tohoto je škoda, že představení metody a výsledků „Katodoluminiscenční mikroskopie ...“ není více provázáno s konkrétním přínosem pro historické studium památky. Archeometalurgie, především železa, má v referovaném sborníku vůdčí postavení. Rozšiřuje a upřesňuje přitom nejen výsledky původních archeologických výzkumů. Publikování výsledků některých experimentů přispívá i k lepšímu porozumění, a tím i přesnější interpretaci zkoumaných nálezů v obecné rovině (viz „Metalurgický rozbor nože ...“). Některé z článků mohou působit na českého badatele kuriózně, např. „Kanon z Hanaiapy“. Tento příspěvek je však doslova učebnicovou ukázkou, jak klíčovou roli mohou sehrát metalurgické rozborů při řešení sporných otázek datování u novodobých (ocelových) památek. Možnosti využití lze přitom směle rozšířit i na archeologii, a to v nejasných terénních situacích, kdy je třeba rozlišit mezi původním materiálem a mladšími intruzemi, nebo při potřebě posoudit starší nepopsané nálezy z muzejních sbírek (viz „Archeometalurgická analýza kosákov“).

Jiří Hošek

Berns mutige Zeit. Das 13. und 14. Jahrhundert neu entdeckt. Hrsg. Rainer C. Schwinges, Red. Charlotte Gutscher. Schulverlag blmv AG und Stämpfli Verlag AG, Bern 2003. 596 str. s 556 čísl. obr. a jednou přílohou v dodatku.

Práce představuje druhý svazek velkolepě koncipovaných dějin hlavního města Švýcarska, které mají být dokončeny během dvaceti let. První díl, věnovaný 15. století, vyšel už v r. 1999 a jeho 4000 výtisků byly brzy rozebrány. Stejně jako první, i druhý svazek je dílem kolektivním a snaží se pokrýt snad všechny aspekty života města. Na jeho se-

psání se podílelo 51 specialistů. Koncepce a koordinace byly dílem užšího výboru, složeného z osmi odborníků, mezi nimiž byla archeologie zastoupena vedoucím bernským archeologem D. Gutscherem. Tak vzniklo vskutku monumentální dílo, jež se pohybuje na maximální hranici možností, jakých syntéza tohoto typu může dosáhnout. Výrazným znakem je široký regionální záběr. Dějiny ústřední lokality jsou zasazeny do souvislosti s podrobně analyzovaným vývojem mocenských poměrů, vlastnických struktur, církevní organizace, venkovského osídlení, ale i relativně dobře prozkoumaných satelitních měst, jako Burgdorf či Thun, doprovázených sítí malých městeček. Šíří záběru dokumentuje prostý výčet pojednávaných témat členěných do zhruba stovky dílčích kapitol. Hlavní části představují hlavy s názvy „Založení města“, „Velké síly – spoluhráči a protihráči (politické dějiny, šlechta, konkurenční města)“, „Bern – město“, „Bern – zázemí“, „Duchovno a duchovní život“, „Územní expanze“.

Podnětem k sepsání svazku bylo 650. výročí přistoupení Bernu k původnímu jádru švýcarského spříseženstva (1353). Historie snad nejvýznamnějšího švýcarského města je ovšem starší. Bern patří mezi založení Berchtolda V. von Zähringen z r. 1194. Původ samotného místního jména není uspokojivě vysvětlen, buď se jedná o německý ekvivalent k italské Veroně, nebo (a tato varianta je pravděpodobnější) název souvisí se jménem keltského sídliště Brenodor.

Snaha zasadit dějiny města do širších souvislostí je patrná již z jedné z prvních kapitol, líčící dějiny dynastie zähringenských vévodů. Za povšimnutí zde stojí závazek Bertolda IV. z r. 1152 postavit 1000 obrněných jezdců pro tažení římskoněmeckého krále Konráda III. do Burgundska a 500 jezdců stejné kvality, jakož i 50 lučištníků, pro tažení do Itálie. Je zjevné, že u zrodu města nestál rod druhořadý, ale rod patřící k významným fundátorům měst v Německu. Samotné území, na němž byl později Bern založen, získali Zähringové již r. 1090 dědictvím.

Jeden z oddílů je věnován přírodním poměrům a zahrnuje i kapitolu o divoké fauně. Oblast byla osídlena od pravěku. Keltské obyvatelstvo, později romanizované, připomínají četná místní jména. Nedaleko se nacházel římský vicus. Ostrožna, kolem níž protéká řeka Aara a na níž bylo město založeno, zatím postrádá doklady osídlení před pozdním 12. stoletím. Bern představuje klasický příklad založení města „na zeleném drnu“. Vybraný areál byl předtím zřejmě zemědělsky využíván, přinejmenším jako pastvina. Oblast byla prořezána několika příkopovitými depresemi přírodního původu, které vyznačovaly jednotlivé etapy prostorového rozvoje města a postupně byly fortifikačně využívány.

Ve 12. stol. územím probíhala hranice biskupství Lausanne a Konstanz (Kostnice), farní síť byla v podstatě dobudována v polovině 12. století.

Popisu lokace předchází obecnější kapitola o vzniku měst. V ní se sice zdůrazňuje kontinuita osídlení v řadě lokalit, rovněž však i nová kvalita, kterou lokace města představovala. Veškerá města ve sledovaném prostoru jihozápadního Německa vznikla z iniciativy zeměpánů, nešlo o pozvolný, „organický“ růst. Hlavní vlnu zakládání měst představuje období 1150–1300.

Prvotní Bern zabíral pouze východní část historického jádra na vlastním ostrohu. Vědovl mu zähringrský hrádek Nydegg, jehož podobu známe jen díky archeologickému výzkumu. Dle listiny údajně z r. 1218 náležel Bern k lokalitám s ideální parcelací (rozměry 100 x 60 stop). Archeologické bádání však navzdory svému stále nedostatečnému rozsahu obraz ideálního lokačního města, jak ho ve své klasické práci z r. 1945 prezentoval Hans Strahm, zrelativizovalo, a to aniž by poskytl v této věci jasný obraz. Každopádně se nyní klade struktura úzkých, dosud dochovaných parcel až do pozdějších století středověku. O dynamice vývoje nového založení svědčí čtveré rozšíření z let 1255–1343. Ve druhé fázi byl pohlcen zmíněný hrádek. Prvotní město představovalo nevelkou lokalitu o plošném rozsahu pouhých 11,5 ha, o jejímž opevnění není zatím nic konkrétního známo. V prostoru prvního rozšíření severozápadně nejstaršího jádra byl r. 1269 dán pozemek dominikánům k založení konventu. Archeologický výzkum zde prokázal nálezoové situace z přelomu 12. a 13. století. I Bern patří tedy k lokalitám, kde byl mendikantský klášter založen v již osídleném prostoru, což dobře známe i z našeho území (Brno, Cheb). Dle písemných pramenů se ovšem v místě „nového města“ nacházely především zemědělsky využívané pozemky se stáji a kůlnami. Neustálé rozšiřování města, během něhož byly nové části zahrnuty do opevnění, marginalizovalo vývoj předměstí, která se naopak výrazně rozvíjela při městech se stabilním hrazeným jádrem. Taková města převažují v nově urbanizovaných územích střední Evropy, tedy i v českých zemích.

Z hlediska formování městských elit a vývoje samosprávy je právem zdůrazněna role zähringrské ministeriality v 1. polovině 13. století. V dalších desetiletích se však plně prosadilo klasické komunální schéma radní vlády.

Kapitoly o obchodu zdůrazňují převážně regionální odbyt bernské výroby, v jejímž rámci mělo větší význam jen zpracování kovů a zejména kůží a kožešin. Tyto produkty umožňovaly bernským kupcům uplatnit se na vzdálenějších trzích v Gentu,

Zurzachu či Frankfurtu nad Mohanem. Vzhledem k teritoriálnímu záběru práce však postrádáme pasáž o struktuře regionálních trhů.

Nelze nevidět, že v monumentálně pojatém díle, v němž snad není oblasti, které by se jednotliví autoři nedotkli, hrají hlavní roli písemné, případně architektonické či ikonografické prameny. Rozsah archeologických výzkumů přece jen nepatřil (oproti jiným městům) k největším, takže doklady získané z bernského podzemí hrají převážně jen doplňující roli. Příklady ilustrativního užití jednotlivých „honosnějších“ nálezu jsou kostěné nákončí opasku, bronzová kruhová přezka, zlomek akvamanile apod. Stručně a víceméně kulturně-historicky je pojednán vývoj keramiky, který se pochopitelně výlučně opírá o výsledky archeologických odkryvů. Relativně nejvíc pozornosti se věnuje kachlům. Výsledky archeologických výzkumů nacházejí výraznější uplatnění v rekonstrukci prostorového růstu Bernu, mj. i díky dobře dokumentovaným některým fázím městské fortifikace, jakož i v oblasti vývoje zástavby a parcelace. Pro srovnání s jinými městy je důležitý již pro 2. polovinu 13. století doložený proces zahušťování zástavby, zahrnující i dělení parcel, v 1. polovině 14. stol. dokonce i zastavování příkopů. Nedostatek šířky, nahrazovaný počtem podlaží, dokládá třípatrový kamenný dům č. 91 v Gerechtigkeitsgasse o světlosti pouhých 2 x 4,5 m. Zdá se, že již na počátku dominovala městiště o šířce 4,5–6 m, zpočátku dle některých dokladů procházející celým blokem, od ulice k ulici. Písemně dosvědčené široké parcely zatím nebyly prokázány. Vyjma jader několika šlechtických dvorců je vlastní vývoj zástavby poznán nedostatečně, proto si autoři vypomáhají užitím příkladů z lépe poznaných měst v okolí, zejména z Burgdorfu a z (již mimo bernský kanton ležícího) Laufenu. Bohužel nejsou blíže popsány doklady dřevěných objektů v severní okrajové ulici nejstaršího jádra Bernu, v Postgasse. Jejich publikace se zatím připravuje. V nejstarší zástavbě se vedle sloupových konstatuje přítomnost rámových (sloupkových) konstrukcí. Podrobněji prezentovaný burgdorfský příklad řemeslnického domu v místě pozdější sýpky překvapuje již velmi raným přistavěním obytného jádra k hradbě v týlu parcely (1330). V přední části parcely se nacházel dřevěný výrobní objekt. Ani jedna stavba však nebyla podsklepena.

Oblast jihozápadního Německa se považuje za jeden z regionů, kde se zrodila kachlová kamna. Počátky jejich výskytu v městském prostředí lze klást do raného 13. stol., ve šlechtických sídlech je známe již ze století předchozího. Za pozornost stojí také skutečnost, že západošvýcarská města, včetně Bernu, postrádají jinde tak typické jímky: odpad se

odváděl příkopy do řeky Aary, kovové předměty byly údajně recyklovány. Nelze si nevsimnout také způsobu zajištění vodního zdroje vybudováním dvojice mohutných veřejných studní již v polovině 13. století. Z archeologických dokladů řemeslné výroby pocházejících přímo z Bernu je v díle publikován odpad z výroby různecových perel.

V pasáži o zázemí postrádáme kapitolu o dynamice proměn sídelní struktury. Stejně jako u ostatních částí je i zde dodržována koncepce četných dílčích příkladů z různých typů sídlišť (řeholní domy, hrady). V rámci pojednání o jednotlivých složkách regionální sídelní struktury, povytce vycházejících z písemných a umělecko-historických pramenů, lze vyzdvihnout jednak analýzu kosterních pozůstatků benediktinských mnichů na Ostrově sv. Petra, s četnými doklady (válečných?) zranění, a jednak velmi instruktivně prezentované výsledky archeologického výzkumu zástavby 13.–14. stol. ze vsi Oberbüren. Z výsledků pečlivě prováděného odkryvu vyplývá, že zdejší polyfunkční selský objekt, známý od 16. století, je výsledkem delšího vývoje, na jehož počátku byly jednotlivé, účelem rozdílné objekty usedlosti odděleny. Zvláštní kapitolu představují sídliště s doklady sklářské, kožedělné a kovozpracující výroby. Jako plošně zkoumaný příklad je představena „průmyslová vesnice“ Court Mévilier z již frankofonní části Švýcarska, v jejíž těsné blízkosti Bern leží. Dobře je poznán vývoj šlechtických hrazených sídel počínajících horizontem dřevěných hradů.

Recenzované dílo jistě zaujme zejména širší záberu. Na druhou stranu v něm někdy až příliš dominuje koncepce mozaiky, ovlivněná zřejmě mimořádně početným kolektivem autorů. Významnou roli hraje vysoce kvalitní grafické zpracování využívající barevných ilustrací. Mezi nimi je třeba vyzdvihnout četné rekonstrukce. Je zjevné, že cílem byla odborně fundovaná syntéza, která by byla přitažlivá pro co nejširší čtenářskou obec. Společenský dopad takového díla je jistě zbytečně rozebírat. Publikace může být i vzorem pro další obdobná zpracování měst a jejich regionů, zejména v případě lokalit s obdobně bohatými písemnými a uměleckými prameny, avšak podstatně rozsáhlejším fondem archeologických nálezů. Pak by výsledek mohl být ještě impozantnější.

Rudolf Procházka

Budownictwo i budownicowie w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Poklewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Red. A. Abramowicz – J. Maik. IAE PAN Łódź 2002. B5, 546 str.

Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. Red. C. Buško – J. Klápště – L. Leciejewicz – S. Moździoch. Instytut archeologii i etnologii PAN – Archeologický ústav AV ČR, Wrocław – Praha 2002. A4, 476 str.

Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin. Red. R. Kiersnowski et al. IAE PAN – Wydawnictwo DiG, Warszawa 2002. B5, 571 str.

Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin. Red. Z. Woźniak – J. Gancarski. Polska akademie umiejętności – Muzeum Podkarpackie, Kraków – Krosno 2003. B5, 627 str.

Viae Historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Red. M. Goliński – S. Rosik. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2001. B5, 503 str.

Záplava nových publikací vydávaných k počtē zasloužilých badatelů vyvolává pocit, že počátek 21. století završil v jedné části Evropy etapu dějepisectví, které se příští desetiletí sotva vyrovnají. Ať budeme příčiny hledat v klasickém vzdělání, jež zde vydalo své poslední plody, v dědictví dobové víry v možnosti a úkoly vědy, jehož odvrácenou tvář představuje holdování ideologiím, či v zápalu vědců nesnížovaném ekonomickou beznadějí a pozicí na okraji společnosti, skutečností zůstane, že 60.–80. léta 20. století byla dobou tvůrčího vrcholu řady vynikajících osobností. Z bezpočtu jubilejních sborníků, kterými vzdali hold svým klasikům polští kolegové, uvedme alespoň některé. V nesnázi, jak je přiblížit, se staly rozhodujícím kritériem vztah k českému prostředí či vazba k obecným otázkám života raně středověké společnosti. Nelze přitom přehlédnout intenzitu zájmu polských historiků o raný středověk, tak odlišnou od situace u nás. Tento rozdíl přitom nevyplývá z šíře a výpovědních možností pramenů základny.

V chronologickém pořadí první referovaná publikace je věnována životnímu výročí **Lecha A. Tyszkiewicze**, jehož životním tématem se stalo především raně středověké Slezsko. Jubilatův záběr však sahá od časného středověku po 13. století, od Polabských Slovanů po Kyjevskou Rus, od geneze slovanských kmenů po dějiny Kladska. Rejstřík témat pěti desítek článků shromážděných ve sborníku je ještě širší a nechybějí v něm texty inspirativní při řešení otázek starších českých dějin: *K. Wachowski* rekapituluje prameny k otázce severní hranice vlivu Velké Moravy a komentuje problematiku politické příslušnosti Slezska v 10. století. *K. Jaworski* polemizuje

s vícekrát publikovanými názory S. Moździocha na kmenové uspořádání v předpiastovském Slezsku (např. in: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. / 7. února 999/, Praha 2000, 215–224). Zde jde o osídlení povodí horního Bobru (severně od Žacléře), předložen je i soupis tamních raně středověkých lokalit. Téma se tu neobjevilo náhodou, vždyť i jubilat opakovaně vystoupil s námitkami vůči Moździochově koncepci. Otázky knížecích loveckých rezidencí se dotýká *M. Młynarska-Kaletynowa*. *P. Urbańczyk* se již ve sborníku věnovaném výročí setkání Otty III. a Boleslava Chrabrého v Hnězdně (Trakt cesarski, Warszawa 2002) zcela rozešel s většinou ostatních, hnězdenkou událost oslavujících autorů, když za cíl velkolepé návštěvy označil nikoli ustavení arcibiskupství a politická jednání, nýbrž císařovu snahu – a to neúspěšnou – získat relikvie sv. Vojtěcha. Různé aspekty hnězdenkého setkání na pozadí geopolitických úvah rozvádí i tentokrát, s pozorností věnovanou investituře Vojtěchova bratra, který však arcibiskupské pallium nikdy neoblékl. *A. Pleszczyński* se snaží křísit vyčerpané schéma tradičního dějepisu raného středověku řetězcem hypotéz, tentokrát o počátcích vlády Boleslava Chrabrého, v nichž nescházejí ani oblíbená topoi jako mocní Slavníkovci, prastarý knížecí stolec na Pražském hradě, český Krakov apod. *H. Samsonowicz* srovnává výpověď celních tarifů z 9.–13. století, zaznamenávajících jako vývozní artikl slovanských krajů kožešiny, med, vosk, cín (Čechy) ad. V 10. století zaujímali přední pozici v exportovaném zboží, cenou daleko převyšující vše ostatní, otroci. Autor se podivuje, že mnohem ceněnější byly ženy (vypočítává, že cena nevolnice se pohybovala kolem 400 denárů, tj. asi 12 kg stříbra). S poukazem na okolnosti násilného získávání otroků a jiných komodit uzavírá text větou H. Łowmiańskiego: „rozvoj obchodu nebyl příčinou, nýbrž důsledkem vzniku státu“.

Vzhledem k tomu, že sborník *Civitas & villa*, připomínající jubileum **Marty Młynarské-Kaletynové**, je díky vydavatelské spolupráci pražského ARÚ AV ČR dostupný i u nás a bylo by nutné jmenovat dlouhý výčet kvalitních článků, shrňme, že z 55 z nich se 12 týká přímo českého prostředí raného a vrcholného středověku. Jeden z nich však státní hranice nerespektuje a na základě Knihy henrykovské rekonstruuje nejednoduchý průběh zakládání lánové vsi.

Sborník věnovaný **Stanisławu Suchodolskému** (jeho bibliografie uvádí 461 prací, jejichž význam pro české dějepisectví je až neuvěřitelně nedocenen, přirozeně k naší škodě) je pochopitelně orientován numismaticky. Řada z bezmála 50 článků sborníku

však toto omezení daleko přesahuje a několik textů je zde klíčových – ne náhodou se mnohdy vrací k tématům rozpracovaným jubilantem. Bezспорu mezi ně patří studie *W. Hahna*, v níž autor již poněkolkolikaté (doposud bezúspěšně) vyzývá české numismatiky k věcné diskusi. Na základě důkladného rozboru dostupných mincí dochází k závěru, že – jak soudil již S. Suchodołski – počátky českého mincovnictví je třeba přičítat Boleslavu II., a to pravděpodobně v souvislosti se založením pražského biskupství (976). Potíže se záhadnou manželkou knížete Biagoty odůvodněně řeší odlišným výkladem opisu (namísto *coniunx* čte *conduxit*), a z domnělé Biagoty se tak stává (mincmistr?) Blahota. Doplňme, že v této souvislosti se dostává i ražba mincí libického Soběslava do jiných časových relací. Autor dovozuje, že přemyslovská produkce tvořila necelou třetinu produkce řezenské. Další z článků navazujících na práci S. Suchodołského (a na již zmíněné téma ražby nepanovnických mincí) předložil S. *Trawkowski*: Mince ražené velmožem Sieciechem na konci 11. století se kdysi staly předmětem diskuse, zda se jejich produkce, ekonomicky jednoznačně ztrátová, odbývala se souhlasem knížete (jak soudil i S. Suchodołski a jak uzavírá též autor), nebo naopak jako výraz opozice vůči knížecí moci. Především monetární aktivitou Bruna ze Schauenburgu se zabývá *J. Sejbal*. Našeho prostředí, resp. pražských grošů Jana Lucemburského, nalezených v Šrodeř Šlaské, se týká i článek *R. Pieńkowského*.

Frekventovaným tématem se ve sborníku stal fenomén stříbrných depotů z 9.–11. století. *P. Urbanczyk* rozebírá uvažované příčiny jejich ukládání v kontextu tehdejšího společenského systému a poukazuje na neúnosnost názorů hovořících o ekonomickém podtextu. Byť autor občas (i v jiných zde uvedených sbornících) překvapí poněkud odvážným závěrem, rozhodně netrpí anachronismy plynoucími ze vztahování vrcholně středověkých jevů na raně středověké a pravěké prostředí, charakteristického pro českou historiografii (jež se ovšem těmto obdobím takřka nevěnuje, snad v domněn, že bez písemných pramenů to není možné).

L. Leciejewicz srovnává hodnotu depotů z okolí Kolobřehu s cenami živého i neživého inventáře hospodářství a dospívá k závěru o uložení pouhé části majetku velmožů sídlících na vesnických usedlostech a disponujících prostřednictvím služby kolobřežského knížeti pozemkovým majetkem. Jeden z několika článků sborníku zaměřených na problematiku přílivu arabských mincí do severní Evropy předložil *W. Losiński*, jenž v rámci hledání cest jednotlivých „vln“ arabského stříbra na polské území poukazuje na časovou shodu výskytu prvních kú-

fických mincí ve Velkopolsku a výstavby tamních hradů, kladených do souvislosti s upevňováním státní moci (na baltském pobřeží se orientální stříbro objevilo o celé století dříve). *K. Wachowski* v návaznosti na oblíbené jubilentovo téma na základě rozboru váhových systémů poukazuje na životnost arabské tradice v polských zemích až do 13. století. Nemincovní směně v Kyjevu 11.–12. století se věnuje *G. Kozubovskiy*.

Kapitola „Moneta źródłem archeologicznym“ zahrnuje i pokusy o výklad mincí vkládaných do hrobů. *J. Wrzesiński* píše na základě nálezů z Giecz, kde konstatuje zesílení tohoto zvyku v 15. a kulminaci v 17. století, o prvotním smyslu „sakrační oběti“, daru vyjadřujícím oddanost Bohu. Z. a S. *Kurnatowští* vycházejí z nálezů v lubiňském kostele, kde vkládání mincí do hrobů v 17. století rovněž zesiluje, avšak ještě v témže století ustává. Nepřekvapí, že autoři nepochybuji o funkci „obolu mrtvého“. Dospívají však dokonce k podivuhodné otázce (kterou vzápětí kladně zodpovídají), zda „kataklizm [tj. kalvíniští Švédové], který przewalił sie przez Polskę w połowie XVII w. ... nie przyczynił sie do przerwania niektórych ... starodawnych tradycji“. Podobnou situaci prezentují a podobně rozpačité závěry nabízejí *B. a W. Dzieduszyćti* ve sborníku *Civitas & villa* (281–299; srov. komentář I. Štefana in: AR 55, 2003, 851–853).

Velmi zajímavý sborník připravili archeologové a stavební historici **Tadeuszi Poklewskému**. *B. Gediga* v něm shrnuje poznatky o dřevěné zástavbě na Ostrówku v Opoli. *J. De Meulemeester* radí „How to raise a motte“. *M. Goliński* rozebírá právní aspekty sousedského sdílení domovních zdí ve Svídnicí druhé poloviny 14. století. Na základě nálezů klíčů v hrobech předložil vynikající studii o přechodových rituálech – obzvláště ve srovnání s výše zmíněnými pracemi na obdobné téma – *T. Kurasiński* (srov. též *Archaeologia historica* 29/2004, 225–238). *P. Manne* sleduje vývoj pracovního oděvu ve středověku. *S. M. Zajaczkowski* čerpaje ze svých starších prací rozebírá v rozsáhlé studii povinnosti polských venkovanů při budování fortifikací v 15. století.

Poslední zmiňovaný sborník je zaměřen na oblast severního Podkarpatska, jehož výzkumu jubilant **Andrzej Źaki** věnoval několik desetiletí. Diskusi o projevech velkomoravských a českých vlivů ve wawelské architektuře a jejich politických příčinách obsahuje studie *Z. Świechowského*. Raně středověké opevnění Wawelu analyzuje *A. Kukliński*. Pro zájemce o výsledky archeologických výzkumů jednotlivých raně středověkých hradů Malopolska je ale lepší sborník prolistovat než o něm číst povrchní referát.

Občas nelze než obdivovat plodnost některých autorů, schopných přispět snad do všech připravovaných sborníků. Obor je přece třeba pěstovat a udržovat jeho kontinuitu, byť pak autoři někdy rozesílají variace na stejné téma nebo texty vyjadřující nepřiliš podložené názory. Společenské povinnosti však bývají vyčerpávající. Každopádně se polským kolegům podařilo odpovídajícím způsobem připomenout zásluhy dnes již klasiků středoevropské historické vědy. Zmínované publikace jsou k dispozici v knihovně ARÚ v Praze.

M. Ježek

Jan Frolík: Kachle Chrudimska. Sbírký Regionálního muzea v Chrudimi (5/II). Historická řada. Chrudim 2003. 102 str.

Středověké a novověké kamenné kachle představují významnou část sbírek mnoha regionálních muzeí, řada těchto kvalitních fondů však bohužel dosud čeká na zveřejnění. Každý nově vydaný katalog muzejních kolekcí tedy představuje podstatný posun při poznávání širě, chronologického vývoje a regionálních rozdílů kamnářské produkce v českých zemích.

Publikace je rozdělena do dvou částí. V úvodních kapitolách autor sleduje historii vytváření sbírek kachlů chrudimského muzea, nastiňuje historickou výpověď nálezů kachlů a specifika kamnářské produkce regionu. Méně poučeným čtenářům jsou určeny pasáže o vývoji a podobě historických kamenných těles. Druhou část publikace představuje katalog jednotlivých kachlů deponovaných převážně v Regionálním muzeu v Chrudimi. Z Chrudimska pochází i početný soubor kachlů uložený v současnosti v Městském muzeu v Čáslavi, z něhož je v předkládaném katalogu prezentován pouze výběr nálezů z hradu Lichnice. Jen zlomek kolekce kachlů představují nálezy z kvalitních archeologických výzkumů, u ostatních často postrádáme i základní informace o lokalitě. Podobně jako v případě jiných sbírek snížily vypovídací hodnotu kachlů dlouhodobé nevyhovující podmínky uložení v depozitářích, kde byly mnohdy i několikrát vzájemně pomíchány kachle z několika souborů, často se ztratily i popisky. Potřebu kritického hodnocení původu kachlů vyvolávají i formy akvizic v počátečním období muzeí, při nichž byly nákupy získávány i nálezy ze vzdálených lokalit. Především u výtvarně výjimečných jedinců, u nichž dnes nedispoujeme údaji o lokalitě, provázejí přiřazení nálezu do regionu příslušného muzea otazníky. Na toto úskalí upozorňuje i několik exemplářů kachlů z Kutné Hory deponovaných od konce 19. století v chrudimském muzeu.

V katalogu početně vynikají gotické komorové kachle, méně jsou zastoupeny renesanční kusy, jen několik kachlů spadá do pozdějšího období. „Neatraktivní“ nádobkové a baňkovité kachle se v období před rozvojem kvalitních archeologických výzkumů ocitaly ve sbírkách muzeí jen ojediněle, výjimku nepředstavuje ani soubor z Chrudimska. Pozornost si zasluhuje i nevelká kolekce korunních nástavců kamen.

Forma grafické dokumentace kachlů nebývá v naší literatuře vždy kvalitní. Zejména kresby výzdoby čelních vyhrívacích stěn komorových kachlů lze v mnoha publikacích označit spíše za karikatury, které pouze rámcově zachycují základní ikonografické schéma. Nemůže-li autor zajistit dokumentačně hodnotné kresby, nabízejí východisko fotografie, ty ale mohou být degradovány nízkou kvalitou tisku některých periodik či monografií. Rozpaky bohužel vzbuzuje i J. Frolíkem zvolená forma prezentace kachlů pomocí fotografií, jejichž velikost spadá do kategorie poštovních známek. Na miniaturních fotografiích zanikají některé detaily, nízká je i samotná kvalita snímků. Díky tisku na křídlovém papíře lze ale i přes tyto výhrady hodnotit dokumentační úroveň fotografií jako dostatečnou.

Výpovědní hodnota několika zveřejněných kachlů překračuje rámec regionu. Na samý počátek výskytu kachlových kamen v městském prostředí se hlásí již dříve zveřejněný komorový kachel malého formátu získaný při rozsáhlém výzkumu ve Filištínské ulici čp. 39/I v Chrudimi. Podobně jako tento exemplář se kachle malého formátu nacházejí při výzkumech v městských jádrech převážně jako solitéry, jen výjimečně jsou zastoupeny několika málo jedinci. Možné rekonstrukce podoby otopných zařízení, v nichž byly kachle tohoto typu zabudovány, by umožnily teprve nálezy hromadných souborů. Mezi nejstarší exempláře se řadí i archaické tyglíkové kachle získané při amatérských výkopech v areálu kláštera benediktinů v Podlažicích, zaniklého v roce 1421, a komorový kachel malého formátu z hradu Košumberk.

Pozornost upoutává především unikátní soubor kachlů signovaných hrnčím Janem Medkem, působícím v Chrudimi v 1. polovině 16. století (na tyto kachle bylo upozorněno již dříve: *Frolík – Hazlbauer – Rückeroval 1995*). I v jiných regionech se na výrobcích spadajících do závěru produkce gotických kachlů objevují jména či zkratky jmen hrnčů, naprostou výjimku ale představuje soubor otisků z deseti dosud registrovaných matric přiřaditelných jednomu výrobcu. Signatury na čelních vyhrívacích stěnách kachlů, jejichž prostřednictvím vystupují jednotliví řemeslníci z anonymity, zřejmě neslou-

žily jen potřebám reklamy. Tento jev lze považovat i za manifestaci sociálních rozdílů hrnčírů pozdního středověku a raného novověku. Řada z těchto řemeslníků se v pokročilém 15. a v 16. století řadila k majetnějším měšťanům. Tito výrobci byli zřejmě též náležitě hrdi na kvalitu svých výrobků (viz Žegklitz 1987, 668–669).

Udivující je i tematická šíře kachlů se znázorněním cechovních znaků či řemeslníků při práci, která počtem motivů ve srovnání s jinými regiony nápadně vyniká. Skupinu kachlů pocházejících z Chrudimska zastupují exempláře demonstrující cechy kovářů, soukeníků, ševců, pekařů, truhlářů, konvářů a hrnčírů (k posledním dvěma ze zmiňovaných řemesel se řadí kachle nalezené na hradě Lichnici; tyto exempláře nejsou v katalogu obsaženy: viz *Glosová – Hazlbauer – Volf 1998*, obr. 3: 3, 6). Ikonografie této osobité kategorie výzdoby kachlů spolu s exempláři, na jejichž čelních vyhrávacích stěnách je znázorněn znak města Chrudimi, svědčí o výrazném šíření kamnových těles do světic měšťanů v pozdním středověku a o nárocích dané skupiny objednavatelů, deklarujících tímto způsobem své sociální postavení. Kachle s cechovní tematikou se ale neobjevují výlučně v městském prostředí, několik nálezů pochází i z hradních lokalit (na Chrudimsku např. z Lichnice).

V početném souboru kachlů z Chrudimska nalezneme i dosud neznámé motivy výzdoby čelních vyhrávacích stěn. Jmenovat lze např. výtvarně mimořádně kvalitně pojeďnanou výzdobu kachle se sv. Jeronýmem, doplňující nedávno publikovaný, důkladně zpracovaný korpus *Z. Hazlbauera (1998)*, jenž shromáždil gotické kachle s náboženskou tematikou z českých lokalit.

Doufejme, že podobně jako J. Frolíkem publikovaný katalog nálezů z Chrudimska, který se jistě stane často využívanou prací při srovnávacím studiu středověké a raně novověké kamnářské produkce, budou v dohledné době zveřejňovány i kolekce z jiných regionálních muzeí.

Jan Kypa

LITERATURA

- Frolík, J. – Hazlbauer, Z. – Růckerová, A. 1995: Chrudimský hrnčírský rod Medků a jeho kamnářské výrobky, *Archaeologia historica* 20, 523–538.
- Glosová, M. – Hazlbauer, Z. – Volf, P. 1998: Stavební rekonstrukce pozdně gotických kachlových kamen z hradu Lichnice, *Archaeologia historica* 23, 457–470.
- Hazlbauer, Z. 1998: Krása středověkých kamen. Odraz náboženských idejí v českém uměleckém řemesle. Praha.

Žegklitz, J. 1987: Pozdně gotické kachle se jmény hrnčírů, *Archeologické rozhledy* 39, 655–671.

Marek Gedl: Die Halsringe und Halskragen in Polen I (Frühe bis jüngere Bronzezeit). Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XI, Band 6. Steiner Verlag Stuttgart 2002. 77 str. textu, 79 tab.

Marek Gedl je jedním z nejproduktivnějších přispěvatelů v rámci projektu PBF. Hlavně jeho zásluhou je v této internacionální edici z hlediska soupisu a zhodnocení jednotlivých druhů bronzových artefaktů území Polska oblastí hojně zastoupenou. Tentokrát jsou jeho přičiněním sebrány a utříděny nákrčníky a pektorály z období I.–V. Monteliovy periody (tzn. Br A – Ha B3 podle Reinecka), tedy z celé doby bronzové.

Struktura Gedlovy monografie je plně v souladu s tradicí publikací PBF. Po krátkém zhodnocení pramenného fondu a dějin bádání, chronologickém a kulturně-historickém přehledu a zastávce u výrobních technik spojených se sledovaným druhem artefaktu je popsáno a utříděno 351 exemplářů nákrčních ozdob. 337 z nich jsou klasické nákrčníky vyrobené z tyčinky kruhového či oválného průřezu, 14 nálezů představuje skupinu plochých a širokých jednostranně tvarovaných pektorálů.

Vzhledem k jednoduché stavbě nákrčníků a jejich menší typologické citlivosti dělí Gedl sebrané artefakty v zásadě pouze do tří větších skupin: na netordované nákrčníky, pektorály a tordované nákrčníky. Další, detailnější dělení potom u nákrčníků vychází hlavně ze způsobu tvarování jejich konců, méně již z výzdobných aplikací, které jsou naopak dělicím kritériem při klasifikaci pektorálů. Z uvedeného důvodu není, a ani nemůže být analytická část, věnovaná jednotlivým typům, jejich časovému zařazení a rozšíření, příliš obsáhlá, nicméně všechny základní informace obsahuje.

Závěr textu publikace je věnován velmi užitečnému stručnému shrnutí problematiky výskytu a rozšíření nákrčníků a pektorálů v době bronzové na území Polska. To je netradičně podáno vedle němčiny i polsky.

Obrazová příloha přináší kresby všech sebraných, resp. v textu uvedených exemplářů, mapy rozšíření nálezů jednotlivých vydělených typů a variant a ukázky vybraných nálezových souborů obsahujících sledovaný druh artefaktů. Závěrečná typologicko-chronologická tabulka je také tradiční součástí monografií v rámci edice PBF.

Monografie Marka Gedla náleží oddílu XI, který vedle publikací o nákrčnicích shromažďuje i monografie věnované závěškům. Proto, i když má pořá-

dové číslo VI, představuje po oblasti jihozápadního Německa a severního Bavorska a následně pak Slovenska teprve třetí geografický celek v Evropě, z jehož území jsou nálezy tohoto druhu prezentovány.

L. Jiráň

K. Grażawski: Przemiany w wytwórczości garnarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.). *Włocławek* 2002. 112 str.

Monografie, jež předkládá výsledky detailního zpracování raně středověké keramiky z oblasti středního toku řeky Drwęcy (severní část Polska – chełmiňský kraj), je zveřejněním části autorovy doktorské práce, v níž chronologicko-typologické třídění keramiky prezentované v referované publikaci tvoří základ periodizace vývojových fází raně středověkého osídlení zkoumané oblasti.

V úvodní kapitole (9–19) autor vymezuje geografický rámec zkoumaného regionu – jeho rozloha má být okolo 1520 m², což nemůže být správný údaj (1520 km²?). Dále nastiňuje historii archeologického výzkumu v této oblasti. V rámci charakteristiky zpracovávaných pramenů vyjmenovává nejlépe prozkoumané raně středověké lokality (Żmijewko, Chojno, Bobrowo, Lembarg, Szczuka, Michałowo, Grażawy, Jaguszewice, Osiek), poskytující kvalitní soubory stratifikované keramiky, které umožnily vypracovat periodizaci vývoje hrnčířské výroby v oblasti střední Drwęcy od 2. pol. 7. století do 1. pol. 13. století.

Těžištěm publikace je 2. kapitola (Podstawy datowania zasiedlenia – periodyzacja rozwoju ceramiki, 20–51), v níž autor předkládá systém a výsledky technologicko-typologické a chronologicko-prostorové analýzy keramiky z 15 homogenních souborů, které byly získány i z absolutně datovaných archeologických situací (¹⁴C, dendrochronologie). Na základě tohoto vyhodnocení pak vymezuje vývojové fáze raně středověké hrnčířské výroby ve sledovaném regionu:

Fáze I (2. pol. 7. stol. – 8. stol.) – dominovaly nádoby s obtáčeným okrajem (podíl nádob obtáčených až k nejširší části výdutě a nádob lepených v ruce byl nevelký); tvary nádob byly esovité, baňaté („baniaste“), se širokým ústím („szerokootworowe“) a vyskytovaly se i nádoby vakovité („workowate“), jež jsou charakteristické pro oblast Żmijewko; nádoby byly většinou nezdobené, jen malé procento částečně obtáčených nádob mělo rydlem rytou výzdobu (jednoduchá vlnice, svazky svislých rýh).

Fáze II (9. stol. – 1. pol. 10. stol.) – výrazně se zvýšil výskyt nádob obtáčených až k nejširší části výdutě oproti tvarům obtáčených jen při okraji (ná-

doby lepené v ruce se vyskytovaly jen sporadicky); převažovaly nádoby baňaté, v menším zastoupení byly tvary esovité a nádoby se širokým ústím; velké procento nádob mělo hřebenovou výzdobu (vlnice, pásy rýh); tato vývojová fáze keramiky je reprezentována typologickou skupinou Jaguszewice – Bobrowo – Chojno.

Fáze IIIA (2. pol. 10. stol. – přelom 10. a 11. stol.) – vedle částečně obtáčených nádob zdobených hřebenovým ornamentem se začaly vyskytovat celkově obtáčené nádoby, které již byly vyráběny ve specializovaných hrnčířských dílnách a byly zdobeny hustě za sebou řazenými horizontálními rýhami či žlábkami (motiv tzv. šroubovice), což je považováno za vliv západoslovanského pomořského hrnčířství.

Fáze IIIB (2. pol. 11. stol. – 1. pol. 12. stol.) – dominovala celkově obtáčená keramika, byť stále ještě přetrvávala tradice částečně obtáčených nádob s hřebenovou výzdobou; celkově obtáčené nádoby měly esovitý tvar, začaly se však objevovat i tzv. poháry na duté nožce a dvoukónické nádoby s odsazeným hrdlem, které byly zdobeny motivem tzv. šroubovice (ta pokrývala více než 3/4 povrchu nádoby) a v místě maximální výdutě pak ještě charakteristickým větvičkovitým („grzebykowo-jodełkowym“) ornamentem; tuto vývojovou fázi keramiky, zachycenou v lokalitách Lembarg, Szczuka, Chojno, reprezentuje typologická skupina Lembarg.

Fáze IV (2. pol. 12. stol. – 1. pol. 13. stol.) – vyskytovaly se výlučně celkově obtáčené nádoby, které byly baňatého, esovitého a dvoukónického tvaru (často s výrazně vykloněným okrajem), objevovaly se i poháry na duté nožce; značná část nádob měla odsazené nebo cylindrické hrdlo; nádoby byly zdobeny motivem tzv. šroubovice, přičemž v horní části výdutě býval ohraničený ornament jednoduchých záseků, vpichů nebo vlnice; tato vývojová fáze keramiky, jež je příznačná pro lokality Michałowo, Grażawy, Osiek, Szczuka, je reprezentována typologickou skupinou Michałowo – Osiek – Szczuka.

V poslední, tj. 3. kapitole (52–55) autor zmiňuje politické a sociálně-ekonomické podmínky, které mohly ovlivnit vývoj raně středověkého hrnčířství v oblasti střední Drwęcy.

Textovou část publikace, zakončenou shrnutím, německým resumé a bibliografií (56–68), doprovázejí četné obrazové přílohy, které předkládají výběr charakteristických keramických fragmentů i celých nádob ze zkoumaných lokalit, a to v posloupnosti od technologicky jednoduché keramiky (v ruce lepená) až po vyspělou keramiku (celkově obtáčená), zhotovovanou v hrnčířských dílnách. Obrazové přílohy předkládají i typologické třídění výzdobných prvků, typy ornamentů v rámci vymezených tech-

nologických skupin, tvary nádob, typy okrajů nádob a nakonec chronologickou tabulku hlavních keramických tvarů pocházejících z homogenních souborů datovaných pomocí ¹⁴C a dendrochronologie.

Publikace K. Grażawského je výsledkem detailního studia a systematického zpracování objemného nálezového fondu, který zahrnoval přes 12 000 keramických nálezů. Pečlivou autorovu práci kazí jen německé resumé, obsahující nezvykle mnoho nepřesností a chyb.

A. Bartošková

M. Heinz – M. K. H. Eggert – U. Veit Hrsg.: Zwischen Erklären und Verstehen? Beiträge zu den erkenntnistheoretischen Grundlagen archäologischer Interpretation. Tübingener archäologische Taschenbücher 2. Waxmann München – New York – München – Berlin 2003. 263 str.

Druhý svazek řady přináší příspěvky z konference, kterou organizoval Orientální seminář při univerzitě ve Freiburgu a které se účastnili badatelé různých vědeckých odvětví o pravěku a starověku. Cílem konference bylo pojednat téma chápání jevů, s nimiž se setkává nejen pravěká, ale i klasická archeologie či dějiny starověku a raného středověku, a na tyto jevy se zaměřit jako na proces z hlediska filozofie dějin a obecně vědeckých teorií. Tato diskuse (resp. předkládané dílo) je chápána jako příspěvek ke zjištění pozice dnešní archeologie ve vědeckém poznávacím procesu.

Publikace je rozdělena do dvou částí. První představuje přístup k tématu z pohledu klasické archeologie a dalších věd o starověku. Hned v prvním příspěvku předkládá L. Giuliani (9–22) základní premisy. Úvod jeho textu vysvětluje i název sborníku, a tím do značné míry i jeho náplň. Již symptomatický název článku „Kleines Plädoyer für eine archäologische Hermeneutik, die nicht mehr verstehen will, als sie auch erklären kann, und die nur soviel erklärt, wie sie verstanden hat“ ukazuje, že čtenář nemůže od autorů očekávat pomocnou ruku v podobě snadno srozumitelného a jednoduchého textu. Ostatně samo téma je krajně obtížné. Vychází z díla filozofa a kulturního historika W. Diltheye, který v 19. století, tedy v dobách, kdy duchovní vědy hledaly a prosazovaly své postavení v systému věd a vymezovaly se vůči vědám přírodním, usiloval o vybudování noetického základu těchto věd. Jednou ze základních myšlenek tohoto badatele je názor, že oblastí duchovních věd je dějinně společenský svět, který je výrazem živoucího ducha. Duch je uchopitelný jen zevnitř – rozuměním (*Verstehen*), nikoliv prostřednictvím vysvětlení (*Erklä-*

ren) jako přírodní procesy. L. Giuliani tento přístup dokládá na možnostech dnešního archeologa plně porozumět portrétu politika z období pozdní římské republiky. Velmi zajímavý příklad k možnosti dnešního historika starověku plně porozumět písemným pramenům z doby římského císařství přináší E. Flaig (23–51). Sleduje prameny k procesu vedenému císařem Tiberiem proti C. Siliiovi v r. 24 po Kr. a představuje problém z nejrůznějších stránek. Zároveň naznačuje ty aspekty, které nám běžně do značné míry unikají, např. otázky vděčnosti, loajality nebo poslušnosti před dvěma tisíci lety. A. Möller (53–65) čtenáře nejprve seznamuje s názory Maxe Webera na pojmy *Verstehen* a *Erklären* z hlediska sociologického vidění světa. Poté na příkladu řeckého emporia Naukratis ukazuje, jaké má klasická archeologie ve spojení s dalšími vědami možnosti modelování a vytváření ideálních typů při poznávání minulosti. Na Naukratis autor aplikuje model *port of trade* K. Polanyiho. Poukazuje na jeho přednosti i na omezení. M. Schmidt (67–77) se snaží ukázat, nakolik je dnešní klasická archeologie ve svých tématech i metodách poznamenána fakty a nakolik fikcí. Současně naznačuje, že i v klasické archeologii jsou nutné nové teoretické přístupy. Problematice krajinné archeologie a poznávání vztahu člověka a přírodního prostředí prostřednictvím klasické archeologie se věnuje F. Lang (80–95).

Text U. Veita (98–111) uvádí druhou část knihy, věnovanou pravěké archeologii. Autor se zabývá vývojem oboru, ale především rehabilitováním pojmu „porozumění“ postprocesuální archeologii v 80. letech 20. století, oproti přílišnému upřednostňování „vysvětlování“ archeologii procesuální. S. Hansen (113–148) v článku „Archeologie mezi nebem a peklem“, který kromě jiného obsahuje náčrt metod religionistiky, naznačuje možnosti archeologie při zkoumání náboženského myšlení. P. Biehl a R. Gleaser (149–174) shrnují teorie a metody stylové analýzy. M. K. H. Eggert (175–199) se na příkladu svého oblíbeného tématu jižních importů na pozdně halštatských a časně laténských nalezištích zabývá využitím analogií v archeologii. J. Müller (193–199) krátce připomíná význam depozičních procesů, které podstatně ovlivňují naše poznání. Komplexní pohled na možnosti archeologie poznávat intencionální jednání lidí v dávné minulosti, prezentovaný na příkladech ze starého Orientu, přináší R. Bernbeck (201–237), který při tom využívá učení moderní sociologie (např. A. Giddens, P. Bourdieu, É. Durkheim). Upozorňuje na různé kategorie lidského konání (např. orientované na komunikaci či úspěch) a možnosti sociologie a poté i archeologie je zkoumat. O vztahu hmotných a písemných pramenů ve

středověké archeologii píše *B. Scholkmann* (237–257), a to v příspěvku s provokativním názvem „Die Tyrannen der Schriftquellen?“.

V české archeologii se někdy ozývají hlasy, že archeologie je vlastně přírodní věda. Často se argumentuje tím, že tento vědní obor v posledních letech užívá stejné pomůcky (letadlo, ¹⁴C laboratoře, technické a technologické analýzy apod.), metody a pracovní postupy jako vědy přírodní. Domnívám se však, že jde pouze o shodu vnější – archeologii přeci nemůže jít pouze o vysvětlování stratografií, přírodního prostředí, depozičních, postdepozičních, tafonomických či dalších procesů, kterými archeologické nálezy procházely a procházejí. Naším cílem, byť jen krajně obtížně dosažitelným, musí být poznávání společnosti a společenských procesů. A to je cíl navýsost duchovní. Je pochopitelné, že existuje řada různých filozofických přístupů k vědeckému bádání a ne každý musí být srozuměn s názory *W. Dilteye*. Jisté však je, že chceme-li pochopit postavení archeologie v celkovém systému věd, musíme se ponořit právě k filozofickým kořenům vědních oborů. Že se bude jednat o ponoření náročné a do jisté míry i bolestné, o tom není sporu – to ostatně pojednávána publikace jednoznačně prokazuje. Bez takovéto analýzy však budou naše úvahy na podobné téma ulpívat na samém povrchu podstaty věci.

Vladimír Salač

Tomasz Janiak: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, *Gniezno* 2003. 108 str.

Nálezy gotických kachlů z Hnězdna a jeho okolí dlouhou dobu nijak početně ani kvalitativně nevynikaly. Zcela nový pohled na zdejší středověkou kamnářskou produkci přinesly až výzkumy prováděné v posledním desetiletí 20. století. Kromě plošného odkryvu drobného feudálního sídla ve vsi Jankowo Dolne, kde se podařilo odhalit destrukce dvou kamnových těles, přinesl kvalitní nálezové soubory záchranný výzkum prováděný v místě břehu bývalého jezera, rozprostírajícího se kdysi v těsné blízkosti Hnězdna. Jezero se ve středověku stalo hojně využívaným místem pro ukládání odpadu, mj. i destrukcí kamnových těles. Na prozkoumané ploše o rozměrech zhruba 20 x 20 m bylo získáno několik tisíc fragmentů a 114 celých či z podstatné části dochovaných gotických a renesančních komorových i nádobkových kachlů. Dřívější skromný stav nálezového fondu kachlů z Hnězdna a okolnosti jeho několikanásobného rozšíření dostatečně výmluvně ilustrují možné limity archeologických výzkumů

v jádrech měst, při nichž jsou početné kolekce kachlů a jiných pozůstatků kamen získávány spíše výjimečně. Objemné destrukce otopných zařízení byly vyváženy převážně do míst vně areálů vymezených hradbami a jen ojediněle deponovány na městských parcelách. Vzpomenout lze např. relativně nízký počet nálezů kachlů ze Starého Města pražského a jiných významných českých královských měst.

Nepříliš často jsou při archeologických výzkumech registrovány početné soubory kachlů, které lze na základě nálezového kontextu považovat za podstatné části destrukcí jednotlivých otopných zařízení. Mezi tyto kolekce, poskytující opory při rekonstrukci podoby kamnového tělesa, spadá nálezový soubor kachlů z feudálního sídla Jankowo Dolne. Avšak autorem předložené varianty kresebných rekonstrukcí můžeme považovat jen za intuitivní návrhy. Postrádáme podrobné morfologické a metrické rozborů kachlů a analýzy mezikachlových výmazů (viz např. *R. Krajíc: Středověká kachlová kamna v Táboře. Archeologický výzkum v Křižákově ulici čp. 28. Tábor 1997, 136–175*). Prezentované rekonstrukce podoby kachlových kamen odvozené na základě hromadných souborů z Hnězdna jsou ještě problematičtější.

V obsáhlé pasáži autor detailně sleduje rozdíly v technologii výroby kachlů, které považuje za určující kritéria při vydělování výrobků jednotlivých hmčírských dílen. K významným znakům přiřazuje především způsoby utváření komor kachlů a vypracování keramické hmoty. Oprávněnost autorovy někdy snad až příliš podrobné klasifikace by prokázala teprve přítomnost daných kachlů v hromadných souborech, interpretovatelných na základě nálezového kontextu jako destrukce konkrétních kamnových těles. Rozpaky též vzbuzuje nepochopitelnost mezi důkladným slovním popisem jednotlivých typů komor vydělených skupin kachlů a jejich fotografickou dokumentací, zastoupenou pouze 5 snímky. Zcela postrádáme i kresebnou dokumentaci, která by názorně zachytila metrické parametry jednotlivých typů komor.

Udivující je šíře ikonografie výzdoby čelních vyhrávacích stěn komorových kachlů, zahrnující 240 motivů. Převažují kachle nesoucí erby (zemské, rytířské, erby církevních institucí i řady jejich konkrétních představitelů), početné jsou i kachle s náboženskou tematikou. Několika motivy jsou zastoupeny kachle s loveckými scénami, s fantastickými zvířaty, se znázorněním sirény či s architektonickými a geometrickými kompozicemi. Ikonografie výzdoby některých kachlů odkazuje do světa mravoučné literatury (např. motiv lišky kázající husám, medvěda hrajícího na dudy, šaška hrajícího na du-

dy). Kvalitním výtvarným pojednáním a rozvinutou kompozicí vynikají kachle otištěné z matric, jejichž výrobci zřejmě hledali předlohy v soudobé produkci grafik, šířících se v pokročilé 2. polovině 15. století. Možnou přímou předlohu se autorovi podařilo dohledat k motivu Ježíška držícího kříž s trnovou korunou. Grafické listy byly zřejmě inspirací výzdoby i jiných kachlů s dosud unikátními motivy (např. Paridův soud, triumf smrti). Převážnou část kachlů autor zařazuje do širokého intervalu 15. století či do jeho 2. poloviny. Užší chronologické vymezení výroby některých matric určuje na základě identifikace erbů či datace grafických předloh.

V polské literatuře dnes napočítáme již několik podstatných monografií věnovaných středověké kamnářské produkci. Mezi nimi se publikace T. Janiaka jistě zařadí na jedno z předních míst. Ocenění si mimo jiné zasluhují především kvalitní kresby a fotografie katalogu 240 výzdobných motivů komorových kachlů. Ne vždy se dnes setkáváme s grafickou prezentací kachlů na takto vysoké úrovni.

Jan Kypka

Jiří Macháček: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Masarykova univerzita Brno 2002. 101 str. s CD.

Útlá knížka se na první pohled nezdá být skutečným katalogem dlouholetého systematického archeologického výzkumu na Pohansku u Břeclavi v poloze Lesní školka, který probíhal v letech 1961–1990 pod vedením B. Dostála. Výzkum na ploše 1975 m² evidoval celkem 80 kostrových hrobů, 285 zahloubených objektů a 1092 kůlových jamek. Jádrem publikace je však CD s katalogem v digitální podobě, tištěná část pak má spíše povahu přílohy.

Základem zpracování rozsáhlého nálezového souboru je geografický informační systém, jehož předností je propojení dat grafické i negrafické povahy, snadný a rychlý přístup k jejich vyhledávání a analýze. Archeologická data (kresebná a fotografická dokumentace terénů, nálezů a jejich formalizované popisy) byla v rámci projektu POHAN od roku 1995 převáděna do digitální podoby a postupně integrována do jednotného datového modelu, který je ve své výsledné podobě používán v prostředí programu GeoMedia Professional.

Pro publikaci byl pak celý systém převeden do technologie GAP, jejíž principy jsou objasněny v příspěvku A. Dvořáka (79–82). Tato technologie umožňuje „čtenáři-surfari“ v prostředí internetového prohlížeče pracovat se zjednodušenou verzí GIS. Hlavní zjednodušení spočívá především v tom, že

měřítka plánů jsou přednastavena a do jisté míry je omezeno zadávání složitějších dotazů a analýz. V zásadě však zvolený přístup umožňuje plnohodnotnou práci s celým katalogem, zvláště těm, kteří se s GIS setkávají poprvé.

Hlavní částí tištěné publikace je podrobný popis jednotlivých složek datového modelu. Geoprostorové objekty (viz definice na str. 15) zobrazené v plánu jsou propojeny se svými negrafickými atributy uloženými v databázích. Pod pojmem „negrafické atributy“ autor v první řadě chápe formalizované popisy tvaru, velikosti, typu výplně. Právě podobu datového modelu je třeba ocenit. Struktura databáze a formalizované popisy poskytují co možná nejobjektivnější popis, a přestože vznikaly s ohledem na zpracováváný nálezový fond a povahu dostupných archeologických dat, mohou posloužit jako vzor pro budování datových modelů pro jiné výzkumy.

Důležitou součástí katalogu jsou také terénní fotografie a řezy objekty, které jsou zobrazovány prostřednictvím hypertextových odkazů. Podobně jako geoobjekty jsou zpracovány také nálezy, přičemž nejpracovanější jsou popisy keramiky. I zde jsou nálezy propojeny s kresbami nebo fotografiemi. Obojí máme k dispozici jen v nemnoha případech, což je na závadu hlavně u některých méně ostrých fotografií drobných předmětů.

Po vložení CD do počítače se zobrazí plán celé lokality s vrstevnicemi, do kterého lze vložit také letecký snímek. Plocha Lesní školky je v měřítku 1 : 3000 a je rozdělena podle výzkumných sezón. Od měřítko 1 : 1500 lze sledovat pouze výzkum v Lesní školce, rozdělený do základní čtvercové sítě o rozměrech 5 x 5 m. V poloze „Aktuální téma“ je pak možné vybírat si celkem z 8 druhů zobrazení, přičemž standardní terénní dokumentaci nalezneme pod heslem „Výkopy“. Práci s mapou usnadňují nástroje pro zvětšení a zmenšení, posuv a ukazovátko, s jehož pomocí lze identifikovat zobrazené vybrané geoobjekty. Velmi užitečný je také nástroj pro měření vzdáleností a ploch. Naopak jako poněkud nadbytečný pro běžného uživatele se jeví nástroj zobrazující přesné zeměpisné souřadnice.

K vybraným geoobjektům lze snadno vyhledat negrafické informace, jejichž skladbu si lze zvolit. Podobně je možné také vytvářet dotazy pro vyhledávání objektů, hrobů, keramických jedinců a ostatních nálezů podle jejich typu, velikosti, výzdoby či materiálu a dalších negrafických atributů, přičemž je možné označit zahloubené objekty, příp. hroby, z nichž pocházejí.

Výpovědní hodnota katalogu je samozřejmě v první řadě dána metodou výzkumu a úrovní dochované dokumentace. Zpracování starších rozsáhlých

výzkumů staví vždy autora do obtížné pozice. I když byl výzkum na svou dobu prováděn moderními postupy, jeví se z pohledu a nároků současnosti jako nedokonalejší. Snahou publikací je vždy zprostředkovat maximum možných informací. Metoda výzkumu je jedním z důležitých formačních procesů, kterým procházejí námi získávané prameny, a proto nedílnou součástí zpracování nálezového fondu a dokumentace musí být také podrobný popis pracovních postupů při výzkumu a hlavně důsledná kritika vyvoděných schopností zpřístupňovaných pramenů, což zde v textové části katalogu citelně schází. Nedovídáme se tak například, zda byla prováděna nivelace nebo jak byly popisovány výplně objektů, byly-li popsány vůbec.

Velkým úskalím výzkumu v Lesní školce je právě metoda výzkumu zahloubených objektů, které se nacházely v četných superpozicích, avšak jejich vzájemné stratigrafické vztahy nebyly sledovány a jejich výplně byly vybírány jako jeden celek. Části objektů byly rozlišeny a označeny písmeny až dodatečně v průběhu zpracování katalogu. Řezy objekty nedokumentují jednotlivé vrstvy výplně, a nálezy můžeme vztahovat pouze obecně k celému zahloubenému objektu, jehož výplň mohla vznikat delší dobu.

Práce J. Macháčka a jeho kolegů je v naší archeologické obci zatím ojedinělým počinem a dalo by se očekávat, že vzbudí diskusi o možnostech zpřístupňování rozsáhlých pramenných fondů na elektronických médiích, a to nejen v podobě CD přikládávaných k tištěným publikacím, ale hlavně ve výhradně digitální podobě, ať už CD, DVD nebo internetové knihy, což je v některých zemích zcela běžné. Diskuse na toto téma se však zatím odehrávají spíše v kuloárech než na stránkách odborného tisku. Možnosti moderních technologií jsou v řadě ohledů oslňující a velmi přitažlivé, ale skrývají i řadu úskalí, o kterých je třeba hovořit, a Macháčkova kniha/CD k tomu přímo vybízí.

Jan Mařík

Průzkumy památek IX/1–2, 2002. Národní památkový ústav, ú. o. p. stř. Čech, Praha. Ved. red. Vladislav Razím. 154 a 184 str.

Devátý ročník Průzkumů památek opět přináší řadu obsáhlejších i stručnějších článků z různých oblastí stavební historie. Blíže se zastavíme u těch, které mohou oslovit zájemce o středověkou archeologii a architekturu. Archeologické problematiky se bezprostředně dotýká příspěvek J. Podlisky (I, 83–100), který zpracovává archeologický výzkum kostela sv. Jana Křtitele Na Zábradlí na Starém Městě

pražském, přesněji tu část výzkumu, jež souvisí se stavebními konstrukcemi této sakrální budovy. Výzkum doložil předpokládané osídlení z 11. až 12. stol., předcházející výstavbě kostela, a osvětlil složitý stavební vývoj této zaniklé památky. Překvapivý byl objev nejstarší románské svatyně, která předcházela vybudování taktéž románské, později několikrát rozšiřované centrály. K této nejstarší stavbě, a nikoli k centrále, náležela pískovcová deska dokládající založení kostela v době biskupa Heřmana. Tato zjištění jsou v souladu s umělecko-historickým datováním zbytků centrály, zbourané úplně až v 19. století. Podliskův článek na základě zjištěných faktů rekonstruuje stavebně historický vývoj kostela. Rekonstrukce se kromě odkrytých půdorysů opírá o pozorování nadzemních relikvů stavby učiněná v 19. století, některé detaily jsou doplněny jen na základě analogií. Autor zmiňuje i nález pohřebiště fungujícího ve 13. až 16. stol., kdy kostel plnil farní funkci.

Neodmyslitelnou součástí časopisu tvoří drobné příspěvky Z. Dragouna, zaměřené na pražské románské domy. Výsledky průběžných autorových průzkumů tak doplňují a aktualizují stávající katalog pražských románských domů. Tentokrát se jedná o dům čp. 438/I v Michalské ulici (I, 100–103), u něhož se konstatuje raně gotický původ, některé formální znaky (vstup do zahloubené části ze dvora) navazují ještě na zvyklosti románské.

M. Radová-Štiková (I, 114–126) věnuje nevelkou, nepříliš systematickou studii dvěma charakteristickým znakům saské pozdní gotiky – členěným domovním štítům a saským sedátkovým portálům. Gotické architektury se týká i umělecko-historická studie P. Kroupy (II, 51–74), který z nového hlediska stylově hodnotí jednu z našich nejvýznamnějších sakrálních staveb – sedlecký klášterní chrám.

J. Škabrada a M. Ebel (II, 3–18) se zabývají velmi cennou ukázkou městské gotické a renesanční architektury, domem čp. 57 (zvaným Daliborka) v Lounech. Článek shrnuje nejpodstatnější informace, které přinesl stavební a archivní průzkum. Dům má dvě hlavní fáze – pozdně gotickou, která zahrnuje i velkou roubenou světnici, a pozdně renesanční.

Komplexní zpracování problematiky opevnění města Loun čtenářům nabízí V. Razím (II, 19–50). V první části článku rekonstruuje průběh tří hradebních okruhů městského opevnění a uvádí na pravou míru chybné interpretace starší, které počítají se vznikem toliko dvou hradebních okruhů. Opevnění se vyvíjelo zhruba od přelomu 13. a 14. stol. do stol. 17. Pro rekonstrukci dnes již jen ve fragmentech dochovaných fortifikačních prvků autor využívá kromě analýzy zbytků zdiva také písemných

a ikonografických pramenů. Pozornost věnuje rekonstrukci podoby bašt a bran, které mají v Lounech výrazně reprezentativní ráz. Městské opevnění Loun, přibližné plány i kresebnou a fotografickou dokumentací, je v závěru zasazeno do širšího kontextu vývoje celého města. Na závěr autor dospívá ke konstatování, že opevnění města Loun patřilo v Čechách k nadprůměrným.

Příspěvek *Jana Anderleho* (II, 75–108), s připojeným dendrochronologickým rozbohem od *Josefa Kyncla*, seznamuje čtenáře s výsledky aktualizace stavebně historického průzkumu hradu Bečova nad Teplou, kolem jehož stavebního vývoje dosud existuje řada nejasností. Průzkum se týkal vlastního jádra hradu – kaplové věže, obytné věže a mezilehlého paláce. I když samotné počátky hradu Bečova zůstávají nadále neznámé, podařilo se zpřesnit mnohé poznatky o vývoji jádra, zejména co se týká časové návaznosti vzniku hranolové (později kaplové) věže a pozoruhodného donjonu. Donjon vznikl již asi čtyři roky po hranolové věži, vystavěné roku 1352. Stavebně historický průzkum zde ve spojení s dendrochronologickým datováním přinesl detailní a přesné údaje.

J. Pešta (II, 109–128) shrnuje výsledky stavebně historického průzkumu budovy fary, bývalé tvrze, v Třebotově (okr. Praha–západ). Jak autor zdůrazňuje, jedná se o učebnicový příklad stavby se zachovanými původními stavebními konstrukcemi a s kontinuálním vývojem od gotiky ke klasicismu. Vývoj objektu kromě analyticky zpracovaných půdorysů přibližují i hmotové rekonstrukce hlavních fází.

Na závěr je možno konstatovat, že i v tomto čísle Průzkumů památek najde čtenář to, na co byl zvyklý z čísel minulých, tedy dostatek nových faktů a zajímavých výsledků bádání o stavebních památkách.

Ladislav Holík

Howard Reid: In Search of the Immortals. Mummies, Death and the Afterlife. Headline London 1999. 320 str.

Populárně-naučná publikace se zamýšlí nad kulturami, které po sobě zanechaly antropologické předmety v podobě lidských mumií (*mummy-making cultures*). Jejím cílem je popsat jejich společné rysy a zamyslet se nad důvodem, proč byly mumie vlastně zhotovovány. Kniha je rozdělena do dvou částí. První se zabývá mumiemi různých částí Starého světa, druhá pak mumiemi ze severního Chile a jižního Peru.

První kapitola pojednává o 3500 let starých mumiích objevených čínskými badateli v poušti Taklamakan na konci 80. let 20. století. Důležitou okol-

ností je to, že mumifikovaní lidé byli kavkazoidního původu, což ostatně potvrzuje předchozí poznatky o euroasijských stycích starších, než jaké později zprostředkovávala proslulá hedvábná stezka. V této souvislosti a s ohledem na prostředí, v němž obyvatelé Taklamakanu žijí, kapitola popisuje způsob života místních nomádů, který zde má tradici několika tisíciletí. Zásadní roli v kočovném způsobu života sehrál kůň, jehož domestikace proběhla již okolo 4000 př. n. l. Na některých pohřebištích byly nalezeny koňské lebky, což lze interpretovat jako obětování zvířete k „doprovodu“ majitele do podsvětí. Autor dále operuje s teorií o původním rozšíření indoevropských etnik, která byla v oblasti Taklamakanu převrstvena mongoloidními národy až ve 2. pol. 1. tisíciletí, jak o tom svědčí i nálezy mumií z lokality Turfan. Hrobové komory vykazují podobné stavební prvky jako domy živých – hrob je jakousi miniaturou domu. Orientace hrobů V–Z pak poukazuje na význam slunečního kultu, který autor považuje za dominující prvek u mumifikujících kultur.

Druhá kapitola je věnována významnému objevu ruských archeologů v údolí Pazyryk v Altajském pohoří. Autor zde nejprve popisuje svůj pobyt u kazašských nomádů, jejich zálibu v koních a sokolnictví. Při srovnání jejich životního stylu před 3000 lety a dnes nejsou podle autora patrné výraznější rozdíly. Odlišný je pouze způsob pohřbívání, který je dnes ovlivněn přijetím islámu. Velkou zásluhu na získání a vyhodnocení archeologických nálezů má ruský archeolog a etnolog Sergej Rudenko, který strávil mezi Kazachy řadu měsíců, a díky této zkušenosti mohl své pozdější archeologické nálezy lépe interpretovat. Pazyrycké umění, staré více než 2000 let, udivuje nejen svou dokonalostí, ale jsou z něho patrné i kontakty jeho tvůrců s okolním světem, zejména Čínou, Persií a Řeckem.

Autor dále pojednává o životě Skytů, kočovného národa známého především díky řeckému dějepisci Hérodotovi. Ten navštívil jejich tábory někdy okolo roku 460 př. n. l. a poměrně věrohodně popsal pohřební rituály, včetně mumifikační praxe. V této souvislosti nelze nezmínit výjimečné nálezy kobereců, na nichž jsou vyobrazeni jezdci na koních včetně zvířecích bytostí mytologicky transformovaných do jakýchsi heraldicky laděných chimér. Nejpracovanější řemeslná díla jsou opět spjata s koněm a v nálezech uměleckého charakteru se často objevuje i jelen. Nadměrné paroží souvisí patrně s kultem znovuzrození. Lidé si již tehdy jistě všimli, že jeleni svá paroží každoročně shazují a vyrůstají jim nová. Mezi předměty se objevují rovněž mušle monetárie, tzv. *kauri*, připomínající české přirození a symbolizující plodnost.

Ve třetí kapitole se autor zabývá mumii z bažin sz. Evropy (zejména v Dánsku), které můžeme datovat zhruba do přelomu letopočtu, kdy v této části Evropy dominovaly keltské a germánské kmeny. Zdá se, že většina těchto „slobrů“ byla rituálně zabita či obětována. Autor se v této souvislosti zamýšlí nad fenoménem magické trojice, která by v obecnějším pojetí mohla sjednocovat celý starověký indoevropský svět. Keltové totiž při rituálních obětech praktikovali tzv. „trojí usmrcení“, které mělo uspokojit jejich božstva: upálení či oběšení bylo adresováno božstvu nebes, probodnutí či uskrvení božstvu země a utopení božstvu vod a podsvětí. Zajímavé poznatky pocházejí také ze studia obsahu žaludků lidí z bažin. Jedná se o neobvyklé potraviny nejspíše rituálního charakteru, požívané obětovanými lidmi těsně před smrtí. Autor se rovněž zabývá symbolizujícími zvířaty, která v šamanských či animistických kultech stojí na pokraji světa živých a mrtvých (had, pes, ptáci).

Pro vysvětlení záhadných „lidí z bažin“ autor čerpá informace z Tacitova spisu *Germania*. Římský geograf v něm zmiňuje germánský kmen Svěbů, kde svobodní muži nosili na skráních cop, který byl v řadě případů na mumii z bažin nalezen. To ukazuje na to, že by se mohlo jednat o svobodné občany, kteří byli buď rituálně obětováni, nebo odsouzeni k smrti za nějaký zločin. Za nejdůležitější nálezy se ale považuje stříbrný keltský kotel, nalezený v lokalitě Gundestrup v Dánsku. Je na něm znázorněno obětování lidí a jejich následné znovuzrození.

Čtvrtá kapitola pojednává o mumii Starého Egypta. Autor se zde zabývá zejména rozdílem mezi východním (světem živých) a západním (světem mrtvých) břehem Nilu a využívá bohatý zdroj staroegyptských legend a mýtů, jež ztotožňují přírodní síly s božskými bytostmi. Nachází i podobnosti mezi prožitky lidí při klinické smrti a staroegyptskou představou, podle níž po smrti vylétá z těla duše *ba*, ve staroegyptské ikonografii vyobrazovaná v podobě postavy s ptačím tělem a lidskou hlavou. Kromě mytologických souvislostí využívá autor i poznatky o sofistikované mumifikační technice.

Pátá kapitola je věnována mumii berberských Guančů, původních obyvatel Kanárských ostrovů. Tradici mumifikace zde ukončili až Španělé v 15. století, kteří uchovávaní a uctívání mrtvých označili za nepřipustnou idolatrii. Autor operuje s difuzionistickou představou o vztahu staroegyptské a kanárské civilizace, kterou nastínil již W. R. Dawson ve 20. letech 20. století. Tu podporuje výčetem společných jevů, jako jsou používání obsidiánových nožů k vynětí vnitřností při mumifikaci, význam slunečního kultu, existence některých stavebních

struktur připomínajících pyramidu, západní orientace pohřebních struktur v údolních aglomeracích, válečnické umění, libační rituály či způsob mumifikace. Doklady kanársko-egyptských vztahů hledá autor v severoafrických archeologických objektech pohřebního charakteru, které lze datovat především do ptolemaiovského období. Význam pohřebních objektů spatřuje v jejich pomoci živým – lidé tráví noc v místě posledního odpočinku svých předků, kde se jim zdají sny, s jejichž pomocí lze vykládat minulost a předvídat budoucnost.

Šestá kapitola, spadající již do druhé části knihy, pojednává o propojení Starého a Nového světa. Howard Reid zde zmiňuje nálezy „muže z Kennewicku“ (USA) z roku 1994, jehož kostra dosahuje stáří 9000 let a ukazuje zřetelné kavkazoidní antropologické rysy. Jako doklad starobylého propojení obou světů autor zmiňuje i šamanské praktiky doložitelné již v kulturách mladšího paleolitu západní Evropy. Přetrvávání takových praktik navzdory mnoha tisíciletím vzájemného odloučení je dnes patrné jak u sibiřských domorodců, tak u Indiánů obou Amerik. Výklad je doplněn o autorovy poznatky o životě Maku, lovecko-sběračského kmene severozápadní Amazonie, u něhož autor dva roky pobýval. Přes řadu společných názorů, chování i reakcí se od nás tito lidé liší tím, jak reálné podoby pro ně nabývají nejrůznější duchové či nadpřirozené síly beroucí na sebe podobu zvířat. Důležitou roli při jejich rituální aktivitě hrají drogy, pomocí nichž si navozují stav, v němž mohou tyto souvislosti lépe vnímat.

Sedmá kapitola se zabývá tzv. činčorskými mumii z Chile. Četné potravní zdroje přímořských oblastí na severu země umožnily již před 10 000 lety vznik stálých sídlišť, a tím i větších pohřebních celků. Nacházíme zde nejstarší dosud známé mumie, datované do 8000 př. n. l. Zesnulí byli při mumifikaci zbaveni nejen svých vnitřností, ale i svalstva. Kostí byly vyčištěny, vysušeny, patrně i zpevněny a za použití dlah a provazů spojeny do původní podoby celé kostry. Měkké části těla mrtvého byly nahrazeny bílou pastou, při jejíž výrobě se používal popel. Kůže byla natřena černou barvou z drčeného mořského písku obohaceného manganem. Celkový vzhled díla připomíná spíše jakési sochy bez individuálních rysů než mumie, jak si je obvykle představujeme. Mumifikační proces lze tedy chápat jako transformaci z individualizovaného světa živých do idealizovaného světa mrtvých.

Osmá a devátá kapitola se týkají mumii čačapojských, tzv. „lidí z mračen“, a z kulturně-historického hlediska navazují na kapitolu předchozí. Čačapojské mumie jsou vlastně přirozeně mumifikovaná těla ve slaných pouštích poloostrova Paracas. K zá-

měrné mumifikaci přistupovali lidé okolo 800 př. n. l., kdy se praktikovalo i sekundární ukládání lebek. Čačapojské mumie jsou však zajímavé především pohřebními látkami, z nichž byly zhotoveny nej-různější ponča, pláště, peleríny a turbany. Kontakty s výše položenými oblastmi dokládají jednak náměty dekorací, ale i skutečnost, že textilie byly utkány z vlny alpaky a vikuni, zvířat žijících pouze ve vysokohorských oblastech. U čačapojských mumii můžeme pozorovat umělé deformace lebek a u menšího počtu z nich i trepanační otvory. Lze se domnívat, že se nejednalo pouze o důvody léčebné, ale i magické. Podle autora lze předpokládat, že čačapojské šamani požívali nějaké drogy (např. meskalin extrahovaný z kaktusu). Určité psychotropní vize jsou totiž patrné nejen z abstraktních vzorů na pohřebních látkách, ale i z nereálných tělesných proporcí některých zvířat.

Mezi náměty na paracazských pohřebních textiliích, ale i v hrobech samotných se setkáváme s postavami nesoucími tzv. hlavy-trofeje, které byly původně interpretovány jako válečná kořist. Tento jev se totiž kladl do souvislosti s tradicí současných Čívarů, lovců lebek, žijících v peruánské části deštného pralesa. Ti uřezávali hlavy svým zabitým nepřátelům (výhradně mužům) a po odstranění lebky a vysušení kůže vytvořili mumifikovanou hlavu velikosti tenisového míčku. Ale vzhledem k tomu, že hlavy-trofeje Čačapojanů jsou zhotoveny z lidí obou pohlaví a všech věkových kategorií, byla tato interpretace opuštěna. Má se za to, že se jedná spíše o lidské oběti, jejichž počátky lze ostatně spatřovat i v acefalicích hrobech Činčorů. Čívarové praktikovali totiž tzv. rituální válečnictví a masakry celých vesnic neprováděli.

Čačapojská kultura zanikla až pod ničivou expanzí incké hegemonie. Významnou skutečností je, že její nositelé své mrtvé nepohřbívali, ale vystavovali je: mumie (zesnulí předkové) byly považovány za nedílnou součást světa živých. Mumifikace byla běžná ostatně i u Inků a španělští dobyvatelé brzy poznali, že chtějí-li si domorodé Indiány podmanit, musejí mumifikaci zakázat. Je popisováno, jak se Inkové zhrozili před příkazem pohřbívat mrtvé. Domnívali se totiž, že jejich předkové budou bez jejich péče trpět hlady a žízni.

U všech mumifikujících kultur jsou podle autora mazány rozdíly mezi živými a mrtvými. Víra v posmrtný život je spojována s cyklickou povahou přírody i světa, jeho znovuzrozením při úsvitu slunce či na jaře. Mnoho společných prvků lze najít v nej-různějších představách našich dávných předků, objevujících se v legendách a mýtech. Ve snu či v tran-su, pod vlivem narkotik či při klinické smrti mohou

vteřiny trvat věčnost a naopak – v očích lidí žijících v úzkém sepětí s divokou přírodou je tak podle této zkušenosti svět mrtvých bezčasovou a bezprostorovou dimenzí běžného světa.

Viktor Černý

Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů – Liberec 2004. Vyd. Technické muzeum v Brně, Brno 2004. 154 str. textu a 20 str. bar. příloh. ISSN 1212-2742, ISNB 80-86413-18-7.

Každoroční sborník z konference konzervátorů a restaurátorů je nejen důkazem spolupráce řady expertů, ale ukazuje i na současnou úroveň oboru. Rekordních 250 účastníků konference svědčilo o zájmu o tuto akci a o její popularitě. Mezi přednášejícími byli nejen konzervátoři a restaurátoři z našich muzeí, ale i zástupci technických vysokých škol, univerzit a akademie výtvarných umění, soukromí restaurátoři, zástupci vyšších odborných škol, Národního památkového ústavu a restaurátoři ze zahraničí. Celkem bylo otištěno 29 přednášek s anglickým a německým resumé.

Přednášky je možno, jako vždy, rozdělit do jednotlivých tematických skupin. Z těchto skupin bych jako přínosné pro archeology představila následující:

Skupina přednášek zabývajících se vzděláváním konzervátorů a restaurátorů a ukázkami závěrečných prací studentů. Je zřejmé, že v současné době se otevřely další možnosti absolvovat stáže, zúčastňovat se zasedání a pracovat v zahraničí. To předpokládá vzdělání na úrovni požadované v zahraničí. Zákonitě tedy dochází ke kvalitativní změně, a dosud požadované dokončené středoškolské vzdělání není vždy dostačující. Potěšitelné proto na konferenci byly informace jednak o otevření bakalářského studia pro konzervátory-restaurátory na Přírodovědecké fakultě v Brně (od září 2004), jednak o plánu zřídit navazující magisterské studium. Otevření podobně zaměřeného studia se předpokládá i na VŠCHT v Praze (od roku 2005).

J. Sedmík: Vývoj škol restaurování v České republice. *D. Galatová – I. Petrásková – P. Janda – J. Knor:* Studium konzervování a restaurování na Vyšší odborné škole uměleckých řemesel v Brně. V této přednášce bylo poukázáno na problém výměnných stáží mezi střední školou velmi dobré úrovně v Brně a odpovídající školou stejné úrovně, ale zařazenou mezi školy vysoké.

K. Götz: Mezinárodní spolupráce v restaurování – výměna, publikace, projekty a vzdělávání.

Důležitým bodem programu byly informace o podstatě, možnostech použití a o omezeních jednotlivých analytických metod používaných při prů-

zkumu restaurovaných předmětů. Odborným pracovníkům, kteří tyto metody využívají, není vždy známo, na jakém principu analytické metody pracují a jaké jsou možnosti srovnávání výsledků jednotlivých metod. Stejně pak následné vyhodnocení výsledků a vymezení rozsahu použitelnosti není vždy srozumitelné. V následujících přednáškách byla zřejmá snaha tyto problémy co nejvíce objasnit:

I. Kopecká: Exaktní metody průzkumu historických materiálů. Představení nové publikace nakladatelství Grada (2004). *T. Čechák – L. Musílek – T. Trojek – I. Kopecká:* Aplikace rentgenofluorescenční analýzy pro studium památek. *P. Sulovský:* Využití elektronové mikrosondy při přípravě restaurátorských zásahů. *J. Hradilová – D. Hradil – P. Bezdička – T. Grygar:* Nové analytické metody a přístupy v analýze barevné vrstvy. *M. Gregerová – M. Hložek:* Identifikace, příčiny degradace a návrh sanace vzdušných malt a omítek historických staveb.

Konzervování a restaurování archeologických předmětů se zabývaly např. tyto příspěvky:

P. Veselý – M. Jarešová: Čištění a konzervace stříbrných předmětů v praxi. *A. Selucká – A. Richtrová – R. Dufek – D. Merta – A. Zůbek:* Průzkum a konzervace kordu z archeologického nálezu. *A. Šimčík:* Specifika muzejní konzervace. *A. Šimčík – M. Šimčíková:* Principy moderní dokumentace konzervátorského procesu. *V. Otavská:* Konzervování pohřebního oděvu z Dietrichsteinské hrobky v Mikulově. *P. Hradilová – P. Orlita:* Konzervace fragmentů obuvi nalezené při archeologickém průzkumu Dietrichsteinské hrobky v Mikulově. *A. Daňková:* Konzervace antického skla.

Z konference jednoznačně vyplynulo, že obor konzervace-restaurování se pro přínos nových poznatků neobejde bez výměny informací a těsnější spolupráce mezi archeology a specializovanými odbornými pracovišti.

Alena Šilhová

Henrieta Todorova – Ivan Vajsov: Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. Prähistorische Bronzefunde – Abteilung XX, Band 6. Franz Steiner Verlag Stuttgart 2001. 121 str., 62 tab. ISBN 3-515-07616-6.

Černomořské pobřeží na území dnešního Bulharska představovalo v průběhu doby měděné bulharské periodizace jednu z nejprogresivnějších oblastí jv. Evropy. Tuto skutečnost dobře dokumentují nejenom nálezy z telů, ale především z rozsáhlých pohřebišť (např. Durankulak – 1203 hrobů, Varna I – více než 281 hrobů). Šíře nálezového fondu s čet-

ným zastoupením kovové industrie pak umožňuje daleko strukturovanější poznání vybraných období (počátek bulharské doby měděné lze synchronizovat s trváním kultury s vypíchanou keramikou v Čechách a konec s průběhem KNP). Byť dílčí, zpracování nálezového fondu představuje nezastupitelný zdroj informací. Do současné doby byla syntetickým způsobem z území Bulharska věnována pozornost sekerám a sekeromlatům (*Todorova 1981a*).

Šestý svazek 20. řady PBF, autorů Henriety Todorovové a Ivana Vajsova, seznamuje nejen s předměty, u nichž lze předpokládat již v titulu zmíněnou ozdobnou funkci, ale i obecně s předměty neúžitkové funkce z bulharského území, datovanými do období bulharské doby měděné. Z toho důvodu jsou vedle nálezu ozdoby do práce zahrnuty i nálezy předmětů interpretovaných jako odznaky moci, dále pak idoly či jednotlivé funkční součásti oděvů. Čtenáři je tak předložen přehled tohoto druhu materiální kultury, který s již dříve publikovanými nálezy z částí lokalit Varna I a II podává ucelený obraz o spektru nálezového fondu sledovaného období.

Úvodní kapitoly jsou věnovány celkovému nástinu problematiky. Většina nálezů pochází ze západočernomořského pobřeží, z prostředí kultury Varna. Četnost výskytu kontrastuje s oblastí Thrákie a západního Bulharska. Nepoměr může být výsledkem stavu výzkumu, zároveň však v sobě odráží i skutečnost, že více než 80 % v práci shromážděných předmětů pochází z hrobových celků a pro oblast Thrákie a západního Bulharska v době měděné zatím není známo pohřebišť. Nepoměr pak zvětšuje počet poloh příhodných pro osídlení a obchod při mořském pobřeží (dálkový obchod dokumentují např. spektrální analýzy kovů, str. 2–3).

Kulturní vývoj na bulharském území byl v pravěké době silně ovlivněn morfologií terénu. Šest přirozených oblastí bylo vzájemně odlišných přírodními podmínkami: sv. Bulharsko, Thrákie, jz. Bulharsko, sz. Bulharsko, oblast Černého moře a oblast Rhodop. Rozdílnost oblastí je možné sledovat nejen v nestejném kulturním vývoji, ale též v různé dynamice vývoje. Vzájemná kulturní synchronizace uvedených regionů a synchronizace s okolím je přehledně uvedena v samostatné kapitole a vcelku zůstává neměnnou od periodizačního schématu publikovaného již v 80. letech i u nás jedním ze spoluautorů (*Todorova 1981b*). Periodizace, členění bulharskou dobu měděnou na 5 období, je doplněna na základě více než 120 ¹⁴C dat z bulharského území o rámcovou absolutní dataci. Starší doba měděná je kladena do 1. pol. 5. tis. př. Kr., střední doba měděná do doby okolo pol. 5. tis., mladší doba měděná do 2. pol. 5. tis. – ca 4200 př. Kr. Po pozdní

době měděné (ca 4200–3800) následovalo přechodné období, zhruba vymezené do 39.–33. stol. př. Kr.

Značnou pozornost autoři věnují popisu a analýze materiálů, které sloužily k výrobě ozdob. Rozbory příměsí obsažených v měděných předmětech ukázaly na možný původ suroviny pro monometalické skupiny ve středobalkánských ložiscích v západním Bulharsku a východním Srbsku, případně ve východní části severní Thrácie. U polymetalických materiálů se autoři kloní spíše k názorům, že suroviny mohly pocházet z různých ložisek. Mezi další materiály k výrobě ozdob patřily malachit, zlato, dentalium, chalcedon, křemence, břidlice, hlína, kost, kančí kly či snadněji opracovatelné horniny.

Zvláštní pozornost je věnována z hlediska nálezů nejpočetněji zastoupené suroviny, obecně nazývané spondylus. Tento materiál, sloužící v průběhu 6. a 5. tis. k výrobě ozdob v širokém evropském teritoriu, se ve výskytu nálezů koncentruje při černomořském pobřeží. Autoři odmítají možnost třetího horního původu spondylové suroviny. Zároveň konstatují přetrvávající disparitaci mezi archeologickou evidencí hustoty nálezů a v literatuře uváděným středomořským původem této suroviny (přehled názorů např. *Podborský 2002*). Názory na středomořský původ spondylu jsou založeny na studii ze 70. let, která na základě měření rozměru izotopů $^{18}\text{O}/^{16}\text{O}$ v pravěkých a recentních spondylech konstatuje blízkost pravěkých a středomořských měřených hodnot (*Renfrew – Shackleton 1970*). Na tomto místě je ale nezbytné podotknout, že rozdílné zastoupení izotopů kyslíku ^{18}O a ^{16}O v molekulách vody je způsobeno sice nepatrným, ale statisticky sledovatelným rozdílem v energii fázových přechodů molekul vody. Rozdílné zastoupení sledovaných izotopů kyslíku tak především vyjadřuje rozdílné podmínky během fázových přechodů, tj. při odpařování, sublimaci nebo kondenzaci vody. Závisí tedy na rozsahu zalednění, klimatu, podmínkách odpařování z kontinentu a z vodních ploch, či naopak při opětovné kondenzaci par. Vedle zmíněných makroklimatických faktorů se pak do poměru zastoupení izotopů kyslíku ve vodě mohou promítnout i relativně lokální faktory. V důsledku toho jsou názory na středomořský původ spondylové suroviny ohraničeny platností předpokladu, že veškeré faktory působící na zastoupení sledovaných izotopů jsou za posledních ca 7000 let stejné. Tento předpoklad však není triviální, uvážíme-li, že v uvedeném období lze doložit například rozdílné výšky hladin moří či odlišné teploty oproti současnosti. Z uvedených důvodů by bylo vhodné otázku původu spondylové suroviny řešit znovu, a to na základě současných možností a znalostí, zvláště pak při rozdílném výsledku ar-

cheologických a přírodovědných metod zkoumání. V tomto ohledu je na místě souhlasit s autory, že by bylo vhodné celkové zpracování přírodních podmínek a faktorů, které v 6. a 5. tis. př. Kr. ovlivňovaly život sledovaných druhů škeblí.

Při sledování kombinace materiálů výbavy hrobů autoři konstatují, že především u bohatých hrobů je kombinace různých materiálů a ozdob častá. Jednou z nejčastějších variant vzájemné kombinace v hrobech je přítomnost předmětů vyrobených ze spondylu s předměty z mědi.

Další oddíl je věnován typologickému třídění nálezového fondu, který je poté sumarizován podle zjištěného umístění v hrobech. Pro některé stejné typy předmětů je uváděno různé umístění v hrobech (např. jehlice). V hrobech se nejčastěji vyskytují ozdoby paží a prstů, relativně řídké zastoupené jsou předměty nalezené v okolí pasu. Při úvahách o možném kroji se autoři obrací i k prvkům zobrazeným na hliněných idolech.

Zvláštní kapitola je věnována rekonstrukci sociálního postavení pohřbených jedinců. Na základě hrobové výbavy autoři vymezují 4 sociální skupiny: 1. Skupina společensky nejvýše postavených osob. Na jejich postavení ukazují velmi bohaté hroby s množstvím měděných nebo i zlatých ozdob. S bohatou výbavou jsou známy i dětské pohřby. 2. Hrobové celky s menším množstvím ozdob. Přítomny jsou především keramické nádoby a zbraně (sekery, sekeromlaty). Celky jsou interpretovány jako pohřby válečníků. 3. Pohřby průměrných členů společnosti. Jednoduchá pohřební výbava sestává obvykle z jednoho šperku a nejvíce 2–3 nádob. 4. Pohřby cizích osob nebo jedinců z okraje společnosti (zajati, otroci, oběti). Tyto pohřby jsou bez milodarů a bez pozorovatelných rituálních pravidel.

Následující kapitoly pro PBF standardním způsobem představují nálezový inventář. Katalog nalezišť je vedle častého stručného popisu též rozšířen o souhrnný přehled publikovaných prací k jednotlivým lokalitám.

Na předkládaném svazku PBF lze opět ocenit pro tuto řadu obvyklou ucelenost a důslednost celého zpracování, které vytvářejí bezpečný základ pro další studium.

Petr Limburský

LITERATURA

- Renfrew, C. – Shackleton, N. 1970:* Neolithic trade routes realigned by oxygen isotope analyses. *Nature* 228, 1062–1065.
- Podborský, V. 2002:* Spondylový šperk v hrobech lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích. *Archeologické rozhledy* 54, 223–240.

- Todorova, H. 1981a:* Prähistorische Bronzefunde IX/14. Stuttgart.
- *1981b:* Das Chronologiesystem von Karanovo im Lichte der neuen Forschungsergebnisse in Bulgarien. *Slovenská archeológia* 29, 203–216.

Vít Vokolek: Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen – Pohřebiště lužické kultury ve východních Čechách I–II. *Fontes archaeologici Pragenses* 27. *Pragae* 2003. I. svazek 357 str. textu, II. svazek 417 tabulek (str. 367–785).

Vít Vokolek v posledních letech vydal několik svazků materiálových publikací pohřebišť, které zaplnily mnoho mezer ve znalostech lužické, slezské a platěnické kultury ve východních Čechách. Nyní předložil obsáhlou práci o lužických pohřebištích ve východních Čechách. Všem Vokolkovým publikacím je vlastní pečlivá dokumentace, výborné autorovy kresby, podstatné údaje o nalezištích a hrobech podle veškerého dostupného archivního materiálu a přehlednost, se kterou lze snadno najít hledané. Také jsem rád, že autor nezatížil své texty kódy, kterými by nutil čtenáře, aby se díval na jím publikovaný materiál skrze jeho speciální přístup, a tím také znesnadňoval další možnosti interpretace. Obvyklý způsob popisů keramiky je dostatečně výstižný, přináší základní informace a je jasným svědectvím, že autor svůj materiál zná suverénně. Stručný, ale výstižný je také syntetický text ve všech svazcích, přehledná je osvědčená autorova typologie keramických tvarů, mapy poskytují možnost snadné orientace. Zatímco monografická publikace pohřebiště v Ostroměři (*Vokolek 1999a*) je výsledkem autorova terénního výzkumu a publikace pohřebiště ve Skalici (*Vokolek 2002*) shrnuje všechny výzkumy na pohřebišti, svazek o halštatských pohřebištích (*Vokolek 1999b*) je monografickou publikací celého souboru lokalit, podobně jako recenzovaná kniha. Všechny svazky jsou provázeny přehlednými výtahy ze syntetických kapitol, první dvě anglickými a obě pozdější německými.

Velmi solidní materiálové práce budou jistě základem dalšího bádání o mladé době bronzové a rané době železné v dané oblasti, kterou Vít Vokolek zná jako sotvakdo jiný; jeho publikace jsou také mementem pro druhé, jejichž výzkumy a další práce zůstávají nedokončeny. Monumentální svazek zde recenzovaný je opravdovou studnicí moudrosti o lužické kultuře východočeské i středočeské. To, co původně ve své diplomové práci zpracovával Jiří Hrala, ona západní hranice lužické kultury, kterou plánoval Vít Vokolek jako pendant k mé východní

hranici knovízské kultury (*Bouzek 1967–1969*), zde našlo své naplnění. Sřepový materiál, který chyběl v jinak záslužné publikaci Malé Bělé Jitky Hralové, je zde pečlivě nakreslen a popsán. Vokolkovo chronologické třídění, které autor stručně zopakoval v recenzované monografii, je již prověřeno časem a lze ho stále považovat za plně uspokojující.

Problémem zůstává historická interpretace, kterou autor v práci jen naznačuje. Sám bych viděl první „stažení se“ lužické kultury z Kolínska jako výraz tlaku knovízské kultury, která získala v této době na aktivitě a její lid si politicky přisvojil území, již dříve osídlené populací s mohylovou kulturou a tzv. velimským typem. Ten lze přiřadit jak k raně lužické kultuře, tak k vývoji modřanského stupně (Knovíz I–II) ve středních Čechách. Na počátku pozdního stupně lužické kultury nastalo suché období s nízkými srážkami; tato klimatická fluktuace byla reflektována zejména v polostepních oblastech střední Evropy, a snad tedy i klimatická změna byla jedním z faktorů inauguruječích kulturní změnu. Přechod od lužické ke slezské kultuře byl poznamenán výrazným (dočasným) klimatickým zhoršením. Ke kulturním změnám došlo i jinde, např. na Plzeňsku, ale přesto bych viděl kontinuitu od lužické do slezské kultury i ve východních Čechách výrazněji než Vít Vokolek. To jsou ovšem drobné rozdíly v složitých problémech interpretace a tato témata musejí být předmětem dalšího studia vzájemných vztahů mezi všemi zmíněnými komponentami.

Vcelku jde o velmi záslužný a přehledně členěný katalog nálezů, provázený stručným, ale jasným a výstižným shrnutím. Nezbyvá tedy než blahopřát autorovi k této celé sérii monografií, a k tomuto svazku obzvláště: kompletní materiálové zpracování východočeských kultur popelnicových polí a doby halštatské je důstojným vyplněním jeho životního úkolu, které se v tomto rozsahu daří splnit jen málokomu z nás.

Jan Bouzek

LITERATURA

- Bouzek, J. 1967–1969:* Východní hranice knovízské kultury, *Acta musei Reginaeheradensis-serie B XI*, 17–61.
- Vokolek, V. 1999a:* Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměři. Hradec Králové.
- *1999b:* Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice.
- *2002:* Gräberfeld der Urnenfelderkultur von Skalice / Ostböhmen. Pragae.

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LVI–2004

<i>Bartošková, A.</i> , Dvorec hradskeho správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace — Ein Gehöft des Burgverwalters in Budeč? Eine Gegenüberstellung der veröffentlichten Interpretationen und der Aussage der Grabungsdokumentation	310–320
<i>Bartošková, A.</i> , K vývoji vnitřního opevnění na Budči — Zur Entwicklung der Innenbefestigung von Budeč	763–797
<i>Bayer, T. – Beneš, J.</i> , Středověká terasová pole na Šumavě jako hydropedologický fenomén a archeologický problém — Medieval terraced fields in the Bohemian Forest as a hydropedological phenomenon and problem of landscape archaeology	139–159
<i>Beneš, J.</i> : viz Bayer, T. – Beneš, J.	
<i>Bouzek, J.</i> , Nadregionální systém váhových jednotek doby bronzové a přechod k lokálním systémům na počátku doby železné — Supra-regional weight units and the coming of the Age of Iron in Europe	297–309
<i>Dreslerová, D. – Pokorný, P.</i> , Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. Pokus o přímé srovnání archeologické a pyloanalytické evidence — Settlement and prehistoric land-use in middle Labe valley, Central Bohemia. Direct comparison of archaeological and pollen-analytical data	739–762
<i>Golec, M.</i> , Ein Dromos in Mähren — Dromos na Moravě	532–560
<i>Chvojka, O.</i> , Současný stav poznání doby popelnicových polí v jižních Čechách — Der gegenwärtige Forschungsstand der Urnenfelderzeit in Südböhmen	59–87
<i>Kaiser, L.</i> : viz Široký, R. – Nováček, K. – Kaiser, L.	
<i>Kyselý, R.</i> , Kvantifikační metody v archeozoologii — Quantification methods in archaeozoology	279–296
<i>Nováček, K.</i> : viz Široký, R. – Nováček, K. – Kaiser, L.	
<i>Oliva, M.</i> , Flint mining, rondels, hillforts... Symbolic works or too much free time? — Těžba, rondely, hradiska... Symbolická práce nebo příliš mnoho volného času?	499–531
<i>Pokorný, P.</i> : viz Dreslerová, D. – Pokorný, P.	
<i>Rzežnik, P. – Stoksik, H.</i> , Silesian graphittonkeramik of the 12 th – 13 th centuries in the light of specialist analyses of vessels from Racibórz — Grafitová keramika ze Slezska 12.–13. století ve světle analýz nádob z Ratiboře	321–342
<i>Stoksik, H.</i> : viz Rzežnik, P. – Stoksik, H.	
<i>Široký, R. – Nováček, K. – Kaiser, L.</i> , Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem — Forgotten Pilsen. The origins of the city beneath the Přemyslid stronghold	798–827

- Šmahel, F., Studie o cestě Karla IV. do Francie 1377–1378. IV. Slavnostní bankety v Palais de la Cité — Studien über die Reise von Karl IV. nach Frankreich 1377–1378. IV. Festbankette im Palais de la Cité 92–138
- Wolf, O., Kolonizace, weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku — Colonisation, *weichbild* and the beginnings of vassal manors in the Trutnov region 561–590
- Zápotocká, M., Chrudim. Příspěvek ke vztahu české skupiny kultury s vypíchanou keramikou k malopolské skupině Samborzec-Opatów — Chrudim. Ein Beitrag zum Verhältnis der böhmischen Gruppe der Stichbandkeramik zur kleinpolnischen Gruppe Samborzec-Opatów 3–55
- Zavřel, J.: viz Žegklitz, J. — Zavřel, J.
- Žegklitz, J. — Zavřel, J., Nové nálezy kamnářských výrobků s portrétem Jana Husa. Příspěvek k poznání výroby českých renesančních kachlů — New finds of stove-makers' wares bearing a portrait of Jan Hus. A contribution to an understanding of Czech Renaissance stove tile production 591–618

MATERIALIA

- Fojtík, P., K výbavě hrobu č. 39 v „Kumberkách“ u Určic, okr. Prostějov, aneb ojedinělý keramický tvar z prostředí slezské kultury — On the inventory of grave no. 39 at “Kumberky” near Určice (Prostějov district, S Moravia). An isolated ceramic form from the milieu of the Silesian culture 850–855
- Hovorka, D. — Matýsek, D. — Mlatec, R. — Slivka, V., Raw material aspects of the Neolithic ceramics from the Cífer-Pác site (western Slovakia) — Surovinové aspekty neolitickej keramiky z lokality Cífer-Pác 828–840
- Koutecký, D., Halštatské sídliště v Tuchomyšli, okr. Ústí nad Labem — Die hallstattzeitliche Siedlung in Tuchomyšl, Kr. Ústí nad Labem 627–660
- Likovský, J. — Malyková, D., Trepanace lebky z únětického dvojhrobu v Praze — Jelení ulici a její srovnání s nálezy trepanací shodného datování z území Čech — The trepanation of the skull from the double Únětice grave at Prague — Jelení St. and a comparison thereof to trepanations of similar date in the Czech Republic 841–849
- Malyková, D.: viz Likovský, J. — Malyková, D.
- Matýsek, D.: viz Hovorka, D. — Matýsek, D. — Mlatec, R. — Slivka, V.
- Mlatec, R.: viz Hovorka, D. — Matýsek, D. — Mlatec, R. — Slivka, V.
- Popelka, M., Poznámky ke štípané industrii z Chrudimi — Bemerkungen zur Spaltindustrie von Chrudim 56–58
- Slivka, V.: viz Hovorka, D. — Matýsek, D. — Mlatec, R. — Slivka, V.
- Valoch, K., Pleistocenní sedimenty a paleolitické artefakty z cihelny v Modřicích u Brna — Pleistozäne Ablagerungen und paläolithische Artefakte aus der Ziegeleigrube in Modřice, Südmähren 619–626
- Valoch, K., Příspěvek k otázce bifasů v paleolitu východní Moravy — A propos des bifaces dans le Paléolithique de la Moravie de l'est 343–347
- Vích, D., Pohřebiště kultury lužických popelnicových polí ve Ptení, okr. Prostějov — Ein Gräberfeld der Lausitzer Urnenfelderkultur in Ptení (Kr. Prostějov) 348–382

DISKUSE

- Bouzek, J.*, Osídlení a kultura jižních Čech v mladé a pozdní době bronzové — Die Urnenfelderzeit in Südböhmen — Diskussionsbeitrag 88–91
- Čulíková, V.*, Archeobotanika v české archeologii na prahu 3. tisíciletí 661–671
- Doležel, J.*, *Cruciburgensis monetae magister*: několik poznámek k problému jeho identifikace — *Cruciburgensis monetae magister*: several comments on the problem of his identification 401–416
- Durdík, T.*, K počátkům šlechtických hradů v Čechách — Zu den Anfängen der Adelsburgen in Böhmen 169–175
- Jan, L.*, *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva* — *Causa Cruciburgensis monetae magister rediviva* 393–400
- Květina, P.*, Mocní muži a sociální identita jednotlivců — prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích — Powerful Men and individual social identity: spatial analysis of the LBK cemetery at Vedrovice 383–392
- Kyncl, T.*, Exkurz. Datování dřeva z hradu Rýzmburka 214–217
- Mlíkovský, J.*, „Boves“ jako součást donace staroboleslavské kapituly — ‘Boves’ as a part of the Donation of Stará Boleslav chapter 860–862
- Razím, V.*, Nad počátky hradů české šlechty — Über die Anfänge der Burgen des böhmischen Adels 176–214
- Štefan, I.*, Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci — Einige Bemerkungen zu Petr Čechs Aufsatz im neuen Buch über Žatec 856–860
- Unger, J.*, *In solio sub arcu*. K problematice hrobu arcibiskupa sv. Metoděje — *In solio sub arcu*. Zum Problem des Grabs von Erzbischof St. Metod 164–168
- Valoch, K.*, K problematice některých termínů v názvosloví středního paleolitu — Zur Problematik einiger Begriffe in der Terminologie des Mittelpaläolithikums 160–161
- Velímský, T.*, *Cruciburgensis magister monetae* – tertium non datur? — *Cruciburgensis magister monetae* – tertium non datur? 672–678
- Venclová, N.*, O hledání a nalézání. K recenzím V. Salače a Z. Smrže 162–163
- Zapletalová, D.* – *Peška, M.*, Sv. Benedikt, Oldřich, nebo Prokop? K otázce polohy středověké brněnské mincovny a její souvislosti se starobrněnskou kaplí sv. Prokopa — St. Benedikt, Ulrich oder Prokop? Zur Lage der mittelalterlichen Brünner Münze und zum ihren Zusammenhang mit der Altbrünner St.-Prokop-Kapelle 679–690
- Peška, M.*: viz Zapletalová, D. – Peška, M.

DOKUMENTY

- Čujanová-Jílková, E.*, Z Prahy na východní Slovensko 868–873
- Smetánka, Z.*, Velmi opožděný referát. Glosa o míjení informací a příležitosti 873–875
- Smetánka, Z.*, War Finish Ivana Borkovského. Vzpomínka na kus ústavního inventáře a lidi kolem něho 863–867

AKTUALITY

<i>Beranová, M.</i> , Zemřela Květa Reichertová	423
<i>Bureš, M.</i> , Archeologie a veřejnost	421–423
<i>Danielisová, A.</i> – <i>Květina, P.</i> , Archeologická prospekce pomocí detektorů kovů v Hedeby 1.–5. 10. 2003	418
<i>Drašnarová, M.</i> , Bibliografie PhDr. Petra Drdy	888–890
<i>Drašnarová, M.</i> , Bibliografie PhDr. Václava Mouchy, CSc., za léta 1992–2003	225–226
<i>Drašnarová, M.</i> , Bibliografie PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc., za léta 1995–2004	884–886
<i>Drašnarová, M.</i> , Bibliografie prof. PhDr. Evžena Neustupného, CSc., za léta 1993–2003	229–230
<i>Drašnarová, M.</i> , Bibliografie PhDr. Milana Zápotockého, CSc., za léta 1993–2003	231–232
<i>Gibson, A.</i> , The 'Beaker Days' in Bohemia and Moravia	693–694
<i>Janák, V.</i> , Z činnosti archeologického semináře Ústavu historie a muzeologie FPF Slezské university v Opavě v akademickém roce 2002/2003	233
<i>Klanica, Z.</i> , Za Valentinem Vasil'jevičem Sedovem	880–882
<i>Kostrhun, P.</i> – <i>Ježek, M.</i> , příběh Pražského hradu	696–699
<i>Krásná, S.</i> – <i>Kostrhun, P.</i> , The First Nordark Workshop 2003	418–419
<i>Křivánek, R.</i> , 5. mezinárodní konference „Archaeological Prospection 2003“, Kraków, 10.–14. 9. 2003	218–220
<i>Kučerovská, T.</i> – <i>Procházka, R.</i> , Úmrtí významného numismatika prof. PhDr. Jiřího Sejbala, DrSc.	699–701
<i>Il</i> , Sedmdesátiny Milana Zápotockého: Spisování mnoha knih nebere konce...	231
<i>Lička, M.</i> , Celti, dal cuore dell'Europa all'Insubria	879–880
<i>Lička, M.</i> – <i>Slunečko, V.</i> , Internetová databáze archeologické sbírky Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze	417
<i>Macháček, J.</i> , Post-Roman towns and trade in Europe, Byzantium and the Near-East. New methods of structural, comparative and scientific analysis in archaeology	694–696
<i>Moucha, V.</i> , Životní jubileum profesora Evžena Neustupného	226–228
<i>Neustupný, E.</i> , Zamyšlení nad přáteli. K jubileu Václava Mouchy	224–225
<i>Pleiner, R.</i> , Archaeometallurgy in Europe	221
<i>Princová, J.</i> – <i>Sommer, P.</i> , Jubileum PhDr. Bořivoje Nechvátala, CSc.	883–884
<i>Rybová, A.</i> , Gratulace Petru Drdovi	887
<i>Řádký, J.</i> , Internationale Arbeitstagung: neolitische Kreisgrabenanlagen in Europa	691–692
<i>Sedláček, Z.</i> , Poznámka k aktualitě o zpřístupnění dvou počítačových databází Oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze	218
<i>Smetánka, Z.</i> , Vzpomínka na Johna B. G. Hursta	222–223
<i>Spurný, V.</i> , Dr. Ingeborg Mertins-Kiekebusch (1912–2004)	699
<i>Šabatová, K.</i> , XVIII. sympozium o starší době bronzové v českých zemích a na Slovensku	221–222
<i>Šmíd, M.</i> , 22. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“	419–420
<i>Šmíd, M.</i> , 23. pracovní setkání „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“	878–879
<i>Venclová, N.</i> , Slavnostní zasedání Archeologického ústavu AV ČR v Praze	876–878
<i>Živný, M.</i> , Bibliografie prací doc. PhDr. Josefa Ungera, CSc.	425–432
<i>Živný, M.</i> , Šedesátiny doc. Josefa Ungera	424

NOVÉ PUBLIKACE (podle autorů recenzí a referátů)

<i>Bartošková, A., C. Cosma – A. Gudea: Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.–10. Jahrhunderten n. Chr. (Cluj – Napoca 2002)</i>	718–720
<i>Bartošková, A., K. Grażawski: Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.) (Włocławek 2002)</i>	923–924
<i>Bouzek, J., Martin Golec: Těšetice-Kyjovice VI. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu (Brno 2003)</i>	721–722
<i>Bouzek, J., Drahomír Koutecký: Příspěvky k době halštatské v severozápadních Čechách (Most 2003)</i>	725
<i>Bouzek, J., Vít Vokolek: Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen – Pohřebiště lužické kultury ve východních Čechách I–II (Pragae 2003)</i>	933
<i>Černý, V., Howard Reid: In Search of the Immortals. Mummies, Death and the Afterlife (London 1999)</i>	928–930
<i>Čujanová, E., Antaeus 25. Prehistoric studies in memoriam Ida Bognár-Kutzián (Budapest 2002)</i>	468–470
<i>Čujanová, E., Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy (Rahden/Westf. 2004)</i>	912–915
<i>Čujanová, E., Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie XVI (Plzeň 2002)</i>	731–733
<i>Dreslerová, D. – Pokorný, P., William Ryan – Walter Pitman: Noah's flood. The new scientific discoveries about the event that changed history (New York 1998)</i>	702–705
<i>Dubská, G., Tomasz Janiak: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (Gniezno 2003)</i>	478–479
<i>Frolík, J., Zofia Kurnatowska ed.: Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje (Poznań 2001)</i>	725–727
<i>Frolíková-Kalischová, D., A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský: Slovensko vo včasnom stredoveku (Nitra 2002)</i>	491–492
<i>Furmánek, V., Luboš Jiráň: Die Messer in Böhmen (Stuttgart 2002)</i>	265–267
<i>Holík, L., Průzkumy památek IX/1–2, 2002</i>	927–928
<i>Horák, J., Dějiny staveb 2001. Sborník vybraných referátů z konference Dějiny staveb 2001 (Plzeň 2002)</i>	476–478
<i>Dějiny staveb 2002. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinách konané ve dnech 5. 4. – 7. 4. 2002 (Plzeň 2003)</i>	
<i>Hošek, J., Archeologia technica 14 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2003 (Brno 2003)</i>	471–472
<i>Hošek, J., Archeologia technica 15 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2004 (Brno 2004)</i>	915–916
<i>Hošek, J., Věra Souchopová – Jiří Merta – Jiří Truhlář – Ivan Balák – Leoš Štefka: Cesta železa Moravským krasem (Blansko 2002)</i>	272
<i>Chvojka, O., Pravěk – Nová řada 11/2001 (Brno 2002)</i>	489–491
<i>Chytráček, M., C. Nagler-Zanier: Die hallstattzeitliche Siedlung mit Grabenanlage von Geiselhöring, Niederbayern. Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands. Band 7. Das Projekt Geiselhöring-Süd, Teil II (Büchenbach 1999)</i>	240–243
<i>Jacínová, P., Česká antropologie 52 (Olomouc 2002)</i>	259

- Jančo, M.*, Renata Ciołek: Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu (Warszawa 2001) 717–718
- Jančo, M.*, Corpus der römischen Funde im Europäischen Barbaricum. Polen. Band 1. Masuren. Bearbeitet von Wojciech Nowakowski (Warszawa 2001) 256–259
- Ježek, M.*, Budownictwo i budowniczy w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Poklewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin (Łódź 2002) 918–921
- Civitas & villa.* Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej (Wrocław – Praha 2002)
- Moneta Mediaevalis.* Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin (Warszawa 2002)
- Polonia Minor Medii Aevi.* Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin (Kraków – Krosno 2003)
- Viae Historicae.* Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin (Wrocław 2001)
- Jiráň, L.*, Marek Gedl: Die Halsringe und Halskragen in Polen I (Frühe bis jüngere Bronzezeit) (Stuttgart 2002) 922–923
- Jiráň, L.*, Vít Vokolek: Gräberfeld der Urnenfelderkultur von Skalice / Ostböhmen (Praha 2002) 495–496
- Klíř, T.*, Claudia Derrix: Frühe Eisenfunde im Odergebiet. Studien zur Hallstattzeit in Mitteleuropa (Bonn 2001) 435–444
- Kostrhun, P.*, Landscapes vol. 1–4/2000–2003 484–486
- Krušová, M.*, F. Nicolis ed.: Bell Beakers today – pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11–16 May 1998. Vol. I–II (Trento 2001) 268–270
- Křenková, K.*, Skramle. The true story of a deserted medieval farmstead (Nossebro 2001) 493–494
- Kuna, M.*, Jiří Macháček: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů (Brno 2002) 267–268
- kv*, Jan Michal Burdukiewicz: Technokompleks mikrolityczny w paleolicie dolnym środkowej Europy (Wrocław 2003) 716–717
- kv*, Andrzej Wiśniewski i inni: Wrocław-Oporów. Najstarsze ślady osadnictwa i środowisko przyrodnicze (Wrocław 2003) 735–736
- Květiina, P.*, N. David – C. Kramer: Ethnoarchaeology in action (Cambridge 2001) 474–476
- Kypta, J.*, Husitský Tábor 13. Sborník Husitského muzea (Tábor 2002) 723–725
- Kypta, J.*, Jan Frolík: Kachle Chrudimska. Sbírký Regionálního muzea v Chrudimi (5/11) (Chrudim 2003) 921–922
- Kypta, J.*, Tomasz Janiak: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (Gniezno 2003) 925–926
- Kypta, J.*, Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z I. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť (Praha 2003) 711–715
- Kypta, J.*, Vlastivědný sborník Mělnicka IV (Mělník 2002) 734–735
- Kyselý, R.*, László Bartosiewicz – Haskell J. Greenfield eds.: Transhumant Pastoralism in Southern Europe. Recent Perspectives from Archaeology, History and Ethnology (Budapest 1999) 472–474
- Laval, F.*, Marie-Pierre Ruas: Production agricoles, stockages et finage en Montagne Noire médiévale : le grenier castral de Durfort (Tarn) (Paris 2002) 728–729

- Limburský, P.*, Henrieta Todorova – Ivan Vajsov: Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens (Stuttgart 2001) 931–933
- Macháček, J.*, Tivadar Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.). *Varia Archaeologica Hungarica VIII* (Berlin – Budapest 1999) 243–250
- Mařík, J.*, Jiří Macháček: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů (Brno 2002) 926–927
- Maříková-Kubková, J.*, Jean Francois Reynaud: Lugdunum Christianum. Lyon du IVe au VIIIe s. : topographie, nécropoles et édifices religieux (Paris 1998) 727–728
- Mašková, P.*, Josef Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi jinde v Evropě) v 1.–16. století (Brno 2002) 274–275
- Matiášek, J.*, Bruce Velde – Isabelle C. Druc: *Archaeological Ceramic Materials, Origin and Utilization* (Springer-Verlag 1999) 275
- Meduna, P.*, Reinhard Spehr: Der Brakteatenschatz von Schmochtitz. Eine Untersuchung zur historischen Bedeutung des Brakteatenschatzes (Schmochtitz 1999) 494–495
- Nováček, K.*, J. Hána – A. Beránek – J. Hůrková – J. Militký – M. Klíma: Mincovní depoty v jihozápadních Čechách I. Defurovy Lažany 1999. Nález mincí ze 13.–15. století (Klatovy 2002) 264–265
- Pavů, I.*, Bernard Blandin: La construction du social par les objects (Paris 2002) 891–893
- Pavů, I.*, Erzsébet Jerem – Pál Raczky Hrsg.: Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschenheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag (Budapest 2003) 479–481
- Pavů, I.*, Hara Procopiou – René Trueil eds.: Moudre et broyer. I. Méthodes : pétrographie, chimie, tracéologie, expérimentation, ethnoarchéologie. II. Archéologie et Histoire : Du paléolithique au Moyen Age (Paris 2002) 237–240
- Sophie A. de Beaune: Pour une Archéologie du geste. Broyer, moudre, piler, des premiers chasseurs aux premiers agriculteurs (Paris 2000)
- AGAPAIN collab.: Les meuliers : Meules et pierres meulières dans le Basin Parisien (Étrépillly 2002)
- Mouette Barboff – François Sigaut – Cozette Griffin-Kremer – Robert Kremer eds.: Meules à grains. Actes du colloque international La Ferté-sous-Jouarre 16–19 mai 2002 (Paris 2003)
- Plaček, M.*, Leszek Kajzer – Stanisław Kołodziejcki – Jan Salm: *Leksykon zamków w Polsce* (Warszawa 2001) 708–711
- Procházka, R.*, Berns mutige Zeit. Das 13. und 14. Jahrhundert neu entdeckt (Bern 2003) 916–918
- Procházka, R.*, Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) *Mediaevalia archaeologica* 4 (Praha – Most 2002) 463–467
- Procházka, R.*, Miroslav Richter – Rudolf Krajč: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988 (Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001) 270–272
- Procházka, R.*, Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych I (Wrocław 2001); II (Wrocław 2002) 729–731
- Salač, V.*, M. K. H. Eggert – U. Veit Hrsg.: Theorie in der Archäologie: Zur englischsprachigen Diskussion (Münster – New York – München – Berlin 1998) 720–721
- Salač, V.*, Thomas Fischer: *Noricum* (Mainz am Rhein 2002) 263–264
- Salač, V.*, M. Heinz – M. K. H. Eggert – U. Veit Hrsg.: Zwischen Erklären und Verstehen? Beiträge zu den erkenntnistheoretischen Grundlagen archäologischer Interpretation (Münster – New York – München – Berlin 2003) 924–925

<i>Sedláčková, H.</i> , Glaskultur in Niedersachsen. Tafelgeschirr und Haushaltsglas vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit (Lüneburg 2003)	896–903
<i>Sedláčková, H.</i> , Peter Steppuhn: Glasfunde des 11. bis 17. Jahrhunderts aus Schleswig. Ausgrabungen in Schleswig (Neumünster 2002)	250–256
<i>Slavík, J.</i> , Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z 1. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť (Praha 2003)	272–274
<i>Smetánka, Z.</i> , Richard van Dülmen: Historická antropologie. Vývoj – Problémy – Úkoly (Praha 2002)	260–263
<i>Smetánka, Z.</i> , Jan Klápště ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) – The archaeology of a medieval house (No. 226) in Most. Mediaevalia archaeologica 4 (Praha – Most 2002)	444–463
<i>Smetánka, Z.</i> , Alexandra Navrátilová: Narození a smrt v české lidové kultuře (Praha 2004)	903–911
<i>Smrž, Z.</i> , Vladimír Čtverák – Michal Lutovský – Miloslav Slabina – Lubor Smejtek: Encyklopedie hradišť v Čechách (Praha 2003)	234–237
<i>Spurný, V.</i> , Muzeum. Sborník Muzea Kroměřížska IV – 2001 (Kroměříž 2002)	727
<i>Stránská, P.</i> , Václav Vančata: Paleoantropologie. Přehled fylogeneze člověka a jeho předků (Brno 2003)	733–734
<i>Sýkorová, I.</i> , Naama Goren-Inbar – Ella Werker – Craig S. Feibel: The Acheulian Site of Gesher Benot Ya'aqov, Israel. I – The Wood Assemblage (Oxford 2002)	722–723
<i>Šabatová, K.</i> , Hana Palátová – Milan Salaš: Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích (Brno 2002)	705–707
<i>Šilhová, A.</i> , Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů – Liberec 2004 (Brno 2004)	930–931
<i>Šilhová, A.</i> , Sborník z konzervátorského a restaurátorského semináře, konaného ve dnech 16.–18. září 2003 v Brně (Brno 2003)	492–493
<i>Tomková, K.</i> , 1000 let kláštera na Ostrově (999–1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku (Praha 2003)	715–716
<i>Vencl, S.</i> , Tomasz Płonka: The Portable Art of Mesolithic Europe (Wrocław 2003)	433–435
<i>Wolf, O.</i> , Christine Keller: Gefäßkeramik aus Basel. Untersuchungen zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Gefäßkeramik aus Basel. Text, Katalog (Basel 1999)	481–484
<i>Zápotocká, M.</i> , Vladimír Podborský a kolektiv: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě – Zwei Gräberfelder des neolithischen Volkes mit Linearbandkeramik in Vedrovice in Mähren (Brno 2002)	486–489
<i>Zápotocký, M.</i> , Miroslav Šmíd: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Pravěk – Supplementum 11 (Brno 2003)	893–896

NOVÉ PUBLIKACE (podle publikací)

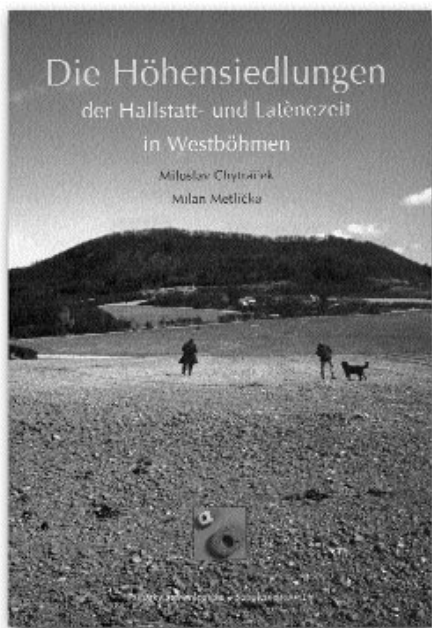
1000 let kláštera na Ostrově (999–1999). Sborník příspěvků k jeho hmotné kultuře v raném a vrcholném středověku. Praha 2003 (<i>K. Tomková</i>)	715–716
AGAPAIN collab.: Les meuliers : Meules et pierres meulières dans le Bassin Parisien. Étrépilly 2002 (<i>I. Pavlů</i>)	237–240
Antaeus 25. Prehistoric studies in memoriam Ida Bognár-Kutzián. Budapest 2002 (<i>E. Čujanová</i>)	468–470

Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko/západní a jižní Čechy. Rahden/Westf. 2004 (<i>E. Čujánová</i>)	912–915
Archeologia technica 14 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2003. Brno 2003 (<i>J. Hošek</i>)	471–472
Archeologia technica 15 – Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami 2004. Brno 2004 (<i>J. Hošek</i>)	915–916
Barboff, M. – Sigaut, F. – Griffin-Kremer, C. – Kremer, R. eds.: Meules à grains. Actes du colloque international La Ferté-sous-Jouarre 16–19 mai 2002. Paris 2003 (<i>I. Pavlů</i>)	237–240
Bartosiewicz, L. – Greenfield, H. J. eds.: Transhumant Pastoralism in Southern Europe. Recent Perspectives from Archaeology, History and Ethnology. Budapest 1999 (<i>R. Kyselý</i>)	472–474
de Beaune, S. A.: Pour une Archéologie du geste. Broyer, moudre, piler, des premiers chasseurs aux premiers agriculteurs. Paris 2000 (<i>I. Pavlů</i>)	237–240
Berns mutige Zeit. Das 13. und 14. Jahrhundert neu entdeckt. Bern 2003 (<i>R. Procházka</i>)	916–918
Blandin, B.: La construction du social par les objets. Paris 2002 (<i>I. Pavlů</i>)	891–893
Budownictwo i budowniczość w przeszłości. Studia dedykowane Profesorowi Tadeuszowi Poklewskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Łódź 2002 (<i>M. Ježek</i>)	918–921
Burdukiewicz, J. M.: Technokompleks mikrolityczny w paleolicie dolnym środkowej Europy. Wrocław 2003 (<i>kv</i>)	716–717
Ciołek, R.: Katalog znalezisk monet rzymskich na Pomorzu. Warszawa 2001 (<i>M. Jančo</i>)	717–718
Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. Wrocław – Praha 2002 (<i>M. Ježek</i>)	918–921
Corpus der römischen Funde im Europäischen Barbaricum. Polen. Band 1. Masuren. Bearbeitet von Wojciech Nowakowski. Warszawa 2001 (<i>M. Jančo</i>)	256–259
Cosma, C. – Gudea, A.: Habitat und Gesellschaft im Westen und Nordwesten Rumäniens in den 8.–10. Jahrhunderten n. Chr. Cluj – Napoca 2002 (<i>A. Bartošková</i>)	718–720
Česká antropologie 52. Olomouc 2002 (<i>P. Jacinová</i>)	259
Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L.: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha 2003 (<i>Z. Smrž</i>)	234–237
David, N. – Kramer, C.: Ethnoarchaeology in action. Cambridge 2001 (<i>P. Květina</i>)	474–476
Dějiny staveb 2001. Sborník vybraných referátů z konference Dějiny staveb 2001. Plzeň 2002 (<i>J. Horák</i>)	476–478
Dějiny staveb 2002. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinách konané ve dnech 5. 4. – 7. 4. 2002. Plzeň 2003 (<i>J. Horák</i>)	476–478
Derrix, C.: Frühe Eisenfunde im Odergebiet. Studien zur Hallstattzeit in Mitteleuropa. Bonn 2001 (<i>T. Klír</i>)	435–444
van Dülmen, R.: Historická antropologie. Vývoj – Problémy – Úkoly. Praha 2002 (<i>Z. Smetánka</i>)	260–263
Eggert, M. K. H. – Veit, U. Hrsg.: Theorie in der Archäologie: Zur englischsprachigen Diskussion. Münster – New York – München – Berlin 1998 (<i>V. Salač</i>)	720–721
Fischer, T.: Noricum. Mainz am Rhein 2002 (<i>V. Salač</i>)	263–264
Frolík, J.: Kachle Chrudimska. Sbírky Regionálního muzea v Chrudimi (5/11). Chrudim 2003 (<i>J. Kypka</i>)	921–922
Gedl, M.: Die Halsringe und Halskragen in Polen I (Frühe bis jüngere Bronzezeit). Stuttgart 2002 (<i>L. Jiráň</i>)	922–923

Glaskultur in Niedersachsen. Tafelgeschirr und Haushaltsglas vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit. Lüneburg 2003 (<i>H. Sedláčková</i>)	896–903
Golec, M.: Těšetice-Kyjovice VI. Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. Brno 2003 (<i>J. Bouzek</i>)	721–722
Goren-Inbar, N. – Werker, E. – Feibel, C. S. : The Acheulian Site of Gesher Benot Ya'aqov, Israel. I – The Wood Assemblage. Oxford 2002 (<i>I. Sýkorová</i>)	722–723
Grażawski, K.: Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.). Włocławek 2002 (<i>A. Bartošková</i>)	923–924
Hána, J. – Beránek, A. – Hůrková, J. – Militký, J. – Klíma, M.: Mincovní depoty v jihozápadních Čechách I. Defurovy Lažany 1999. Nález mincí ze 13.–15. století. Klatovy 2002 (<i>K. Nováček</i>)	264–265
Heinz, M. – Eggert, M. K. H. – Veit, U. Hrsg.: Zwischen Erklären und Verstehen? Beiträge zu den erkenntnistheoretischen Grundlagen archäologischer Interpretation. Münster – New York – München – Berlin 2003 (<i>V. Salač</i>)	924–925
Husitský Tábor 13. Sborník Husitského muzea. Tábor 2002 (<i>J. Kypka</i>)	723–725
Janiak, T.: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Gniezno 2003 (<i>G. Dubska</i>)	478–479
Janiak, T.: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Gniezno 2003 (<i>J. Kypka</i>)	925–926
Jerem, E. – Raczyk, P. Hrsg.: Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Budapest 2003 (<i>I. Pavlí</i>)	479–481
Jiráň, L.: Die Messer in Böhmen. Stuttgart 2002 (<i>V. Furmánek</i>)	265–267
Kajzer, L. – Kołodziejki, S. – Salm, J.: Leksykon zamków w Polsce. Warszawa 2001 (<i>M. Plaček</i>)	708–711
Keller, Ch.: Gefäßkeramik aus Basel. Untersuchungen zur spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Gefäßkeramik aus Basel. Text, Katalog. Basel 1999 (<i>O. Wolf</i>)	481–484
Klápště, J. ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most 2002 (<i>R. Procházka</i>)	463–467
Klápště, J. ed.: Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) – The archaeology of a medieval house (No. 226) in Most. Mediaevalia archaeologica 4. Praha – Most 2002 (<i>Z. Smetánka</i>)	444–463
Koutecký, D.: Příspěvky k době halštatské v severozápadních Čechách. Most 2003 (<i>J. Bouzek</i>)	725
Kurnatowska, Z. ed.: Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje. Poznań 2001 (<i>J. Frolík</i>)	725–727
Landscapes vol. 1–4/2000–2003 (<i>P. Kostrhun</i>)	484–486
Macháček, J.: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Brno 2002 (<i>M. Kuna</i>)	267–268
Macháček, J.: Břeclav – Pohansko V. Sídlištní aglomerace v Lesní školce. Digitální katalog archeologických pramenů. Brno 2002 (<i>J. Mařík</i>)	926–927
Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin. Warszawa 2002 (<i>M. Ježek</i>)	918–921
Muzeum. Sborník Muzea Kroměřížska IV – 2001. Kroměříž 2002 (<i>V. Spurný</i>)	727

- Nagler-Zanier, C.: Die hallstattzeitliche Siedlung mit Grabenanlage von Geiselhöring, Niederbayern. Arbeiten zur Archäologie Süddeutschlands. Band 7. Das Projekt Geiselhöring-Süd, Teil II. Büchenbach 1999 (*M. Chytráček*) 240–243
- Navrátilová, A.: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004 (*Z. Smetánka*) 903–911
- Nicolis, F. ed.: Bell Beakers today – pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11–16 May 1998. Vol. I–II. Trento 2001 (*M. Krutíková*) 268–270
- Palátová, H. – Salaš, M.: Depoty keramických nádob doby bronzové na Moravě a v sousedních zemích. Brno 2002 (*K. Šabatová*) 705–707
- Płonka, T.: The Portable Art of Mesolithic Europe. Wrocław 2003 (*S. Vencel*) 433–435
- Podborský, V. a kolektiv: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě – Zwei Gräberfelder des neolithischen Volkes mit Linearbandkeramik in Vedrovice in Mähren. Brno 2002 (*M. Zápotocká*) 486–489
- Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin. Kraków – Krosno 2003 (*M. Ježek*) 918–921
- Pravěk – Nová řada 11/2001. Brno 2002 (*O. Chvojka*) 489–491
- Procopiou, H. – Trueil, R. eds.: Moudre et broyer. I. Méthodes : petrographie, chimie, tracéologie, expérimentation, ethnoarchéologie. II. Archéologie et Histoire : Du paléolithique au Moyen Âge. Paris 2002 (*I. Pavlů*) 237–240
- Průzkumy památek IX/1–2, 2002 (*L. Holík*) 927–928
- Reid, H.: In Search of the Immortals. Mummies, Death and the Afterlife. London 1999 (*V. Černý*) 928–930
- Reynaud, J. F.: Lugdunum Christianum. Lyon du IVe au VIIIe s. : topographie, nécropoles et édifices religieux. Paris 1998 (*J. Maříková-Kubková*) 727–728
- Richter, M. – Krajčic, R.: Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor 2001 (*R. Procházka*) 270–272
- Ruas, M.-P.: Production agricoles, stockages et finage en Montagne Noire médiévale : le grenier castral de Durfort (Tarn). Paris 2002 (*F. Laval*) 728–729
- Ruttkay, A. – Ruttkay, M. – Šalkovský, P.: Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002 (*D. Frolíková-Kaliszová*) 491–492
- Ryan, W. – Pitman, W.: Noah's flood. The new scientific discoveries about the event that changed history. New York 1998 (*D. Dreslerová – P. Pokorný*) 702–705
- Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych I. Wrocław 2001; II. Wrocław 2002 (*R. Procházka*) 729–731
- Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie XVI. Plzeň 2002 (*E. Čujanová*) 731–733
- Sborník z konzervátorského a restaurátorského semináře, konaného ve dnech 16.–18. září 2003 v Brně. Brno 2003 (*A. Šilhová*) 492–493
- Sborník z konference konzervátorů a restaurátorů – Liberec 2004. Brno 2004 (*A. Šilhová*) 930–931
- Skramle. The true story of a deserted medieval farmstead. Nossebro 2001 (*K. Křenková*) 493–494
- Souchopová, V. – Merta, J. – Truhlář, J. – Balák, I. – Štefka, L.: Cesta železa Moravským krasem. Blansko 2002 (*J. Hošek*) 272
- Spehr, R.: Der Brakteatenschatz von Schmochtitz. Eine Untersuchung zur historischen Bedeutung des Brakteatenschatzes. Schmochtitz 1999 (*P. Meduna*) 494–495
- Steppuhn, P.: Glasfunde des 11. bis 17. Jahrhunderts aus Schleswig. Ausgrabungen in Schleswig. Neumünster 2002 (*H. Sedláčková*) 250–256

Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z I. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť. Praha 2003 (<i>J. Kypča</i>)	711–715
Svorník 1/2003. Sborník příspěvků z 1. konference stavebně historického průzkumu 4.–6. 6. 2002 v Zahrádkách u České Lípy. Vývoj a funkce topenišť. Praha 2003 (<i>J. Slavík</i>)	272–274
Šmíd, M.: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Pravěk – Supplementum 11. Brno 2003 (<i>M. Zápotocký</i>)	893–896
Todorova, H. – Vajsov, I.: Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. Stuttgart 2001 (<i>P. Limburský</i>)	931–933
Unger, J.: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi jinde v Evropě) v 1.–16. století. Brno 2002 (<i>P. Mašková</i>)	274–275
Vančata, V.: Paleoantropologie. Přehled fylogeneze člověka a jeho předků. Brno 2003 (<i>P. Stránská</i>)	733–734
Velde, B. – Druc, I. C.: Archaeological Ceramic Materials, Origin and Utilization. Springer-Verlag 1999 (<i>J. Matiašek</i>)	275
Viae Historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Wrocław 2001 (<i>M. Ježek</i>)	918–921
Vida, T.: Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.). Varia Archaeologica Hungarica VIII. Berlin – Budapest 1999 (<i>J. Macháček</i>)	243–250
Vlastivědný sborník Mělnická IV. Mělník 2002 (<i>J. Kypča</i>)	734–735
Vokolek, V.: Gräberfeld der Urnenfelderkultur von Skalice / Ostböhmen. Praha 2002 (<i>L. Jiráň</i>)	495–496
Vokolek, V.: Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen – Pohřebiště lužické kultury ve východních Čechách I–II. Pragae 2003 (<i>J. Bouzek</i>)	933
Wiśniewski, A. i inni: Wrocław-Oporów. Najstarsze ślady osadnictwa i środowisko przyrodnicze. Wrocław 2003 (<i>kv</i>)	735–736

Miloslav Chytráček – Milan Metlička: Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen. Mit Beiträgen von P. Pokorný und R. Kyselý. Památky archeologické – Supplementum 16. Praha 2004. A4, 303 S. ISBN 80-86124-47-9.

Vyhodnocení 51 výšinné lokality s nálezy ze 7./6.–1. stol. př. Kr. Textová část se zabývá časovým a kulturním zařazením dokumentovaných nálezů i nálezových situací. Sledována je frekvence obsazování výšinných poloh od neolitu po středověk. Příspěvek P. Pokorného se zabývá doklady rostlinné zemědělské produkce z výšinných lokalit doby halštatské a laténské, R. Kyselý podává výsledky rozboru nalezených zvířecích kostí.

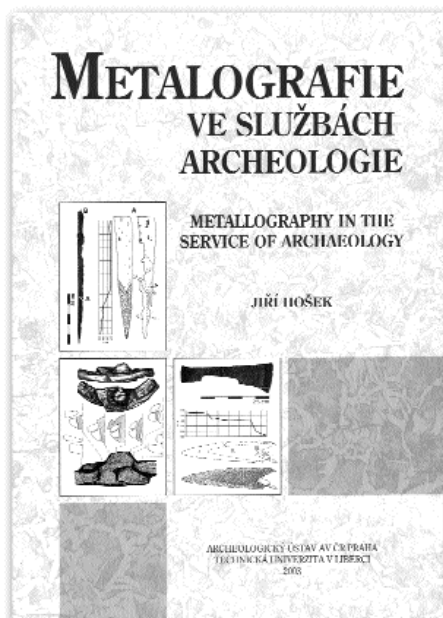
51 hill-sites with Iron Age (Ha C – LT D) finds have been analysed in W Bohemia. The catalogue contains documentation of the sites and finds. The dating is based on ceramic complexes as well as on finds of metal brooches and other artefacts. Spatial distribution of hilltop settlements is studied in relation to the natural environment and the settlement in their neighbourhood. Analyses of evidence for agriculture in the region, osteological research.

Ivana Boháčová ed.: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5. Praha 2003. A4, 478 s. ISBN 80-86124-43-6.

Záchranný výzkum přemyslovské lokality Stará Boleslav náleží k nejrozsáhlejším výzkumům svého druhu u nás. Kromě souboru památek drobné hmotné kultury raného středověku přinesl překvapivé objevy týkající se vzniku a geneze lokality, zejména sakrální architektury i vývoje fortifikačního systému. Celkový přehled dosavadních výsledků výzkumu a vyhodnocení nejzávažnějších nálezů, jejichž zpracování je často výsledkem interdisciplinární spolupráce.

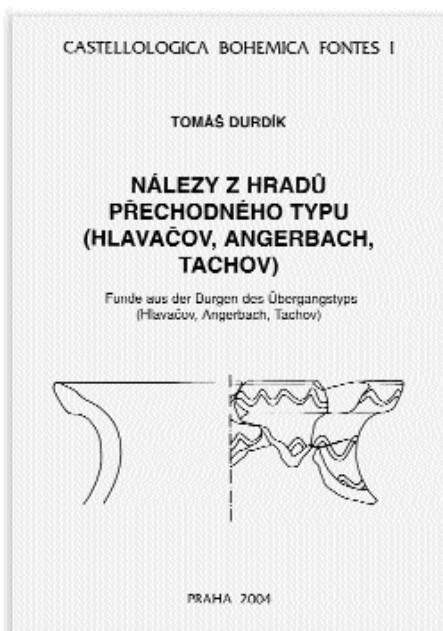
The rescue excavation of the Přemyslid site of Stará Boleslav is among the most extensive of its kind in the Czech Republic. In addition to the assemblage of small exemplars of the material culture of the Middle Ages, it has brought surprising discoveries relating to the origin and genesis of the locality, in particular sacral architecture and the evolution of the fortification system. A general overview of the results to date and an evaluation of the most significant finds, the processing of which often results from interdisciplinary co-operation.

Jiří Hošek: Metalografie ve službách archeologie. Praha – Liberec 2003. A4, 252 s. ISBN 60-86124-40-1.

Svazek shrnuje současný stav a poznatky metalografického výzkumu železných archeologických nálezů ze severních a severovýchodních Čech, které byly doposud po této stránce prakticky neznámé. Jádro práce tvoří kapitoly věnované rozborům středověkých výkovek. Pojednává se i samotná teorie metalografie aplikovaná při výzkumu výkovek z archeologických kontextů.

The volume deals with the contemporary state of metallographic research of iron blacksmith's products from North and Northeast Bohemia. The basic work comprises analyses of mostly medieval iron objects, contributing to better comprehension of the Bohemian medieval smithing techniques. The theory of metallography as applied to the research of iron objects from archaeological finds is considered.

Tomáš Durdík: Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov). Castellologica Bohemica Fontes 1. Praha 2004. A4, 339 s. ISBN 80-86124-46-0.

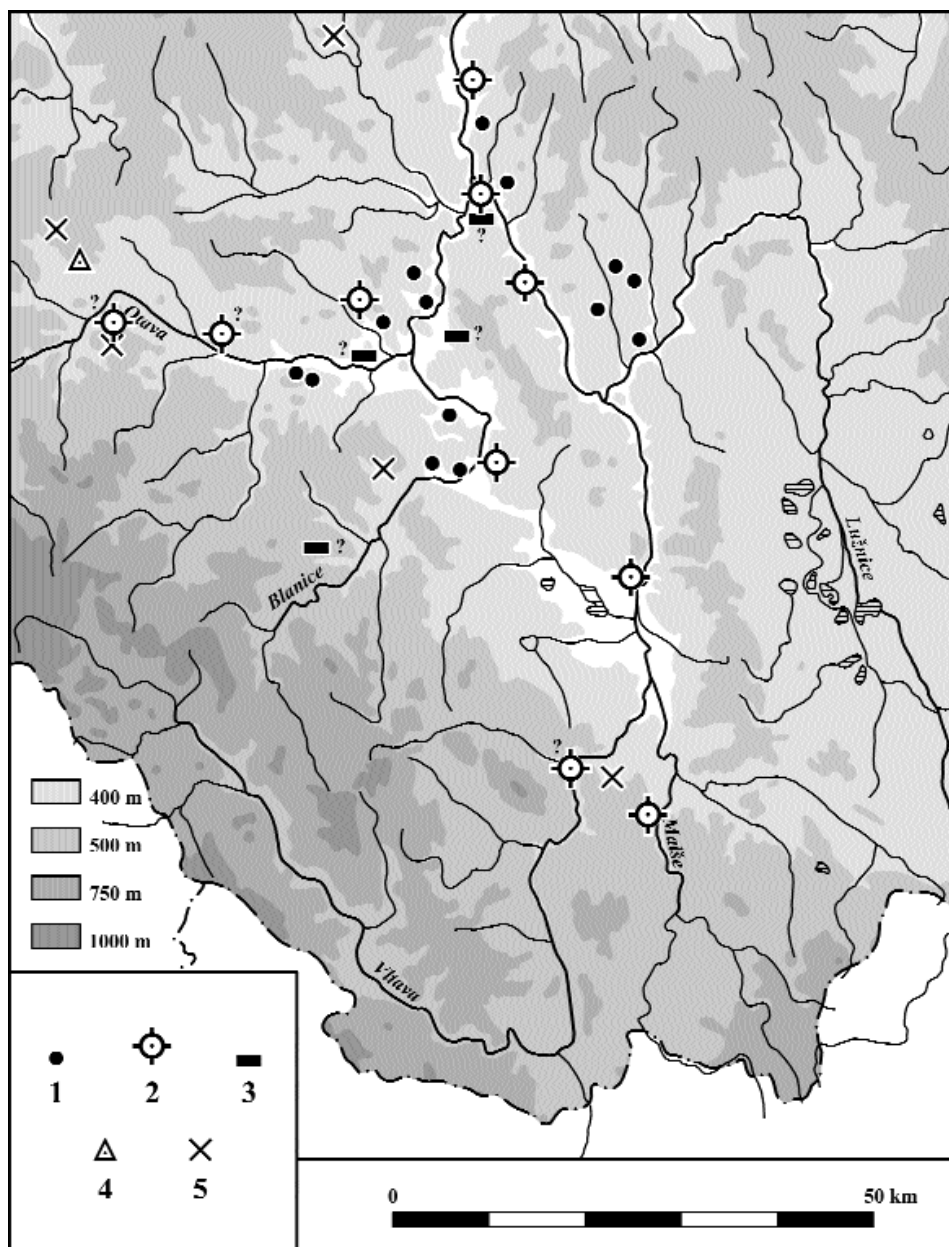
Katalog archeologických nálezů (starších i získaných výzkumy v 70. letech 20. století) ze tří českých hradů z 13. století.

Catalogue of archaeological finds (both older and from the excavations in the seventies of the 20th century) from three Czech castles built in the 13th century.

Nové publikace ARÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR v Praze.

ERRATA

Archeologické rozhledy LVI–2004 – s. 71

Obr. 6. Jižní Čechy v pozdní době bronzové (Ha B). 1 – nížinné sídliště, 2 – výšinná lokalita, 3 – ploché pohřebiště, 4 – depot bronzové industrie, 5 – ojedinělý nález bronzového předmětu. — Abb. 6. Südböhmen in der Spätbronzezeit (Ha B). 1 – Flachlandsiedlung, 2 – Höhenfundort, 3 – Flachbrandgräberfeld, 4 – Hortfund von Bronzegegenständen, 5 – Einzelfund eines Bronzegegenstandes.

Redakce se omlouvá autorovi i čtenářům.